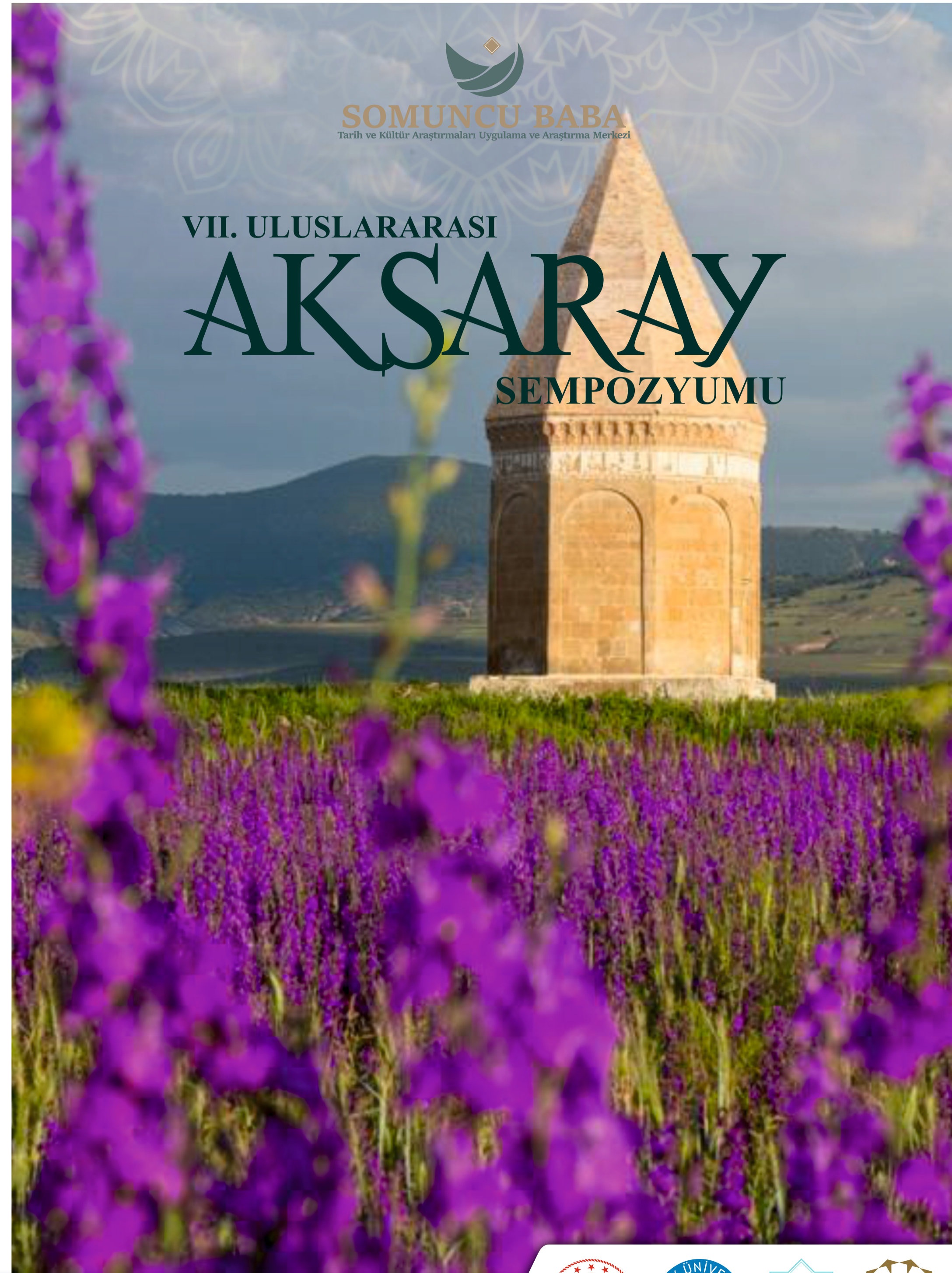

VII. ULUSLARARASI
AKSARAY
SEMPOZYUMU

27-28 EKİM 2022

VII. ULUSLARARASI
AKSARAY
SEMPOZYUMU

VII. ULUSLARARASI
AKSARAY
SEMPOZYUMU

27-28 EKİM 2022

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOMUNCU BABA TARİH VE KÜLTÜR ARAŞTIRMALARI
UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINI

VII. Uluslararası Aksaray Sempozyumu (27-28 Ekim 2022)
Tam Metin Kitabı

EDİTÖRLER

Ramazan ATA

Aksaray Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi

Ayşegül CAN

Aksaray Üniversitesi,

Somuncu Baba Tarih ve Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

Mahmut ULU

Aksaray Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi

Murat AKIL

Aksaray Üniversitesi, Aksaray Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu

Hakan ÖZDEMİR

Aksaray Üniversitesi,

Aksaray Üniversitesi, Güzelyurt Meslek Yüksekokulu

ISBN: 978-605-72893-2-2

Ekim 2022

“VII. Uluslararası Aksaray Sempozyumu” isimli kitabın tüm yayın hakları Aksaray Üniversitesi Somuncu Baba Tarih ve Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi’ne ait olup her hakkı saklıdır. Bu yayının hiçbir kısmı, editörlerin önceden yazılı izni olmaksızın çoğaltılamaz, bir geri çağrı sisteminde saklanamaz veya herhangi bir biçimde elektronik veya mekanik, kopyalama, kayıt veya başka yollarla iletilemez.

All rights of publication of the book “VII. Uluslararası Aksaray Sempozyumu” belong to Aksaray University Somuncu Baba History and Culture Research and Practice Center and all rights are reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted in any form or by any means electronical, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior written permission of editors.

Kitap içerisinde yer alan tam metinlerin Turnitin programında benzerlikleri incelenmiş ve benzerlik oranının en çok %20 olması durumu dikkate alınmıştır. Tam metin içeriklerinin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

Doç. Dr. Ramazan ATA
Sempozyum Başkanı

İletişim

aksaraysempozyumu@gmail.com

Sekreter

Öğr. Gör. Dr. Ayşegül CAN (Aksaray Üniversitesi)

VII. Uluslararası Aksaray Sempozyumu (27-28 Ekim 2022)
7th. International Aksaray Symposium (27-28 October 2022)
Tam Metinler / Full Texts

İçindekiler

KURULLAR	III
Takdim	I
Sunuş	VII
BİLDİRİ TAM METİNLERİ	VIII
SELÇUKLU VEZİRLERİNİN FIKIH İLMİNİN GELİŞİMİNDEKİ ROLLERİ: NİZAMÜLMÜLK ÖRNEĞİ	9
Dr. Öğr. Üyesi Adel Fadhil abed ABED.....	9
THE ROLE OF THE SELJUK MINISTERS AND PRINCES IN THE JURISPRUDENTIAL RENAISSANCE	11
SOMUNCU BABA'NIN 9. KUŞAKTAN TORUNU NİHÂNÎ VE DEDESİNE YAZDIĞI ŞİİR	25
Dr. Ayşegül EKİCİ.....	25
NİHÂNÎ, SOMUNCU BABA'S 9TH GREAT-GRANDCHILD, AND THE POEM HE WROTE FOR HIS GRANDFATHER	26
AKSARAY İLİNDE BRUSSELLA SEROPOZİTİFLİĞİ	42
Uzm. Dr. Cemal ÇİÇEK	42
BRUCELLA SEROPOSITIVITY IN AKSARAY PROVINCE	43
İŞLEVSEL HALK BİLİMİ KURAMI BAĞLAMINDA AKSARAY YÖRESİ HALK OYUNLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME	49
Esra ASLAN	49
AN INVESTIGATION ON AKSARAY REGION'S FOLK DANCES IN THE CONTEXT OF FUNCTIONAL FOLK SCIENCE THEORY	50
SAINT GEORGE VE IHLARA KIRKDAMALTI KİLİSESİ	62
Gizem BACAK	62
Dr. Öğr. Üyesi Elif Hasret KUMCU	62
SAINT GEORGE AND IHLARA KIRKDAMALTI CHURCH	63
YÛSUF HAKİKÎ BABA DÎVÂNÎ'NDA ÂLİMLERİN VASIFLARI	72
Dr. Öğr. Üyesi İhsan ŞEHİTOĞLU	72
THE QUALIFICATIONS OF STUDENTS IN THE DÎVÂN OF YUSUF HAKİKÎ BABA...	73
SELÇUKLU MİRASI ALAYHAN'IN BULUNDUĞU BÖLGEYE KATKILARI ÜZERİNE BAZI TESPİTLER	82
Melisa DÜZGEN	82
SOME FINDINGS ON THE CONTRIBUTIONS OF SELJUK LEGACY ALAYHAN TO THE REGION	83
AKSARAYLI HASAN RİZÂYÎ'NİN KADILIK MERKEZLERİNE DAİR BİR ESERİ	91
Doç. Dr. Muhittin TURAN	91
Muhammet H. CANKURT	91
A WORK OF AKSARAYLI RİZÂYÎ ON THE CENTERS OF JUDGESHIP	92

ZEMİN DAVRANIŞININ TEK BOYUTLU EŞDEĞER DOĞRUSAL ANALİZ YÖNTEMİ İLE İNCELENMESİ: AKSARAY İLİ, SAĞLIK MAHALLESİ ÖRNEĞİ	114
Dr. Raziye BOZKURT.....	114
INVESTIGATION OF GROUND BEHAVIOR BY ONE-DIMENSIONAL EQUIVALENT LINEAR ANALYSIS: AKSARAY PROVINCE, THE CASE OF SAĞLIK NEIGHBORHOOD ...	115
TR 71 BÖLGESİ İLLERİNİN GELİŞMİŞLİK DÜZEYLERİNİN ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME YÖNTEMLERİYLE İNCELENMESİ	124
Öğretim Görevlisi Rüstem KOCAÖZ.....	124
Dr. Öğr. Üyesi Orhan ECEMİŞ	124
INVESTIGATION OF DEVELOPMENT LEVELS OF TR 71 REGIONAL PROVINCES BY MULTI-CRITERIA DECISION MAKING METHODS.....	125
AKSARAY EĞİTİM VE ARAŞTIRMA HASTANESİNE BAŞVURAN HASTALARIN HEPATİT B VİRUS SEROPOZİTİFLİĞİNİN ARAŞTIRILMASI	134
Uzm. Dr. Selçuk TÜRKEL	134
INVESTIGATION OF HEPATITIS B VIRUS SEROPOSITIVITY OF PATIENTS APPLIED TO AKSARAY TRAINING AND RESEARCH HOSPITAL.....	135
GÜLAĞAÇ (AKSARAY) İLÇESİ'NİN TURİZM POTANSİYELİ.....	139
Dr. Öğr. Üyesi Serdar CEYLAN	139
TOURISM POTENTIAL OF GÜLAĞAÇ DISTRICT (AKSARAY) IN TERMS OF CULTURAL TOURISM.....	140
ALİ ARİF el-AKSARÂYÎ ve TEFSİRÜ SÛRETİ'L-KADR ADLI RİSÂLESİ	153
Dr. Öğr. Üyesi Seyfullah EFE.....	153
ALİ ARİF al-AKSARAYÎ and HİS TREATİSE on INTERPRETATION of SURAT al-QADR	154
AKSARAY (KARAMANOĞLU MEHMET BEY) ULU CAMİİ SÛSLEME PROGRAMI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	164
Uzman Süheyla BİLGİNER.....	164
AKSARAY (KARAMANOĞLU MEHMET BEY) AN ASSESSMENT ON THE DECORATIONS PROGRAM OF THE GREAT.....	165

KURULLAR

Onur Kurulu

Hamza AYDOĞDU, Aksaray Valisi
Evren DİNÇER, Aksaray Belediye Başkanı
Yusuf ŞAHİN, Aksaray Üniversitesi Rektörü

Düzenleme Kurulu

Tayfun ÇELİK, Aksaray Belediyesi Başkan Yrd.
Prof. Dr. Ayhan ÖZÇİFÇİ, Aksaray Üniversitesi Rektör Yrd.
Mustafa DOĞAN, Aksaray İl Kültür ve Turizm Müdürü
Prof. Dr. Muhammed SARI
Doç. Dr. Ramazan ATA
Dr. Öğr. Üyesi Kudret Safa GÜMÜŞ
Dr. Öğr. Üyesi Mahmut ULU
Dr. Öğr. Üyesi Nagehan VURGUN
Öğr. Gör. Dr. Ayşegül CAN
Öğr. Gör. Hakan ÖZDEMİR
Öğr. Gör. Murat AKIL

Bilim Kurulu

- Prof. Dr. Ayhan ÖZÇİFÇİ, Aksaray Üniversitesi
Prof. Dr. Aysen SOYSALDI, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşegül GÜNEY, Aksaray Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail Hakkı SEZER, Aksaray Üniversitesi
Prof. Dr. Doğan YÖRÜK, Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Hatim ELHATİP, Aksaray Üniversitesi
Prof. Dr. Kenan GÜRSOY, İstanbul Aydın Üniversitesi
Prof. Dr. Muhammed SARI, Aksaray Üniversitesi
Prof. Dr. Necmettin AYGÜN, Aksaray Üniversitesi
Prof. Dr. Nevzat TOPAL, Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Osman DOĞANAY, Aksaray Üniversitesi
Prof. Dr. Ozan YILMAZ, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi KUZUOĞLU, Aksaray Üniversitesi
Prof. Dr. Seher KARAMAN, Aksaray Üniversitesi
Prof. Dr. Sergii V. SOROKİN, Ukrayna Kiev Milli Dilbilim Üniversitesi
Doç. Dr. Abdolvahid SOOFIZADEH, Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. Abdulmuttalip İPEK, Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. A. Cüneyt ER, Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Aysun ÖCAL, Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. Ercan AKTAN, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan EKİCİ, Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. Fadime EROĞLU, Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail BAYRAKLI, Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. İrina POKROVSKA, Ukrayna Kiev Milli Taras Shevchenko Üniversitesi
Doç. Dr. Mehterhan FURKANİ, Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. Murat GÜL, Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa ŞEN, Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. Necattin HANAY, Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. Onur Alp KAYABAŞI, Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. Rabia Gökçen KAYABAŞI, Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. Ramazan ATA, Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. Selahattin SATILMIŞ, Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. Tatiana TIMKOVA, Ukrayna Kiev Milli Dilbilim Üniversitesi
Doç. Dr. Turan AÇIK, Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. Zemine ALIYEVA, Kiev National Taras Shevchenko Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Adel Fadhıl Abed ABED, Aksaray Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ali KAYA, Aksaray Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Betül ÖZTÜRK, Aksaray Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Eda TOK, Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih KAYA, Aksaray Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Filiz KÜRKLÜ BOZKIR, Aksaray Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Garip AYDIN, Aksaray Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ERDAL, Aksaray Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin KAHRAMAN, Aksaray Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İsmail GÜNEŞ, Aksaray Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kudret Safa GÜMÜŞ, Aksaray Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mahmut ULU, Aksaray Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sami YILDIZ, Aksaray Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet CAN, Aksaray Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nagehan VURGUN, Aksaray Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Necattin HANAY, Aksaray Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Saddam Husein KAZUM, Irak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şuayip KARATAŞ, Aksaray Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ünal ŞİMŞEK, Aksaray Üniversitesi
Dr. Güllü KARANFİL, Moldova Komrat Devlet Üniversitesi
Dr. Ayşegül CAN, Aksaray Üniversitesi

Takdim...

Geçmişten günümüze oluşturulan kültürel mirasın araştırılması ve bunların kayıt altına alınarak gelecek kuşaklara aktarılması hepimiz için mühim bir vazifedir. Bu manada Aksaray, sahip olduğu kültür ve medeniyet değerleriyle üzerinde çok yönlü araştırmaların yapılacağı müstesna illerimizden biridir.

Aksaray her dönemde; siyasi, askeri, iktisadi ve kültürel yönden önemli bir merkez olma özelliğini korumuş, tarih boyunca insanlığın; savaş, göç vb. büyük hadiselerine sahne olmuştur. Anadolu'nun ortasında zengin tarih ve kültür mirasıyla temayüz eden Aksaray; Hitit, Pers, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı gibi büyük devletler için bazen stratejik bir merkez, bazen de askeri bir üs olmuştur. Anadolu yol güzergâhları üzerinde her zaman önemli bir geçiş sahası olan Aksaray, özellikle Anadolu Selçuklu Devleti Dönemi'nde bölgenin en mühim ticaret merkezlerinden biri haline gelmiş, Selçuklulara ait en büyük kervansaraylar Aksaray'da inşa edilmiştir.

Aksaray günümüzde de güçlü turizm özellikleri, tarımsal zenginlikleri, gelişen sanayisi ve yoğun ticari kapasitesiyle bu önemini koruyarak, yapılan yeni yatırımlarla daha da geliştiren, her alanda hedefine emin adımlarla ilerliyor.

Bu yönüyle tarihten gelen değerlerimizi geleceğe taşıma noktasında bu yıl yedincisi düzenlenen Uluslararası Aksaray Sempozyumu'nun da anlamlı bir hamle olduğunu düşünüyorum. Çalışmaların kayıt altına alınması ve her yıl yapılıyor olması ciddi bir hafıza ve arşiv oluşturuyor. Oturum konularına baktığımızda Aksaray ile ilgili olarak; ekolojik yapıdan endemik bitkilere, yerel mimariden mutfak kültürüne, masallardan türkülere, tıbbi atıklardan geri dönüşüme, kadın yaşamından folklorla kadar aklımıza gelebilecek bütün konular ele alınıyor. Yaşadığınız şehri iyi tanımak, size doğru hizmet üretme imkânını verir. Doğru hizmet ise şehrinizi cazibe merkezi yapar. Bu da ancak bilgiyle ve bu tür bilimsel çalışmalarla olur. Bunun için bilgi en büyük güçtür.

Şüphesiz ki her şehrin sahip olduğu tarihi, kültürel veya turistik değerleri vardır. Ancak bir şehri farklı kılacak ve bir adım öne geçirecek olan şey; ilkleri, enleri ve tekleridir. Bu manada Aksaray, zengin bir tarih, eşsiz bir coğrafya ve derin bir manevi dokuya sahiptir. Burası, Aşık Hıyık ile başlayan binlerce yıllık geçmişi sinesinde barındırır. Doğu ve Batı medeniyetlerinin tam ortasında olması hasebiyle farklı kültürlerle beşiklik yapar. Onun için mimari dokusunda bile bu medeniyetlerin izlerini taşıyan motifleri görürsünüz. Örneğin Güzelyurt İlçemizde yer alan Manastır Vadisi Hristiyanlık tarihi açısından oldukça önemlidir. Ortodoks Mezhebinin kurucularından Aziz Gregorius bu bölgede yaşamış, Ortodoksluğun temelleri bu coğrafyada atılmıştır. Ayrıca içerisinde insanların yaşam sürdüğü dünyanın en büyük kanyonu İhlara Vadisi ve tarihte ilk yüksek sesli ayininin yapıldığı Selime Katedrali de bölgemizde her yıl binlerce turisti ağırlayan cazibe merkezleridir. Ticaret yolları üzerinde olduğu için tam bir hanlar şehridir Aksaray. Anadolu Selçuklu Devleti'nin inşa ettiği en büyük kervansaray olma özelliğini taşıyan Sultanhanı Kervansarayı ve Aksaray'da bulunan diğer hanlar, Kapadokya Bölgesi'ne gelen turistlerin gözde ziyaret mekânlarıdır. Sultanhanı ilçemiz, ayrıca Türkiye'nin ve dünyanın en önemli antik halı tamir merkezi konumundadır.

Aksaray tarihi için en özel dönemlerden biri hiç şüphesiz ki Anadolu Selçuklu Devri'dir. Anadolu'nun fethiyle başlayan süreçte Konya merkezli büyük bir devlete dönüşen Anadolu Selçukluları, Aksaray'ı, ikinci payitaht gibi görmüşler, şehri her yönden imar ederek önemli bir kültür ve medeniyet merkezi oluşturmuşlardır. Şehirde yürütülen ilmi çalışmalar ile Aksaray kısa bir süre sonra "Dârü'l İlm, Dârü's Süleha, Dârü'z Zafer, Kubbetü'l İslam" gibi isimlerle anılmaya başlamış; Tapduk Emre, Yunus Emre, Cemâleddin Aksarâyî, Somuncu Baba, Yusuf Hakîki, Cemal Halvetî, Zenbilli Ali Cemâlî, Pir Ali Sultan Aksarâyî ve daha nice büyük ilim ve irfan ehli şahsiyetin yurdu olarak bilinmiştir. Bütün bu özellikleri ile Aksaray, gerçek manada Anadolu'nun özeti, hatta özüdür. Bu özü korumak hepimizin ortak sorumluluğudur. Burada özellikle bütün kurumlarımız ve sivil toplum kuruluşlarımızın desteği ile kadim bir medeniyet merkezi olan Aksaray'ın tüm yönleriyle ele alınması temel hedefimizdir. Bu sebeple bu yıl yedincisini gerçekleştirdiğimiz Uluslararası Aksaray Sempozyumu'nun ileriki yıllarda da devam etmesi en büyük arzumuzdur.

VII. Uluslararası Aksaray Sempozyumu'nun hayırlara vesile olmasını diliyor, sempozyum bildirilerini içeren bu eserin kültürel hayatımıza katkılar sağlamasını temenni ediyorum. Sempozyuma sundukları bildirilerden dolayı kıymetli araştırmacılarımıza, sempozyum hazırlıklarını koordine eden Somuncu Baba Araştırma Merkezi ile sempozyumda görev alan kurullarımıza, sempozyumun gerçekleştirilmesini sağlayan Valiliğimiz, Belediyemiz, Üniversitemiz ve Kültür Turizm Müdürlüğümüz çalışanlarına ve emeği geçen herkese teşekkür ediyorum.

Hamza AYDOĞDU
Aksaray Valisi

Takdim...

Aksaray stratejik konumu ve coğrafi özelliklerinden dolayı tarih boyunca farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış, ekonomik ve kültürel alanlarda önemli bir merkez olmuştur. Anadolu'nun ortasında, yolların kavşak noktasında bulunan Aksaray, tarihteki önemli yolların güzergahlarından birisi olmuştur.

Kronolojik olarak düşünüldüğünde Aşıklıhöyük, Güvercinkayası, Acemhöyük ve diğer tarihî bölgelerden tespit edilen bilgiler Aksaray'ın on bir bin yıldan beri önemli bir yerleşim alanı olduğunu göstermektedir. Aksaray Anadolu'ya hâkim olmuş Hitit, Pers, Helen, Roma, Bizans, Selçuklu, Osmanlı gibi güçlü uygarlıklar için de önemli bir merkez olmuş, özellikle Kapadokya'da Hıristiyanlığın yayıldığı ilk dönemlerde öne çıkan bir bölge olmuştur.

On bin yıllık bir birikimin izlerini görebildiğimiz bu önemli şehir aynı zamanda Türk-İslam kültürünün yaşandığı ve yaşatıldığı bir yerdir. İslam'ın ve Türklüğün mührü vurulan şehrimizdeki eserler de gelinlik kızın boynundaki mücevherden farksızdır.

Aksaray'ı değerli kılan sadece tarihî eserler değildir. Eserlere ruh katan insanlardır. Eserlerin dediği gibi "şerefü'l-mekân bi'l-mekin" yani mekânları şerefliendirenler orada yaşayanlardır. Tapduk Emre'yi, Yunus Emre'yi, Cemaleddin-i Aksarayî'yi, Şeyh Hamid Veli'yi, Yusuf Hakikî Baba'yi, Seyyid Hasan Rızâyî Aksarayî'yi ve daha nicelerini tanımadan ve tanıtmadan şehirde yaşamak, kısacası Aksaraylıyım demek yarım olacak, eksik kalacaktır. Aksaray Belediyesi olarak geçmişle geleceği buluşturmak istiyoruz. Çünkü bir belediyenin görevi sadece; imar faaliyetleri, park ya da yol yapmak değildir. Şehrin altyapısını düşündüğümüz gibi sosyal belediyeciliğin gereklerinden olan şehirlinin maneviyatını da düşünüyoruz.

Biliyoruz ki şehirleri güçlü kılan etkenlerin başında o şehrin tarihi ve kültürel birikimi gelir. Bu bağlamda bilim, sanat, mimari ve edebi alanda zengin bir birikime sahip olan Aksaray'ı anlatan her nevi çalışmayı ve bu konuda ortaya konulan her türlü fikir ve çabayı önemsiyoruz. Aksaray Belediyesi olarak tarihimizin ve kültürümüzün daha güzel anlaşılabilmesi için kaliteli projeleri desteklediğimiz gibi kültürel yayınlar da yapıyoruz.

27-28 Ekim 2022 tarihlerinde gerçekleştirilen VII. Uluslararası Aksaray Sempozyumu Aksaray'ımız için bir kazanç olmuştur. Aksaray'ımızın tarihine, kültürüne yapılan ve yapılacak her işi önemsiyor ve destekliyoruz. Sempozyumun hazırlanmasında emeği bulunanlara, bildirileriyle katkıda bulunan akademisyenlere ayrı ayrı teşekkür ediyorum. Daha nice bilimsel toplantıların yapılmasını diliyorum.

Sevgi ve saygılarımla...

Evren DİNÇER
Aksaray Belediye Başkanı

Takdim...

Uluslararası Aksaray Sempozyumu'nun yedincisi yapıldı. Sempozyum; Aksaray'ın doğasının, ekonomisinin, sanatının, mimarisinin, ovasının, çemberinin, tarımının, hayvancılığının, sağlığının, toplumsal hayatının; hâsılı, bütün yönleriyle Aksaray üzerine yapılan bilimsel çalışmaların paylaşıldığı bir platform olarak gelenekselleşti. Bugüne kadarki süreçte emeği geçen kişilere ve kurumlara çok teşekkür ediyorum. Bu Sempozyum ile ortaya çıkan bilgi birikiminden hareketle E-Aksaray Ansiklopedisi'ne madde eklemeleri de devam etmektedir.

Somuncu Baba'nın en önemli öğrencisi Hacı Bayrâm-ı Velî, şehir kurmak ile gönül yapmak arasında bir bağ kurmakta ve gönül inşa sürecine öncelik vermektedir. Biz, her vesileyle, yaşadıkları şehre ve çalıştıkları kurumlara âşık bir şekilde çalışanların hem mutlu hem de başarılı olacağını vurguluyoruz. Aksaray Valiliği, Aksaray Belediyesi, Aksaray İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü ile Aksaray Üniversitesi Somuncu Baba Tarih ve Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi olarak bizler, bu şehre âşık bir şekilde çalışmaya devam ediyoruz.

Sempozyumda sunulan bildirilerin okuyuculara yararlı olmasını diliyor, Sekizinci Uluslararası Aksaray Sempozyumu'nda buluşmayı ümit ediyoruz.

Prof. Dr. Yusuf ŞAHİN
Aksaray Üniversitesi Rektörü

Takdim...

Tarih boyunca bilgiye ulaşan ve medeniyet sahasında kıymetli çalışmalar yapan toplumlar daima önemszenmiş, dünya üzerinde söz sahibi olmuşlardır. Bu bağlamda ülke ve şehirlerin gelişiminde nitelikli insanların yetiştirilmesi ve ilmi çalışmaların artırılması önem arz etmektedir.

Geçmiş başarılarla dolu olan milletimiz de bulunduğu her coğrafyada kültür ve medeniyet değerlerini yaşatarak insanlığın gelişimine ciddi katkılarda bulunmuştur. Haddizatında tarihi kayıtlarda ilim şehri olarak anılan Aksaray'ımızı da bu minvalde değerlendiriyor, şehrimizle ilgili yapılacak her türlü ilmi çalışmayı önemsiyoruz. Aksaray Üniversitesi Somuncu Baba Tarih ve Kültür Araştırmaları Merkezi koordinasyonunda Valiliğimiz, Aksaray Belediyemiz, Üniversitemiz ve Kültür Turizm Müdürlüğümüz iş birliğinde 7 yıldır devam eden Aksaray Sempozyumu ile bu manada şehrimize dair önemli bilgiler elde edilmiş, sempozyumda sunulan bildirimler kitaplaştırılarak halkımızın istifadesine sunulmuştur.

Aksaray, tarihinden aldığı güç ve muhteşem potansiyeli ile her alanda hızla ilerlerken, şehrimizin kültürel yönden gelişimini de dikkatle takip ediyoruz. Türkiye'nin tam ortasında, tarihi İpek Yolu üzerinde bulunan Aksaray, her zaman stratejik öneme haiz olmuş, Anadolu ve dünya üzerinde kurulmuş pek çok medeniyetle sürekli etkileşim içerisinde bulunmuştur. Şehrimiz uzun tarihi geçmişi, zengin kültürel mirası, muhteşem doğası ve manevi değerleriyle kültür ve medeniyet alanında Anadolu'nun parlayan yıldızıdır. Ekonomik gelişme ve sosyal ahengin yanında; İhlara Vadisi, Hasan Dağı, Tuz Gölü, Narlı Göl gibi harikulade tabii güzellikleri; kaya oyma mimari yapıları, yeraltı şehirleri, kervansarayları, cami, türbe ve tarihi şahsiyetleri ile de öne çıkan Aksaray, aynı zamanda turizm alanında da Kapadokya bölgesinin en gözde şehirlerinden biridir.

11 bin yıl yıllık tarihi geçmişiyle kültür ve medeniyet sahasında hatırı sayılır bir birikime sahip olan Aksaray'ın günümüzde de bu özelliğini devam ettirebilmesi için, bu ve benzeri çalışmaların oldukça önemli olduğunu düşünüyoruz. Bunun yanında medeniyet değerlerinin yaşatılması ve gelecek kuşaklara aktarılması kadar, bu değerlerin sonraki nesiller tarafından benimsenmesi ve topluma mâl edilmesi de mühim bir görevdir. Bu vesileyle kurumlarımızın iş birliğinde 7 yıldır aralıksız gerçekleştirilen Aksaray Sempozyumunun şehrimiz ve ülkemiz adına kıymetli bir adım olduğunu düşünüyor, emeği geçenlere minnettarlığımızı ifade ediyoruz.

VII. Uluslararası Aksaray Sempozyumu'na sunulan bildirimleri içeren bu çalışmanın ilimiz ve ülkemiz kültür hayatına katkılar sağlamasını diliyor, eserin Aksaray üzerine yapılacak yeni araştırmalara vesile olmasını temenni ediyoruz. Ayrıca bu sempozyumun gerçekleşmesini sağlayan Aksaray Valiliğimize, Aksaray Belediyemize, Aksaray Üniversitemize, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğümüze, Somuncu Baba Tarih ve Kültür Araştırmaları Merkezimize, sempozyum kurullarında görev yapan hocalarımıza, bildirimleri ile katkı sağlayan kıymetli araştırmacılarımıza ve emeği geçen herkese şükranlarımızı sunuyoruz.

Mustafa DOĞAN
İl Kültür ve Turizm Müdürü

Sunuş...

Bir şehrin önemli dinamiklerinden olan üniversiteler; buldukları şehre ilmi katkılar sunarken bölgenin diğer önemli kurumlarıyla bütünleşerek bölgelerine yaptıkları katkıyla da önem arz etmektedir. Bu çerçevede; Aksaray Valiliği, Aksaray Belediyesi, Aksaray Üniversitesi, iş birliği ile düzenlenen Uluslararası VII. Aksaray Sempozyumu, 27-28 Ekim 2022 tarihlerinde Aksaray Üniversitesi'nin ev sahipliğinde İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Konferans salonunda ve sınıflarında yüz yüze, son gününde ise çevrim içi sunumlarla gerçekleştirilmiştir.

Sempozyumun açılışındaki protokol konuşmalarının ardından, Aksaray Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Seher KARAMAN, "Aksaray'ın bitki çeşitliliği yönünden zenginliğine dikkat çeken, bir sunum gerçekleştirmiştir. KARAMAN, sunumunda "Aksaray'ın bitki çeşitliliği yönünden zenginliğine dikkat çekerek, özellikle Tuz Gölü ve Hasan Dağı çevresindeki endemik bitki türlerinin görsellerinin de yer aldığı bir sunum yaparak "Her Yönüyle Aksaray" temalı VII. Aksaray sempozyumuna katkıda bulundu. Daha sonra sempozyuma çağrılı konuşmacı olarak davet edilen 2009-2014 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti Vatikan Büyükelçiliği görevinde bulunmuş olan ve hali hazırda İstanbul Aydın Üniversitesi Öğretim üyesi ve Batı Araştırmalar Merkezi Müdürü olarak görev yapan Sayın Prof. Dr. Kenan GÜR SOY, Aksaray'ın önde gelen ve Cemalî ailesinin kollarından birini teşkil eden GÜR SOY ailesine ait bazı hatıralarını dinleyicilerle paylaşarak Aksaray şehri ve kültürüne dair önemli bilgiler aktardığı bir sunum gerçekleştirdi. İlk oturuma dair yüz yüze gerçekleştirilen sunumların ardından Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Konferans Salonu'ndaki açılış programı tamamlandı. "Her Yönüyle Aksaray" temalı uluslararası nitelikteki bu sempozyumda; Aksaray'ın şehir olma serüveni başta olmak üzere şehrin; tarihi, kültürel ve sosyal yönleri, sanatı, coğrafyası, fiziki özellikleri, bitki çeşitliliği ve fen bilimlerine ait spesifik özellikleri gibi belli başlı özelliklerini ön plana çıkaran, tasavvuf ve eğitim, mimarî, Aksaraylı önemli şahsiyetler ve onlara ait eserler; şehir, edebiyat, tıp, biyoloji, iletişim ve filoloji gibi alanlara ait konular üzerinde durulan tematik konu başlıkları oldu. Bu başlıklar altında 27 Ekim 2022 tarihinde yüz yüze yapılan 17 ve ayrıca 28 Ekim 2022 tarihinde 21 çevrim içi toplamda da 38 bildiri sunumu gerçekleştirildi.

Sempozyumun gerçekleşmesinde bizlere desteklerini esirgemeyen ve katılımlarıyla bizleri onurlandıran Sayın Valimiz Hamza Aydoğdu, Sayın Belediye Başkanımız Dr. Evren Dinçer, Sayın Rektörümüz Prof. Dr. Yusuf Şahin, İl Kültür ve Turizm Müdürümüz Mustafa Doğan ve akademik camiamıza, misafir dinleyicilerimize ve öğrencilerimize; Somuncu Baba Tarih ve Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi yönetimi ve elemanlarına; ayrıca sempozyumda emeği geçen herkese teşekkür ediyor, sempozyumumuzun ülkemiz ve tüm bilim camiası için hayırlara vesile olmasını diliyoruz.

Saygılarımızla.

Doç. Dr. Ramazan ATA
Düzenleme Kurulu Adına

BİLDİRİ TAM METİNLERİ

SELÇUKLU VEZİRLERİNİN FIKIH İLMİNİN GELİŞİMİNDEKİ ROLLERİ: NİZAMÜLMÜLK ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Adel Fadhil abed ABED

Aksaray Üniversitesi

adelaltaie75@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8494-564X

Özet

Selçuklu Devleti Orta Asya'da Türk komutan Selçuk Bey tarafından kurulmuştur. Selçuklu Devleti yüz yirmi yıldan daha uzun bir süre pek çok badireyi atlatmış ve ayakta kalabilmiştir. Hakimiyeti altındaki özellikle Horosan ve Anadolu bölgeleri hem maddi hem de manevi zenginliklere sahip stratejik öneme haizdi. Tarih boyunca bölge birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve bölgede pek çok devlet kurulmuştur. Bölgede kurulan devletler arasında çatışmalar yaşansa da farklı kültürler birbirleriyle buluşmuş ve karşılıklı kültür alışverişi olmuştur. Abbasi Devleti'nin bağrında yetişen Selçuklu Devleti Fatimi ve Büveyhilere göre ön plana çıkmıştır. Zira Selçuklular ile Abbasiler arasında akrabalık bağı bulunmaktaydı. Ayrıca bir yıl boyunca Fatimilerin yönetiminde kaldıktan sonra Bağdad'ın tekrar Abbasilerin yönetimine geçmesinde ve Abbasilerin iktidarını tahkim etmede Selçuklular büyük rol oynamışlardır. Bunun yanı sıra pek çok İslam fethine katkı sağlamışlardır. Böylece Selçuklu Devleti sınırları kuzeyde Konstantiniyye'ye, güneyde de Irak ve Suriye'ye kadar genişlemiştir. Tarih boyunca Selçuklu devletine pek çok sultan ve vezir hükmetmiştir. Selçuklu sultan ve vezirleri birçok alana katkı sağlamışlardır. Bu çalışmada Selçuklu devleti yöneticilerin ilim alanına katkıları ele alınmıştır. Bu bağlamda Selçukluların ilim erbabına yönelik hizmetleri ve ilmi müesseselere yaptıkları vakfiyeler incelenmiştir. Selçuklu devleti yöneticileri İslami ilimler arasında fıkıh ilmine ciddi katkı sağlamışlardır. Bu alanda yaptıkları en önemli katkı, farklı mezheplere göre fıkıh eğitimi verilen medreseler inşa etmeleridir. Nizamiye medreseleri fıkıh eğitiminin altın çağının canlı örnekleri olmuştur. Bu medreseler Musul, Bağdat, Nisabur, Belh, Herat ve İsfahan gibi pek çok bölgede yayılmıştır. Bu medreselerden pek çok büyük din alimi yetişmiştir. Selçuklu yöneticilerinden bazıları bu medreselerde yetişmiş ve eğitim vermiştir. Bu çalışmada Selçuklu devletin önemli vezirlerinden biri olan Nizamülmülk incelenmiştir. Nizamülmülk, Selçuklu devletinin eğitim kurumlarının inşasında ciddi katkı sağlamış ve bu hususta Sultan Alparslan'a yardımcı olmuş önemli bir devlet adamıdır. Nizamülmülk özellikle fıkıh ilmine ve fukahaya verdiği destekleriyle bilinmektedir. İlk kez günümüzdeki gibi akademik bir eğitim sistemi geliştirmiştir. Nitekim günümüzdeki eğitim sistemi gibi sınıfların oluşturulması, derse devam takip sisteminin geliştirilmesi, hocaların ders programının hazırlanması ilk defa bu dönemde geliştirilmiştir. Bu sayede camilerde ve tek bir mezhebe göre verilen fıkıh eğitimi, pek çok mezhebi kuşatan akademik ve metodolojik bir hal almıştır. Selçuklu hükümdarları mezhep taassubu yapmamışlardır. Alparslan ve Veziri nitekim Nizamülmülk Şafii mezhebine müntesip olmasına rağmen medresede Şafii fıkımın yanı sıra Hanefi fıkımın eğitime destek vermiştir. Bu eğitim kurumları sayesinde fıkıh ilmi yayılmış ve eserleri ile günümüzde bile etkileri devam eden ilim adamları yetişmiştir.

Anahtar Kelimeler: Selçuklular, İslam hukuk, Nizamülmülk.

نظام الملك نموذجاً دور وزراء وسلاطين السلاجقة في النهضة الفقهية

الملخص

نشأت الدولة السلجوقية في وسط آسيا على يد مؤسسها القائد التركي سلجوق بن دقاق، وبقيت هذه الدولة صامدة في وجه العديد من التحديات لأكثر من مئة وعشرين سنة، لأنها نشأت في بقعة من أكثر بقاع الأرض ثراءً، ولا أعني بالثراء المادي فقط، بل الفكري والحضاري أيضاً، فقامت في هذه الأرض حضارات مختلفة، ودويلات شتى وحدث بينها صدام، كما حدث بينها ونام، فتلاقات الحضارات، وتطافرت الإسهامات الحضارية، لذا قويت الدولة السلجوقية التي كانت آنذاك تحت أكناف الخلافة العباسية، والسلاجقة حموا الخلافة من الدولة البويهية والفاطمية وساهموا في إعادة الخليفة العباسي إلى ملكه، بعد أن صارت بغداد بيد الفاطميين لسنة كاملة، وشاركوا في الكثير من الفتوحات الإسلامية، فتوسعت الدولة السلجوقية في وسط آسيا إلى حدود القسطنطينية شمالاً، وجزء من العراق وسوريا جنوباً، وتوالى على حكم هذه الدولة العديد من السلاطين والوزراء الذين كانت لهم إسهامات جليلة في مجالات مختلفة، وسنتناول الحديث عنهم من خلال تسليط الضوء على جهودهم في بناء دور العلم ووقف الوظيفات عليها، ورعاية العلماء وطلبة العلم، ولم يقتصر دورهم على ذلك فحسب، بل تعداه إلى حب العلم والعلماء، لذا كانت لهم رغبة في تعلم العلوم، وبرز بعضهم في هذه العلوم، فكانت مشاركاتهم في النهضة الفقهية متنوعة، ولعل أهم عامل فيها، بناء المدارس التي يُدرّس فيها الفقه على اختلاف المذاهب، وإقامة الأوقاف عليها، ومازالت المدارس النظامية شاهداً لتلك الفترة الذهبية، فانتشرت في بلاد شتى من أصقاع الأرض كالموصل وبغداد ونيسابور وبلخ وهرات وأصفهان، وتخرج فيها كبار العلماء، وتولى التدريس فيها جهاذة الحكماء، وسنتناول الحديث عن أهم وزير وأمير للدولة السلجوقية وهو نظام الملك الذي ساهم بمساعدة ألب أرسلان في تشييد الصروح العلمية والتي تكفلت برعاية الفقه والفقهاء، وهذه المرة الأولى التي يسلك فيها التعليم مسلكاً أكاديمياً مشابهاً لما عليه الحال في العصر الزاهن، من انتظام لصفوف الدراسة ومتابعة للحضور وتوزيع الأساتذة والعلماء على هذه الدور العلمية، فتحول شكل التعليم من تعليم طوعي حلقى في المساجد، يُدرّس فيه مذهب واحد، إلى تعليم مُمنهج، أكاديمي، يُدرّس فيه مذاهب مختلفة كالمذهب الحنفي والشافعي، ولم يتعصب الوزراء والسلاطين لمذهبهم، فألب أرسلان ونظام الملك كان شافعيًا وساهم في دعم المدارس التي تُدرّس الفقه الحنفي إلى جانب الفقه الشافعي، وبمثل هذه الأماكن العلمية انتشر الفقه وظهر الكثير من العلماء الذين مازالت ذكراهم خالدة؛ بسبب ماتركوه لنا من تراث قيم.

الكلمات المفتاحية: السلاجقة، الفقه، نظام الملك.

THE ROLE OF THE SELJUK MINISTERS AND PRINCES IN THE JURISPRUDENTIAL RENAISSANCE

Abstract

The Seljuk state was established in Central Asia at the hands of its founder, the Turkish leader Seljuk bin Dukkak. Various civilizations and states arose in this land, and a clash occurred between them, as well as harmony occurred between them. Civilizations converged, and civilizational contributions joined forces. Therefore, the Seljuk State, which was at that time under the umbrella of the Abbasid Caliphate, was strengthened, and the Saljuqs protected the Caliphate from the Buyid State and the Fatimid State in Baghdad, after it became The Fatimids for a whole year, and participated in many Islamic conquests, so the Seljuk state expanded in Central Asia to the borders of Constantinople in the north, and part of Iraq and Syria in the south, and many sultans and ministers succeeded in ruling this state, who had great contributions in various fields and we will talk about them from By highlighting their efforts in building the role of science and endowing endowments on it, and taking care of scholars and students of knowledge, their role was not limited to that only, but exceeded it to the love of science and scholars, so they had a desire to Some of them excelled in these sciences, and their participation in the jurisprudential renaissance was diverse, and perhaps the most important factor in it is building schools in which jurisprudence is taught in different sects, and establishing endowments on them. The land is like Mosul, Baghdad, Nishapur, Balkh, Herat, and Isfahan, and the great scholars graduated there, and the wise men took over teaching. We will talk about the most important minister and emir of the Seljuk state, Nizam al-Malik, who contributed with the help of Alp Arslan in the construction of scientific edifices, which took care of jurisprudence and jurists, and this is the first time that he walks Education is an academic course similar to what is the case in the current era, in terms of regular classes, follow-up to attendance, and the distribution of professors and scholars on these scientific roles. The form of education has shifted from voluntary, circle education in mosques, in which one sect is taught, to systematic, academic education, in which different sects are taught. Like the Hanafi and Shafi'i schools, Nizam al-Malik was Shafi'i and contributed to supporting schools that teach Hanafi jurisprudence alongside Shafi'i jurisprudence. Jurisprudence has spread and many scholars have emerged whose memory is still immortal. Because they left us a valuable heritage.

Keywords: *The Seljuks, jurisprudence in Islam, nizam almalik.*

1 :الدولة السلجوقية

1.1 :نشأتها

فارتقت القبائل التركية موطنها الأصلي أواسط آسيا عبر الهجرات القديمة، التي كانت سبيلها للفرار من خطر مُحْدِق وداهم أو سعيا وراء أماكن أفضل للعيش، فالسبب للهجرة اجمالاً أما اقتصادياً وأما أمنياً، والغالب في الهجرات البحث عن مكان أفضل للعيش وخاصة إذا ما نظرنا إلى الظروف الاقتصادية الملحة التي ألجأت هذه القبائل لمفارقة أرضها، ومع تكاثر أفرادها أصبحت وسط آسيا لا تفي بحاجياتهم فصارت الحاجة للبحث عن أماكن أفضل، من حيث طبيعة الأرض ووفرت المياه وتنوع الخيرات، والذي شجع هذه القبائل على الهجرة إلى أماكن جديدة دون تردد وخوف من القوى المسيطرة على هذه الأرض هو طبيعتها القتالية، حيث كانت إلى حد ما أشبه بالجيش المدرب، الذي له القدرة على الدفاع عن نفسه ضد أي خطر، وهو ما أثبتته التاريخ، حيث استطاعت هذه القبائل من صد الهجوم الذي يأتيها من قبل أكبر القوى آنذاك كالروم والغزنويين والساسانيين وغيرهم.¹

أما عن مؤسس دولة السلجقة فقد تظافت أسباب عديدة لهجرته: منها ما ذُكر أن جد السلجقة دُقَاق كان نجيباً، ومن كبار الترك وعرف أيضاً برجاجة عقله فقزبه ملكهم العظيم وكذا فعل مع ولده سلجوق وقد كان شهماً كأبيه، لذا أعجب به الملك كثيراً ولقبه سُبَاشي، ودانت له الجيوش لشجاعته ونبله فثارت حفيظة الملك، فدبر له مَنْ يقتله وعلم بذلك سلجوق فهرب إلى بلاد المسلمين وأسلم هو ومن معه من قبيلته فزادوا عزاً إلى عزهم.²

استطاع السلجقة العظام من تأسيس دولة عظيمة في زمان صعب وفي جغرافية عصية، لكن القائد سلجوق استطاع تذليل هذه الصعاب بإخلاصه وصبره وحنكته، فجمع القبائل المهاجرة على كلمة واحدة فالتفوا من حوله وتوحدوا، وبعد اعتناقها الإسلام زادت القبائل قوة وتوحداً، وبهذا تحولت من قبائل باحثة عن عيش رغيد إلى قبائل طالبة للنصر تلو النصر، من أجل نشر الإسلام رغبة في رضا الله فتحول الهدف من بسيط إلى هدف جليل وسامي، وتحولت القبائل التركية من قبائل ضعيفة متفرقة إلى قبائل عزيزة توحدت لتكون أمة مهابة أثبتت وجودها وكيانها في ظل الجغرافية الصعبة التي كانت بين مَدِّ الإمبراطورية البيزنطية وجزر الدويلات في بلاد فارس كالسامانيين والغزنويين وغيرهم.³

خاض السلجقة معاركة فاصلة غيرت مجرى التاريخ فبعضها كانت بداية لإنطلاقهم في تأسيس دولتهم كمعركة ملاذكرد⁴ فهذه المعركة كانت إعلان بقبول الأرض لهم والتي استطافتهم وقبولهم لأرضهم الجديد فتمسكوا بهذه الرابطة التي نشأت في أرض الأناضول وبعد انتصار السلجقة على الغزنويين ضموا إلى مملكتهم الأراضي التي كانت خاضة للغزنويين فحازوا خراسان وما حولها من بلاد فارس وبهذا كونوا قوة عظيمة، ولم يأتي هذا النصر بين يوم وليلة، بل بصبر وعناء سنين طويلة.⁵

في الوقت ذاته عانى السلجقة من العدو الداخلي متمثلاً بالحركات الباطنية والإسماعيلية والفاطمية والقرامطة والحشاشيين، وعاصروا هجوم الحملات الصليبية على المشرق، وواجهوا الفرنجة في بلاد المشرق العربي مع إخوانهم الجدد في الدين، ودفع الله عنهم خطر المغول بحنكة علمانهم وفتانتهم، فهم كما ذكرنا بين عدو خارجي وعدو داخلي لكنهم استطاعوا تحمل هذه الصعاب وحققوا انتصارات عدة، مازالت ذكرها إلى يومنا الحالي.⁶

العصر السلجوقي وفيه:

1.2 الحالة السياسية

كما ذكرنا فيما سبق أحوال البلاد الإسلامية في فترة ظهور دولة السلجقة في القرن الخامس الهجري، وكيف عاشت حالة من الضعف والتفكك فالخلافة في بغداد ازادت ضعفاً بتدخل الدولة البويهية، ثم الصراع مع الفاطميين، ثم تلا ذلك تفشي الحركات الباطنية في الأمصار الإسلامية ثم ظهرت دويلات في المشرق الإسلامي وأخرى في المغرب كدولة السامانيين في بلاد فارس ثم من بعدهم حكمها الغزنويون وظهر المرابطون الذين

¹ أبو الحسن علي بن أبي الكرم الشيباني الجزري، ابن الأثير، الكامل في التاريخ، ت: عمر عبد السلام تدمري، (بيروت - لبنان: دار الكتاب العربي، ١٤١٧هـ / ١٩٩٧م)، 6-5/8.

² أبو الفداء إسماعيل بن عمر، ابن كثير، البداية والنهاية، ت: عبد الله بن عبد المحسن التركي، (الرياض: دار هجر للطباعة، ١٤١٨ هـ - ١٩٩٧ م)، 681/15.

³ ابن الأثير، الكامل في التاريخ، 6-5/8.

⁴ ول ديورانت = ويليام جيمس ديورانت، قصة الحضارة، تقديم: الدكتور محيي الدين صابر، ترجمة: الدكتور زكي نجيب محمود وآخرين، (بيروت - لبنان: دار الجيل، المنظمة العربية للترجمة والثقافة والعلوم، تونس، ١٤٠٨ هـ - ١٩٨٨ م)، 315/13.

⁵ ابن الأثير، الكامل في التاريخ، 11/8.

⁶ أبو القاسم الحسين بن محمد، الراغب الأصفهاني، محاضرات الأدباء ومحاورات الشعراء والبلغاء، (بيروت: دار الأرقم بن أبي الأرقم - ١٤٢٠ هـ)، 7/1.

أسسوا دولتهم في المغرب الإسلامي، وعاشت مصر تحت حكم الفاطميين فكل هذه الأوضاع وغيرها أدت إلى انعكاسات مباشرة وغير مباشرة على حالة البلاد سياسياً، فلم تشهد البلاد الإسلامية في تلك الفترة استقراراً سياسياً، بل العكس أدت إلى ظهور دولة ثم أفول نجمها، وظهر أخرى على أنقاضها، والدويلات متناحرة فيما بينها كما حدث الصدام بين الدولة السلجوقية والغزنوية وبعد انتصار السلجوقية على الغزنويين ضموا الأماص التي كانت تحت حكمهم ولهذا توسعت الدولة السلجوقية حتى وصل حكمها إلى جزء من العراق والشام بعد بسطهم السيطرة على الأناضول وخورسان، وساهم في بناء وقوة هذه الدولة توحد صفوفها ووحدة زعاماتها وطاعة الذين تحت أيدهم لسلطانهم لما أظهروا من إسلام وعدل، فحتى النصارى الذين جاؤوهم وهم الأرمن في مدينة أكرساي وقد كانوا تحت حكم البيزنطيين تعاونوا مع السلجوقية للتخلص من ظلم البيزنطيين فلم يقتصر الأمر على المسلمين.⁷

أما عن نظام الحكم الخاص بالسلجوقية فقد أثر في طريقة حكمهم المورث القبلي الذي نقلوه معهم من بلادهم إلى البلاد التي حكموها، لكنهم تأثروا بحضارة البلاد التي كانت تحت حكمهم، ولعل الناظر إلى النظام القبلي يجده سلبياً في بعض الأمور وإيجابياً في بعض الأمور فإيجابية النظام القبلي تتمثل في سمع وطاعة أفراد القبيلة لقائدهم الذي قرّب منه الحكماء والفقهاء والفضلاء، من أجل الأخذ بمشورتهم والرجوع إليهم في مواطن تحتاج لقرار حاسم ومهم، وبالمقابل فإن الحكماء والفضلاء عُرفوا بإخلاصهم في النصيح، أما الجانب السلبي في النظام القبلي يتمثل في كونه بسيط من حيث الجوانب الإدارية ومع اتساع نطاق الدولة السلجوقية أصبح النظام عاجزاً عن تسيير الحكم في بلاد كانت فيها حضارات، ودويلات مؤسس على نظام حكم متطور لذا استحدثت السلجوقية نظام الوزارة⁸ لمواكبة التطور الذي حصلوا عليه واستحدثوا حكماً للأماص يقال لهم ملوك أما في الجيش ففيه رتبة عالية تسمى الأمير الحاجب الكبير وهو بعد السلطان من حيث النفوذ وواجبه قيادة وإدارة الجيوش ثم القائد العام الذي يلي الحاجب وقد أخذوا هذا الترتيب الإداري عن الغزنويين وكما قلنا فإن السلجوقية قد اكتسبوا خبرات كثيرة من الأمم التي صادفوها في طريق هجرتهم ونتيجة لتقلهم بين بلاد عدة ففي طريق هجرتهم حازوا الكثير من المعارف ومن بلاد شتى لكن مع ذلك بقيت الصبغة القبلية هي الطاغية لذلك حينما يموت السلطان الأعظم للسلجوقية يختلفون فيما بينهم اختلافاً إلى حد التقاتل فيما بينهم فلم يكن لديهم طريقة معينة لاختيار الحاكم وإنما تجري الأمور بواسطة الوراثة فيرث الابن حكم أبيه وقد يطيب هذا الأمر لبقية أفراد العائلة فالاختلاف يجري بين العائلة الواحدة فمثلاً قد يخرج العم على ابن الأخ أو الخال على ابن أخته، أو التنازع بين الإخوة على الحكم كما جرى الاختلاف بعد وفاة ملك شاه حيث تنازع أقرباء ملك شاه في الحكم وهذا الاختلاف أضعف الدولة السلجوقية، وكان السبب في زوالها، فالدولة التي كانت قوية موحدة أصبحت دويلات صغيرة ضعيفة متناحرة فيما بينها إضافة إلى ما سبق فالدولة السلجوقية اهتمت بالجوانب العسكرية للدولة، ولأنها نشأت في ظروف صعبة وبين أعداء كثر، مما جعلها تولي الجانب العسكري قدراً أكبر من الأهمية لدرجة إيثاره على بقية الجوانب الأخرى، والقبيلة التي نشأت منها الدولة السلجوقية تميزت بصبغتها العسكرية وهذا ما دعا نظام الملك إلى التفكير في الجوانب الأخرى للدولة، لذا وضع خطة لحكم البلاد وفق معطيات تمدد الدولة السلجوقية واحتياجها لقانون سياسي حاكم لهذه الدولة القوية؛ لذلك شرع بتأليف كتاب قيم في هذا الباب من أجل النهوض بواقع الدولة السياسي.⁹

1.3: الحالة الاجتماعية والاقتصادية

كما ذكرنا سابقاً في بداية الحديث عن السلجوقية وعن أصل نشأتهم القبلية وكيف هاجروا وارتحلوا عن أوطانهم طلباً للرزق واستطاعوا تكوين دولة قوية، حكمت الأناضول وخورسان وما وراء النهر والعراق والشام، وقد ترك حكم السلجوقية أثراً بارزاً في المجتمعات التي حكموها والتي كانت خليطاً من قوميات مختلفة وأديان متعددة ففي دولتهم الترك والفرس والكرديين والعرب والأرمن وبعد الفتوحات الإسلامية ازداد الرق فظهر في المجتمع أفراد من أعراق مختلفة، أما عن الدين ففيهم غالبية مسلمة، وفيهم النصارى وكان الناس الذين كانوا تحت ظل حكم السلجوقية من حضارات مختلفة أيضاً، وقد ساد جو من الائتلاف تحت عدل السلجوقية، ومن الشواهد على ذلك ما ذكره المؤرخون عن مكونات الجيش السلجوقي من أديان وأعراق مختلفة، لكن هذا الوئام والائتلاف لا يدوم بل حدثت مناكفات بين السلجوقية الذين دعموا المذاهب السنية ضد الحركات الباطنية التي ظهرت في تلك الفترة وزاد في ذلك الزمان ظهور الفلاسفة وتصدى الإمام الغزالي¹⁰ لهم بمؤلفاته التي نصبها لمقارعة مخالفه وزاد النزاع المذهبي بين الشيعة والسنة وبين الفرق العقدية كالمعتزلة والأشاعرة، وساد في المجتمع التصوف والزهد ونشأ في المجتمع طبقة الموظفين فالسلجوقية أنشؤوا الدواوين واستعملوا عليها الموظفين، كديوان الاستيفاء وديوان الرسائل وغيره، وأصبحت طبقة الموظفين من أهم طبقات المجتمع في ذلك الزمان.

ونتيجة لكثرة الفتوحات واتساع الدولة السلجوقية وكثرة الأموال، ظهرت أسباب الترف على المجتمع وما تركه السلجوقية من عمارة هي خير شاهد على انغماسهم في بحثهم عن حياة مترفة وعيش رغيد واهتمّ الناس بالتجارة فكانت البلاد التي تحت سلطانهم تمثل ممراً مهماً لنقل البضائع بين بلاد المشرق والمغرب والهند والصين واهتمّ السلجوقية أيضاً بإنشاء المراكز المهمة لايواء التجار على طول طريق الحرير ويقدم فيها الطعام والشراب والمبيت للتاجر والمسافر، ويُعتنى في هذه المراكز بالدواب، ويتمّ تمييز العربات التي تحتاج إلى تعبير، وما زال هذا النزول في مدينة أكرساي في ناحية سلطان هانة في الطريق المؤدي إلى قونيا ويعتبر مركزاً مهماً لموقعه في قلب الأناضول وتم إدراج هذا المكان في التراث العالمي عام 2014 وفيه الآن ترميمات.¹¹

⁷ ابن الأثير، الكامل في التاريخ، 11/8.

⁸ نظام الوزارة أخذها السلجوقية من الخلافة العباسية، وأول وزير هو الجويني علي بن محمد المكنى بأبي القاسم، وزير طغر بك. ابن الأثير، الكامل في التاريخ، 90/12.

⁹ الحسن بن علي بن إسحاق الطوسي، نظام الملك، سياست نامه أو سير الملوك، ت: يوسف حسين بكار، (قطر، دار الثقافة، ط: 2، 1407)، المقدمة: 44.

¹⁰ النص الكامل لكتاب العواصم من القواصم، القاضي محمد بن عبد الله أبو بكر بن العربي المعافري الاثنييلي المالكي (ت 543 هـ)، ت: الدكتور عمار طالبي، (مكتبة دار التراث، مصر، د. ت.)، 57.

¹¹ https://ar.wikipedia.org/wiki/%D8%B3%D9%84%D8%B7%D8%A7%D9%86_%D8%AE%D8%A7%D9%86

أما عن الأسرة السلجوقية أو الأسرة المسلمة في ظل حكم السلاجقة فقد كثر أبناء الأسرة الواحدة نتيجة لتعدد الزوجات مع الحفاظ على الروابط والصلات الاجتماعية في هذا المجتمع وتمتعت النساء بكثير من الحرية والاحترام وشارك الرجال في مظاهر الحياة حتى في الحروب أوكلت لهن الطبابة ومعالجة الجرى إضافة إلى دورهن الهام في الحياة السياسية، كما فعلت خاتون الجلالية التي أدارت شؤون الدولة بعد وفاة زوجها ملكشاه وأخذت العهد لابنها محمود من الإمراء.¹²

1.4: الحالة العلمية

ذكرنا في معرض الحديث عن الحالة الاجتماعية والاقتصادية للدولة السلجوقية كيف برزت مظاهر الترف في المجتمع ومع كثرة الأموال في بيت المال ونشوء الحركات الفلسفية وتفشي الحركات الباطنية كل هذا وذاك شجعت وزراء وسلطين السلاجقة من الاهتمام بالجوانب العلمية فبدولوا الأموال في هذا السبيل وكانت مجالس السلطين عامرة بالحكام والفقهاء وأكرم السلطين العلماء فكانت المساجد عامرة بمجالس العلم وعاصر السلاجقة الحركة العلمية التي سادت في العصر العباسي كحركة الترجمة التي اهتم بها الخلفاء العباسيون وانتقل العلم والفكر بين الحضارات المختلفة من مشارق الأرض ومغاربها وظهرت في هذه الفترة الحركات الفكرية ونشطت الجماعات الفلسفية وكثر الجدل بين الفرق؛ ولذلك تنبه سلطين السلاجقة لخطورة هذا الأمر لذا فكروا في مواجهة هذه الحركات والفرق ولم تكن المواجهة بقتال المخالفين لأن القتال لا يلغي الفكر بل العكس قد يكون له تأثير عكسي ويساهم في تفشي هذه الأفكار وإنما تكون مواجهة الفكر بالفكر فتصدى الغزالي وغيره، لكثير من هذه الجماعات.¹³

أما عن العلوم الأخرى فقد شهدت تطورا ملحوظا في هذه الفترة واعتنى الناس بالعلوم المختلفة كالطب والرياضيات والفلك والكيمياء والصيدلة وغيرها، وساهمت الترجمة في تطور هذه العلوم واستفاد علماء الإسلام من تراث الحضارتين اليونانية والفارسية وشجع السلطين العلماء من خلال الدعم المادي والمعنوي وظهرت الكثير من المؤلفات باللغتين العربية والفارسية ولم يقتصر الإزدهار على الجانب العلمي بل شمل الفنون والعمارة فازدهرت في تلك الفترة فنون النحت والنقش وزينت بها المباني والقصور والمساجد ونقل السلاجقة هذه الفنون من موطنها الأصلي وهو بلاد فارس إلى المشرق العربي ومصر وحتى سواحل البحر الأبيض المتوسط ومازالت شاخصة بعض المنابر والمحاريب من تلك الفترة وحتى يومنا الحالي في كثير من البلاد الإسلامية كبغداد والشام ومصر، وشاهدت بعض هذه الآثار في مدينة أكسراي والتي تعود لتلك الحقبة.¹⁴

¹² ابن الأثير، الكامل في التاريخ، 359/8.

¹³ د. عبد النعيم محمد حسنين، دولة السلاجقة، (القاهرة، دار الانجلو المصرية، 1975)، 160

¹⁴ وخير مثال جامع كرمان أو غلو وعلو جامع في مدينة أكسراي، [/https://travel.mawdoo3.com/s](https://travel.mawdoo3.com/s).

ومن الفنون التي اهتم بها الناس في تلك الفترة هي فن الخط وتذهيب المصاحف والزخارف الخاصة بالمصاحف ونقل عن نجم الدين الرواندي (ت. 643 هـ / 1245 م) أنه تعلم سبعين نوعا من الخط ، وكل هذا جاء نتيجة لتشجيع السلاطين واسهامهم بشكل مباشر أو غير مباشر في الحياة العلمية.¹⁵

2 : النهضة الفقهية وفيها

2.1 . عوامل النهضة :الوزراء، العلماء، المدارس

2.2 . دور وزراء الدولة السلجوقية في النهضة الفقهية

شجع الأمراء والسلاطين العلماء في القنوم إلى بلادهم من خلال إجزال العطايا والتكريم، فكانت البلاد التي حكمها السلاجقة العظام محل ترحيب بالعلماء والفقهاء، وكان بعضهم يبقى لفترة قصيرة وبعضهم يبقى في هذه البلاد إقامة دائمة نظرا لإلحاح بعض السلاطين عليهم، ونظرا لما يجده من طيب العيش والحظوة من قبل السلاطين، لذلك هذه المدن أصبحت مركز إشعاع علمي يأتيها طلبة العلم والعلماء من كل مكان فكانت نيسابور وأصبهان تضاهي بغداد في علو الإسناد نتيجة لكثرة علماء الحديث وكان طلاب العلم يشدون الرحال إليها لكثرة العلماء والفقهاء فيها، فكانتا حاضرتين من حواضر الدنيا فصرف السلاطين الأموال الكثيرة في أبواب العلم، وفي إعمار المدينة وفي استضافة طلبة العلم والعلماء فكانت هذه البلاد محفوفة بالمعمرين من العلماء أصحاب الإسناد العالي والعلم الوفير فخرجت هذه الأرض الأسماء المشهورة من الفضلاء،¹⁶ ولم يقتصر الأمر على تشجيع العلم والعلماء، فحسب، بل وجدنا بعض السلاطين شغفوا بتعلم العلوم وكانت مجالسهم عامرة بالفقهاء ويشهدون مناقبتهم ومناظراتهم ويشجعوهم على ذلك، فالسلطان تكش بن ألب أرسلان كان فقيها عالما بأصول الأحناف، استمر في دعمه للفقه والفقهاء حتى بنى مدرسة كبيرة للأحناف، أما جده طغربك فقد عُرف بزهده ودينه وورعه وكان ملازما لصيام الإثنين والخميس، وحرص السلاطين على مصاحبة العلماء لهم في

¹⁵ محمد بن علي الرواندي، راحة الصدور وآية السرور في تاريخ الدولة السلجوقية، ترجمة إبراهيم أمين وآخرون، (القاهرة: المجلس الأعلى للثقافة، 2005م)، 15.

¹⁶ عبد الرحمن بن محمد بن إسحاق، ابن منده الأصبهاني، المستخرج من كتب الناس للتذكرة والمستطرف من أحوال الرجال للمعرفة، ت: أ. د. عامر حسن صبري التميمي، (البحرين، وزارة العدل والشئون الإسلامية، إدارة الشئون الدينية)، المقدمة: 25.

سفرهم وفي فتوحاتهم، فهذا أبو النصر العالم الجليل الذي كان مرافقا للسلطان ألب أرسلان شارك برأيه وطلب خوض معركة ملاذكرد، ثم قام بشحن همة الجيوش وحّمهم على القتال، فقاتلوا وانتصروا على الروم، ومن خلال ما عرضنا يمكن تلخيص دور الوزراء والسلاطين بالآتي:

كانت البلاد التي تحت حكم السلاجقة محط أنظار طلبة العلم والعلماء من كل بقاع الأرض، فكانت أرضهم جاذبة للعلم والعلماء، وبفضل وجود هؤلاء العلماء حدثت نهضة فقهية ولمع فقهاء كبار يشار لهم بالبنان وألفت في تلك الفترة المصنفات الكثيرة سواء كانت في علم أصول الفقه كالورقات للجويني، أو المنحول للغزالي، أو في الفقه كالمهذب للشيرازي أو الوسيط للغزالي، هذا بالنسبة للفقه الشافعي أما الفقه الحنفي فبرز علماء كبار كثر أسهموا في النهضة الفقهية.¹⁷

ساهم السلاطين في ترسيخ وتثبيت المذاهب السنية في البلاد الإسلامية في مواجهة المد البويهي الشيعي والحركات الباطنية الإسماعلية، لذا انتشرت في هذا البلاد المذاهب السنية الحنفية والشافعية وجرى تحجيم المذهب الإسماعيلي الذي كان أن يبتلع البلاد الإسلامية في الغرب الدولة الفاطمية وفي خورسان وماوراء النهر الحشاشون أتباع الحسن الصباح، وفي البحرين وبعض مناطق شبه الجزيرة العربية القرامطة.¹⁸

نال سلاطين السلاجقة ألقاب تدل على معاني اتصفوا بها ومعاني تدل على حبهم للدين ودفاعهم عن الإسلام والمسلمين وحمائهم للعقيدة الإسلامية، وخاصة في عهد سلاجقة الروم، أما ألقاب السلاجقة العظام فكانت منصبة على الدولة وحماية الدولة على الرغم من نصرتهم للدين الإسلامي ودفاعهم عن المذاهب السنية وترسيخهم للمذاهب الحنفية والشافعية في البلاد التي حكموها، لذا لقب ألب أرسلان بعض الدولة ولقب طغان شاه بشمس الدولة، لأنهم ساهموا في قيام وتثبيت دولة قتيبة في أول ظهور للدولة السلجوقية، وقد يجمع اللقب بين المعنيين كما لقب قاورد بك بعماد الدين والدولة وهو من سلاجقة كرمان في إيران الحالية، أما سلاجقة الروم فغلب عليهم ألقاب نصره الدين، فلقب سليمان شاه بقاتل الكفرة والمشركين، نظرا لجهاده ضد النصارى والإسماعلية، ولقب أرسلان شاه بمحي الإسلام والمسلمين وهو من سلاجقة كرمان ونحو هذا جرت الألقاب في تلك الفترة.

ساهم السلاطين في إقامة دور العبادة والذكر وتعلم وتحفيظ القرآن، وانتشر في تلك الفترة أصحاب المنهج السلوكي المتصوفة، كل هذا الأعمال ومثيلاتها، ساهمت في إنشاء طبقة متعلمة عارف بكتاب ربها، أقيمت على دراسة علوم الشريعة الإسلامية كالحديث والفقه وأصوله وبالتالي ظهر جيل من الفقهاء الذين أسهموا في إرفاد الفقه بمصادر خالدة مازالنا نخرف منها ونقطف من ثمارها إلى يومنا هذا.

أصبحت البلاد التي تحت حكم السلاجقة أكثر أمان من غيرها من بقاع الأرض نتيجة لقوة هذه الدولة من جهة واستقرارها من جهة أخرى، وخاصة بعد تعرض الكثير من البلاد للحروب والغزوات من الأعداء سواء كانوا من الداخل أو من الخارج بسبب ضعف الخلافة ظهر في تلك الفترة الاقتتال والتنازع فيما بين المسلمين على السلطة، أو الحروب التي شنتها الفرق الباطنية كالفاطمية والقرامطة وغيرهم، أما عن العدو الخارجي فشهد المشرق العربي حملات صليبية قام بها الروم بمساعدة الفرنجة أي الدول الغربية الحالية وكمك ألمانيا، وكان آخر الأعداء الخارجيين وأكثرهم فتكا بالبلاد الإسلامية الغزو المغولي الذي خرب البلاد وبطش بالعباد قتلا وتقتيلا ولم تسلم منه حتى الكتب والمكتبات، فمن نجا من هؤلاء العنة فارق بلاده لبلاد أمنة، واستطاع السلاجقة بحكمة علمانهم تخفيف ضرر المغول وإبعاد خطرهم عنهم فدفعوا إليهم بعض الأموال.

وقف السلاطين والأمراء الكثير من الوقفيات على المدارس والأربطة التي أنشئت، فأسهمت هذه الأوقاف في مساعدة الفقهاء على التفرغ لتعليم العلوم والتأليف فكان الفقيه مفرغ للتأليف والتعليم ولم يشغله عن ذلك التفكير في طلب الرزق والبحث عن أسباب المعيشة وهذا برأي عنصر مهم في النهوض بالعلوم الإسلامية وخاصة الفقه.¹⁹

شجع السلاجقة على استخدام اللغة العربية وجعلوها لغة الدولة وهو ما اثبتته المخطوطات والمسكوكات والصكوك التي يكتب القاضي أو تلك التي تصدر من الدواوين التابعة للدولة التي تعود لتلك الحقبة، فقد وجدت باللغة العربية، مما سهل على الناس تعلم لغة القرآن والفقه وبقية العلوم الأخرى.²⁰

كما ذكرنا من إنشاء السلاجقة للدواوين واستخدام بعض الموظفين للعمل فيها، ثم إقامة الوقفيات وتسخير من يقوم على تفقدتها ورعايتها وإدارتها، وفي العهد السلجوقي كان الإمام موظفا يأخذ ما يكفي من هذه الوقفيات، وكذلك منصب قاضي القضاة، كل هذه الوظائف شجعت طلبة العلم إلى دراسة الفقه وتعلمه وبالتالي أسهموا في تطور وتطوير الفقه الإسلامي.

اهتم السلاجقة بالمؤسسات الدينية التي كان على عاتقها نشر الإسلام في البلاد التي فتوحها ودخل أهلها في الإسلام وبذلوا جهدا في تعليمهم الفقه وبقية علوم الإسلام.²¹

2.3. دور العلماء في النهضة الفقهية

تأثر علماء الفقه الإسلامي في المكان الذي عاشوا فيه فالبينة لها دور في تطور الفقه الإسلامي فالفقه في الحواضر الإسلامية يختلف عن الفقه في المدن البسيطة والناس في المدن الكبيرة يحتاجون إلى الفقه في مسائل مختلفة نتيجة لتعدد الحياة وكثرة النوازل والقاضي والمفتي تعرض عليه قضايا متنوعة وتحتاج لإعمال العقل والنظر في مظانها، كما هو الحال في فقه الشافعي القديم والجديد واحد في بغداد وواحد في مصر وكذا الحال عند الأحناف فعلماء نيسابور وخراسان لديهم فهم للنصوص وتطبيقات لهذه النصوص موافقة للحال الذين يعيشونه، خلافا لحال علماء الأحناف في بغداد، والفقه ينتشر في بلد من البلاد لإسباب عدة منها بسبب الحاكم ومذهبه أو قاضي القضاة ومذهبه، فأهل بغداد مثلا في فترة من الزمان تمذهبوا بالفقه المالكي، ثم بعد فترة من الزمان انتشر المذهب الحنفي ثم الجنبلي، أما في القرن الخامس الهجري في فترة ظهور السلاجقة كان الخليفة حنبلياً، أما بلاد

¹⁷ السبكي، طبقات الشافعية الكبرى، 1/219.

¹⁸ ابن الشجري، أمالي ابن الشجري، ت: الدكتور محمود محمد الطناحي، (القاهرة: مكتبة الخانجي، ١٤١٣هـ - ١٩٩١م)، المقدمة: 18.

¹⁹ الدكتور شوقي ضيف، تاريخ الأدب العربي، (مصر: دار المعارف، ١٩٦٠ - ١٩٩٥م)، 5/277.

²⁰ أحمد حسن الزيات باشا، مجلة الرسالة، 29/106.

²¹ ابن الشجري، أمالي ابن الشجري، المقدمة: 18.

فارس التي تعرف بما وراء النهر فكانت شافعية المذهب، والهند وخراسان والأناضول كانوا على المذهب الحنفي، أما السلاجقة فالغالب عليهم المذهب الحنفي وفيهم الشافعية كنظام الملك، والقرن الخامس شهد الفقه نهضة علمية وإن قل في تلك الفترة الاجتهاد لكنها شهدت جمعا للمسائل الفقهية وأقوال العلماء والتفريعات التي بنيت عليها، وشهد ذلك العصر أيضا نطاقا محدودا للاجتهاد ضمن المذهب الواحد، أما عن أبرز فقهاء العصر السلجوقي فهم:

أبو إسحاق الشيرازي: إبراهيم بن علي بن يوسف الفيروزآبادي، الشيرازي، من أشهر علماء عصره في الفقه الشافعي وإليه انتهت رئاسة المذهب، دُرِسَ في نظامية بغداد وانتدبه الخليفة العباسي ليخطب له بنت ملكشاه، وكان لا يرد لذلك اختاره وله تلاميذ في نيسابور وخراسان فحينما وصل هذه البلاد خرجوا عن بكرة أبيهم للقاء الشيخ الورع، فلم يكن قاضي تلك المدينة أو مفتيها وإلا وقد تتلمذ عليه، له مصنفات مهمة في الفقه الشافعي، كالتنبيه والمهذب في المذهب تناول فقهاء الشافعية مصنفاته بالشرح والتفصيل من بعده لأهميتها والإمام الشيرازي قد تناول المسائل الخلاف بين الشافعية والأحناف، توفي رحمه الله سنة (476هـ).²²

إمام الحرمين: عبد الملك بن عبد الله بن يوسف الجويني، له ألقاب عدة منها ركن الدين وضيء الدين وأشهرها إمام الحرمين، رحل تاركا ببلدته نيسابور وجاور الحرمين ثم عاد إلى بلدته وبنيت له نظامية نيسابور، أثرى الفقه الشافعي بمؤلفات مهمة كنهاية المطلب في دراية المذهب، ويُعد من أهم وأكبر الكتب في المذهب، وله كتاب الورقات وهذا الكتاب قد جمع فيه أصول الشافعية، توفي في سنة (478هـ).²³

الغزالي: محمد بن محمد بن أحمد الطوسي الغزالي حجة الإسلام تلميذ إمام الحرمين ومن كبار فقهاء الشافعية، أهم مؤلفاته البسيط والوجيز في الفقه الشافعي، أسهم رحمه الله في جمع مسائل وفروع المذهب الشافعي فكان أواحد عصره في الفقه الشافعي توفي رحمه الله سنة (505هـ).²⁴

أبو القاسم القشيري: عبد الكريم بن هوزان بن عبد الملك، القشيري من قرى نيسابور، أخذ الفقه عن شيخه أبي بكر الطوسي، صحب الجويني والبيهقي في الحج وسمع الحديث منهم.²⁵

أبو نصر ابن الصباغ: عبد السيد بن محمد بن عبد الواحد، من أكابر علماء المذهب الشافعي في بغداد، وهو أعرف بالمذهب من الشيرازي، وحينما امتنع الشيرازي عن التدريس دُرِسَ هو فيها بطلب من عميد الملك، ولم يرتض ذلك نظام الملك، حتى درس فيها الشيرازي، له كتاب الشامل والكامل في المذهب، توفي سنة (477هـ).²⁶

2.4 دور المدارس والوقفات في النهضة الفقهية

كانت المدارس في نيسابور موجودة قبل النظامية نتيجة للحركة العلمية التي شهدتها تلك المنطقة والتي خرّجت الكثير من العلماء ثم بعد ذلك جلس العلماء في جنبات هذه المدارس لتبليغ العلوم، فلم تخلو هذا المدارس من العلماء والمتعلمين أذكر من هذه المدارس على سبيل المثال:²⁷

دار السنة لأبي بكر أحمد بن إسحاق الصبغيني (ت 342هـ).

دار الحديث أو مدرسة الداري نسبة لأبي إسحاق الداري الذي أنشأها في القرن الرابع الهجري.

المدرسة السعدية التي أنشأها الأمير نصر بن سبكتكين أخو السلطان محمود الغزنوي.

والمدرسة البيهقية التي أسسها البيهقي (ت 458هـ).

أما في العصر السلجوقي فقد ادخر الله لنظام الملك هذه الفرصة وهينة له أسباب حيازة هذا الأجر العظيم ويسر له فعل الخير العظيم والصدقة الجارية التي أخبر عنها النبي صلى الله عليه وسلم، فكما يقال الاختراع وليد الحاجة، في ذلك الحين كانت الحاجة لهذه المدارس ملحة لمواجهة أخطار الفرق الباطنية التي انتشرت في الأمصار الإسلامية، وإحياء العلوم الإسلامية وإزالة الركود والجمود الذي عاشه المسلمون، بنيت نظامية بغداد، وبغداد يومئذ عاصمة الخلافة العباسية وقبلة العلماء والفقهاء وكان فيها الشيرازي الذي عكف على التأليف فأقام أصول المذهب الشافعي وفتش في فروعه حتى ألف المهذب ومكث يدرس في النظامية حتى خرّج أسماء بارزة وأقطاب لامعة أوكلت إليها تعليم المذهب الشافعي ونشره وقيل إن الذي ساعد على نشر المذهب الشافعي في بقاع مختلفة من الأرض اثنان الشيرازي بعلمه ونظام الملك بماله من خلال وقف الأسواق والضياح على نظامية بغداد وكذا الحال في نيسابور التي انتدب الجويني للتدريس فيها وقد تتلمذ عليه علماء كبار كالغزالي والذي تولى التدريس في النظامية بعد وفاة شيخه.²⁸

وكذلك في بقية الأمصار الأخرى فبنى الوزير في الموصل والبصرة نظاميات هذا في المشرق العربي أما في إيران وفيها ظهرت نحلة الإسماعلية والفرق الباطنية تنتشر بكثرة أنشاء في مرو وأصبهان التي أصبحت مركزا علميا وحضاريا يجاري بغداد بعدد العلماء وبعلو الأسانيد

²² أبو زكريا محيي الدين يحيى بن شرف، النووي، تهذيب الأسماء واللغات، (بيروت - لبنان: دار الكتب العلمية، د.ت)، 172/2.

²³ عمر رضا، كحالة، معجم المؤلفين، (بيروت- لبنان: مكتبة المثنى - ، دار إحياء التراث العربي بيروت)، 184/6.

²⁴ عثمان بن عبد الرحمن، ابن الصلاح، طبقات الفقهاء الشافعية، ت: محيي الدين علي نجيب، (بيروت: دار البشائر الإسلامية، 1992م)،

249/1.

²⁵ جمال الدين أبو الفرج، ابن الجوزي، المنتظم في تاريخ الأمم والملوك، ت: محمد عبد القادر عطا، مصطفى عبد القادر عطا (بيروت: دار الكتب العلمية، 1412هـ - 1992م)، 148/16.

²⁶ أبو بكر أحمد بن علي، الخطيب البغدادي، تاريخ بغداد، ت: مصطفى عبد القادر عطا، (بيروت: دار الكتب العلمية، 1417هـ)،

122/21.

²⁷ السبكي، طبقات الشافعية الكبرى، 314/4.

²⁸ تقي الدين، المقرئ، المقفى الكبير، ت: محمد اليعلاوي، (بيروت - لبنان: دار الغرب الإسلامي، ط.2، 1427هـ - 2006م)، 45/7.

الحديثية فكانت مركز جذب لطلابي الحديث والفقهاء الإسلاميين، وفي طبرستان وأمل أيضا، ولم تقتصر هذه المدارس على العلوم الشرعية فقط بل دَرَسوا فيها بعض العلوم الخرى كالرياضيات.²⁹

وقد تميزت هذه المدارس بكثرة الوقفيات عليها مما مكنها من تخصيص مال معين لسد نفقات واحتياجات طلبة العلم والعلماء وهذا المرة الأولى التي يخصص فيها معاش معلوم، فلم يكن في سابققتها من المدارس، ويميزه أيضا أن جعلها أقرب للدراسة الحالية من حيث التزام الطلبة بالحضور، والنظاميات يمكن تشبيها بالكليات في وقتنا الحالي، ولعل أهم ثمرات النظاميات الغزالي وأخوه أحمد الذين ألجأهم الفقر واليتم إلى هذه المدارس فهم في الأساس جاؤا لها ليعتاشوا منها ومن الطعام والمشرب الذي يقدم للدارسين في هذه المدارس.³⁰

3 نظام الملك حياته وفيه.

3.1. اسمه

هو الحسن بن علي بن إسحاق الطوسي وزير السلطان ألب أرسلان وولده ملكشاه، الوزير العالم الفاضل ناصر العلم والعلماء.³¹

3.2 ولادته ونشأته.

ولد في يوم مبارك من أيام الله وهو يوم الجمعة اليوم الذي ولد فيه آدم عليه السلام في الحادي والعشرين من ذي القعدة سنة (408هـ) في بنوقان من مدن طوس³² وكانت أسرته مهتمة بالعلم فكان أبوه من الذهاقين³³ لذا أولاه وإخوته العناية الفائقة، فحرص على تعليمهم فُعرف بالعلم من هذا البيت اثنان صاحب الترجمة وأخوه الفقيه أبو القاسم وهو عالم فاضل³⁴، وفي تلك الفترة من الزمان كان دأب الآباء في حث الأبناء على التعلّم إلا من كان فقيرا أو الطفل اليتيم الذي لا يجد من يرعاه، ونظام الملك كان نسيبا حسيبا من جهة الأب والأم فأمه من بيت حميد الدين الطوسي وهو بيت عريق معروف في طوس خرج من هذا البيت العدد من الوزراء المعروفين، وقد مات أمه وهو طفل رضيع واعتنى به أبوه، فأرسله منذ الصغر إلى مجالس العلم آنذاك وهي المساجد وبعض الأماكن المخصصة لطلب العلم ودور العلماء والفقهاء حيث كانت مفتوحة لطلاب العلم، ولم تكن تعرف المدارس بعد، فحفظ القرآن منذ صغره وتعلّم العربيّة والفارسيّة ولغته الأم التركية، وتعلّم الفقه الشافعي من علماء عصره وسمع الحديث وبذل جهده في هذا المجال لهدف سامي أفصح عنه بقوله بذلت الجهد في الحديث لعلّ اسمي يتّصل بالناقلين لحديث النبي صلى الله عليه وسلم والمتعلمون والعلماء في عصره آنذاك يتعلمون ثلاث لغات قراءة وكتابة وإجادة كالزمنخسري الذي تعلم العربية فأجاد وأصبح من علمائها ومرجعاً يرجع إليه في اللغة.³⁵

لقبه وكنيته.

أبو علي الوزير العالم الأديب الفقيه الذي حاز الألقاب الكثيرة، كقوام الدين لأنه عمل على نصرته الدين في زمن كثرة فيه الفرق الضالة والأفكار الفلسفية البعيدة عن هدي الشريعة ولقب بنظام الملك (خواجة برك أو خواجة حسن)³⁶ لأن الملوك اعتمدوا عليه ولكثرة اهتمامه وسعيه الدؤوب في ترتيب وتنظيم الملك، لذلك ألف كتابه المشهور (سير الملوك).³⁷

عمله.

في بداية حياته شرع في تعلّم العلوم وكان ذا همة عالية، وكما ذكرنا سابقا في الحديث عن أسرته من كونه من بيت معروف في مدينة طوس، وكانت لهم ضياع، لكن نظام الملك كان فقيرا وعرف بحرصه العالي على سماع الحديث وتعلّم الفقه لذا اتصل بأبي علي بن شاذان³⁸ وعمل كتابا له، لكنه تركه، لأن الأخير كان يأخذ ماله، حتى صار عند أحد سلاطين السلاجقة وهو داود بن ميكائيل والد ألب أرسلان فأعجب به وبعلمه

²⁹ أبو بكر بن زيد الجراعي الصالحي الحنبلي، تحفة الراعي والسادج بأحكام المساجد، اعتنى به: صالح سالم النهام، وآخرون، (الكويت: وزارة الأوقاف الكويتية - إدارة مساجد محافظة الفروانية - المراقبة الثقافية، ١٤٢٥ هـ - ٢٠٠٤ م)، 328.

³⁰ السبكي، طبقات الشافعية الكبرى، 194/6.

³¹ في تلك الفترة ظهر الكثير من الوزراء عُرفوا بهذا اللقب كنظام الملك مسعود بن علي، وهو وزير خوارزم شاه ومن اللطائف أنه شابه نظام الملك في كثير من الأشياء حتى في تعصبه للمذهب الشافعي. تاج الدين عبد الوهاب بن تقي الدين، السبكي، طبقات الشافعية الكبرى، ت: د. محمود محمد الطناحي د. عبد الفتاح محمد الحلو، (بيروت: هجر للطباعة والنشر والتوزيع، ط. ١٤١٣ هـ)، 312/4، 296/7.

³² بنوقان وغيروا اسمها في الوقت الحالي تعرف بمدينة مشهد أو مشهد الرضا في إيران الحالية.

³³ الدهقان: هو رئيس القرية أو الإقليم، أو التاجر واولاد الدهاقين يقال لهم عنقرو أو عبقر لنعمومتهم. أحمد بن محمد بن علي، الفيومي، المصباح المنير في غريب الشرح الكبير، (بيروت: المكتبة العلمية، د. ط. د. ت)، 210/1؛ إبراهيم مصطفى وآخرون، المعجم الوسيط، مجمع اللغة العربية بالقاهرة، (دار الدعوة، د. ط. د. ت)، 300/1.

³⁴ هو: عبد الله بن علي بن إسحاق المعروف بأبي القاسم، الفقيه الشافعي الذي واطب على سماع الحديث من مشايخ نيسابور ولد سنة أربع عشرة وأربعمئة في طوس، ورحل إلى نيسابور لطلب العلم ولم يفارقها حتى توفي سنة تسع وتسعين وأربعمئة. ابن السبكي، طبقات الشافعية 70/5.

³⁵ ابن الأثير، الكامل في التاريخ، 356/8.

³⁶ خواجة بالتركي (HOCA)، أحمد بن إسماعيل بن محمد تيمور، معجم تيمور الكبير في الألفاظ العامية، ت: دكتور حسين نصّار (القاهرة - مصر: دار الكتب والوثائق القومية، ط. 2، ١٤٢٢ هـ - ٢٠٠٢ م)، 212/3.

³⁷ كتاب السياسة في الشرعية والقضاء، سياست نامه أو سير الملوك، ألفه الوزير الصالح الحسن بن علي بن إسحاق الطوسي، أبو علي، الملقب بقوام الدين، نظام الملك (ت ٤٨٥ هـ)، طبع بتحقيق: يوسف حسين بكر، (قصر الناشر: دار الثقافة، ط. 2، ١٤٠٧ هـ)

³⁸ السبكي، طبقات الشافعية الكبرى، 312/4.

ورجاحة عقله، فأرسله إلى ابنه وقال لابنه (اتخذها والدا ولا تخالفه)³⁹ فبدأ بخدمة ألب أرسلان فصار ساعده الأيمن فدبر له أمور الدولة وأحسن ترتيبها فتشركا النجاحات معاً، فكان نعم الوزير ليعم الأمير فشاركه السراء والضراء وانتصرا معاً في معركة ملاذكرد وهي من معارك المسلمين المهمة وبعد وفاة ألب أرسلان عمل على تثبيت ملك ملكشاه بعد اختلاف أبناء ألب أرسلان في الحكم وكاد ملكهم يتمزق لولا حنكة وخبرة نظام الملك؛ لأن السلطان ملكشاه كان شاباً في العشرين من عمره أما نظام الملك فقد كان في الخامس والخمسين من عمره وكانت له تجارب عديدة مكنته من القضاء على الفتنة في بداياتها وتأييده لملكشاه قضت على الفتنة في مهدها فسمع بقية الأخوة وأطاعوا.⁴⁰

3.3. إنجازات نظام الملك

الوزير العالم الداهية الذي أفنى عمره لخدمة سلاطين السلاجقة وله الفضل في تثبيت أركان دولة السلاجقة ولم يكن فضله مقتصرًا على أمور الدولة السياسية بل له أعمال أخرى في مجالات شتى سأذكر بعضها منها مما ذكره أهل التاريخ:

1. ولعل من أهم إنجازاته هي نشر العدل وإزالة الظلم ورفع المكوس والضرائب عن الناس، وأوقف اللعن الذي بدنه الوزير الكندري حينما طلب من السلطان طغربك لعن الرافضة ومن ثم أضاف إليهم الأشاعرة، وبسبب الكندري هجر الكثير من العلماء خورسان وما وراء النهر خوفاً من بطش الظالم، فبقدم الوزير الصالح أعز الله الإسلام والمسلمين ونصر العلم والعلماء.⁴¹
2. نظام الملك لم يغلّق باب السلطان في وجه الرعية، بل كانت الرعية تتقّب عدله فكان حلقة الوصل بين الرعية والسلطان، وبعد تولي ملكشاه الحكم وكان صغيراً، استباح عسكر السلطان أخذ الأموال من الرعية، وهم يظنون بأن نظام الملك هم الذي يمنع عطايا السلطان عنهم، ووصل الأمر إلى نظام الملك فكان حكيماً وناصحاً للسلطان وذكر له فعل هؤلاء وأن فعلهم يعود بالخراب على العباد والبلاد وليس من السياسة في شيء، لذا أمر السلطان بإعادة الأموال إلى أصحابها، وكان في تجواله يستمع إلى شكوى الناس، فليس بينه وبينهم مانع، ويؤيد ما ذكرت ما رواه أهل التاريخ حيث ذكروا أنه كان في جولة من جولاته فوافقه امرأة مكسورة وضعيفة تستغيثه، فمعهما أحد حجابيه من الوصول إليه فتوقف وقال له: (إِنَّمَا اسْتَخْدَمْتُكَ لِأَمْثَالِ هَذِهِ، فَإِنَّ الْأُمْرَاءَ وَالْأَعْيَانَ لَا حَاجَةَ بِهِمْ إِلَيْكَ، ثُمَّ صَرَفَهُ عَنْ حِجَابِيهِ).⁴²
3. أول من أنشأ النظاميات في الأمصار الإسلامية التي تنسب إليه، وهذه المدارس كانت آنذاك يدرس فيها الكثير من العلوم وهي بمثابة الجامعات في الوقت الحالي، وكان لهذه المدارس الدور الأعظم في تخريج ثلّة من أفاضل العلماء الذين تركوا لنا مؤلفات أثرت المكتبات الإسلامية.⁴³
4. هذه المدارس تولت الدفاع عن مذهب السنة والجماعة والوقف بوجه الفرق الباطنية والمنرفة، فكانت كالسد المنيع الذي حمى الإسلام ضد من يتهدده بفكر منحرف وضال.⁴⁴
5. في كل مدرسة أضاف إليها مكتبة لتكون معيناً لطلبة العلم ولينهلوا منها ولتساعدهم في دراستهم وبحوثهم.⁴⁵
6. من أجل استمرار طلبة العلم في عملهم ومن أجل تفرغ العلماء لعمليهم أوقف على هذه المدارس الأسواق والدكاكين والحمامات والضياع، كانت هذه الأوقاف كالماء الجاري للأرض المحتاجة له، لذا كُتِبَ لهذه المدارس النجاح، ولهذا فالوزير الصالح يعد هو أول من أجرى راتباً لطلبة العلم ليكون معيناً لهم في حياتهم ولكي لا ينشغلوا عن طلب العلم بشاغل.⁴⁶
7. شجع نظام الملك السلاطين على فعل الخير وحذا الكثير منهم حذوه في إنشاء المدارس، وجعل بعض الأوقاف لها من أجل ديمومتها فكان عمله هذا فاتحة للخير، ولهذا تنافس سلاطين السلاجقة وحتى انتقل هذا التنافس إلى العهد الأيوبي، ومن الجدير بالذكر أن السلاجقة العظام كانت لديهم رغبة كبيرة في فعل الخير ونصرت الإسلام ولم يألوا جهداً في هذا الباب.⁴⁷
8. تكريم العلماء والفقهاء وكانت مجالس السلاطين والوزراء عامرة بالعلماء والحكماء وبذلوا لهم كل ما يحتاجون وقدموا لهم الرعاية الخاصة وخاصة نظام الملك حيث كان يأبس بسماع حديث النبي صلى الله عليه وسلم وكان يحدث عن صلى الله عليه وسلم وكان لهذا التكريم والرعاية طيب الأثر عليهم فشهدت تلك الفترة بروز الكثير من الأعلام وشهد هذا العصر كوكبة من الفقهاء كالجويني والغزالي وغيرهم.⁴⁸
9. استطاع نظام الملك مقارعة الضالّمين بسيفه وفتح الكثير من البلاد وأدخل لها الإسلام بمعية ألب أرسلان وفي نفس الوقت استطاع من خلال المدارس التي أنشأها محاربة الإسماعيلية وجميع الفرق الباطنية فشن حرباً عليهم بالقرطاس والقلم وقبلها بالسيف، ودخل الفقه الشيعي الإسماعيلي مرحلة الجمود بفضل العلماء الذين تصدّوا لهم ودفعوا خطرهم.⁴⁹

39 ابن الأثير، الكامل في التاريخ، 356/8.

40 ابن الأثير، الكامل في التاريخ، 356/8.

41 ابن الأثير، الكامل في التاريخ، 356/8.

42 ابن الأثير، الكامل في التاريخ، 236/8.

43 لم نقل أول من أنشأ المدارس، لأن المدارس كانت موجودة من قبل، كما ذكرنا ذلك. السبكي، طبقات الشافعية الكبرى، 314/4.

44 نظام الملك، سير الملوك، 283؛ ضياء الدين أبو السعادات، ابن الشجري، أمالي ابن الشجري، ت: الدكتور محمود محمد الطناحي، (القاهرة: مكتبة الخانجي، ١٤١٣ هـ - ١٩٩١ م)، المقدمة: 18.

45 أبو سهل محمد بن علي، الهروي، إسفار الفصيح، ت: أحمد بن سعيد بن محمد قُشاش، رسالة دكتوراه من كلية اللغة العربية بالجامعة الإسلامية بالمدينة المنورة، ١٤١٧ هـ، (المدينة المنورة: عمادة البحث العلمي بالجامعة الإسلامية، ١٤٢٠ هـ)، 66/1.

46 السبكي، طبقات الشافعية الكبرى، 314/4.

47 علي بن محمد بن أحمد، ابن السيماني، روضة القضاء وطريق النجاة، ت: د. صلاح الدين الناهي، (بيروت: مؤسسة الرسالة، عمان: دار الفرقان، ط2، ١٤٠٤ هـ - ١٩٨٤ م)، 7/1.

48 عبد الملك بن عبد الله بن يوسف، الجويني، نهاية المطلب في دراية المذهب، ت: أ. د/ عيد العظيم محمود الديب، (جدة: دار المنهاج، ١٤٢٨ هـ - ٢٠٠٧ م)، المقدمة: 219.

49 ابن الشجري، أمالي ابن الشجري، المقدمة: 18.

10. كان نظام الملك مولعا بالعلم وخاصة حديث النبي صلى الله عليه وسلم لذلك ازدهرت الدراسات الحديثية في عصر السلاجقة وأنجب هذا العصر الكثير من الأسماء اللامعة والنجوم الساطعة في علم الحديث.⁵⁰
11. كذا الحال في الفقه وخاصة المذهب الشافعي الذي انتشر في هذا البلاد بفضلته لأنه قدم كل الرعاية لعلماء الفقه الشافعي وأصبح أتباع هذا المذهب أكثر بعد أن كانت الغلبة لمذهب الإمام أبي حنيفة رحمه الله.⁵¹
12. تأثر الكثير من السلاطين بالوزير الصادق فكانوا له عوناً في مسعاه في الخير، وبنى الكثير من السلاجقة المدارس وأوقفوا عليها الأوقاف.⁵²
13. فعل نظام الملك الكثير من أعمال الخير ما لا يعد ولا يحصى، ومنها إنشاء الزوايا والربطة في الامصار المختلفة، لحفظ القرآن والذكر.

3.4 دوره في نصرته الفقه

لم يكن دور المدارس التي أنشأها نظام الملك مقتصرًا على مواجهة الفرق الباطنية فقط ونصرة السنة، بل تعدى ذلك إلى نشر العلم في ربوع الأمصار الإسلامية وتخريج العلماء وقد أثمرت هذه المدارس وأنتت أكلها حتى خرجت للعالم كوكبة من العلماء والفقهاء ونشرت هذه المدارس الخيرية والتسامح بين المذاهب في فترة كثر فيها الجدل والنقاش المذهبي حتى يصل إلى حد التكفير والقتال، لكن نظام الملك حرص على أن تكون هذه المدارس منارات علمية بعيدة عن التعصب فكانت المدرسة الواحدة يدرس فيها أكثر من مذهب وقد عرف في بغداد أنذاك انتشار المذهب الحنبلي لأسباب عدة منها أن الخليفة العباسي كان يتمذهب بهذا المذهب وكثيراً ما كانت الفتن تقع بين المذاهب المختلفة ويحدث النزاع والشقاق إلى أن وصل للقتال وتم نهب أسواق الخصم ففي مرة هجم أتباع المذهب الحنبلي على أتباع المذهب الشافعي وأخذوا ينهبون السوق العائد للنظامية وقبل هذا هجم الشافعية ونهبوا سوق الثلاثاء الخاصة بالحنابلة حتى سمع نظام الملك بهذه الحادثة وكان ابنه المؤيد في بغداد فطلب من الخليفة أن يعزل الوزير حرصاً منه على دفع الفتن وتوحيد صفوف المسلمين لذلك قال نظام الملك (وليس توجب سياسة السلطان وقضية العدالة إلى أن نميل في المذاهب إلى جهة دون جهة، ونحن بتأييد السنن أولى من تشييد الفتن، ولم نتقدم ببناء هذه المدرسة إلا لصيانة أهل العلم والمصلحة لا للاختلاف وتفريق الكلمة)⁵³، لذلك بدأت المدارس بتدريس أكثر من مذهب لدرء خطر الفتن وانتصاراً للفقه والفقهاء على الجهلة الذين يسعون بتفريق هذه الأمة، وجرى نحو هذا الخلاف في الأناضول وخراسان بين الحنفية والشافعية، ولكنها كانت تجري على شكل مناظرات وفي بيت ابن الموفق رئيس البلاد حيث جعل بيته محفواً بالفقهاء والعلماء يتناظرون في بعض المسائل الفقهية الخلافية، لكن هذا الأمر لم يرق لوزير السلطان طغربك المعروف بالكندري⁵⁴ الذي كان رافضياً يسب الصحابة الكرام وذنو منهج الاعتزالي وكان يضرر العداء لابن الموفق خوفاً على حضوره عند السلطان ووزارته وبغضاً لمذاهب أهل السنة؛ لذلك طلب من السلطان ذم المبتدعي ومن هذا الباب دخل إلى المساجد فتدخل فيمن يخطب الجمعة وفيمن لا يخطب فعزل الكثير من الأئمة وجعل مكانهم من كان يوافق في مذهبه الاعتزالي ويظهر تمذهبه بالمذهب الحنفي، لكنهم بعيدون كل البعد عن المذهب الحنفي، لذلك بدؤوا بإثارة الفتن بين المذهبيين الشافعي والحنفي، وهذا الفتن لم تكن محصورة في تلك البقعة من الأرض بل انتشرت انتشار النار في الهشيم حتى وصلت إلى بغداد والشام وغيرها.⁵⁵

أما السلطان طغربك فقد أعمى عينه وزيره المعتزلي الذي سعى بمعية السلطان إلى النيل من علماء السنة من خلال القبض عليهم ونفيهم خارج أرضهم، حتى ضيق السلطان على علماء عصره كالفراتي وأبي القاسم القشيري والجويني وغيرهم وقد حُبس العالمان الجليلان وخرج الجويني فأر إلى الحرمين إلى أن جاء ابن الموفق وأخرج هذين العالمين إلى أن انقضت تلك الفتنة بموت طغربك وتولي ابنه ألب أرسلان وتمكن نظام الملك من الكندري فحبس وقتل بعد ذلك فنصرى الله الإسلام بنظام الملك وخلصه من شر الكندري الذي هجر أربعمائة قاضي من قضاة وفقهاء الحنفية والشافعية على حد سواء.

وكانت تجري في مجلس نظام الملك المناظرات العلمية بين الفقهاء وفي هذه المناظرات تشجيع للفقهاء ولعمامة الناس على العلم وليبيان فضل العلماء لأنه كان يكرمهم ويقدمهم كالأمرء، ومثل هذا حدث مع الغزالي حيث جاء إلى مجلس الوزير فناظر العلماء والفقهاء وقد أعجب الوزير بعقله وفهمه لذلك طلب منه التدريس بنظامية بغداد، فكلمنا ظفر الوزير بعلمه وقربه منه ليستفاد من علمه ولأنه أهلاً لهذا التكريم.⁵⁶ ومن الجدير بالذكر أن الحرص على الاهتمام بالعلم والعلماء وتعلم العلم قد ورثه نظام الملك إلى أبنائه وأبناء أبنائه فهذا المؤيد بن نظام الملك مكث زمناً في نظامية بغداد والأمير الفقيه أبو نصر، وحفيده الفقيه الشافعي محمد بن علي الوزير أبي نصر أحمد ابن الوزير نظام الملك درس بنظامية بغداد سنين طويلة⁵⁷، والفقيه عبد الرزاق بن عبد الله بن علي بن إسحاق المعروف بالشهاب الوزير، عمه نظام الملك، كان تلميذاً نجيباً للجويني ثم أصبح مفتياً ومناظراً بارزاً في زمانه فكان إمام عصره في نيسابور ثم وُزر فترة من الزمان⁵⁸، فرحم الله نظام الملك راعياً للفقه والفقهاء ومورثاً لأبنائه هذا الحب.

⁵⁰ ابن الأثير، الكامل في التاريخ، 358/8.

⁵¹ أبو اسحاق إبراهيم بن علي، الشيرازي، طبقات الفقهاء، هذبته: محمد بن مكرم ابن منظور (ت ٧١١هـ)، ت: إحسان عباس، (بيروت - لبنان: دار الرائد العربي، ١٩٧٠)، 15.

⁵² السبكي، طبقات الشافعية الكبرى، 312/4.

⁵³ أبو اسحاق إبراهيم بن علي الشيرازي، طبقات الفقهاء، ترجمة المؤلف، 8.

⁵⁴ الكندري: أبو نصر، محمد بن منصور عميد الملك المعتزلي الرافضي وزير السلطان السلجوقي طغربك، المعروف بالكندري، نسبة إلى كندر قرية قريبة من قزوين، وقيل نسبة لبائع (الكندر)، وكان حكيمًا فصيحًا شاعرًا. ابن الجوزي، المنتظم في تاريخ الأمم والملوك، ت: محمد عبد القادر عطا، مصطفى عبد القادر عطا، (بيروت: دار الكتب العلمية، ١٤١٢هـ - ١٩٩٢م)، 92/16.

⁵⁵ السبكي طبقات الشافعية الكبرى، 390/3.

⁵⁶ أبو الفداء إسماعيل بن عمر، ابن كثير، طبقات الشافعيين، ت: د أحمد عمر هاشم، د محمد زينهم محمد عزب (بيروت: مكتبة الثقافة الدينية، ١٤١٣هـ - ١٩٩٣م)، 535.

⁵⁷ ابن كثير، طبقات الشافعيين، 669.

⁵⁸ السبكي، طبقات الشافعية الكبرى، 168/7؛ ابن كثير، طبقات الشافعيين، 552.

جرى في ذلك العصر انتقال الفقهاء من مذهبهم إلى مذهب آخر وكان غالب الانتقال من مذهب أبي حنيفة إلى مذهب الشافعي ولأسباب عديدة منها أن الوزير الأول قد تبني هذا المذهب وقدم له الدعم المادي والمعنوي، كالسمعاني المروزي الذي كان حنفيًا لأنه نشأ في بلدة جل فقهاؤها من الأحناف لكنه بعد فترة من الزمان صار إلى مذهب الشافعي.⁵⁹

كان نظام الملك يعظم شعائر الله إلى درجة لا توصف وكان محبا لأهل الله وخاصته وذكر الذين يحضرون مجلسه ومرافقته أنه كان إذا سمع المؤذن يعطل كل عمل حتى يفرغ المؤذن من أذانه.⁶⁰

في زمن الاضطرابات والفتن يرفع العلم، والناس ينشغلون بكيفية رفع المحن، والعكس تماما فحينما تستقر البلاد يكثر خيبرها وينتشر العلم ويتجول العلماء في أرجاء المعمورة ناقلين لعلمهم فهم كرائحة الأزهار التي ينتشر عبيرها وكما ذكرنا فالفتن بين الحين والآخر تطل برأسها ويتصدى لها نظام الملك فكان كالسد المنيع في وجه الفتن سواء كانت في بغداد أو نيسابور أو في غيرها من البلاد، فلم يقتصر دور نظام الملك في رعايته للعلم وتوفير مكان المناسب لطلب العلوم، كما مر بنا، بل تعداه إلى جعل البلاد الإسلامية أرضا خصبة للإبداع، فكان يبذُ الفتن في مهدها، وكان محاربا للتعصب، حكيمًا ففي فتنة من الفتن التي جرت مع الإمام الشيرازي في بغداد حيث حدثت بين الشافعية والحنابلة خصومة وأرسل العالم الجليل إلى الوزير الصالح رسالة يطلب منه النصر والضراب على يد من بدأ بالفتنة بين الشافعية والحنابلة فرد نظام الملك على الشيرازي قائلا: (لا يُمكن تغيُّر المذاهب ولا نقل أهلها عنها والغالب على تلك الناجية مذهب أحمد ومحلّه مغزوف عند الأئمة وقدره معلوم في السنة) وذكر كلاما طويلا في رسالته إلى الشيخ حتى ذهب غضب الشيخ وسكن بها جأشه، لذلك أطلق في زمانه النفتن والإبداع وصار العلماء إلى التأليف والتصنيف فجمع بحور العلم في زمانه وبرعايته.⁶¹

وقد وجد الناس بعد وفاته فراغا لم يشغله أحد، وقيل بوفاته ذهب العدل عن أهل الأرض⁶²، وهو يقول عن نفسه (تمنيت لو كنت أعمل في دكان طالبا لرزق الله راضيا بالقليل من رزقي وأعيش مع أولادي اجتمع بهم في نهاية كل يوم أما وقد وليت هذه الولاية العظيمة التي شغلتنني عن عائلتي وأولادي فلم أرمهم إلا نادرا وأقضي يوم في تدبير أمور الرعية والمملكة بين أخطار جسام وهموم عظام شغلني التفكير في الأخطار وأحوال الرعية عن النوم).⁶³

3.5. فضله وثناء العلماء عليه

انتشر في الأفاق عدله وصيته وكثر مُدّاحه حتى قيل بلغوا الخمسة آلاف وزيادة، وهو يستحق ذلك؛ لأن سماته حيرت العقول وأبهرت السامع لها، سلك أبواب الخيرات، ووقف على المكرمات وجاد، أحيا الله به الدين وأطفا به نار المشركين وحارب المرتدين من الضالين والباطنيين، دحهم في الساحات، فسلكوا الغدر والظلمات، أكرم العلم وأهله ويسر لهم طريقه وسبله.

قال عنه إمام الحرمين: (قد سدت مسالك المهالك صوارمه وخصنت الممالك صرائمه وحلت سكانم العدى عزائمهم، وتحصنت المملكة بنصله وتحسنت الدنيا بأفضاله وفضله وعم بیره أفاق البلاد ونفى الغي عنها بالرشاد وجلي ظلام الظلم عدله وكسر فقار الفقر بذله وكانت خطة الإسلام شاعرة وأفواه الخطوب لبثها فاغرة).⁶⁴

ومدحه الشعراء لما قدمه من علم وفضل وخدمة وتمكين واستقرار للبلاد، ودحرا للأعداء وإعلاء لكلمة الله ونصرة لدينه فالوزير العادل سلك كل أبواب الخير وأغلق كل أبواب الشر، يكفيه من الفضل أنه كان مخرسا للفتن ومحاربا للفرق الباطنية، وفي عهده تراجع أهل الضلال وسكنوا الجبال، وكان طارقا لأبواب الفقراء والضعفاء، وكان في ترحاله ينظر إلى حاجات الناس، ويقضيها عنهم، حتى نال الشهادة على يد باطني كان يظنه فقيرا وله حاجة فتقرب منه الشقي فضربه فلحق بالرفيق الأعلى على اثر هذه الحادثة، وحزن الناس لفقده، وقال الشعراء فيه أبيات تلو الأبيات ويربو عددهم على الخمسين شاعرا أذكر منها ما قاله مجير الدين أبو الفتح علي بن الحسين الأردستاني الأديب:

كأنّ سنا الشموع وقد تلالا ... يزيد تسقلا مهما تعالا

عداتك إذ يرومون اعتلاء ... ويأبى جدهم إلا استقالا⁶⁵

ومدحه أيضا شاعر حلب محمد بن أحمد الشطرنجي الحلبي حينما جاء نظام الملك برفقة آلب أرسلان إلى حلب الشهباء حماها الله من كل شر وأعاد أهلها لها، قال فيه:

أما غلاك فدونها الجوزاء ... فقرأ فماذا ينظم الشعراء؟

ما زادك الألقاب معنى ثانيا ... فكانها من صدقها أسماء.⁶⁶

الخاتمة وأهم التوصيات.

⁵⁹ ابن كثير، طبقات الشافعيين، 489.

⁶⁰ ابن كثير، طبقات الشافعيين، 478.

⁶¹ السبكي، طبقات الشافعية الكبرى، 170/5.

⁶² السبكي، طبقات الشافعية الكبرى، 327/4.

⁶³ السبكي، طبقات الشافعية الكبرى، 321/4.

⁶⁴ السبكي، طبقات الشافعية الكبرى، 314/4.

⁶⁵ كمال الدين أبو الفضل عبد الرزاق، ابن الفوطي، مجمع الآداب في معجم الألقاب، ت: محمد الكاظم، (إيران: مؤسسة الطباعة والنشر -

وزارة الثقافة والإرشاد الإسلامي، ١٤١٦ هـ)، 576/4.

⁶⁶ جمال الدين أبو الحسن علي بن يوسف القفطي، المحمدون من الشعراء وأشعارهم، ت: حسن معمري، راجعه وعارضه بنسخه المؤلف:

حمد الجاسر، (الرياض: دار اليمامة، ١٣٩٠ هـ - ١٩٧٠ م)، الكامل، 64.

هذا البحث هو محاولة لتصوير جهد وزراء وسلاطين السلاجقة في القرن الخامس الهجري في مجال المشاركة في النهضة الفقهية مع الأخذ بالإعتبار عدم تناول الباحث للسلاجقة العظام وسلاجقة الشام وسلاجقة العراق وإنما كان محور البحث الأساسي الدولة السلجوقية بصورة عامة والتركيز على السلاجقة العظام، بسبب النموذج الذي تناوله البحث وهو نظام الملك الذي يتعلق بالسلاجقة العظام في القرن الخامس الهجري، ونتائج البحث هي:

بيّن المقال أهم ملامح العصر السلجوقي من خلال النظر في بدايات تأسيس الدولة السلجوقية، والقبائل التي انحدرت منها، وكيف واجهت صعاباً جمة في طريق بحث زعيمها سلجوق بن دقاق عن وطن آمن له ولقبيلته، وكيف اعتنق الإسلام.

استعرض البحث مظاهر الحياة السياسية والاجتماعية والاقتصادية للسلاجقة والنشاط الاقتصادي والتجاري في تلك الفترة.

ظهر لنا الامتزاج البشري والحضاري بين العرب والترك والفرس تحت مظلة الإسلام وضمن الشرعية السياسية للخلافة العباسية.

اتضح لنا مدى حب السلاجقة للدين الجديد الذي اعتنقوه وأسهموا فيه إسهامات جليلة من خلال الفتوحات الإسلامية، ومن خلال دعم العلماء والفقهاء عن طريق الوقفيات والأربطة والزوايا ودور العبادة والمدارس التي يدرس فيها العلوم الإسلامية.

كما اهتمّ السلاجقة بالعلوم اهتموا أيضا بالفنون المختلفة والعمارة حتى تميز هذا العصر بنوع معين من العمارة لها طابع خاص ومازالت وسط الأناضول تحافظ على هذا التراث سواء كان في أكراري مدينة السلاجقة العظام، أو في قونيا مدينة سلاجقة الروم.

شهد القرن الخامس الهجري ظهور الحركات الباطنية المختلفة والتي جاءت بأسماء مختلفة لكنها تشترك بعدائها للإسلام والمسلمين لذلك كان حتماً التصدي لها ودرء خطرها وهو ما فعله نظام الملك من خلال دعمه للحركة العلمية الذي انعشها وأخرجها من الركود.

خدم الوزير الطوسي الدولة السلجوقية وكان ناصحاً أميناً ورعاً، كانت مجالسه محفوفة بالفقهاء والعلماء، وفتح أبوابه لسماع مظالم الناس، ورفع المكوس والظلم ونشر العدل.

فكر نظام الملك بسياسة الدولة وكان ذو فكر ثاقب تعدى حدود الدولة السلجوقية، لذا شرع بالتأليف في هذا المجال ليصب في مؤلفاته تراكم الخبرات التي اكتسبها من خلال عمله وزياراً للسلطين.

أما عن الحركة العلمية في تلك الفترة والنهضة الفقهية بصورة خاصة فقد شهدت تطوراً ملحوظاً، وهذه النتيجة كانت بسبب الدعم الذي تلقاه العلماء والفقهاء من قبل نظام الملك بصورة خاصة والسلطين بصورة عامة.

وأخيراً فالنظاميات التي بنيت في الأمصار الإسلامية أثرت الحركة العلمية من خلال تخريج فحول العلماء الذين كرسوا جهودهم في الاجتهاد والإبداع والتأليف.

المصادر والمراجع.

- إبراهيم مصطفى وآخرون، **المعجم الوسيط**، مجمع اللغة العربية بالقاهرة، (دار الدعوة، د.ط. د.ت.).
- ابن الأثير، أبو الحسن علي بن أبي الكرم الشيباني الجزري، **الكامل في التاريخ**، ت: عمر عبد السلام تدمري، (بيروت - لبنان، دار الكتاب العربي، ١٤١٧هـ / ١٩٩٧م).
- ابن تيمور، أحمد بن إسماعيل بن محمد تيمور، **معجم تيمور الكبير في الألفاظ العامية**، ت: دكتور حسين نصّار (القاهرة - مصر: دار الكتب والوثائق القومية، ط.2، ١٤٢٢ هـ - ٢٠٠٢ م).
- الجراعي، أبو بكر بن زيد الجراعي الصالحي الحنبلي، **تحفة الراكع والمساجد بأحكام المساجد**، اعتنى به: صالح سالم النهام، وآخرون، (الكويت: وزارة الأوقاف الكويتية - إدارة مساجد محافظة الفروانية - المراقبة الثقافية، ١٤٢٥ هـ - ٢٠٠٤ م).
- ابن الجوزي جمال الدين أبو الفرج، **المنتظم في تاريخ الأمم والملوك**، ت: محمد عبد القادر عطا، مصطفى عبد القادر عطا (بيروت: دار الكتب العلمية، ١٤١٢ هـ - ١٩٩٢ م).
- الجويني، عبد الملك بن عبد الله بن يوسف، **نهاية المطلب في دراية المذهب**، ت: أ. د/ عبد العظيم محمود الذيب، (جدة: دار المنهاج، ١٤٢٨ هـ - ٢٠٠٧ م).
- حسني، د. عبد النعيم محمد حسنين، **دولة السلاجقة**، (القاهرة، دار الانجلو المصرية، 1975).
- الخطيب البغدادي، أبو بكر أحمد بن علي، **تاريخ بغداد**، ت: مصطفى عبد القادر عطا، (بيروت: دار الكتب العلمية، ١٤١٧ هـ).
- ابن السّمْناني، علي بن محمد بن أحمد، **روضة القضاة وطريق النجاة**، ت: د. صلاح الدين الناهي، (بيروت: مؤسسة الرسالة، عمان: دار الفرقان، ط.2، ١٤٠٤ هـ - ١٩٨٤ م).
- ابن الشجري، ضياء الدين أبو السعادات، **أمالي ابن الشجري**، ت: الدكتور محمود محمد الطناحي، (القاهرة: مكتبة الخانجي، ١٤١٣ هـ - ١٩٩١ م).
- الشيرازي، أبو اسحاق إبراهيم بن علي، **طبقات الفقهاء**، ت: إحسان عباس، (بيروت - لبنان: دار الرائد العربي، ١٩٧٠ م).
- ابن الصلاح عثمان بن عبد الرحمن، **طبقات الفقهاء الشافعية**، ت: محيي الدين علي نجيب، (بيروت: دار البشائر الإسلامية، ١٩٩٢ م).
- الراغب الأصفهاني، أبو القاسم الحسين بن محمد المعروف، **محاضرات الأدباء ومحاورات الشعراء والبلغاء**، (دار الأرقم بن أبي الأرقم - بيروت، ١٤٢٠ هـ).
- الراوندي، محمد بن علي، **راحة الصدور وآية السرور في تاريخ الدولة السلجوقية**، ترجمة إبراهيم أمين وآخرون، (القاهرة: المجلس الأعلى للثقافة، 2005م).
- الزيات، أحمد حسن الزيات باشا، **مجلة الرسالة**، أهمل تفاصيل الطبع.
- ضيف، الدكتور شوقي ضيف، **تاريخ الأدب العربي**، (مصر: دار المعارف، ١٩٦٠ - ١٩٩٥ م).
- ابن الفوطي، كمال الدين أبو الفضل عبد الرزاق، **مجمع الآداب في معجم الألقاب**، ت: محمد الكاظم، (إيران: مؤسسة الطباعة والنشر - وزارة الثقافة والإرشاد الإسلامي، ١٤١٦ هـ).
- الفيومي، أحمد بن محمد بن علي، **المصباح المنير في غريب الشرح الكبير**، (بيروت: المكتبة العلمية، د.ط. د.ت.).
- القطبي، جمال الدين أبو الحسن علي بن يوسف، **المحمدون من الشعراء وأشعارهم**، ت: حسن معمري، راجعه وعارضه بنسخه المؤلف: حمد الجاسر، (الرياض: دار اليمامة، ١٣٩٠ هـ - ١٩٧٠ م).
- ابن كثير، أبو الفداء إسماعيل بن عمر، **طبقات الشافعيين**، ت: د أحمد عمر هاشم، د محمد زينهم محمد عزب (بيروت: مكتبة الثقافة الدينية، ١٤١٣ هـ - ١٩٩٣ م).
- ابن كثير، أبو الفداء إسماعيل بن عمر، **البداية والنهاية**، ت: عبد الله بن عبد المحسن التركي، (الرياض: دار هجر للطباعة، ١٤١٨ هـ - ١٩٩٧ م).
- كحالة، عمر رضا، **معجم المؤلفين**، (بيروت- لبنان: مكتبة المثني - ، دار إحياء التراث العربي بيروت).
- نظام الملك، الحسن بن علي بن إسحاق الطوسي، **سياست نامه أو سير الملوك**، ت: يوسف حسين بكار، (قطر، دار الثقافة، ط:2، ١٤٠٧).
- النوي، أبو زكريا محيي الدين يحيى بن شرف، **تهذيب الأسماء واللغات**، (بيروت - لبنان: دار الكتب العلمية، د.ت.).
- الهوري، أبو سهل محمد بن علي، **إسفار الفصح**، ت: أحمد بن سعيد بن محمد فُشاش، رسالة دكتوراة من كلية اللغة العربية بالجامعة الإسلامية بالمدينة المنورة، ١٤١٧ هـ، (المدينة المنورة: عمادة البحث العلمي بالجامعة الإسلامية، ١٤٢٠ هـ).
- ول ديورانت = ويليام جيمس ديورانت، **قصة الحضارة**، تقديم: الدكتور محيي الدين صابر، ترجمة: الدكتور زكي نجيب محمود وآخرين، (دار الجبل، بيروت - لبنان: المنظمة العربية للتربية والثقافة والعلوم، تونس، ١٤٠٨ هـ - ١٩٨٨ م).

ابن منده الأصبهاني، عبد الرحمن بن محمد بن إسحاق، **المستخرج من كتب الناس للتذكرة والمستطرف من أحوال الرجال للمعرفة**، ت: أ. د. عامر حسن صبري التميمي، (البحرين، وزارة العدل والشؤون الإسلامية، إدارة الشؤون الدينية).
المقريزي، تقي الدين المقريزي، **المقفي الكبير**، ت: محمد اليعلاوي، (بيروت - لبنان: دار الغرب الاسلامي، ط.2، 1427 هـ - 2006 م).

مصادر أخرى من الشبكة الدولية

هان،

سلطان

https://ar.wikipedia.org/wiki/%D8%B3%D9%84%D8%B7%D8%A7%D9%86_%D8%AE%D8%A7%D9%86

جامع كرمان أوغلو وعلو جامع في مدينة أكرساي، [/https://travel.mawdoo3.com/s](https://travel.mawdoo3.com/s)

SOMUNCU BABA'NIN 9. KUŞAKTAN TORUNU NİHÂNÎ VE DEDESİNE YAZDIĞI ŞİİR

Dr. Ayşegül EKİCİ

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Milli Eğitim Bakanlığı

aysegulaytekinckici@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7661-0994

Özet

Nihânî 1805-1890 yılları arasında yaşamış müderris kökenli, mutasavvıf bir şairdir. Şeyh Hâmid-i Velî'nin 9. kuşaktan torunu olup onun dergâhında post-nişîn olmuş Halvetiye ve Bayramiye şeyhlerindedir. Mevlid ve Dîvân olmak üzere iki eseri bilinip bu eserlerinin takriz kısımlarında soyunun Şeyh Hâmid-i Velî'ye dayandığı müstensih tarafından belirtilir. Kendisi de Dîvân'ında soy silsilesini bildirip başta Somuncu Baba olmak üzere her daim cedlerine olan sevgisini dile getirmiştir. Bazı kaynakların birdirdiği üzere Bursa'da sırrı fâş olan ve bundan rahatsız olan Somuncu Baba öğrencisi Akşemseddin, Muslihuddîn-i Karamanî ve Hacı Bayram Velî gibi zatları Bursa'nın Gavaspaşa Medresesi'nden alarak Aksaray'a gelmiştir. Oğlu Yusuf Hakiki'yi Aksaray'da bırakarak diğer oğlu Halil Taybî ile Darende'ye gider. Nihânî'nin soyu Somuncu Baba'nın Darende'deki oğlu Halil Taybî hazretlerinden gelmektedir.

III. Selim, IV. Mustafâ, II. Mahmud, I. Abdülmecid, I. Abdülaziz, V. Murad ve II. Abdülhamid olmak üzere yedi padişah dönemine tanıklık etmesine rağmen Nihânî, hiçbir padişaha kaside yazmaz. Bunda mutasavvıf bir şair olmasının yanında tesirinde olduğu XIX. yüzyıl Divân edebiyatının etkileri söz konusudur. Övgüleri Allah'a, Hz. Peygamber'e ve Hz. Peygamber'in soyundan geldiği için onun ailesine ve bütün cedlerinedir. Dolayısıyla büyük cediti Somuncu Baba'ya bir sitâyîşnâme yazmış bu şiirinde onun vasıflarını anlatarak ona duyduğu sevgiyi dile getirmiştir. Bu bildiride XIX. yüzyıl şairlerinden Nihânî'nin soyu ve dedesine yazdığı şiir yanında edebî kişiliğinin tanıtılması amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Somuncu Baba, Nihânî, Dîvân, Sitâyîşnâme.

NİHÂNÎ, SOMUNCU BABA'S 9TH GREAT-GRANDCHILD, AND THE POEM HE WROTE FOR HIS GRANDFATHER

Abstract

Nihânî is a sufi poet of mudarris origin who lived between 1805-1890. He is a 9th great-grandson of Sheikh Hâmid-i Velî and one of the Halvetiye and Bayramiye sheikhs educated in his dargah. Two of his books, namely Mevlid and Dîvân, are known, and it has been reported by the compiler that his lineage is based on Şeyh Hâmid-i Velî in the introduction parts of these books. He also states his lineage in his Dîvân and always expresses his love for his ancestors, especially Somuncu Baba. As some sources suggest, Somuncu Baba, who is bothered by his secret being revealed, takes people such as Akşemseddin, Muslihuddîn-i Karamanî and Hacı Bayram Velî from Gavaspaşa Madrasah in Bursa and comes to Aksaray. Leaving his son Yusuf Hakiki in Aksaray, he brings his other son Halil Taybî along and goes to Darende. Nihânî is a descendant of Halil Taybî.

Although Nihânî witnesses the periods of seven sultans including Selim III, Mustafa IV, Mahmud II, Abdülmecid I, Abdülaziz I, Murat V, and Abdülhamid II, he does not write any eulogies to any of these sultans. In this, as well as being a sufi poet, the effects of the 19th century Divan literature, which he was influenced by, are effective. He praises Allah, the Prophet, and the Prophet's family and all his ancestors. Therefore, he wrote a sitaishname to his great-grandfather, Somuncu Baba, and expressed his love for him by describing his qualities in this poem. In this paper, it is aimed to introduce the lineage of Nihânî, a 19th century, poet and the poem he wrote for his grandfather as well as his literary personality.

Keywords: *Somuncu Baba, Nihânî, Dîvân, Sitaishname.*

1. Giriş

Anadolu'nun manevî mimarı olarak bilinen evliyâların tarih boyunca toplum üzerindeki etkileri büyük olmuş ve âdetâ hâmilik fonksiyonunu üstlenmişlerdir. XI. yüzyılda Türkistan'dan ve Horasan'dan gelen erenler Anadolunun kültür yapısını oluştururlar. Ahmed Yesevî'den sonra Mevlânâ, Hacı Bektaş-ı Velî ve Yunus Emre gibi erenlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması hız kazanır. Osmanlı'nın kuruluş döneminde Osman Bey zamanında Şeyh Edebali'nin; Yıldırım Beyazıd Han zamanında da Emir Sultan, Somuncu Baba ve Hacı Bayram Velî gibi zatların halkı irşad vazifeleri önemlidir. Osmanlı'nın kuruluşunda önemli bir yere sahip olan tekkeler son döneminde de savaşlar ve siyasi buhranlar neticesinde önem kazanmış ve XIX. yüzyılda birçok şairin sığınma yeri olmuştur.

Velî, kelimesi Arapça bir kelime olup çoğulu “evliyâ”dır. Lügatta, “bir çocuk veya kadının ebeveyninden ve yakın akrabalarından ve gerek vasîsi olsun işlerine karışan ve halinden mesul olan adam. Hak teâlâyâ vasil ve karîbetü'l- heyîye nâ'il olan zat, aziz. Veliyyullâh, evliyâullâh” ermiş kimse, Allah'ın sevgili kulu anlamlarına gelmektedir (Sami, 1317: 1399).

Lamiî Çelebi Nefâhatü'l-Üns Tercümesi'nde (1971: 25) “velâ” kelimesinin yakınlık bildirdiğini Sibeveyh'e göre bu kelimenin isim olduğunu ve “ferman, efendilik, padişahlık ve dost” anlamlarına geldiğini belirtir. Ayrıca velâyet-i amme ve velâyet-i hasse olmak üzere ikiye ayrıldığını açıklamıştır. İlki bütün müminler arasında ortaktır. Bakara Suresi'nde işaret edilen “Allah iman edenlerin velîsidir, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır” ayetine dayandırılır (2/257). Velâyet-i hasse ise sülûk edenlere ve bunun asıllarına mahsustur ve kulun Hak'ta fânî ve Hak ile bekâsından ibarettir. Lamiî Çelebi daha sonrasında fenâdaki mertebeleri açıklar ve her fenânın kendisine uygun olan bekâyı takip ettiğini belirtir.

İbnü'l-Arabî'ye göre de velayet iki çeşittir. Birincisi ilahî mutlak velayet, ikincisi ise Muhammedî hâs velayettir. Birinci velayet; Allah'ın sıfatlarından olup “velî” de ilahî isimlerindedir. Nebîlerin, evliyâların velayetlerini ve bütün varlıkların a'yân-ı sâbitelerini içermektedir. İkinci velayet; ilahî isimlerin ve sıfatların hepsini toplamıştır. Buna “son velayet mişkâtı” denmektedir. Bu velayet nebîlerin sonuncusunun bâtıdır ve bu makâm, makâm-ı Muhammed olarak isimlendirilmektedir. Peygamberde olan ilimler, tecellîler velîye o peygamberin vasıtasıyla “son velayet mişkâtın”den geçmektedir. Bu nedenle peygamberler evliyânın sonuncusudur (2014, Cilt 1: 212).

Hız. Peygamber'e “mürşid-i a'zam” adı verilmiştir. Şeyh; mürşiddir, mürebbîdir kendisine intisap eden müridin bütün özelliklerini, kabiliyetini göz önünde bulundurarak hepsine ayrı ayrı yollar gösterir. Hız. Peygamber de bu özelliklere sahiptir. Tarikat şeyhi manevî bir silsile ile Hız. Muhammed'e bağlıdır. Şeyh'in Kur'an'ın bendesi ve Hız. Peygamber'in yolunun toprağı olması; az yemesi, az uyuması ibadetlere düşkün olup her an Hakk'ı düşünmesi ve onu zikretmesi en önemli özelliklerindedir (Eraydın, 1994: 118). Mürşit “merdiven gibidir, başkaları ona basa basa yükselir; mum gibidir, kendisi yanar fakat çevresini aydınlatır” (Uludağ, 2005: 263). Eş-Şeyhu fî kavmihi ke'n-nebiyyi fî ümmetihi: “Şeyh (âlim) kavmi (müritleri, cemeati) arasında, ümmeti arasındaki peygamber gibidir” (Yılmaz, 2013: 625).

Nihânî'ye göre sözün kısası, haberin doğrusu şudur ki resûl, nebî ve velî olanlar Allah'a yakın olan sadıklardır. Peygamberlik mührü sona ermiş, velîlik rütbesiyle seyrana başlamıştır. Velîler peygamberlerin benzeridir ve kalem ehlidirler. Âlim olan kalem sahiplerini evliyadan bil. Âlimlerle evliyaların adımları aynı olup yolları bildirilmiştir, onların yolları sihir değildir (Ekici, 2022: 414). “Kıyamet gününde âlimlerin mürekkebi ile şehidlerin kanı tartılır, âlimlerin mürekkebi şehitlerin kanından ağır gelir” hadisine göre âlimler şehitlikten daha üst bir mertebeye Allah'a ulaşmaktadır (Aclûnî, 1352, Cilt 2: 400). Velîler de Allah'ın sevgili kullarıdır, onlara Hakk'ın gaybından aracısız ilham gelmiştir ve Cebrâil onun feyzini artırmıştır. Dört halife olan Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali Resûlün dört dostu dört velîdir. Bunlar bir ağacın nazlı gülüdür; kimi tâc, kimi kabâ, kimi de şal sahibidir (Ekici, 2022: 414).

Hakk'ın isim ve sıfatlarını üzerinde toplamış önemli zatlardan biri de Yıldırım Beyazıd zamanında yaşamış olan Şeyh Hâmid-i Velîdir. Babası Şemseddin Musa, Horasan'dan gelmiştir. Somuncu

Baba'nın Kayseri'de doğduğu kayıtları⁶⁷ olmakla birlikte belki Somuncu Baba'ya en yakın kaynaklardan biri olan ve Bayrami Melâmî çizginin önemli isimlerinden Askerî'nin Mir'atü-Işk adlı eserinde doğum yeri olarak Aksaray gösterilmiştir (Ulu, 2022: 398).

Nerede doğduğu hususunda farklı görüşler bulunan Şeyh Hâmid-i Velî (Somuncu Baba), Hacı Bayram Velî'nin mürididir. Bursa'da ümmilere benzeyen bir halle ekmek pişirip sattığından "Somuncu Baba" adıyla anılmıştır. Kendisine atfedilen üç eseri mevcuttur. Bunlardan Şerh-i Hadîs-i Erbaîn, Hadis ve İş'arî tefsir alanlarındaki düzeyini göstermekte olup tasavvuf anlayışını, tarikatının âdâb ve erkânına ait düşüncelerini daha çok Zikir Risâlesi adlı eserinde ortaya koymuştur. Ayrıca bir dua, zikir ve vird risalesi olan Silâhü'l Müridîn adlı eseri de bilinmektedir (Ulu, 2021b: 60, 61).

Somuncu Baba, Bursa Ulu Camii'nin açılışında Emir Sultan Hazretlerinin delaletiyle ilk defa hutbe okumuş, Fatıha Sûresi'ni yedi farklı şekilde yorumladığında kıymeti ve derecesi ortaya çıkmıştır. "Tâc-ı Ârifine" terkinin alameti olan ölüm tarihi H 815/ M 1412 tespit edilmiştir (Bursalı, 1972, Cilt 1: 103).

Bursa'daki şöhretten rahatsız olan Somuncu Baba "Sırrımız ifşa oldu" diyerek Aksaray'a gelmiştir. Soyunun bir kolu Aksaray'daki büyük oğlu Yusuf Hakikî tarafından sürdürülmektedir. Diğer kolu da Akgündüz'ün (2009: 88) belirttiği üzere Somuncu Baba'nın ikinci ve küçük oğlu olduğu söylenen tabakat kitaplarından sadece Darende Tarihi'nde adı geçen ancak bunun nesli ve torunları hakkında tapu tahrîr defterlerinde inkâr edilemeyecek kadar kayıtlar bulunan Halil Taybî tarafından devam etmiştir. Çalışmamıza esas olan Şeyh Muhammed Sâlih Nihânî Baba, Halil Taybî'nin kolundan olup soyu Somuncu Baba'ya dayanır.

2. Şeyh Muhammed Sâlih Nihânî Baba (H 1220 / M 1805- H 1307 / M 1890)

Nihânî, 1220/1805 yılında Darende'de dünyaya gelir ve hayatı boyunca orada yaşar. Şeyh Sâlih Efendi, Sâlih Nihânî Baba sanlarıyla tanınmıştır. Dedesi, tarih bilgini Büyük İzzet Hasan Efendi ulemâ ve şuarâdan olup Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın Kürdistan olayları ile Fransızların Mısır'dan çıkışlarına dair Ziyânâme isimli eseri meşhurdur (Bursalı, 1972, Cilt 3: 65). İzzet Mehmed Paşa Kütüphanesi'ne iki yüz cildî geçkin kitap vakfetmiştir. Ayrıca Sadrazam Darendeli Topal İzzet Mehmet Paşanın hocasıdır⁶⁸. Kaynaklarda İzzet Paşa'nın hocasına oldukça değer verip yanından ayırmadığı ve önemli işlerinde kendisine danıştığı belirtilmiştir (Hanifi Hoca, 1922: 5; Öztürk, 1962: 9; Gülseren, 1996: 14; Akgündüz vd., 2002: 844; Akgündüz, 2009: 287; Yekbaş, 2014; Yıldız, 2016: 69; Ekici, 2022). Nihânî'nin babası ise Şeyh Mustafâ olarak tanınan Mustafâ Feryâdî'dir ve o da âlim mutasavvıflardan olup Nihânî, onun ölümü üzerine post-nişîn olmuştur. Kaynaklarda annesi hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmaz (Ekici, 2022: 13).

Hayatı hakkında ilk bilgi 1308/1890 yılında Matba-i Âmirede tabettirilen Mevlid'inin (1890: 1) baş tarafında eserin müstensihî aynı zamanda Nihânî'nin oğlu olan Mustafâ Müslim Penâhî'nin yazmış olduğu kısa takdim yazısına dayanır. Burada Halvetiye ve Bayramiye şeyhlerinden olan es-Seyyid eş-Şeyh Muhammed Salih Nihânî Efendi'nin Şeyh Hâmid-i Velî'nin (Somuncu Baba) 9. kuşaktan torunu olup onun yüce dergâhında postnişîn olduğu ve hurûf-ı hecâyâ göre müretteb ve mükemmel bir Dîvân'ının bulunduğu belirtilmiştir:

"...Kuţbu'l-ârifîn gavsü'l-vâşilîn cedd-i âlemîn es-Seyyid el-Hâc Hâmid-i Velî kuddise sırrıhu'l-celî efendimiz hazretlerinin dergâh-ı şerifinde post-nişîn-i irşâdî ve buţûn-ı tis'ada muttaşıl evlâdî olup

⁶⁷ Lâmiî Çelebi, 2016: 884; Mecdî, 1989: 74; La'lizâde (yz), 128a; Hoca Sadettin, 1979: 2/79. Bk. (Ulu, 2021a: 454).

⁶⁸ Darende eşrafından İbrahim Bey'in oğlu olan İzzet Mehmed Paşa 1793 yılında Darende'de dünyaya gelmiştir. Darende Hanedanı kadiminden Cebeci-zâdelerden Abdurrahman Paşa'nın yeğenidir. Savaşta ayağının sakatlanması üzerine Topal lakabı ile de anılmıştır. Darendeli Topal İzzet Mehmed Paşa, Sultan II. Mahmud ve Sultan Abdülmecid devirlerinde iki defa sadrazam olmuştur. Valî olan amcası Ali Paşa'nın dairesinde yetişmiştir. Korkusuzluğu, cesareti ve şecaati ile ün yapmıştır. Yeniçeri Ocağının kaldırılmasında ve Osmanlı-Rus savaşlarında üstün başarıları göstermiştir (Süreyya, 1308-1315, s. 460; Sami, 1306-1316, s. 3148; Akgündüz, Öztürk ve Baş, 2002, s. 739).

tarikat-ı ‘aliyye-i Halvetiyye ve Bayrâmiyye meşâyihinden peder şürî ve ma‘neviyem Reşâdetli es-Seyyid eş-Şeyh Muhammed Şâlih Nihânî Efendi Hazretlerinin üç târîhinde cem‘ ü te‘lif buyurduğu Mevlüd-ı Şerîfîn iş bu bir nüshası kalem-i ‘âcizi ile tahtîr ve zîrine dahı bir vech-i balâ henüz gayr-ı mahtbû‘ müretteb ü mükemmel Dîvân-ı mevcûdesi derûnunda mûnderic bir ‘aded na‘t-ı şerîfi dahı yâdigâren derc ü tastîr olunarak resîde-i hüsn ü tetimmiyem kılındı vallâhu‘l-muvaffak ve‘l-mürşid fî 5 Cumâdi‘l-âhir sene 1305 es-Seyyid Müslim Muştafâ Penâhî ibn-i es-Seyyid eş-Şeyh Muhammed Şâlih Nihânî...” (1308: vr. 1)

Darende Tarihçesi yazarı Hanifi Hoca (1922: 5) ve diğer mu‘teber kaynaklar⁶⁹ Nihânî’nin Somuncu Baba soyundan geldiği ve ayrıca onun Darende’de “Şeyhli” kabilesinden olduğu konusunda hemfikirlerdir. Mevlid’inde olduğu gibi Dîvân’ının giriş kısmında da yine Müslim Penâhî, Nihânî’nin asıl isminin Muhammed Sâlih olduğunu ve Somuncu Baba’nın temiz sülalelerinden geldiğini ifade etmiştir: “...kibâr-ı veliyyu‘llâh müttehiizinden Gavsı‘l-A‘zam es-Seyyid eş-Şeyh Hâmid-i Velî kıddise sırrıhu‘l-celî Efendi Hazretlerinin sülâle-i tâhirelerinden es-Seyyid eş-Şeyh Muhammed Şâlih Nihânî kıddise sırrıhu...” (Ekici, 2022: 637).

Nihânî bizzat kendisi de Dîvân’nda ceddinin Şeyh Hâmid-i Velî olduğunu ifade eder:

Eder nûr-ı tevellâ bu Nihânî kalbini ihyâ

Ki ceddim Şeyh Hâmid şulb-ı îbem yâ Resûla‘llâh (Ekici, 2022: 14)

Nihânî’nin soyu Somuncu Baba kanalıyla aynı zamanda Hz. Hüseyin’e oradan da Hz. Peygamber’e ulaşmaktadır. Şeyh ünvanı yanında seyyid ünvanına da sahip olan Nihânî soy silsilesini anlattığı şiirinde bizzat kendisi de isminin Şeyh Sâlih, babasının Şeyh Mustafâ olduğunu, Somuncu Baba’nın oğlu Halil Taybî’nin Şeyh Mustafâ’ya baba olduğunu belirtmiştir:

Baňa Şeyh Şâlih ism oldu pederim

Dahı Şeyh Muştafâ nâm oldu tahşîş

[Ki] Şeyh Halîl-i Taybî aňa vâlid

Peder aňa veliyyu‘llâhi terhîs (Ekici, 2022: 14)

Gümüş’ün (2020: 20) belirttiği üzere Halil Taybî’nin Darende’de yaşadığı dışında başka bir bilgiye rastlanılmamıştır⁷⁰. Yusuf Hakikî’nin ağabeyi Halil Taybî’nin ölümüne çok üzüldüğünü ve ilk mersiyesini onun için yazdığını açıklar. O, âşıklar içinde bir sultandır, ayrılığın âşıkların yüreği kan ağlamıştır:

Dirîgâ sen de mi itdün göç sultân Halil Baba

Ki ‘âşıklar içinde bir şeh idün cân Halil Baba

Karanulular üstine dirîg odlar mı yagdurdun

Ki ‘âşıklarun itmişsin yüregın kan Halil Baba (2020: 20)

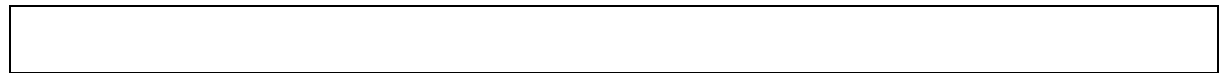
Nihânî, Hz. Peygamber’e kadar bütün cedlerini saygı ve sevgiyle anar. Ancak Nihânî’de Somuncu Baba Hazretlerinin yeri ve tesiri bambaşkadır onu şeyhlerin şeyhi ve kutupların kutbu olarak zikreder:

Odur şeyhu‘l-meşâyih kutbü‘l-aktâb

Ki ya‘nî Hâcî Hâmid oldu tahsîs (Ekici, 2022: 14)

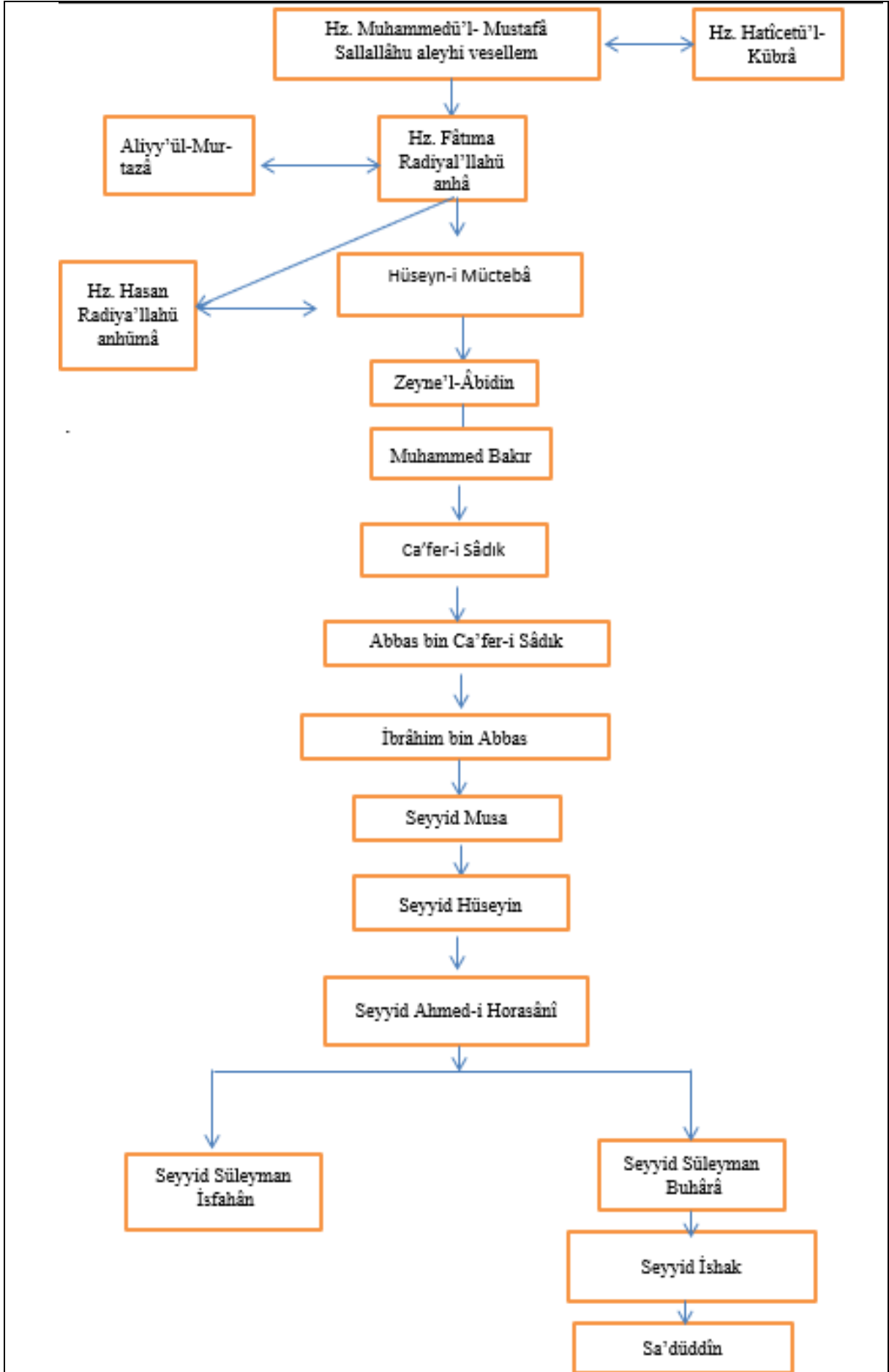
Bildiride Ek’ler kısmında yer alan Nihânî’nin soy silsilesini veren manzum şecerinin şeması şu şekildedir (Ekici, 2022: 14-16):

Nihânî Dîvân’ında ‘Azîz-i Müştârün İleyh Hazretlerinin Silsile-i Pâk-Neseb-i Siyâdetlerini Hâvidir başlığını taşıyan manzum şecerinin (Dîvân-ı Nihânî, vr. 22) şeması:

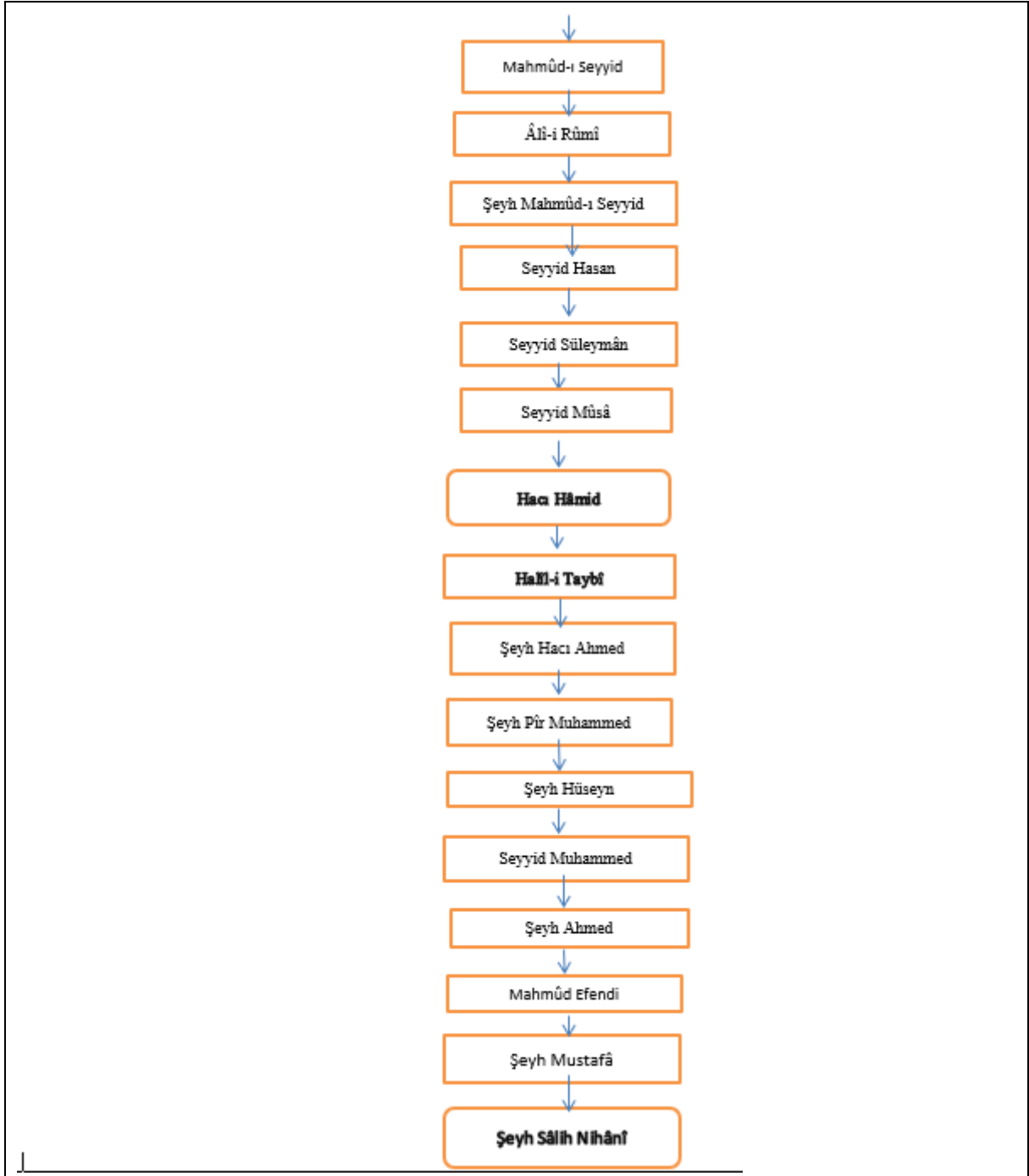

⁶⁹ Öztürk, 1962; Gülseren, 1996; Akgündüz vd., 2002; Akgündüz, 2009; Yıldız, 2016.

⁷⁰ Gümüş’ün çalışmasında Halil Taybî’nin büyük kardeş (ağabey) olduğu belirtilirken Akgündüz, Taybî’den küçük kardeş olarak bahsetmiştir. Ayrıca Akgündüz Somuncu Baba’nın çocukları hakkındaki bilgilerin ihtilafı ve tartışmalı olduğunu belirtir. Daha geniş bilgi için bk. (Akgündüz, 2009: 88).

Silsileden anlaşıldığı üzere Şeyh Salih Nihânî'nin soyu Hz. Hüseyin ve Hz. Fâtıma kanalıyla Hz. Peygamber'e dayanmaktadır ve Şeyh Hâmid-i Velî (Somuncu Baba) onun büyük cedlerindedir (Ekici, 2022:739).

Hareketli bir çocukluk ve gençlik dönemi geçirmekle beraber âlim olan dedesinin ve babasının rahle-i tedrisinden geçerek yetişir. Arapça ve Farsçayı daha çocuk yaşlarda öğrenmiştir. On sekiz yaşında tarikata girip bir şeyhe bağlandıktan sonra fikrî açıdan olgunlaşmış ve hayatında önemli değişiklikler olmuştur. Nefsini kırmış, zikirle dost olmuş ve eski yaşam şeklini bırakmıştır (Ekici, 2022: 18).

Nihânî hayatı boyunca Kadirî, Nakşî ve Halvetî tarikatlarına intisap etmiştir. Devrinde pek çok şairde görülen çok tarikatlılık özelliğinin Nihânî'yi de etkilediği anlaşılmaktadır. Resul Kesenceli (2003: 13) onun Kadirî olduğunu ve icâzetini Seyyid Ahmet Şevki bin Hasan'dan aldığını ve hırka-i şerifi onun elinden giydiğini belirtir. Ayrıca "El Kadirî tarikaten, Nakşebendî meşreben, Halvetî mesleken, Edlebî

mavtinen (vatan)” ifadeleri yer almaktadır. İcâzetnâme’den anlaşılacağı üzere Nihânî Kadirî tarikatındandır. Halvetiliği ise mesleken kabullenmiştir. Mizac ve karakter olarak ise Nakşbendî’dir. Nihânî Dîvan’ında da sülûkunun Nakşbendî üzere olup aynı zamanda Kadirî ve Halvetî olduğunu ifade etmiştir ve bunu 7 bentlik murabbasının son mısralarında tekrar eder. Bu da Kesenceli’nin tahlilini doğrular niteliktedir. O, şiirinde Halvetiyye’nin “hâ” sını Celvetiyye’nin “cim”i ile değiştirerek halvetten Allah’ın sıfatlarıyla çıkmış ve Hakk’ın varlığında yok olmuştur:

*‘Ahd ü ikrâr etmişem nâ-dânla etmem ülfeti
Hâyı cîme tahvîl ile seyr kıldım celveti
Vaḥdetiñ mebde’-i kesret ekserîde vaḥdeti
Nakş-bend içre sülûkum Kâdirîyem Ḥalvetî (Ekici, 2022: 20)*

Nihânî, hayatı boyunca bu üç tarikata intisap etmiş aynı zamanda Halvetiye ve Bayramiye tarikatlarının şeyhliğini yapmıştır. Onun mezar kitabesinde Halvetiye ve Bayramiye meşâyihlerinden ibaresi yazılıdır.

Yazılı ve sözlü kaynaklar Nihânî Hazretlerinin, Somuncu Baba Camii’nin üst yanında bulunan Balıklı Kuyular’ın üst tarafında, Tohma’nın daralıp dar kayalar arasından geçtiği yerde Örtme Kaya denilen yerde bir çilehane yaptırdığını ve zaman zaman buraya çekilerek ilim irfanla ve ibadetle meşgul olduğunu belirtmişlerdir. (Ekici, 2022: 22). Ayrıca Cebecizâde Mehmet Paşa Medresesi’nde müderrislik yapmıştır ve onun okuttuğu öğrenciler arasından Darende’nin önemli şahsiyetleri yetişmiştir (Cengiz, 1987: 167; Akgündüz vd., 2002: 485).

Nihânî her ne kadar iyi bir eğitim alıp medrese hocalığı yapsa da kendisini ümmî kabul eder. Çünkü tek ilim sahibi Allah’tır ve o, Allah katında bilgisizdir, anasından nasıl doğmuşsa öyle kalıp okuma yazma öğrenmemiştir. Fakat ince manalı sözler, remizler ona ilham olmaktadır. Tahsili olduğu halde “ümmî olduğunu söylemek” Yunus Emre’den itibaren birçok mutasavvıf şairde görülen bir özelliktir:

*Menem ümmî okumadım lügâti
Velî mevhûb olupdur hep nükâti
Nihâniyem şükür buldum necati
Kitâb-ı ‘aşkıñ okurken bu zâti
Eder esrârını i ‘lâna maḥlûṭ (Ekici, 2022: 22)*

Darende’nin eski esnaflarından ve Hacılar Mahallesi sakinlerinden yetmiş bir yaşındaki Kadir Çakır’ın ağabeyinden ve büyüklerinden işittiğine göre Sâlih Nihânî Hazretleri bir çulun üzerinde oldukça fakir bir hayat sürmüştür. Hacılar Mahallesi’ne ne zaman geldiği, köylerde yaşanan herhangi bir çeke-memezlik sebebiyle mi veya baskı, zulüm altında mı gelip orada yaşadığı konusunda bilgileri yoktur (Kadir Çakır, kişisel görüşme, 25 Ağustos 2018). Fakir bir hayat sürmek ve bir çulun üzerinde yaşamak” da onun cediti Somuncu Baba gibi melamîlik meşrebine uygun düşmektedir:

*Bulardurur Melâmiyyün daḥı meczûb-ı sâlikler
Ve hem sâlik-i meczûbdur rumûzâtım eden işmâḥ (Ekici, 2022: 23)*

Dîvân’ın müstensihî aynı zamanda Nihânî Hazretlerinin oğlu Müslim Penâhî, babasının ölüm yılını H 1307 olarak belirtmiştir⁷¹. Müslim Penâhî babasının ruhunu teslim etmeden beş dakika önce söylediği sözleri şu şekilde nakletmiştir:

Bi-ḥamdi ‘llâh Şeyḥ Sâlih Efendi

⁷¹ Dîvân başlamadan önceki sayfalarda (vr. 4b, 5a) bu bilgi ve dörtlük verilmiştir. Nihânî’nin ölüm tarihini vermesi açısından önemli görüldüğü için buraya alınmıştır: “Bu daḥı iş bu Dîvân-ı şerîfiñ mü’ellifi bulunup bin üç yüz yedi târiḥ-i hicrîsinde ‘âlem-i hicâle iştiğâl buyuran kutbü’l-aḳṭâb peder vâlâ-şânı es-Seyyid eş-Şeyḥ Ḥâfîz Muḥammed Sâlih Nihânî Baba Efendiniñ hengâm-ı irtihâlinde rûḥ-ı muḳaddesini teslim etmezden beş dakıka aḳdem îrâd buyurduḡu soñ nuṭkudur. Ḳarşuki şaḥîfe yazılmış olan sâḡ şaḥîfeden naḳl olunan nuṭḳ-ı muḳaddesdir velehu Nihânî Baba ḳuddise sırruhu’l-‘azîz” (vr. 4b)

Gelip gitdi tutup peymāni 'ahdi
Görenler zāhirin inkāra düşdi
Velī bātın gören Hakkā erişdi (Dîvân-ı Nihânî, vr. 5a)

Nihânî de kendi mezar taşına yazılmak üzere hayatta iken kaleme aldığı ledünniyyâta dair tarih manzumesinde ölüm tarihini H 1307 bildirmiştir. Bendin son mısrası ebced hesabına göre 1307'ye denk düşmektedir:

Nihânî intibâh etdi çü ceddini penâh etdi
Vuşûl-i bezm-i şâh etdi cem-i ahlâk-ı nâ'ûta (Ekici, 2022: 23)

Önemli zâtların ölüm zamanını hissetmesi gibi Nihânî de ölümünün yaklaştığını hissetmiş ve son hazırlıkları yapmaya koyulmuştur. Ölüm yılı H 1307 olarak içine doğmuş ve tahmin ettiği yıl olan H 1307 yılında vefat etmiştir. Mezarı yakın bir tarihe kadar Darende Hacılar Mahallesi'ndeki Şeyhli Mescidi'nin avlusundayken es-Seyyid Osman Hulûsi Vakfı tarafından aynı konumda tecdîd ettirilerek bir türbe içine alınmış ve ziyarete açılmıştır⁷². Nihânî'nin kaynaklara göre üç oğlu ve bir kızı bulunmaktadır. Soyu kız evladı tarafından devam ettirilmektedir. Oğullarından Mustafâ Müslim Penâhî babası gibi âlim şairlerdendir ve medrese tahsili görmüştür (Ekici, 2022: 24).

2. Nihânî'nin Edebî Kişiliği

Nihânî'nin tasavvufî ve edebî kimliğinin oluşmasında dedesinin ve babasının rolü büyüktür. Ailenin mutasavvıflık vasıfları yanında şairlik özellikleri de dikkat çekici olup Nihânî'ye yansımalarının olduğu düşünülmektedir. Hatta o da kendisinden sonra gelenleri etkilemiş ve ailedeki bu şairlik geleneği bilindiği kadarıyla birkaç kuşak daha devam etmiştir.

Osmanlı Müellifleri'nde Bursalı Mehmet Tahir (1972: 344) Nihânî'yi mevlid şairi olarak göstermiş, Hasibe Mazioğlu da (1974: 61) yine onu Türk edebiyatında mevlid yazan şairler arasında zikretmiştir. Mevlid'i üzerine Prof. Dr. Alim Yıldız tarafından bir çalışma yapılmıştır⁷³.

Nihânî'ye göre şiir, şairin kalbine ilham olarak doğar. Vehbî saire şairlik vahyedildiği için şiirdeki mutlak kaidelerde esneklik sağlanır, vahiy nasıl gelirse şiir o şekilde sunulur, kizbî olanla yani kurguyla alakası yoktur. “O öyle bir aşk bilgesidir ki onun ilmüne akıllar ermez, anlam zevki onun gönlüne keşf yoluyla tecellî olmuştur”:

Öyle bir dānā-yı 'aşkıma 'ilmime ermez 'uķūl
Keşf olup zevk-i ma 'ānî gönlüme kıldı nüzūl (Ekici, 2022: 26)

Nihânî, mahlas olarak “gizli, saklı” anlamına gelen “nihân” kelimesini seçme nedenini cennetten bu dünyaya ayak basıp önüne yüce bir perde çekildiğinde o anı kendisinin görmediği, saklı olduğu sebebine bağlamıştır. Bu nedenle o kendisine “Nihânî” demiştir (Ekici, 2022: 26).

⁷² Hacılar Mahallesi sakinlerinden Kadir Çakır'ın ifadesine göre Şeyhli Mescidi'nin eski ismi Emine Hatun Camii'dir. Kerpiçten yapılan mescid yıkılmış ve harabeye dönmüştür ancak 1987 yılında Somuncu Baba Vakfı tarafından imar ettirilmiştir. O bölgede başta Diyarbakırlı Mehmed Hoca, Hacı Mahmud Efendi, İbrahim Efendi, Hacı Hulûsî Efendi gibi önemli zâtlar, âlim mutasavvıflar, şeyhler, yaşadığı için caminin ismi Şeyhli Camii olarak değiştirilmiştir. Kadir Çakır'ın ve ağabeyinin ailelerinin Hacı Hulûsî Efendi'nin gelinleri olan Fatma Çakır'dan işittiklerine göre Nihânî vefat ettiği gün çok karlı bir gündür, dışarıda çok kar yağmaktadır. Çetin bir kış ve Hacılar Mahallesi denilen o bölgenin oldukça dağlık olması nedenleriyle Nihânî'nin tabutunu Şeyh Hâmid-i Velî (Somuncu Baba) Camii'nin yanında Somuncu Baba soyundan gelen önemli zâtların gömülü olduğu Hazîre'ye getirememişler ve Şeyhli Mescidi'nin avlusuna defnetmişlerdir. Mezarı ve kitabesi Hacı Hulûsî Efendi Hazretleri tarafından yaptırılmıştır. Yakın bir tarihte de es-Seyyid Osman Hulûsî Vakfı tarafından bir türbe yaptırılarak ziyarete açılmıştır.

⁷³ Bk. Alim Yıldız. “Üç Bülbülden Güllerin Efendisine, Darende'de Okunan Üç Mevlid-i Şerif” Malatya: Nasihat Yay., 2016.

Nihânî şairlik yeteneğini medrese eğitimiyle birleştirir. Bu nedenle onun her ne kadar şekle önem vermiyormuş gibi bir edâsı olsa da genel manada vezni önemseyip mısraları ölçüye uydurmak amacıyla elinden gelen imkânları kullandığı görülür. Sanatının bel kemiğini aşk oluşturur, çünkü tasavvufun temelinde aşk vardır. Kâinatın yaratılışı aşk neticesindedir. “Kuşlar aşk ile uçar, serap çölde aşk ile parlar, güneş ve yıldızlar aşk ile görünür, ay aşk ile dolaşır, aşk ile rüzgâr eser, aşk ile derya kaynar ve levha üzre kitap aşk ile yazılır”:

*‘Aşkile düzüldü geldi kâ’inât
Her ne var ‘âlemde zîr ile kıbâb
‘Aşkile bâl ile per açdı tıyûr
‘Aşkile sahrâda parladı serâb (Ekici, 2022: 27)*

Soyu Hz. Peygambere dayanıp seyyid olan birçok şairde görülen ehl-i beyt sevgisi, Nihânî’nin şiirlerinde önemli bir yer tutar. Onun övgüleri Hz. Peygamber, Hz. Ali, ehl-i beyt, on iki imam, dört halife, tarikat büyükleri ve ashâb-ı kirâm etrafında yoğunlaşmaktadır. Nihânî bu tür şiirlerinde didaktik ve fikrî atmosferi lirizmle ilgi çekici bir havaya büründürmüştür. Münacatları da na’ları gibi aynı coşku ve içtenliğe sahiptir:

*Hudâyâ ‘abd-ı bî-çârem Hudâyâ
Za’îf [ü] ma’siyetkârem Hudâyâ
Teveccüh eyledim dergâhına men
Günâhımdan şeremdârem Hudâyâ (Ekici, 2022: 27)*

Vahdet-i vücud nazariyesini işlediği şiirleri hikemî bir üsluba sahip olmakla birlikte lirik ve sanatlı olanları da bulunmaktadır:

*Zill-ı Hağdır añladım eşyâ ile esmâyı men
Hep me’âsirle mü’essir ‘âlem-i şuğrâyı men
Sırrıma zarfım Nihânî nokta-i sevdâyı men
Encümen bezminde lâl oldu zebân fem ibtidâ (Ekici, 2022: 28)*

*Nihân eyle beni sende ne sende bil ki sen bende
Ne bende külli şey sende ne sende bende-i dâñâ (Ekici, 2022: 29)*

Rindlik konusunu başarılı bir şekilde ele almıştır. Sâkî, mey, meyhane kavramlarını remizlerle anlatır. “Rindler daha meyhanede şarap yokken elest bezmindeki ilahî aşk şarabıyla sarhoş olmuşlardır, ellerinden kadehleri düşmez ve pervasızdırlar. Âşıkların içkisinden dolayı gözler kızarır, içki meclisleri kurulur ve gül çehreli sâkî Cem’in kadehini devrettirir”:

*Bezimde tâb-ı dil sâkî mey-i ra’nâ mıdır bilmem
Elinden câmı düşmez rind-i bî-pervâ mıdır bilmem
Kurula bezm-i tarab sâkî-i gül-çehre şuna
Devr ede sâğar-ı mey âyîne-câm-ı Cemini (Ekici, 2022: 30)*

Nihânî çoğu yerde divân şiiri mazmunlarını ilahî aşkla tasavvur etmiştir. “Âşık-mâşuk, gül-bülbül, şem-pervâne, felek” gibi mazmunları bazı yerlerde ifade problemleri ve vezin hataları olmasına rağmen başarıyla kullanmıştır. Sevgiliye ait güzellik unsurları mecazî aşkın anlatıldığı birkaç şiirde, bir güzel için doğrudan kullanılırken ilahî aşkın anlatıldığı şiirlerde remizlerle batınî anlamlar ihtiva edecek şekilde kullanılmıştır. Bazen de bu güzellik unsurları Hz. Peygamber’e ya da Hz. Ali’ye uyarlanmıştır:

Şol muğavves kaşlarıñ mihrâbıdır bîmâra tîğ

*Hem mu'anber kākülüñ enfāsıdır eş'āra tīg
Ol münevver vechiniñ envārıdır ezkāra tīg
Sünbül-i zülfün uzâtmış şol gül-i ruhsāra tīg
Güyyā kılmış havāle lāleler gülzāra tīg*

*Cebhesinde hāl-i siyāh dāne-i dūr-dānedir
Sünbül-i gīsū-yı müşgüñ revnaķı hem şānedir
Secde kılmaz ol leb-i dendāniña bīgānedir
Ġamze-i fettāniñ bildim ki kaşdı cānadır
'Āķıbet urdu derūnumda dil-i bī-çāre tīg (Ekici, 2022: 30)*

Bazı tahmislerinde oldukça başarılıdır. Tahmis ettiği gazelle kendi yazdığı mısraların hem anlam hem de ahenk bakımından birbirini tamamladığı görülmektedir:

*Zülfüñ ağına göñlüm bend oldu bīmār etmez
Müşküñ büyundan aña bir hoşca tīmār etmez
İçdim lebiñ suyundan ammā ki humār etmez
Bir laħza göñül sensiz ey Leylā karār etmez
Āħir beni Mecnūnveş dīvāneye dönderdiñ (Ekici, 2022: 782)*

Nihānî'nin bazı şiirlerinde geniş bir hayal gücü kendini hissettirir. Sözcüklerle resim çizip gözü-müzün önünde bir tablo oluşmasını sağlar. Dīvān'da sarımsak bostanının aşkın darağacını tuzak kurup gece gündüz devretmesi, aşk yılanının seyisin dizginini cehennem narına doğru çekmesi, muhabbet çadırının kurulup içinde zikir kandilinin yakılarak kapıya tevhid tokmağının asılması ve Hz. Peygamber'in ayağının tozunun aşk ateşiyle tutuşup sürmedan olması bunlardan bazılarıdır:

*Leyl ü nehār bustān-ı füm kurmuş tuzag [u] dār-ı 'aşk
Devrile bī-ķarār eder*

*Çekdi 'inān-ı rāyizi nār-ı dūzaħa mār-ı 'aşk
Bi't-tav' ihtiyār eder*

*Yaķ çirāğ-ı zıkr kalbe ķur muħabbet ħaymesin
Ķapıya tevħid topun envār-ı 'aşķa eş-şalā*

*Ķulub-ı 'āşıkān [u] ħāk-i pāyiñ ħayme-i ħamda
Tutuşdu nār-ı 'aşķıñ ile güyā sürmedān oldu (Ekici, 2022: 31)*

Nihānî mutasavvıf bir şair olmakla birlikte sosyal hayattan hiçbir zaman kendisini tecrit etmemiştir. Şehre yeni gelen mülkî âmirlere, yeni atanan Belediye Meclisi üyelerine, torunu Hasan Rıza'nın doğumuna yazdığı tebrik tarihleri daha sade bir dille kaleme alınmış olup her birisi tarihî vesika niteliği taşır. Toplumun ileri gelenlerinde gördüğü aksaklıklar üzerine yarı uyarı içerikli pendnâme yazıp hem eleştirel bir üslupla hem de nasihat tarzında söylemek istediklerini söylemekten çekinmemiştir (Ekici, 2022: 32).

Nihānî'nin hayatından ve Dīvān'ından elde ettiğimiz çıkarımlar neticesinde onun edebî kişiliğinin oluşmasında kendisinin şair ruhlu olmasının yanında âlim mutasavvıf ve şair bir aileden gelmesinin rolü büyüktür. Nesebinin Hz. Hüseyin yoluyla Hz. Peygamber'e dayanması nedeniyle ehl-i beyte olan sevgisi şiirlerine yansır. İbnü'l-Arabî, Niyâzî-i Mısri, Nakşî Akkirmânî, Zâtî Efendi, Eşrefoğlu Rûmî ve

Şeref Hanım gibi mutasavvıf ve şairlerin; Encümen-i Şuara şairlerinden Koniçeli Kazım, Eşref ve Ziya Paşaların tesirleri görülmüştür. Çocukluğunda kahvehâne kültürü içerisinde Battalnâmeler ve Cenknâmeler dinleyerek yetişmesinin ve mahallîleşme akımının etkileri şiirlerine yansır. Ayrıca yaşadığı bölgede seyyar kitapçılığın yaygın olması ve iyi bir okuyucu olup şair dîvânlarının çoğunu okuma imkânına sahip olması edebî kişiliğinin oluşmasında büyük rol oynamıştır (Ekici, 2022: 32).

3. Nihânî'nin Dedesine Yazdığı Şiir

Manzum ve mensur olarak birini övmek maksadıyla yazılan methiyeler ikiye ayrılmıştır. Padişah, vezir, şeyhülislam vb. gibi zamanın ileri gelenlerini övmek için yazılanlar; bir de dört halifeyi, ashâb-ı kirâmı birlikte veya ayrı ayrı yâhut “âriflerin kutbu” sayılan velîleri meth için yazılanlar. Halk bunlara ilahi, aruz şairleri istigâse, mutasavvıf şairler ise istimdât adını vermişlerdir (Güzel, 2014: 450).

Nihânî, başta Hz. Peygamber olmak üzere dört halifeye, Abdülkâdir Geylânî'ye, Nakşebendî tarikâtına ve Somuncu Baba'ya methiye/sitâyîşnâme yazmıştır.

Şeyh Muhammed Salih Nihânî'nin soyu Hz. Ali ve Fâtımâ Kanalıyla Hz. Peygamber'e dayandığı için Hz. Ali'ye ve ehl-i beyte derin sevgi duyar ve methiyesine soy silsilesiyle başlar⁷⁴. Şeyh Hâmid-i Velî Hazretlerinden yüce pîrim diyerek söz etmiştir. On iki imamdan sonra bazı sahabelerden ilk Müslümanlardan ve onların vasıflarından bahsedip bu nitelikleri Hâmid-i Velî ile birleştirir (Ekici, 2022: 708). Şeyh Hâmid'in yiğitliği ve cesaretiyle meşhur olan ayrıca Hz. Peygamber'in amcası olan Hz. Abbas neslinden olduğunu belirtmiştir. Nihânî kendisinin ve oğlu Müslim'in ismini zikrederek Muhyiddin İbnü'l Arabî ve onun öğrencisi Abdullah Bedr el-Habeşi'nin şârih olduğunu belirtmiştir. Şeyh Hamid bütün ilim ve irfanı etrafında toplamıştır, Halvetî olup halka halinde Hacı Bayram Velî ile zikir etmektedir. Onun nutku, sözleri Kur'ân'ın özüdür. Melamî meşrebe sahip olduğu için Nihânî onu Melamîliğin sultanı olarak nitelendirir. O aşk deryasını boylamıştır; ilim, irfan ve keşf sahibidir, Allah tarafından ona batınî ilimler ilham olunmuştur. O, İslam hukuku konularını içeren Bakara sûresi ile konuşmaktadır. O cihanda nam salmış kelam ehlidir ve tam bir mürşiddir. İlim, irfan ve delillerin keşfi ondadır. Kur'ânın özü ondadır. O cihan kutbu olduğu halde ekmek satarak geçimini sağlamış mütevazı bir hayat sergilemiştir. O ilme'l-yakînin yani kat'î olarak edinilmiş bilginin âlimidir, üstadıdır. O âyetlerin sırrına vakıftır ve kırk halvet sahibidir. O mükemmel ve kusursuz bir şeyhtir. O Allah'ın zâtının ve sıfatlarının bir tecellîsidir, kurtuluş vesilesidir. Nihânî sitâyîşin sonunda Şeyh Hamid'in kendi cediti olduğunu ifade ederek gözünün nuru olduğunu söyler. Bizim bezimiz zikir halkasıdır, başka şeylerde bezimiz yoktur, erkânını kurar şevke gelir döneriz ve aşk atına bineriz. Bizim ikrarımız, sözümüz düzgündür ancak âmâ olanlar bunu göremezler ve inkara düşerler, şeklinde ifade etmiştir (Ekici, 2022: 409).

Velehu Müşârün İleyh Der-Sitâyîş ü Evşâf-ı Ceddinâ Ğavsü'l-A 'zam Seyyid Şeyh El-Hâc Hâmid-i Velî Kıddise Sırruhu'l-Celî

<i>7'li Hece</i>	<i>Saftyü'd-dîn-i fâlih/ Şeyh Hâmid-i velîdir</i>
<i>'Ammâr Yâsir aşlıdır/ Melik Eşter seslidir</i>	
<i>Hâzret- 'Abbâs neslidir/ Şeyh Hâmid-i Velîdir</i>	<i>Seyyid Yahyâ Şirvânî/ İbrâhîm Şâh devrânî</i>
<i>Huzeyfetü'l-Yemânî/ Kays-ı Sa'd ibn-i Hânî</i>	<i>Cem' eden hep 'irfânî/ Şeyh Hâmid-i Velîdir</i>
<i>Şâdik Veyse'l-Karânî/ Şeyh Hâmid-i Velîdir</i>	<i>Halvetîdir şânile/ Zikr eder devrânile</i>
<i>Müslim pederi Şâlih/ Muhyî Bedridir şârih</i>	

⁷⁴ Somuncu Baba'nın Şeyhli kolundan gelen ve Nakşebendî tarikâtının halifesi olan Nihânî'deki Hz. Ali sevgisi Bektaşılık ya da Alevilikle ilgisi olmayıp çoğu Anadolu evliyalarında görülen bir durumdur. Bu konuda daha geniş bilgi için bk (Akgündüz, 2009, s. 454).

Hācī Bayrām Hānile/ Şeyh Hāmid-i Velīdir

Nuḫkudur mağz-ı Kur'an/ Hükümünde cümle cihan

Melāmiyyüne sultān/ Şeyh Hāmid-i Velīdir

Hakki beyān eyleyen/ Keşfi 'ayān eyleyen Zikri devrān eyleyen/ Şeyh Hāmid-i Velīdir

'Aşk deryāsın boylayan/ Niçe yer seyr eyleyen

Bakarayla söyleyen/ Şeyh Hāmid-i Velīdir

Meşhūr-ı nām cihanda/ Mürşid-i tām cihānda

Ehl-i kelām cihanda/ Şeyh Hāmid-i Velīdir

'İlm ü 'irfān andadır/ Keşf-i bürhān andadır

Mağz-ı Kur'an andadır/ Şeyh Hāmid-i Velīdir

Ḳuṭb-ı cihān iken bu/ Nān fūrūht ederdi o

Sonuç

Şeyh Hāmid-i Velī (Somuncu Baba) ve onun dergāhında post-nişin olmuş 9. kuşaktan torunu Şeyh Muhammed Sālīh Nihānī Baba'nın tasavvufi düşüncesinin temelini Kur'an ve sünnet ile şer'î hükümler ve Hz. Peygamber'in hayat anlayışı oluşturur. Nihānī'nin, yaşadığı devirde Mevlid'i çok sevilip defalarca okunsa da Dîvân'ı gün yüzüne çıkmadığı için kıymeti tam olarak anlaşılamamıştır.

XIX. yüzyıl Divan edebiyatında görülen birtakım değişim ve eğilimler mutasavvıf bir şair olan Nihānī'yi de etkilemiştir. Şiirde tematik başlıklara yer verme, hem heceye hem de aruza uyan çift özellikli şiir yazma, hece ölçüsüyle murabba yazma, kendi ölümüne tarih düşürme, nazîre ve tahmis yazma geleneği, vezinde serbestlik ve yeni arayışlar, kasideden ziyade gazel yazma isteği, tarih manzumelerini gazel nazım şekliyle yazma, murabba nazım şekliyle tarih düşürme, müşterek şiir söyleme eğilimi ve belli bir muhtevada dîvân yazma bunlardan

Nihānī Tekke edebiyatı geleneğine bağlı ancak Divan edebiyatı tesirinde olan mutasavvıf bir şairdir. Şiirleri Divan ve Tekke edebiyatının özelliklerini gösterir. Ancak bu disiplinler içinde kalınmayıp nazım şekilleri ve türler konusunda sınırlarının zaman zaman aşıldığı ve karşı tarafın çizgisine geçişlerin olduğu tespit edilmiştir. Bunun nedeni olarak şairlerin bu yüzyılda tekkelere olan eğilimleri ve çok tarihli olmalarından dolayı dîvân şiirinin tasavvuf şiirine tasavvuf şiirinin de dîvân şiirine yaklaşması ile şairin müderris ve mutasavvıf kimliğinin etkileri düşünülebilir.

O ceddine sahip çıkmış onlara olan duygularını samimi bir sevgi ve övgüyle dile getirmiş ancak Hz. Peygamber'e olan aşkının hak olduğunu vurgulamış, tarikatlar hakkında objektif bir bakış açısı sergilemiştir.

Añla kemālin yā-hū/ Şeyh Hāmid-i Velīdir

Ālim-i 'ilme'l-yaḳīn/ Sırr-ı āyāt-ı mübīn Şāhib-ḫalvet erba 'ın/ Şeyh Hāmid-i Velīdir

Mürşid-i ekmele o zāt/ Nāzır-ı zāt u şifāt Nā'il-i fevz ü necat/ Şeyh Hāmid-i Velīdir

Cedd-i a'lāmız bizim/ Ḳurretü'l-'aynım gözüm

Halka-i zikre bezim/ Şeyh Hāmid-i Velīdir

Erkânını kurarız/ Şevke gelir döneriz Aşk atına bineriz/ İkrārımız belīdir

Görmedi a'mā olan/ Düşdü inkāra hemān Nihānīye inanan/ Şeyh Hāmid-i Velīdir (Ekici, 2022: 708)

KAYNAKÇA

- Aclûnî, İ. (1352). *Keşfü'l- Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs ammâ İştêhera mine'l-Ehâdis alâ Elsineti'n-Nâs* (Cilt II, 3. bs.). Beyrut: Dâru'l-İhyâ.
- Akgündüz, A. (2009). *Arşiv Belgeleri Işığında Somuncu Baba ve Neseb-i Âlisi (Yüce Nesebi)*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- Akgündüz A., Öztürk S. ve Baş Y. (2002). *Darende Tarihi*. İstanbul: Somuncu Baba Araştırma ve Kültür Mekezi.
- Bursalı Mehmed Tahir Bey (1972). *Osmanlı Müellifleri* (Cilt 1, 3). A. Fikri Yavuz, İsmail Özen (haz.). İstanbul: Meral.
- Cengiz, M. A. (1987). *Tohma Havzası*. Malatya: Beydağı Matbaası.
- Ekici, A. (2022). *Nihânî Dîvânı (İnceleme-Metin)*[Doktora Tezi], Hacettepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Eraydın, S (1994). *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı.
- Gülseren, C. (1996). Şeyh Sâlih Nihânî. *Somuncu Baba*. 14, 14-16.
- Gümüş, K. S. (2020) Yûsuf Hakîkî Baba Dîvânî'nın Dinî Tasavvufî Kelime, Tâbir ve Kavramlar Bakımından Tahlili [Doktora tezi], Sakarya Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sakarya.
- Güzel, A. (2014). *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Akçağ.
- Hanifi Hoca (1922). *Darende Tarihi*. Darende: Es-Seyyid Osman Hulusi Efendi Vakfı Arşivi.
- Kesenceli, R. (2003). Somuncu Baba Ahfadından Sâlih Nihânî Hazretlerinin İcazeti. *Somuncu Baba*, 42, 14-16.
- La'lizâde Abdülbâki, Sergüzeşt (yz.). Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi Bl., no. 2456.
- Mazıoğlu, H. (1974). Türk Edebiyatında Mevlid Yazan Şairler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*. 6(1), 31-62.
- Mecdî Mehmed Efendi, (1989). *Hadâiku's-Şakâik*. Abdülkadir Özcan (haz.). İstanbul: Çağrı.
- Mevlânâ Abdurrahman Câmî (1391). *Nefahâtü'l-Üns Min Hadarâti'l-Kuds*. Tercüme ve Şerh: Lâmiî Çelebi. K. Candoğan ve S. Malak (çev.). İstanbul: Bedir.
- . (2016). *Nefahâtü'l-Üns Min Hadarâti'l-Kuds*. Tercüme ve Şerh: Mahmud Lâmiî Çelebi. A. Aykçiçek (çev.) İstanbul: Huzur.
- Müstakimzâde Süleyman, Risâle-i Melâmiyye-i Şuttâriyye (yz.). İstanbul Üniv. Nadir Eserler Ktp., İbnü'l-Emin Koleksiyonu. no: 3357.
- Muhammed Sâlih Nihânî (1308). *Mevlûdü'n-Nebî*. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- . (t.y.). *Dîvân-ı Nihânî*. İstanbul: A. Naki Ateş Özel Arşivi.
- Muhyiddin İbnü'l-Arabî (2013). *Fusûsu'l-Hikem* (Cilt I). A. A. Konuk-S. Eraydın (haz.). İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı.
- Öztürk, F. (1962). *Darende Tarihi*. Düzce: Baysal.
- Şemseddin Sami (1317). *Kâmûs-ı Türkî*. Dersaadet: İkdâm.
- Ulu, M. (2021a). Menkıbeler Ekseninde Bir Zahir-Bâtın Yolcusu: Somuncu Baba. *Folklor Akademisi Dergisi*. 4(3), 452-463.
- . (2021b). Şeyh Hâmid-i Velî Somuncu Baba ve Ona Atfedilen “Zikir Risalesi” Adlı Eser. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 11, 58-75.

———. (2022). Şeyh Hâmid-i Velî'ye (Somuncu Baba) Atfedilen ve Ondan Bahseden Eserlerdeki Tasavvufî Kavramlar. *Eskiye*, 46, 395-426.

Uludağ, S. (2005). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı.

Yekbaş, H (2014). Muhammed Sâlih Nihânî. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Erişim adresi: <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/nihani-muhammed-salih> . Erişim tarihi: [15.06.2019]

Yıldız, A. (2016). *Üç Bülbülden Güllerin Efendisine, Darende'de Okunan Üç Mevlid-i Şerif*. Malatya: Nasihat.

Yılmaz, M. (2013). *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler (Ansiklopedik Sözlük)*. Ankara: Kesit.

EK:

‘Azîz-i Müşârûn İleyh Hazretlerinin Silsile-i Pak-Neseb-i Siyâdetlerini Havâidir

mefâ ‘ilûn mefâ ‘ilûn fe ‘ülûn

Nesebiñ i‘vicâcdan eyle taḥlîş

Ki şâhîni dücâcdan fark-ı taḥlîş

Siyâdet nisbetim edem beyânı
Bu minvâl üzre bil taḥkîk-i taḥşîş

Baña Şeyḥ Şâlih ism oldu pederim
Daḥı Şeyḥ Muştafâ nâm oldu taḥşîş

Aña vâlid daḥı Maḥmûd Efendi
[Ki] Şeyḥ Aḥmed anıñ vâlid taḥşîş

Anıñ da pederi Seyyid Muḥammed
Aña eb Şeyḥ Hüseyñ taḥkîk-i taḥşîş

Aña Şeyḥ Pîr Muḥammed oldu vâlid
Peder Şeyḥ Hâcî Aḥmed aña taḥşîş

[Ki] Şeyḥ Ḥalîl-i Taybî aña vâlid
Peder aña veliyyu’l-lâhi terḥîş

Odur şeyḥu’l-meşâyiḥ kuṭbu’l-aḳṭâb
Ki ya’nî Hâcî Hâmid oldu taḥşîş

Ki Seyyid Mûsâ vâlid anıñ bil
Daḥı maḥlaşı Şemsü’d-dîn-i taḥşîş

Muhâcirdir tavattun Kayseridir
Meşâyiḥ sırr-ı Qur’ân oldu taḥşîş

Anıñ pederi Şeyḥ Hüseyñ-i Rûmî
Olupdur zâhir [ü] bâtını taḥlîş

Ki Seyyid İbrâhim pederi anıñ
Bulup neşv ü nemâ Başrada taḥlîş

Aña vâlid daḥı Seyyid Süleymân
Ṭarîk-i Ḥalvetiye oldu taḥşîş

Aña peder daḥı Seyyid Ḥasandır
Kıla himmet bize ol zât-ı taḥlîş

Anıñ pederi Şeyḥ Maḥmûd-ı Seyyîd
Ede Ḥaḳ rûḥunu tebcil [ü] taḥlîş

Aña vâlid daḥı ‘Alî-i Rûmî
Budur kuṭb-ı cihân taḥkîk [u] taḥşîş

Anıñ bil pederi Maḥmûd-ı Seyyid
Bu zâtıñ aşlı Kerḥî oldu taḥlîş

Ki Sa’dü’d-dîn aña oldu peder hem
Ṭabaḳât şâhibi sultân-ı taḥşîş

Buña da Seyyid İshâḳdır peder bil
Olup ‘aşrında gavs-ı ‘âlî taḥşîş

Bunuñ da vâlid Seyyid Süleymân
Tevellüdü Buḥârâ oldu taḥşîş

Diger Seyyid Süleymân buña vâlid
Tavattun İsfahânı gördü taḥşîş

Bunuñ da Seyyid Aḥmeddir pederi
Ḥorâsânî budur taşdıḳ-i taḥşîş

Buña vâlid Hüseyñ oldu ‘azîzim
Şerîf [ü] hem muhâcir kıldı telḥîş

Seyyid Mûsâ olup hem aña vâlid
Bu zât Bestâma naḳil oldu terḥîş

Pederdir Seyyid İbrâhim aña bil
Kılıp Hindî muhâcir naşş-ı taḥşîş

Buña vâlid o sultân-ı siyâdet
Nâm-ı pâkî olup ‘Abbâs-ı taḥşîş

Bunuñ vâlid fahru’l-evliyâdır
İmâm-ı heft-ıklîm şânı taḥşîş

Gürûh-ı nâcîniñ ser-mezhebidir
İmâm Ca’fer-i Şadıḳ nesl-i taḥşîş

Aña vâlid Muḥammed Bâḳır oldu
Ki ḳalb-i vâsi ‘oldu aşl-ı taḥlîş

Buña vâlid o Zeyne’l-Âbidîndir
Ḥafîdî Murtażâ bürhân-ı taḥlîş

Bunuñ da vâlid şâhib-şehâdet
Ḥafîdî Muştafâ ‘atşân-ı taḥşîş

Nübüvvet vârisi nûr-ı velâyet
Siyâdet kâmilî irfân-ı taḥşîş

İmâmü’l-ins ü cin şâhib-kerâmet

Hüseyn-i Müctebā ol hān-ı taḥṣīṣ

Aña vālidesi Zehrādan irsen
Eripdir hem siyādet-kān-ı taḥṣīṣ

Peder aña ‘Aliyyü’l-Murtażadır
Bu resme eyle gel i‘lān-ı taḥṣīṣ

Nihānī ceddin isbāt etdi el-ān
Başiretle eden iz ‘ān-ı taḥṣīṣ

(Ekici, 2022: 739)

AKSARAY İLİNDE BRUSSELLA SEROPOZİTİFLİĞİ

Uzm. Dr. Cemal ÇİÇEK

Aksaray Üniversitesi Eğitim ve Araştırma Hastanesi

drcemal06@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8458-8504

Özet

Bruselloz hastalığında etken brucella cinsi bakterilerdir. Bruselloz dünyanın birçok bölgesinde ve Türkiye’de endemik bir hastalık olup; ülkemizde özellikle kırsal bölgelerde özellikle de hayvancılığın yoğun olduğu bölgelerde sık görülür. Aksaray ili de brucella açısından endemik bölgeler arasındadır. Bruselloz; insanlara koyun, keçi, sığır gibi hayvanların etleri, süt ve idrar gibi vücut sıvıları, enfekte süt ile hazırlanan süt ürünleri ve enfekte hayvanın gebelik materyali ile geçer. İnsanlarda başlıca retikülo-endotelial sistem, kas ve iskelet sistemi, gastrointestinal sistem, kardiyovasküler sistem ve sinir sistemlerini tutar. Brusella hastalığının tanısı; brusellaya özgü mikrobiyolojik tanı metotları ile (Rose bengal, Brucella capture vb.) konulur. Çalışmanın amacı bruselloz şüphesi ile Aksaray Eğitim ve Araştırma Hastanesi Mikrobiyoloji Laboratuvarına başvuran olgularda seropozitiflik oranının belirlenmesi, bu konuda yapılacak diğer çalışmalara veri tabanı sağlanmasıdır.

Ocak 2020 ile Aralık 2021 tarihleri arasında Aksaray Üniversitesi Eğitim ve Araştırma Hastanesi Mikrobiyoloji Laboratuvarına bruselloz şüphesi ile başvuran olgular çalışmaya dahil edildi. Olgular, brusella tanı ve takibinde kullanılan, rose bengal ve coombslu brucella mikroaglutinasyon (Brucella capture) testleri üreticinin firmanın talimatları doğrultusunda çalışıldı. Elde edilen test sonuçları, retrospektif olarak incelendi. Çalışmaya dahil edilen olguların demografik özellikleri, istatistiksel olarak değerlendirildi.

Çalışmadaki toplam 11094 olgunun 7181’i (%64,73) kadın ve 3943’ünün (%35,27) ise erkek olduğu saptandı. Rose bengal testinde seropozitif olduğu tespit edilen 714 olgunun, 378’i (%52,94) kadın ve 336’sı (%47,06) erkek olduğu belirlendi. Yaş gruplarına göre; seropozitiflik oranı 0-10 yaş ve 81 yaş grubu üstünde düşük (%4,1 ve %2,75) iken, 11-50 yaş aralığındaki olgularda daha yüksek oranda (%6,93 den %8,37 ye) olduğu saptandı.

Brusella capture testi rose bengal testi pozitif olan 714 olguda çalışıldı. Bu olguların, 383’ü (%53,64) erkek ve 331’inin (%46,36) kadın olduğu saptandı. Bu olguların 265’i (%37,11) seropozitif çıktı. Bu oranların; seropozitif olgular arasında; erkeklerde yüksek (%64,91) ve kadınlarda düşük (%35,09) olduğu görüldü.

Sonuç olarak, bu çalışmaya göre Aksaray ilinde, bruselloz hastalığının erkeklerde kadınlardan daha sık görüldüğü belirlendi. Bunun nedeni; bölgemizde küçükbaş hayvancılığın yaygın olması olabilir. Bruselloz hastalığının sıklığını azaltmak için Aksaray ilinde, özellikle kırsal kesim beslenme alışkanlıklarının değiştirilmesi, çiğ süt ve ürünlerinin kullanımının azaltılması gibi toplumsal tedbirlerin alınması gereklidir.

Anahtar Kelimeler: Aksaray, Brusella, Seropozitiflik.

BRUCELLA SEROPOSITIVITY IN AKSARAY PROVINCE

Abstract

Brucellosis is caused by bacteria of the genus Brucella. Brucellosis is an endemic disease in many parts of the world and in Turkey; it is common in our country, especially in rural areas, where animal husbandry is intense. Aksaray province is among the endemic regions in terms of brucella. Brucellosis; it is transmitted to humans through the meat of animals such as sheep, goats, cattle, bodily fluids such as milk and urine, dairy products prepared with infected milk, and the pregnancy material of the infected animal. In humans, it mainly involves the reticuloendothelial system, musculoskeletal system, gastrointestinal system, cardiovascular system and nervous systems. Diagnosis of Brucella disease; microbiological diagnostic methods specific to brucella (Rose bengal, Brucella capture etc.) are placed. The aim of the study is to determine the rate of seropositivity in the cases who applied to Aksaray Training and Research Hospital Microbiology Laboratory with the suspicion of brucellosis, and to provide a database for other studies on this subject.

Cases who applied to Aksaray University Training and Research Hospital Microbiology Laboratory with the suspicion of brucellosis between January 2020 and December 2021 were included in the study. The cases were studied with rose bengal and coombs brucella microagglutination (brucella capture) tests, which are used in the diagnosis and follow-up of brucella, in accordance with the manufacturer's instructions. Obtained test results were analyzed retrospectively. Demographic characteristics of the case included in the study are statistically evaluated.

Of the total 11094 case in the study, 7181 (64.73%) were female and 3943 (%35.27) male. Of the 714 patients who were found to be seropositive in the Rose bengal test, 378 (52.94%) were female and 336 (47.06%) were male. According to age groups; while the seropositivity rate was low (4.1% and 2.75%) in the 0-10 age group and above the 81 age group, it was found to be higher (6.93% to 8.37%) in the 11-50 age group.

Brucella capture test was studied in 714 cases with positive rose bengal test. Of these cases, 383 (53.64%) were male and 331 (46.36%) were female. 265 (37.11%) of these cases were seropositive. These rates; among seropositive cases; it was found to be high in men (64.91%) and low in women (35.09%).

In conclusion, according to this study, it was determined that brucellosis disease is more common in men than women in Aksaray province. This is because; it may be that small cattle breeding is widespread in our region. In order to reduce the frequency of brucellosis disease, it is necessary to take social measures such as changing the eating habits of rural areas and reducing the use of raw milk and products in Aksaray province.

Keywords: Aksaray, Brucella, Seropositivity

II. Giriş

Brucellosis etkeni *Brucella* cinsi bakteriler 1887 yılında David Bruce tarafından koyun ve keçileri enfekte eden bir bakteri olarak keşfedilmiştir. Ardından *B. abortus*, *B. suis* gibi diğer *brucella* türleri tanımlanmıştır (Corbel 1997). *Brucellalar* küçük, aerobik gram negatif bakterilerdir (Galinska et. al., 2013). Bu türler ayrıca hareketsiz, spor oluşturmeyen, kapsüllü, Gram-negatif kokobasillerdir (Uluğ et al., 2011).

Brucella cinsi bakterilerle oluşan bruselloz sistemik bir enfeksiyon hastalığı olup dünyanın birçok ülkesinde yaygındır (Çelik et al., 2018, Apan et al., 2007). Bu hastalık özellikle Akdeniz ülkelerinde sık görülmektedir (Godfroid et. al.2005). Ülkemiz *brucella* açısından endemik bir bölge olup, bu nedenle önemli bir halk sağlığı problemidir (Balcı et. al., 2014).

Bruselloz akut, subakut ve kronik hastalıklara yol açabilir (Galinska et. al., 2013). İnsanda multi-sistemik hastalıklara yol açar ve birçok hastalıkla kolayca karışabilen değişik belirti ve klinik bulgularla seyrederek (Balcı et. al.,2014). Bu enfeksiyonun kesin tanısı, sadece klinik belirti ve bulgulara dayanılarak konulamaz (Balcı et. al., 2014). Bruselloz tanısında kültür, serolojik yöntemler ve moleküler yöntemler yer alır (Dağlar et. al.,2014).

Aksaray ili hayvancılığın yaygın yapıldığı Brusellanın endemik olduğu iller arasında yer almaktadır. Bu çalışmada, Aksaray Eğitim ve Araştırma Hastanesi Mikrobiyoloji Laboratuvarına gönderilen serum örneklerinde saptanan *brucella* seropozitiflik oranlarının belirlenmesi ve bu konuda yapılacak diğer çalışmalara veri sağlanması amaçlanmıştır.

III. Materyal ve Metot

Ocak 2020 - Aralık 2021 tarihleri arasında Aksaray Üniversitesi Eğitim ve Araştırma Hastanesi Mikrobiyoloji Laboratuvarında bruselloz şüpheli olgulara ait serum örnekleri çalışmaya alındı. laboratuvarında Rose Bengal Testi için Sero-Lam *Brucella* Rose Bengal Test antijeni (Seromed Biyolojik Ürünler, İstanbul, Türkiye) kullanıldı. Rose Bengal test sonucu pozitif olan serum örneklerine; *Brucella* antikor titresinin belirlenmesi amacıyla *Brucellacapt* testi çalışıldı. Bu test için Metser Coombs'lu *Brucella* Test (Metserlab Biyolojik Ürünler, İstanbul, Türkiye) kullanıldı. Antikor titresini 1/320 titre ve üzeri titreler pozitif kabul edildi. Ayrıca bu olguların cinsiyetleri ve yaş gruplarına göre pozitiflik oranları, istatistiksel olarak değerlendirildi.

III.Bulgular

Çalışmaya alınan 11094 olgunun 7181'i (%64,73) kadın ve 3943'ünün (%35,27) ise erkek olduğu saptandı. Rose bengal testinde seropozitif olduğu tespit edilen 714 olgunun, 378'i (%52,94) kadın ve 336'sı (%47,06) erkek olduğu belirlendi (Tablo 1).

Tablo 1. Rose Bengal çalışılan olguların cinsiyet dağılımı

	Pozitif n (%)	Negatif n (%)	Toplam n (%)
Erkek	378 (52.94)	3535 (34.96)	3913 (35.27)
Kadın	336 (47.06)	6845 (65.94)	7181 (64.73)
Toplam	714 (100)	10380 (100)	11094 (100)

Olgular yaş gruplarına ayrılarak, bu gruplar arasındaki Rose Bengal test pozitiflik oranları karşılaştırıldı. Buna göre olgulardaki Rose Bengal pozitiflik oranlarının 0-10 yaş ve 81 yaş grubu üstünde düşük (%4.1 ve %2.75) iken, 11-50 yaş aralığındaki olgularda daha yüksek oranda (%6.93 den %8.37 ye) olduğu saptandı (Tablo 2).

Tablo 2. Rose Bengal testine göre seropozitiflik oranları

Yaş	Pozitif n (%)	Negatif n (%)	Toplam n (%)
0-10	19 (4,1)	444 (95,9)	463 (100)
11-20	84 (8,37)	919 (91,63)	1003 (100)
21-30	95 (7,11)	1241 (92,89)	1336 (100)
31-40	139 (6,93)	1867 (93,07)	2006 (100)
41-50	174 (7,37)	2187 (92,63)	2361 (100)
51-60	118 (6,1)	1817 (93,9)	1935 (100)
61-70	57 (4,51)	1206 (95,49)	1263 (100)
71-80	24 (4,12)	558 (95,88)	582 (100)
> 81	4 (2,75)	141 (97,25)	145 (100)
Toplam	714 (6,44)	10380 (93,56)	11094 (100)

Brucella Capture testi, Rose bengal testi pozitif 383'ü (%53,64) erkek ve 331'i (%46,36) kadın toplam 714 olguda çalışıldı. Çalışılan testlerin 265'i (%37,11) seropozitif çıktı (Tablo 3). Bu sonuçlara göre seropozitiflik oranının % 2,3 olduğu (11094 olgunun 265'i) görüldü.

Tablo 3 Brucella Capture test sonuçlarına göre titrasyon dağılımı

Titre	Negatif				Pozitif				Toplam n (%)
	0	1/80 n (%)	1/160 n (%)	Toplam n (%)	1/320 n (%)	1/640 n (%)	1/1280 n (%)	Toplam n (%)	
Olgu	325 (45,52)	28 (3,92)	96 (13,46)	449 (62,89)	61 (8,54)	72 (10,08)	132 (18,48)	265 (37,11)	714 (100)

Olguların cinsiyetlere göre dağılımına baktığımızda; erkeklerdeki pozitiflik oranı %44,9 (n=172) iken, kadınlarda bu oran %28,1 (n=93) olarak bulundu. Pozitif olguların içindeki cinsiyet dağılımına baktığımızda; 265 olgunun 172'sinin erkek, (%64,91) ve 93'ünün kadın (%35,09) olduğu ve erkek kadın oranının 1,85 olduğu belirlendi (Tablo 4).

Tablo 4.Brucella Capture çalışılan olguların cinsiyet dağılımı

	Pozitif n (%)	Negatif n (%)	Toplam n (%)
Erkek	172 (64,91)	211 (46,99)	383 (100)
Kadın	93 (35,09)	238 (71,9)	331 (100)
Toplam	265(100)	449 (100)	714 (100)

IV.Tartışma ve Sonuç

Bruselloz, Ortadoğu ve Akdeniz ülkeleri başta olmak üzere dünyada yaygın olarak görülen zoonotik bir enfeksiyon hastalığıdır. Ülkemiz de bruselloz açısından endemik bir bölgede yer almaktadır (Sertçelik et. al.,2019) Hastalığa en sık yakalananlar hayvanlarla yakın ilişkisi olan kırsal kesim ve göçebe topluluk insanları, süt endüstrisi çalışanları, küçükbaş hayvan çobanları, çiftçiler, kesimevi çalışanları, veterinerler ve mikrobiyoloji laboratuvar personelidir (Corbel et. al., 2006). Hayvancılığın yaygın yapıldığı Aksaray ili de endemik bölgeler arasında yer almaktadır.

Brusellozun tanısında çeşitli serolojik yöntemler kullanılmakta, kullanılan bu yöntemlerin karşılaştırıldığı çalışmalarda farklı duyarlılık ve özgüllük oranları bildirilmektedir. Bruselloz şüpheli kişilerde, Rose Bengal Testi , sensitivite ve spesifiteleri yüksek, uygulama kolaylığı, kısa sürede sonuç alınabilmesi ve ekonomik olması nedeniyle uygun bir tarama yöntemidir (Gültekin et. al., 2012) Brucellacapt immün yakalama temelli kolay uygulanan ve 18-24 saatte sonuç alınan bir testtir (Dağlar et. al., 2014). Blokan antikorlarda dahil olmak üzere total antikorları saptayan test Coombs testinin alternatifidir. Persistan hastalığı olan bireylerde Brucellacapt testi ile çalışmamızda 11094 numunenin 714'ü Brucellacapt testi çalışmış bu testlerinde 265'i pozitif bulunmuştur.

Avrupa Hastalık Önleme ve Kontrol merkezinin 2020 raporuna göre 2020 yılında 134 Brusella vakası rapor edilmiştir. Bu rapora göre en yüksek Brucella vakası, Yunanistan, Portekiz ve İsveç'te görülmüştür (ECDC Epidemiological report 2020). Ülkemizde Türkiye Halk Sağlığı Kurumu verilerine göre 2017 yılındaki tespit edilmiş vaka sayısı 6457dir (THSK Bruselloz istatistik). Bizim çalışmamızda (iki yıllık sürede) saptadığımız olgu sayısı 265 tir. Bu olgu sayıları Brusellanın ülkemizde hala yüksek oranda görüldüğünü göstermektedir.

Brusella ile ilgili ulusal çalışmalar incelendiğinde Bruselloz prevalansları arasında farklılıklar bulunduğu görülmektedir. 2012 yılında Malatya'da İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi'ne başvuran Bruselloz şüpheli hastalardan alınan 2942 serum örneğinde Bruselloz seroprevalansının %5,5 olduğu bulunmuştur (Duman et. al.,2013). Sivas'ın bir köyünde Alim ve ark. yapmış olduğu çalışmada 106 kişiden alınan serum örneklerinde %15,1 seropozitiflik saptanmıştır(Alim et al., 2006). Ordu ilinde 5 yıllık seroprevalans çalışmasında pozitiflik oranı 2016 yılında %6,3 saptanırken 2018 yılında %18 olarak gözlenmiştir (Yıldırım et. al., 2020). İstanbul'da üniversite hastanesine başvuran hastalarda yapılan çalışmada Brucella seroprevalansı % 3,85 bulunmuştur (Köksal et. al.,2020). Bizim bulduğumuz seopozitiflik rakamı diğer çalışmalara göre düşük olmasına rağmen Avrupa Birliğine göre çok yüksek oranlardadır. Bu nedenle Aksaray ilinde Brusella hala ciddi bir halk sağlığı sorunudur.

Kadın ve erkekler arasında Brusella'nın görülme sıklığı ile ilgili olarak; İran'da yapılan bir çalışmada erkek kadın oranı 1,38 bulunmuştur (Taghinejad et. al. 2021). Bizim çalışmamızda bu oran 1,85 bulundu. Ayrıca, Bozlak ve ark.ları 2020 yılında yapmış olduğu 735 olguyu içeren çalışmada olguların %59,3'ünün erkek %40,7'sinin kadın olduğunu bildirmişlerdir (Bozlak et. al. 2021). Biz de çalışmamızda olguların %64.91'inin erkek ve %35.09'unun kadın olduğunu tespit ettik. Erkek olguların daha fazla bulunmasının nedeni küçükbaş hayvancılık gibi bazı mesleklerin yalnızca erkekler tarafından yapılması olabilir. Bu hastalığının sıklığını azaltmak için, erkekler başta olmak üzere, toplumun Bruselloz hastalığı konusunda bilinçlendirilmesi, çiğ süt ve ürünlerinin kullanımının azaltılarak, enfeksiyonun bulaşma yollarının engellenmesi gibi çeşitli toplumsal tedbirlerin alınması gereklidir.

KAYNAKÇA

Corbel M. J. (1997). Brucellosis: an overview. *Emerging infectious diseases*, 3(2), 213–221. <https://doi.org/10.3201/eid0302.970219>

Galińska, E. M., & Zagórski, J. (2013). Brucellosis in humans--etiology, diagnostics, clinical forms. *Annals of agricultural and environmental medicine : AAEM*, 20(2), 233–238.

Uluğ M., Yaman Y., Yapıcı F., Can-Uluğ N., (2011) Clinical and laboratory features, complications and treatment outcome of brucellosis in childhood and review of the literature *The Turkish Journal of Pediatrics*; 53: 413-424

Çelik, D. G, Sirekbasan S, Abdelkareem A, Yüksel P, Aslan M et. al., (2018) Bruselloz Tanısında Serum Aglütinasyon (Wright) ve Rose-Bengal Test Sonuçları: Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Seroloji Laboratuvarından 6 Yıllık Retrospektif Seroepidemiolojik Değerlendirme *Cerrahpaşa Tıp Dergisi*, 42(1):80-85.

Apan, T. Z., Yıldırım M, İstanbulluoğlu E. (2007) Seroprevalence of Brucellosis in Human, Sheep, and Cattle Populations in Kırıkkale (Turkey) *Turkish Journal of Veterinary & Animal Sciences* . 31(1):75-78

Godfroid, J., Cloeckert, A., Liautard, J. P., Kohler, S., Fretin, D., Walravens, K., Garin-Bastuji, B., & Letesson, J. J. (2005). From the discovery of the Malta fever's agent to the discovery of a marine mammal reservoir, brucellosis has continuously been a re-emerging zoonosis. *Veterinary research*, 36(3), 313–326. <https://doi.org/10.1051/vetres:2005003>

Balcı, M., Kader, Ç., Yılmaz, N., Uyar, M., Erdoğan. Y. (2014), Endemik Bölgelerde Bruselloz Tanısında Serolojik Testlerin Kombinasyonu *Kafkas Journal of Medical Sciences* 2014; 4(1):19–22 • doi: 10.5505/kjms.2014.31549

Dağlar, E. D., Baysan, B. Ö., (2014) İnsanda Brusella Enfeksiyonlarının Tanısında Kullanılan Tanı Yöntemleri İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi; 3 (2): 46-48

Gültekin E, Uyanık M. H., Albayrak A., Aksoy O., Ayyıldız A., (2012) Bruselloz Tanısında Kullanılan Çeşitli Serolojik Yöntemlerin Karşılaştırılması *Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti Dergisi* 42(4):142-147. doi:10.5222/TMCD.2012.142. Corbel, M.J., (2006) Brucellosis in humans and animals. *WHO/CDS/EPR/2006.7.*;89

ECDC(European Centre for Disease Prevention and Control) (2020) Brucellosis - Annual Epidemiological Report for 2020 <https://www.ecdc.europa.eu/en/publications-data/brucellosis-annual-epidemiological-report-2020> (Erişim tarihi:02.10.2022)

THSK (Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Kurumu) bruselloz istatistikleri //hsgm.saglik.gov.tr/tr/zoonotikvektorel-bruselloz/istatistik (Erişim tarihi:02.10.2022)

Duman Y, Tekerekoğlu M. S., Nihal Seçil Batı N. S., Otlu B. (2013) İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesinde Bruselloz Seroprevalansı:Rose Bengal, Wright, Coombs Aglütinasyon Test Sonuçları *Medicine Science*;2(3):679-88 doi: 10.5455/medscience.2013.02.8065

Alim A, Özdemir L., Arslan S., Nur N, Sümer H., (2006) Sivas'ın Bir Köyünde Brusella Seroprevalansı *Toplum Hekimliği Bülteni* • 25(1); 19-23

Yıldırım, A. A., Çetinkol Y., (2020) Ordu İlinde Bruselloz Sıklığının Araştırılması: Beş Yıllık Değerlendirme *Journal of Biotechnology and Strategic Health Research* 2020;4(2):129-133 doi:10.34084/bshr.733070

Köksal M. O., Durmuş M. A., Beka H., Ağaçfıdan A., (2020) Bir Üniversite Hastanesine Başvuran Hastalarda Brucella Seroprevalansı ve Risk Faktörlerinin Araştırılması ANKEM Dergisi;34(2):65-70 doi: 10.5222/ankem.2020.065

Taghinejad J, Sadeghi A, Barati B, Roshdi M, Najafi M, Abdollahi M, Jahanta M., (2021) Epidemiological Characteristics of Human Brucellosis During 2014 -2017 in Salmas, Iran International Journal of Infection doi: 10.5812/iji.110175.

Bozlak, Ç. E. B., Çelebi Ö. (2021) A New Perspective to the Brucellosis From East of Turkey; Does the Infections Really Decrease Over the Years New Trends in Medical Sciences ; 2(1): 69-74.

İŞLEVSEL HALK BİLİMİ KURAMI BAĞLAMINDA AKSARAY YÖRESİ HALK OYUNLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME⁷⁵

Esra ASLAN

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

aslanesra68100@hotmail.com

ORCID: 0000-0001-7523-5507

Özet

İnsanlığın varoluşu kadar eski olan oyun, eski Türklerde dini ritüellerin ve halk hekimliğinin en büyük simgesi olan kişilere verilen addır. İnsanlar dünyaya geldiği andan itibaren kendilerini oyunla ifade etmiştir. İnsanlar oyun ile çevresiyle iletişim kurmuş, yeni şeyler öğrenmiş ve duygu-düşüncelerini ifade etmiştir. Çağdaşlaşmayla insanların ihtiyaçları değişse de insanın oyunla olan bağı değişmemiş ve oyun insanı hayata hazırlayan bir olgu olmaya devam etmiştir.

Oyunun en mükemmel ve özelleşmiş hali olan dans, halk arasında halk dansı ya da halk oyunu şeklinde yaygın olarak bütün yurttan oynanmaktadır. Dinsel ve büyüsel icralar olarak ortaya çıkan halk oyunları zaman içerisinde ait olduğu sosyal çevrenin kültürel ve iletişimsel davranış özelliklerini, eğlenme ve eğlendirme pratiklerini, sanat anlayışını yansıtan estetik sunumlar şeklini almıştır. Bu süreç içerisinde halk oyunları insanların inanç, sosyalleşme, eğlenme, iletişim, estetik, tedavi etme, eğitim gibi ihtiyaçlarını karşılamıştır.

Selçuklu Sultanı Kılıçarslan'ın iyilerin, doğruların, salihlerin yaşadığı, iyilerin yurdu, salihlerin yurdu anlamına gelen "Şehr-i Süleha" adını verdiği ve Kapadokya Bölgesi içinde yer alan, tarihi süreç içerisinde çeşitli medeniyetlerin beşiği olarak birçok kültürel mirasın yaşatıldığı ve aktarıldığı bir merkez konumunda olan Aksaray zengin bir halk oyunları repertuarına sahiptir. Yörede oynanan halk oyunları geçmişten günümüze Aksaray özelinden hareketle insanlar için birçok işlevi yerine getirmiştir.

Bu çalışmayla İşlevsel Halkbilimi Kuramı'na göre Türk halk oyunlarının Aksaray yöresi halk oyunları özelinden hareketle üstlendiği günümüzdeki işlevlerini saptamaya çalışmak amaçlanmaktadır. Bu bağlamda halkbilgisi derleme ve inceleme yöntemiyle Aksaray halk oyunları üzerine kurumsal bir kimlikle çalışan yetkin kişiler ile geleneğin icracısı ve aktarıcısı hüviyetindeki kişiler ile karşılıklı görüşmeler yapılmıştır. Elde edilen bilgiler literatür taraması sonucu ortaya konulan halk oyunları ile ilgili yapılmış akademik çalışmalar ile bütünleştirilerek İşlevsel Halk Bilimi Kuramı bağlamında Aksaray yöresi halk oyunları üzerine betimsel bir çalışma oluşturulmuştur.

Elde edilen veriler W. Bascom'un İşlevsel Halkbilimi Kuramına göre tasnif edilmiştir. Sonuç olarak Aksaray yöresi halk oyunları insanların hoş vakit geçirmesini, eğlenip eğlendirmesini; değerlere, toplum kurumlarına ve törelere destek vermesini; eğitim veya kültürün gelecek kuşaklara aktararak kişilerin eğitilmesini; toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulmasını sağlamaktadır. Halk oyunları, İşlevsel Halkbilimi Kuramında yer almayan bireylere ve topluma ekonomik katkı sağlamak işlevini de üstlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Halk Oyunu, Aksaray Halk Oyunları, İşlevsel Halk Bilimi Kuramı.

---

⁷⁵ Bu çalışma Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesinde, Doç. Dr. Kübra YILDIZ ALTIN danışmanlığında yürütülen "Kültürel Değişme ve Süreklilik Bağlamında Aksaray Yöresi Halk Oyunları Üzerinde Bir İnceleme" adlı tezden üretilmiştir.

AN INVESTIGATION ON AKSARAY REGION'S FOLK DANCES IN THE CONTEXT OF FUNCTIONAL FOLK SCIENCE THEORY

Abstract

The game, which is as old as the existence of humanity, is the name given to the people who are the greatest symbol of religious rituals and folk medicine in ancient Turks. People have expressed themselves through games from the moment they were born. People communicated with their environment, learned new things and expressed their feelings and thoughts through the game. Although the needs of people have changed with modernization, the connection of people with the game has not changed and the game has continued to be a phenomenon that prepares people for life.

The dance, which is the most perfect and specialized form of the game, is widely performed in the form of a folk dance or a folk dance among the people. Folk dances, which emerged as religious and magical performances, took the form of aesthetic presentations reflecting the cultural and communicative behavior characteristics of the social environment, entertainment and entertainment practices, and understanding of art over time. In this process, folk dances met people's needs such as belief, socialization, entertainment, communication, aesthetics, treatment and education.

It is located in the Cappadocia Region and is a center where many cultural heritages are kept alive and transferred as the cradle of various civilizations in the historical process. Aksaray has a rich folk dance repertoire. Folk dances played in the region have fulfilled many functions for people from the past to the present, starting from Aksaray.

With this study, it is aimed to try to determine the current functions of Turkish folk dances according to the Functional Folklore Theory, based on the folk dances of Aksaray region. In this context, mutual interviews were conducted with the competent people working on Aksaray folk dances with a corporate identity, and the performers and transmitters of the tradition, with the method of folklore compilation and analysis. A descriptive study on folk dances of Aksaray region was created in the context of Functional Folklore Theory by integrating the information obtained with the academic studies on folk dances revealed as a result of literature review.

The data obtained were classified according to W. Bascom's Functional Folklore Theory. As a result, folk dances of Aksaray region allow people to have a good time, have fun and entertain; to support values, social institutions and customs; educating people by transferring education or culture to future generations; It provides relief from social and personal pressures. Folk dances also undertake the function of providing economic contribution to individuals and society that are not included in the Functional Folklore Theory.

Keywords: Folk Dance, Aksaray Folk Dance, Functional Folklore Theory

IV. Giriş

İlk insanlar, hiçbir şeyin insanlar tarafından anlamlandırılmadığı dönemlerde tabiatta duydukları sesleri ve gördükleri hareketleri taklit etmeye çalışmıştır. Bu çabanın neticesinde ise ses ve hareketlerin bütünü olan oyunu ortaya çıkarmışlardır. Eski eserlerde ilkel kavim insanların ateşin etrafında toplanarak anlattıkları hayvan hikayelerini hareketlerle canlandırdıkları görülmektedir. O dönemlerde insanlar avladıkları hayvanın kılığına girip makyaj yaparak o hayvan gibi ses çıkarmaktaydı (Terzioğlu, 1999, s. 139-143). Oyun, ilk insandan başlayarak günümüze kadar geçen süreçte kutsallıktan eğlence boyutuna doğru bir yol izlemiştir (Artun, 2009, s. 388).

Huizinga'ya göre oyun; özgürce razı olunan fakat tamamen emredici kurallara riayet edilerek belirli bir zaman ve mekân sınırları içerisinde gerçekleştirilen, doğrudan bir amacı olan, bir gerilim ve sevinçle 'alışılmış yaşam'dan 'başka türlü olmak' bilincinin eşlik ettiği, iradi bir eylem ve faaliyettir (Huizinga, 2010, s. 50). Türk halkbilimi açısından önemli bir yeri olan ve oldukça eski bir geçmişe dayanan oyun And (2002) tarafından dramatik oyun, çocuk-geçen-yetişkin oyunları ve halk oyunları (dans) olmak üzere üç başlık altında sınıflandırılmıştır (And, 2002).

Oyun türlerinden biri olana halk oyunlarını Eroğlu (2017), ait olduğu toplumun kültür değerlerini yansıtan; bir olayı, bir sevinci, bir üzüntüyü ifade eden; orijini din ve büyü ile ilgili olan; müzikli (bir müzik aleti eşliğinde veya bir müzik aleti olmaksızın el, ayak gibi organlar veya bıçak, kılıç-kalkan vb. araçlarla tempo tutarak; veyahut şarkı-türkü söylemek suretiyle yaptıkları müzikten tempo alarak) olarak, tek kişi veya gruplar halinde icra edilen; ölçülü, düzenli hareketler şeklinde tanımlamıştır (Eroğlu, 2017, s. 47).

Halk oyunları ile ilgili oldukça kapsamlı bir kitabın yazarı Demirsipahi (1975) halk oyunlarını "Ulusal müziğimizin bünyesine göre bir oyun kuran kişilere, adları bilinmeyen halk sanatçılarının kurallarına dayalı düzenlilik (ritim) kurallarına bağlı olarak müzik eşliğinde yapılan tartımlı hareketlere oyun denir. Oyunlar bir ulusun duygu ve düşüncelerine dayalı ise, ulusal oyun (Halk Oyunları, Milli Oyun) adını kazanırlar" şeklinde tanımlamıştır (Demirsipahi, 1975, s. 148).

Halk oyunları, yapılarındaki malzemeleri etkileyen olaylar açısından çoğu zaman tarihin gözünden kaçan olayları geleceğe aktarır (Bali, 2017, s. 82). Halkın ortak duygularını taşıyarak millet olma bilincini geliştirme işlevini yerine getirir (Bali, 2017, s. 2). Halk oyunları eğitim esnasında bireyin oyun ve rol yapma gereksinimlerini karşılayarak bireyi hayata hazırlar (Artun, 2019, s. 408). Çocuklar, gençler ve yetişkinler oyunla duygu ve düşüncelerini dışarı vurarak halk oyunlarından ruhsal sağaltım amaçlı faydalanmaktadırlar (Sümbül, 1995, s. 35). Ayrıca halk oyunları bireyin eğlence gereksinimini ve bireysel ve toplumsal olarak ikincil güdülerin doyurumunu sağlama noktasında önemli bir işlevi üstlenir (Artun, 2019, s. 409). Halk oyunları, toplumlarda yaşanan çeşitli sorunlar nedeniyle, birbirinden uzaklaşan insanları birbirine yaklaştıran bir işlev üstlenmektedir. Oyuna katılım, farklı sosyokültürel yapılardan bir araya gelerek oluşturulan toplumların dayanışmasını sağlamakta ve çok önemli işlevler üstlenmektedir (Karacan Doğan, 2011, s. 160-170).

Halk oyunları günümüzde bu ve bunun gibi birçok alanda çağcıl işlevleri üstlenmektedir. Halk oyunlarının işlevleri zamanla değişmiş, oyun yeni işlevler üstlenmiş ve yeni doyumlar sağlar hale gelmiştir (Huizinga, 2010, s. 70). Halk oyunlarının üzerine yapılan akademik çalışmalardan hareketle bireyler ve toplumlar açısından oldukça önemli işlevleri sağlayan bir halk bilgisi ürünü olduğunu görmekteyiz.

Mahmut Ragıp Gazimihal (1949), Metin And (2003), Sedat Veyis Örnek (2000), Pertev Naili Boratav (1969), Sadi Yaver Ataman (1954) ve Cemil Demirsipahi (1975) gibi araştırmacılar halk oyunları ile ilgili ilk bilimsel çalışmaları ortaya koymuşlardır. 1900'lu yıllardan günümüze kadar halk oyunları ile ilgili yapılan bilimsel çalışmalara baktığımızda, belli başlı yörelerin (Doğu ve Güneydoğu Anadolu halayı, Erzincan-Kars-Erzurum barı, Ege zeybeği, Doğu Karadeniz horonu...) halk oyunları repertuarı üzerinde durulduğu tespit edilmiştir. Özellikle sonradan il olup halk oyunları repertuarını oluşturma konusunda diğer illerin çok gerisinde kalan Aksaray yöresi halk oyunlarına ilişkin herhangi bir bilimsel çalışmanın yapılmadığı, hatta yerel tanıtım çalışmalarında bile bu konuya oldukça yüzeysel olarak yer verildiği görülmüştür.

Kapadokya Bölgesi içinde yer alan Aksaray; Hitit, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı gibi köklü medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. 1142 yılında Selçuklu egemenliğine giren, 1923 yılında il olan Aksaray, 1933 yılında Niğde iline bağlı ilçe, 1989 yılında ise tekrar il olmuştur (URL-1). Anadolu'nun ortasında yer alan Aksaray'ın kuzeyinde Kırşehir ve Ankara, doğusunda Nevşehir, güneydoğusunda Niğde, güneyinde ve batısında Konya, kuzeybatısında Tuz Gölü yer almaktadır (Bay, 2013, s. 16).

Türkiye'nin merkezinde, kavşak noktasında bulunan ve geçiş bölgesi olması nedeniyle birçok ilin kültüründen esinlenen ve etkilenen Aksaray, zengin bir halk oyunları repertuarına sahiptir. Bu kadar merkezi bir noktada ve zengin bir kültürün beşiği olan Aksaray'da oynanan halk oyunları hangi işlevleri yerine getirmektedir ve bu işlevler W. Bascom'un İşlevsel Halkbilimi Kuramında yer alan (hoş vakit geçirme, eğlenme ve eğlendirme işlevi; değerlere, toplum kurumlarına ve törelere destek verme işlevi; eğitim veya kültürün gelecek kuşaklara aktarılacak şekilde eğitilmesi işlevi; toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulmak için bir kaçıp kurtulma mekanizması işlevi) işlevlerden hangilerinin kapsamında yer almaktadır? Bu sorulardan hareketle Aksaray yöresi halk oyunlarının işlevleri üzerine bir inceleme yapmak, Aksaray'ın tanıtımına katkı sağlamak ve halk oyunları alanında araştırma yapanlara ışık tutmak amacıyla Aksaray yöresinde oynanan 17 halk oyunu üzerine betimsel bir çalışma yapılmıştır.

V. Aksaray Yöresi Halk Oyunları

Aksaray yöresi halk oyunları Kültür Bakanlığı tarafından 2017 yılında tescillenmiş ve MEB Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü Müzik ve Gösteri Sanatları Alanı Modülüne eklenmiştir (MEB, 2017). Modülde yer alan halk oyunları, halay ve kaşık oyunları başlıkları altında kaynak kişilerden elde edilen bilgiler ve literatür taraması doğrultusunda ele alınmıştır.

Aksaray'da oynanan halaylar davul zurna eşliğinde, ezgili, serçe parmaklar ile tutularak, genel olarak kenetlenmeden, dirsekler birleştirilerek, eller kapalı bir vaziyette, abartısız hareketler ile oynanmaktadır. Kültür Bakanlığı tarafından 2017 yılında tescillenen ve MEB Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü Müzik ve Gösteri Sanatları Alanı Modülüne eklenen oyunlardan Pınarbaşı, Ağırlama, İki Ayak, Üç Ayak, Timur Ağa, Dik Halay, Osman Abi, Sallanda Gel ve Güvercinim Süt Beyaz halay olarak oynanmaktadır (MEB, 2017).

Pınarbaşı

Aksaray'a özgü güfteli bir halaydır (KK-2, KK-12, KK-16, URL-2). Pınarbaşı oyunu; yarım daire şeklinde, serçe parmaklarla tutularak oynanır; sağ sol tekrarlayarak yürüyerek ve durarak ayak kırma, yerinde sağ sol tekrarlayarak ayak çevirme ve yine sağ sol tekrarlayarak ayak sallama bölümlerini içerir.

Ağırlama

Ağırlama, adı gibi ağır hareketler içeren (KK-4), düğünlerde misafirleri karşılamak için oynanan bir karşılama halayıdır (KK-7). Halayda oyuncular serçe parmakla el ele tutuşur, iki adım sağa yürüdükten sonra sol ayak öne doğru parmak ucu yere dokunulur daha sonra sağ ayak öne doğru sallanır ve bu hareketler tekrarlanmaya devam edilir (URL-3). Kerpiç Kerpiç Üstüne, Kaleden Kaleye Şahin Uçurdum ve Arzu ile Kamber adlı üç farklı türkü ile oynanmaktadır. Ağırlama, İki Ayak, Üç Ayak ve Dik Halay oyunları arka arkaya bir bütün halinde karşılama oyunu olarak özellikle erkekler tarafından davul, zurna eşliğinde sözsüz olarak ritimle oynanır. Bu oyunların ilki ve en yavaş olanı ağırlama ile oyuna giriş yapılır. Ağırlamada tek ayak vurulur (KK-3, KK-15, KK-16).

İki Ayak

İki Ayak, adım sayılarından adımı alan (KK-15), düğünlerde misafirleri karşılamak için oynanan karşılama halaylarından Ağırlama oyunundan sonra ikinci sırada oynanan (KK-16), herhangi bir kahramanı veya efsanesi olmayan bir karşılama halayıdır (KK-7). Serçe parmakla el ele tutuşan oyuncular halayda iki adım sağa doğru ayak sallayarak yüründükten sonra sol ayak parmak ucunu yere dokundurur, daha sonra sağ ayağı çapraz bir halde sallayıp parmak ucunu yere dokundurup bu hareketleri tekrarlar (URL-4). İki Ayak oyununun özel bir türküsü yoktur, sadece ritim ile Köprüden Geçti Gelin, Sallanda Gel, Emmioğlu gibi türküleri eşliğinde oynanır. Üç ileri, üç geri toplam altı ritimde oynanan oyunda yere iki ayak vurulur (KK-16).

Üç Ayak

Aksaray'a yakın veya komşu olan Adana, Ankara, Kayseri, Kırşehir, Nevşehir, Niğde gibi birçok ilde Üç Ayak oyunu oynanmaktadır (Demirsipahi, 1975, s. 240-259). Üç Ayak oyunu adım sayılarından adını alan (KK-8), hareket zorluğu olmayan, karşılama halay serisinin üçüncüsüdür (KK-7). Oyunda yere üç kez vurulur, oyunun ritmi üç ileri, üç geri toplam altı müziktir (KK-16). Aksaray Üçayağı, Güzelyurt ilçesinin Selime Beldesinde oynanan, "Peşkir çektim direkten, yar seni sevdim yürekten..." diye sözleri olan ve "Selime Sektirmesi" diye de adlandırılan bir oyundur (KK-7, KK-15). Demirsipahi'nin (1975, s. 251) kitabında da bu oyun Nevşehir Ürgüp yöresinde ağırlama halayının ikinci bölümü olarak yer almaktadır. Serçe parmakla el ele tutulan halayda ayak kırarak sağa doğru üç adım ilerlenir sonra sol, sağ, sol olmak üzere ayak öne doğru sallanır ve hareketler tekrarlanır (URL-5).

Temur Ağa

Temur Ağa, Sivas, Adana, Nevşehir ve Niğde gibi birçok ilimizde oynanan, ad ve konusu benzer olan, Aksaray'da kendine özgü figürleriyle (KK-7, KK-4, KK-1) Aksak Timur'un hareketlerinin taklit edildiği anonim bir halaydır (KK-2, KK-7). Serçe parmakla el ele tutulan halayda sağ ayak topuğuna basılarak sağa doğru sekiz kez diz kırarak ilerlendikten sonra diz kırarak sekerek sağa doğru dört kez ilerlenir hemen ardından ilk hareket tekrarlanır daha sonra sol, sağ şeklinde ayaklar dört kez öne doğru sallanır ve bu hareket örüntüsü tekrarlanmaya devam edilir.

Dik Halay

Dik Halay, Aksaray'daki Ekecik Dağı'nın etrafına -başta Elazığ olmak üzere- Güney Doğu Anadolu illerinden göç ederek yerleşen halk tarafından oynanan ve Güney Doğu kökenli figürleri olan bir halaydır. Oyun ortaya çıkmış olduğu yörenin dağlık ve engebeli olan yer şekillerinin etkisiyle dik, birbirine destekli ve omuz omuza oynanır (KK-7). Oyun düz formda dizilerek pençe tutuşu ile oyuncular birbirine iyice yaklaşarak oynanır (KK-1). Sağ ayak topuğu yere dokundurulduktan sonra sol, sağ aya-kuçlarında diz kırılır ve ekibin en iyi oynayan bir iki üyesi görselliği ön planda olan hareketler ile soloya çıkar (URL-6). Dik halay, halayın en hızlısıdır ve Süt İçtim Dilim Yandı türküsü ile oynanır (KK-16).

Osman Abi

Osman Abi (Damdan Dama Atlan Yar), Mustafa Sarısözen tarafından derlenen Aksaray Yöresine ait türküsüyle beraber oynanan bir halaydır (Şirin, 2018, s. 16; KK-7; KK-12). Türküsünün oyunun adına kaynaklık ettiği ve oyunda türkünün sözlerine uygun hareketlerin yer aldığı (KK-7, KK-1) görülmektedir. Halayda serçe parmaklarla el ele tutularak sağ, sol, sağ şeklinde yerinde adımladıktan sonra sol ayak topuğu yere dokundurulup aksayarak sağ topuk yere dokundurulur ve aynı figürler yerinde, yürüyerek ve hızlı sekerek devam ettirilir. Osman Abim türküsünü yazan Aksaraylı Âşık Molla Mehmet Akça'nın (Şirin, 2018, s. 16), amcasının oğluna ziyarete gidip gelirken esinlenip bu türküyü yazdığını aktaran Halk Oyunları Antrenörü Suat Tomak (KK-1); "Osman Abi varlıklı biri olduğu için türkülerde buna imrenildiğini görüyoruz." şeklinde türkünün oyununa yansımaları açıklamıştır.

Sallanda Gel

Sallanda Gel oyunu benzer adla Sivas gibi Türkiye'de farklı illerde de oynanmaktadır (Kaya, 2011, s. 57-58). Sivas'taki oyunda türkü varken Aksaray yöresindeki oyunda ezgi vardır. Halayda serçe parmaklarla oyuncular el ele tutuşur; sağ, sol, sağ, sol diz kırdıktan sonra sağ parmak ucunu yere dokundurur daha sonra aynı hareketi sekerek diz kırarak tekrarlarlar ve hareketleri sağa dönerek ilerleyerek devam ettirirler (URL-6). Halk Oyunları Müzisyeni Hanifi Çil; Sallanda Gel Diye bildiğimiz oyunun Hasandağı köylerinde Üç Ayak olarak oynandığını ve oyunun bir türküsünün olduğunu belirtmiştir.

Güvercinim Süt Beyaz

Güvercinim Süt Beyaz, türküsü Emel Demiryürek'ten Belkıs Akkale tarafından derlenen (Şirin, 2018, s. 16) Aksaray'ın Ortaköy ilçesi civarında oynanan bir halaydır (KK-7). Emel Demiryürek, Güvercinim Süt Beyaz, zamanında kadın türkülerinin en güzeli olarak seçilen bir kırık hava olduğunu ve halk tarafından çok sevilen bir türkü olduğu için Güvercinim Süt Beyaz oyunun Aksaray genelinde hem kaşık hem de halay olarak oynandığını söylemiştir (KK-12). Güvercinim Süt Beyaz halk oyunları ekiplerinde halay olarak, köylerde ise bazı yerlerde halay bazı yerlerde kaşık olarak oynanmaktadır (KK-

16). Oyunun birinci bölümünde ayaklar ve gövde sağa sola sallanarak sekilerek ilerlenmekte, bu esnada da baş da senkronize bir şekilde sağa ve sola hareket etmektedir. İkinci bölümünde ise ilerlemeden, hilal şeklinde, ayaklar çapraz olarak sağa sola sallanırken baş da uyumlu bir şekilde sağa sola sallanır.

Aksaray'ı da etkisi altına alan yöredeki **kaşık oyunlarında** oyuncular serbestçe birbirine tutunmadan ellerine aldıkları ikişer adet yöresel (uzun ya da kısa saplı olabilir) kaşıklarla oynarlar. Elde farklı şekillerde tutulsa da genellikle kaşıkların sapları yukarı gelecek şekilde ve sırtları birbirine vurarak ses çıkaracak şekilde kaşıklar avuç içlerinde tutulur. Ellerde tutulan kaşıklardan biri çukur kısmından başparmakla sabitlenirken diğer kaşık, yüzük ve orta parmak arasından geçirilerek dört parmakla kaşığın çukur bölümüne bastırılıp sabitlenen kaşığa vurdurulur. Böylece kaşık müziğinin ritmine göre ahenkli çalınır ve oyuna canlılık kazandırır. (Aydın, 2002, s. 70). Aksaray'da kaşık oyunları genelde karşılıklı olarak oynanmakta olup, daire şeklinde de oynanmaktadır. Aksaray Halk Oyunları Federasyonu İl Temsilcisi Naciye Akkuş Türk, kaşık oyunlarının türkü olduğu ve bu oyunların kadınlar tarafından kına gecelerinde def çalınarak şarkıları söylenerek oynanmaktadır (KK-3). Aksaray kaşık oyunlarını yıllar önce Halk Oyunları Antrenörü Nimet Taylı derlenmiş ve sahnelemesini yapmıştır. Köylerdeki yaşlı teyzelerin oyunlarını derledikten sonra oyunları sahneye uygun hale getirip düzenlemiştir. Sahneye Deve oyunu ile girip sırayla Saffet Efendi, Süpürgesi Yoncadan, Karabiberin ve Şerif Hanım oyunlarını oynayıp kaşık oyunlarını sahneliyorlardı (KK-16). Kaşık oyunları sadece TRT'nin albüm çekimlerinde oynanmış daha sonra bu oyunlar hiçbir yerde sahnelenmemiştir (KK-1).

Şerif Hanım

Ahmet Gürses'ten, Mustafa Sarısözen tarafından derlenen Şerif Hanım adlı türküsü (Şirin, 2018, s. 61) olan oyun, Konya "oturak âlemlerinde" sadece kadınların oynadığı kaşık oyunlarından (Sakman, 2001, s. 91). Oyunda sağ ayak önce diz kırarak ve yaylanarak öne doğru ilerlenir; karşılıklı, daire ya da çapraz şekillerde değişik sahneleme stilleri ile kollar dirsek kırmadan yukarıya kaldırarak ellerdeki kaşıklar çalınarak sağ ayak ileri geri hareket ettirilerek sekilerek oynanır. Şerif Hanım, Aksaray yöresi iskâna tabi tutulduktan sonra Karaman Bölgesinden Aksaray'a yerleşen aşiretlerin getirmiş olduğu bir oyundur (KK-7). Ata binen, erkeksi ve baskın bir karakter olan Şerif Hanımın hareketlerinin abartılı bir şekilde tasvir edildiği, toplumun sosyal yapısına ışık tutan bir oyundur (KK-7, KK-6, KK-1).

Develi Daylak

Eskiden düğünlerde ve günümüzde de Aksaray'da yapılan İhlara Festivalinde, resmi törenlerde oynanan oyun belli bir mizansene sahiptir (KK-3, KK-4, KK-7, KK-8). Oyunda iki erkek; ağaç, saz, örtü benzeri malzemeler ile deve figürünü oluşturmaktadır. Yüzü kömür ile boyanmış, elinde değnek olan Arap devecinin, tuz yüklü devesi ve nahoş hareketler yapan bir erkeğin canlandırdığı kızıyla birlikte Tuz Gölünden tuz alıp kendi aşiretinin bulunduğu topraklara götürmesi esnasında başından geçenler, kızının kaçırılmaya çalışılması ve devenin hareketleri canlandırılmaktadır. Koyun, çoban, seğmen, bebek gibi karakterlerin de yer aldığı oyunda sataşmalar sonucunda deve yere yatırılır, deveci devam öldü diyerek etraftakilerden para ister, en sonunda deve kalkar ve def eşliğinde türküsü (Şirin, 2018, s. 27) söylenerek kaşıklarla sadece erkekler tarafından oynanır (KK-3, KK-4, KK-7, KK-8, KK-9, KK-16). Halkbilimci Emel Demiryürek, Ortaköy düğünlerinde oynanan en önemli oyunun Çek Deveci Develeri Engine oyunu olduğunu ve bu oyunun Develi Daylak oyunundan farklı olduğunu söyledi. Çek Deveci oyununun eskiden gelin kızın evinden erkek evine götürürken oynanan şakalaşma içeren bir oyun olduğunu ve tüm düğünlerde oynandığını, bu oyunun hala insanları heyecanlandırıp duygulandırdığını ekledi (KK-3).

Saffet Efendi

Aksaray Konya'ya bağlı iken Silleli İbrahim tarafından derlenen Saffet Efendi (Köçek Oyunu) türküsü (Şirin, 2018, s. 48) Aksaray'ın Konya'ya yakın yerlerinde def eşliğinde söylenerek sadece erkekler tarafından oynanırdı (Demirsipahi, 1975, s. 352, KK-11). Oyunda yan yan dizilen erkekler kollarını dirsekten hafif kırarak öne doğru uzatırlar, kaşık çalarlar; sağ ayak üzerinde yaylanarak diz kırarken daire, çapraz, ileri geri, dönme gibi farklı sahneleme figürleri yaparak oynarlar. Türkünün bağlama kısmında oyuncular sağ ayaklarını çapraz olarak öne sallayıp topuklarını yere vururken hareketle uyumlu bir şekilde başlarını da sağa çevirirler. Oyun türküsündeki Saffet Efendi karakteri ve ağa-

derebeylik zamanında onun etrafındaki insanların hatalarını affetmesiyle alakalı hareketleri kapsar. O dönemdeki sosyal hayatı yansıtmaktadır (KK-7).

Karabiberim

Karabiberim oyunu da Aksaray'daki diğer kaşık oyunları gibi Konya'ya yakın bölgelerde oynanan, kendine has figürleri olan, güfteli ve türküsünün nakaratındaki "Top top şekerim..." sözlerinin taklit edildiği bir oyundur. Oyunda kollar dirsekten kırılarak sağ sola sallanırken kaşık çalınır, iki ayak topuk üzerinde indirilip kaldırılırken yaylanma hareketi yapılır. Türkünün bağlantı kısmında sağ sol ayaklar üzerinde sekilir ve dönme hareketleri yapılırken iki ayak parmakları üzerinde sekilir ve eller dirsekler kırılmadan paralel olarak öne uzatılır. Oyunun türküsünde esmer bir Oyunun türküsünde esmer bir sevgiliye ithafen söylenmiş sözler yer almaktadır (KK-1; Şirin, 2018, s. 39).

İnce Çayır

Konya ve Karaman'da İnce Çayır, Kırşehir'de Kesik Çayır adıyla, defle türküsü söylenerek oynanan bir kaşık oyunudur (KK-6, KK-7). Oyunun adı İç Anadolu'daki bozkırın etkisiyle ince akan bir çayırdan almıştır (KK-5, KK-7, KK-8). Türküsünün nasıl ortaya çıktığını anlatan Konya'da yaşanmış bir de hikâyesi vardır (Uğurlu, 1963). Halk Oyunları Müzisyeni Hanifi Çil, İnce Çayır ile Kesik Çayır oyunlarının ayrı olduğunu bu oyunların şarkılarının sözlerinin de makamlarının da ayrı olduğunu belirtmektedir. Oyun düğünlerde karşılıklı olarak standart kaşık oyunu figürleriyle oynanmaktadır.

Süpürgesi Yoncadan

Süpürgesi Yoncadan, Aksaray'ın Konya'ya yakın Eskil ve Sultanhanı ilçelerinde oyun ile aynı addaki türküsü (Şirin, 2018, s. 58) def eşliğinde söylenirken sekilerek oynanan bir kaşık oyunudur (KK-2, KK-6, KK-7, KK-9, KK-11, KK-16). Bu oyun diğer kaşık oyunlardaki gibi durağan oynanan bir oyun değildir, keklik gibi seke seke oynanır (KK-8, KK-9, KK-16). Düğünlerde oyunun türküsünü def çalarak söyleyen Kezban Sarı, Süpürgesi Yoncadan oyununda iki kişinin karşılıklı uyumlu hareketlerle ayaklarını çapraz vurarak oynadığını; bu oyunu dayanıklı, hareketli kişilerin oynayabildiğini, oyunun bazı yerlerinde karşılıklı oynayan kadınların sağ ve sol ellerini sırasıyla havaya kaldırarak "puf puf" diyerek zıpladıklarını söyledi. Bu oyunun çok kalabalık oynanmadığını, iki kişinin ortaya çıkıp karşılıklı oynadığını, onlar yorulunca başka iki kişinin çıkıp oyunu devam ettirdiklerini belirtti (KK-8, KK-9).

Kaynanalar

Kendine has figürleri ve sözleri olan, gelinin kaynanasına nispet yaparken sergilediği hareketleri taklit eden bir kaşık oyunudur (KK-7, KK-14). Kadınların karşılıklı oynadıkları "Kaynanalar" oyununda kadınlar eşit olarak ikiye ayrılır. Oyuncular arasında iki adım aralık bırakılır. Def ve kaşık ritmi eşliğinde karşı karşıya gelen gelinler ritimle beraber türküyü söylerler: Kaşıklar elde, eller belde çarşıda hedik kaynana. Sonra sağ kol omuz hizasında yukarı kaldırılıp türküyü devam edilir: Dışleri gedik kaynana. Daha sonra sol kol omuz hizası yukarı kaldırılıp türkü söylenir: Oğlun çerez getirmiş sensiz yedik kaynana. Devamında kollar tekrar edilirken "al sana nispet kaynana, yas mı tuttun sen bana ettiğinden sen utan, yar mı bulunmaz bana" sözleriyle sol ayak üzerinde kaşık ritimleriyle soldan dönüş yapılır ve hareketler tekrar edilir. İkinci kıtada ilk duruşa geçilir ve figürler tekrar edilir (URL-5).

Eşmekaya'nın Kavakları

Eşmekaya'nın Kavakları oyunu aynı adı taşıyan türküsü (URL-6) eşliğinde sadece erkeklerin oynadığı bir oyundur (KK-11). Oyunda erkekler dirsekler hafif kırılmış bir halde öne uzatıp kaşık çalarlar, sağ ayak topuğu üzerine basarak ayak kırma hareketini yaparlar, daire şekline geçip müziğin yavaşladığı yerde yere çökerler, kaşıkları yavaş yavaş çalarlar ve müzik tekrar hareketlenince dizlerini yavaş yavaş sağa sola kırarak ayağa kalkarlar. Oyunun başındaki figürler yan yana, karşılıklı veya daire gibi farklı sahneleme figürleriyle devam ettirilir. Aksaray'ın Eskil ilçesine bağlı Eşmekaya Kasabası ve Aksaray'ın daha yeşil olduğu eski zamanlarında Aksaray'da yaygın olan kavak ağaçları oyunun adına kaynaklık etmektedir (KK-1). Eşmekaya'nın Kavakları oyununu eskiden kadınlar def çalıp oynarken daha sonradan ud ve kanun ile çalınıp herkes tarafından oynanmıştır (KK-16).

VI. Halk Oyunlarının İşlevleri

Öngel'e göre (1996) Türk folklorunun en önemli dallarından biri olan halk oyunları, halkımızın ortak duygularını taşıması itibarı ile millet olma özelliğini oluşturan unsurlar arasında yer almaktadır. Oyunlarımız, toplum hayatının her çeşit faaliyetlerinde yer alan sanat türleri içerisinde, oluşum ve ifade zenginliği bakımından en renkli ve en etkili kaynaşma aracıdır. Bu özelliklerinden dolayı Türk Halk Oyunları; insanlarımızın duygularında ortak bir anlam, düşüncelerinde milli şuur meydana getirmesi, toplum dayanışmasını ve kaynaşmasını sağlaması özellikleri ile önemli bir yaygın eğitim aracı olarak değerlendirilmelidir (Bali, 2017, s. 2).

Oyunların bugün çeşitli alanlarda çağcıl işlevleri bulunmaktadır. İşlevi süren oyun değişerek, yeni görevler üstlenerek, farklı doyumlar sağlamaktadır (Huizinga, 1985).

Halk oyunlarımız yapılarındaki malzemeyi etkileyen olaylar bakımından tarih belgeler gibi değer taşımaktadır. Hatta çoğu zaman tarihin gözünden kaçan olayları dile getirirler. Örneğin; bar oyunları, halay, zeybek, seymen oyunları, musikileriyle de bir savaş ve kahramanlık olayını ya da kıtlık, bereket, bir âfet, bir facia, büyük bir aşkı anlatan ve canlandıran adeta tarih belgeleridir (Bali, 2017, s. 82).

Halk oyunları sosyalleşme sürecinde, töre ve törenlerin ayrılmaz parçasıdır. Halk oyunları, sosyalleşmeye yardımcı olmakta, bireylerin tören gereksinimini gidermektedir. Ait olma güdüsünün doyurulmasına, bireylerin yaklaşarak, kaynaşmasına yardımcı olmaktadır. Halk oyunları sosyal yapı içerisinde birey-birey, birey-toplum iletişimine de katkıda bulunmaktadır. Geleneksel değerlerin hakim olduğu kapalı toplumlarda halk oyunları, başka öğelerle birlikte iletişim ve eğitim amaçlı kullanılmaktadır. Halk oyunları aracılığıyla çeşitli toplumsal değerler, yeni kuşaklara aktarılmaktadır (Sümbül, 1995, s. 35).

Eğlence gereksinimi, bireysel ve toplumsal olarak ikincil güdülerin doyurumu sırasında gündeme gelmektedir. Halk oyunlarının, eğlence ortamlarında, müzik-oyun bağlamında önemli işlevler üstlendiği görülmektedir (Artun, 2019, s. 409).

Halk oyunlarının toplumsal olarak sağaltım işlevini de üstlenmektedir. Bireyler, toplumsal olarak uyulması gereken zorunluluklar nedeni ile açıkça ifade edemedikleri duygu ve düşüncelerini halk oyunları aracılığı ile yansıtmaktadır (Sümbül, 1995, s. 35). Böylelikle bireyler, halk oyunlarının ruhsal alanındaki sağaltıcı işlevinden yararlanmaktadır. Sağaltım işlevi, bireylerin bilinçaltı hareketliliğini sağlaması bakımından önemlidir. Çünkü oyun, bilinçaltı gerilimleri gidermekte ve bireyin bastırılmış duygu ve düşüncelerinin dışı vurumunu sağlamaktadır (Artun, 2019, s. 407).

Öztürkmen'e göre (1998) oyuna katılan kişiler bu yolla topluluğa manevi açıdan bağlanır ve sosyal bütünleşmeye tabi olur. Kişi halk oyunları aracılığıyla topluluğun bir parçası olduğunu anlar, kendisini toplulukla bütün olarak görür ve dayanışma duygusu güçlenir (Karacan Doğan, 2011, s. 158).

Halk oyunları; düğün, sünnet, bayramlar (ulusal ve dini), asker yollama ve karşılama, gençlik toplantıları, dini amaçlı toplantılar, açılışlar, siyasal amaçlı toplantılar gibi çeşitli töre ve törensel uygulamalarda sergilenmektedir. Bu bağlamda halk oyunları, geçmiş toplumların gerçekleştirdikleri dinsel törenlerin devamı niteliğinde sayılabilecek toplumsal yapı içerisinde bulunan tören gereksinimini karşılamaktadır. İnsanlar bir gruba ait olma güdülerini doyurmak için bu törenlerde yer almak istemektedir. Ait olma güdülerini doyurulan insanlar, sevinç ve mutluluk gibi olumlu duygularla toplumsal uyumu yaşamaktadırlar (Artun, 2019, s. 405-406).

Halk bilimi ürünlerinin inceleme prensiplerinden biri olan 'İşlevsel Halkbilimi Kuramı' halk bilimi ürünlerini yalnızca metin esasında değil metnin ortaya çıktığı çevre ve icracıyla birlikte değerlendiren bağlam merkezli kuramlardandır. Bu kuramda halk bilimi ürünlerinin sadece bireye değil, topluma olan katkıları da ele alınmaktadır. Bu nedenle bilim insanları halk bilimi ürünlerini incelerken bireye ve topluma bu ürünlerin hangi katkıları sağladığı üzerinde durmaktadır.

W. Bascom, Malinowski'nin düşüncelerinden hareketle İşlevsel Kuramla ilgili bir araştırma modeli ortaya koymuş ve halk bilimi ürünlerinin işlevlerini dört maddede değerlendirmiştir (Bascom, 2010, s. 78-80):

1. Hoş vakit geçirme, eğlenme ve eğlendirme işlevi
2. Değerlere, toplum kurumlarına ve törelere destek verme
3. Eğitim veya kültürün gelecek kuşaklara aktarılarak eğitilmesi
4. Toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulmak için bir kaçıp kurtulma mekanizması.

Aksaray yöresi halk oyunlarının işlevleri üzerine yapılan derleme çalışmalarından elde edilen veriler Bascom'un İşlevsel Halkbilimi Kuramının dört temel işlevi kapsamında değerlendirilmiştir:

1. Hoş vakit geçirme, eğlenme ve eğlendirme işlevi

Folklorun kuşkusuz en önemli işlevlerinden biri eğlendirme işlevidir. Halkbilimi ürünleri insanları eğlendirip onların hoşça vakit geçirmesini sağlarken diğer yandan derin anlamlar taşırlar.

Kaşık oyunlarının yoğun olarak oynandığı Aksaray'ın Sultanhanı ilçesinde yaşayan Meryemana Arslanhan (KK-9)'a göre, insanlar düğünlerde sevdiklerini görüp halk oyunu oynarken dünya telaşından uzaklaşarak mutlu olmakta ve mutluluğunu paylaşmaktadır. Güzelyurt İlçesinin Uzunkaya Köyünden Arife Avcı (KK-5)'ya göre oyun oynarken spor yapılmakta ve sıkıldıklarında bir araya gelip oyun oynayarak stres atılmaktadır.

2. Değerlere, toplum kurumlarına ve törelere destek verme

Kültürel değerlerin ritüelleri gözlemleyenler ve icra edenler tarafından onaylanması ve desteklenmesi aslında ritüellerin ve bunları gerçekleştiren kurumların doğrulanması anlamına gelmektedir. Halkbilimi ürünleri toplumsal kurumların ve değerlerin güçlenmesini sağlar.

Halk oyunları oyuncusu Miray Özkan Akbaba (KK-4) ve halk oyunları antrenörü Suat Tomak (KK-1), halk oyunlarının geçmişten günümüze aktararak hem yaşantıları hem de kültürü geleceğe taşıyarak toplumsal bir işlevi yerine getirdiğini belirtmiştir. Halk Oyunları Federasyonu İl Temsilcisi Naciye Akkuş Türk (KK-3)'e göre iller ve ülkeler kendi mizacını halk oyunları ile yansıtır. Mesela Doğunun sert mizacı, oyunlarına yansımaktadır. Halk oyunları hakemi Kadir Hallaçoğlu (KK-7), 90'lı yıllarda çalıştığı okulda halk oyunları çalışmalarını yürütürken okullarına kostüm odası ve aktif kullanılan çok amaçlı salon kazandırmışlardır.

3. Eğitim veya kültürün gelecek kuşaklara aktarılarak eğitilmesi

Sözlü kültür geleneğinin hâkim olduğu toplumlarda kültür aktarımı halkbilimi ürünleri yoluyla sağlanmaktadır. Folklor kültürün aynası olarak gelecek nesillere pratik kurallar sunan kılavuz niteliğindedir.

Yetmiş yaşındaki Arife Avcı (KK-5), atalarından öğrendiği halk oyunlarını çocuklarına ve torunlarına öğretmiş ve çocukları ile torunları oyunları severek oynar hale gelmiştir. İlkokullarda çocuklara halk oyunları öğreticiliği yapan Atakan Subaşı (KK-2)'na göre, çocuklarımız okullarda halk oyunları ekiplerinde müzikle tanışarak mutlu olmakta ve hareket ederek spor yapmaktadırlar. Subaşı'na göre halk oyunları ile çocukların kötü alışkanlıklara yönelmelerini de engellemiş oluruz ve bağımlı çocukları topluma kazandırabiliriz. Halk oyunları müzisyeni Hasan Çil (KK-15)'e göre halk oyunları oynayanın vücudunu kontrol etmesini ve vücuduyla bütünleşmesini sağlar. Çocuklar oyun oynarken, bir sonraki oyunu, hareketi düşünür ve bu şekilde aynı anda birçok işi yaparak beynini daha fazla çalıştırır. Çocuklar halk oyunları ile sosyalleşir; düşünce yapısı olarak kendisine en aykırı olan kişiler ile bile birlikte el ele olmayı, paylaşmayı, birlikte bir ekip olmayı, tek vücut olmayı öğrenir.

Halk oyunları oyuncusu ve halk oyunları öğreticisi Özkan Akbaba (KK-4)'ya göre, oyun öğretimi esnasında çocukların gizli kalmış yetenekleri keşfedebilmektedir. Halk oyunları hakemi Hallaçoğlu (KK-7)'na göre oyunları ekiplerine katılan öğrencilerin insan ilişkileri daha kuvvetli hale gelmiş, kendilerini çok daha iyi ifade ettikleri için diğer öğrencilere göre çok daha başarılı hale gelmişlerdir. Ayrıca bu öğrenciler tertip, düzen ve disiplinli olmayı öğrenmişlerdir. Akkuş Türk (KK-3)'e göre, halk oyunları çocukların birlikte öğrenmelerini, sorumluluk taşımalarını, özgüven edinmelerini ve topluluk önünde bir şeyler sergileyebilmelerini sağlar.

4. Toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulmak için bir kaçıp kurtulma mekanizması

Halkbilimi ürünleri toplum tarafından kabul görmüş davranış kalıplarına uygun davranmayı ve bu süreçte meydana gelen toplumsal ve kişisel baskılardan en az seviyede etkilenmeyi sağlar.

Aksaray'ın dünyaca ünlü halıları bulunan Taşpınar Kasabasında yaşayan ve tüm ilde oynadığı kıvrak oyunlarla tanınan "Baybay" lakaplı Arif Sağtaş (KK-13)'a göre, insanlar oyun oynayınca stres atıyor ve böylece mutlu oluyor. Böylece halk oyunları kişiler için sağaltım işlevini yerine getirmektedir. Yine Sağtaş'a göre iyi oyun oynayan halk oyuncular toplum tarafından iyi tanınmaktadır. İnsanlar iyi oynayan oyunculara değer vermekte böylece oyun, ait olma ihtiyacı karşılanan kişinin kendini gerçekleştirme sürecine olumlu etki etmektedir. Halk oyunları hakemi Mustafa Sağdıç (KK-6)'a göre ise halk oyunları kişilerin aidiyet duygusunu, birbirlerine bağlanmasını, yardımlaşmasını, bir halk oyunları ekibinde bulunarak ömür boyu devam edecek arkadaşlıklar edinilmesini sağlıyor. Ayrıca insanların sana dışarıda farklı bir bakış açısı ile bakmasına, toplum tarafından daha fazla değer verilmesine sebep oluyor.

Halk oyunları müzisyeni Hanifi Çil (KK-16)'e göre, halk oyunları ile insanlar bir araya geliyor ve toplumda küsler barışabiliyor. Tomak(KK-1)'a göre günümüzde özellikle insanlar yüz yüze görüşmekten ziyade sosyal medya ortamlarından birbirlerini kutlama, beğenme ve takip etmeyi tercih etmektedir. Halk oyunları bu durumun aksine insanların yüz yüze bir araya gelmesini, ekip olup birlikte iş yapabilmesini, sorumluluk almasını, kurallara uyumasını ve kendini gerçekleştirmesini, yeteneğini ortaya çıkarmasını sağlar. Hallaçoğlu (KK-7)'na göre insanlar oyunlar sayesinde duygularını ifade edebilmişler. Hatta halk oyunlarını oynarken duygularını en iyi ifade edenler ekip başı olmuş ve ekipteki diğer oyunculara liderlik etmişlerdir. Akkuş Türk (KK-3)'e göre ise, halk oyunlarında kadın erkek el ele kol kola toplumsal tabuları yıkarak düğünlerde mutluluğunu, asker uğurlamasında hüznünü, cenazesinde ağıtını paylaşır.

Halk oyunları ile ilgili yapılan derlemelerden hareketle halk oyunlarının Bascom'un İşlevsel Halkbilimi Kuramında tasnif edilemeyen sosyal-kültürel-ekonomik işlevlerinden de bahsetmek mümkündür. Aksaray'ın son dönemlerde yerli ve yabancı turistlerin uğrak noktası olan Anadolu Selçuklu eseri Sultanhanı Kervansarayını önünde yapılan Sultanhanı Halı&Tekstil Kültür ve Turizm Festivalinde halk oyunları ekipleri gösteriler yapmakta ve bu sayede ilçeye ekonomik katkı sağlanmaktadır (KK-8, KK-9, KK-10, KK-11). Bunun yanı sıra halk oyunları, sektörde çalışan antrenör, hakem, müzisyen ve oyuncular açısından iş kolu ve dolayısıyla bireyler ve toplumlar açısından bir gelir kaynağıdır (KK-1, KK-2, KK-3, KK-6, KK-7, KK-13, KK-15, KK-16). Halk oyunları antrenörü Atakan Subaşı (KK-2)'na göre Türkiye'nin dünyada tanıtımı için turizm önemli bir fırsattır ve bizler de bu fırsatı kullanarak Aksaray'a gelen yabancılarla kendi halk danslarımızı gösterip ekonomik gelir elde edebiliriz.

VII. Sonuç ve Öneriler

Halkbilgisi derleme ve inceleme yöntemiyle Aksaray halk oyunları üzerine kurumsal bir kimlikle çalışan yetkin kişiler ile geleneğin icracısı ve aktarıcısı hüviyetindeki kişiler ile karşılıklı görüşmeler yapılmıştır. Yapılan görüşmelerde elde edilen veriler ve literatür taraması sonucunda Aksaray yöresi halk oyunlarının üstlenmiş olduğu işlevler W. Bascom'un İşlevsel Halkbilimi Kuramı bağlamında değerlendirilmiştir:

Hayatın telaşından uzaklaşıp stres atma, mutlu olma, mutluluğu paylaşma, spor yapıp sağlıklı olmayı sağlayarak hoş vakit geçirme, eğlenme ve eğlendirme işlevini yerine getirir.

Geçmişten gelen yaşantıları ve kültürü günümüze taşıma, toplumların mizacını yansıtır, halk oyunları ile ilgilenen kurumlara ekonomik ve toplumsal anlamda destek olmayı sağlayarak değerlere, toplum kurumlarına ve törelere destek verir.

Örgün ve yaygın eğitim kurumları yoluyla çocukların müzikle tanışması, spor yapması, kötü alışkanlıklardan uzak durması, bedensel-zihinsel-psikososyal anlamda gelişmesi, yeteneklerinin keşfedilmesini, sorumluluk-özgüven-paylaşma-gruba ait olma-kurallara uyma gibi sosyal beceriler kazanmasını sağlayarak eğitim veya kültürü gelecek kuşaklara aktarma ve toplumları eğitime işlevini yerine getirir.

Halk oyunları oynayan kişiler stres atar, iyi oyun oynadığı için toplumda değer görür ve böylece ait olma, lider olma ihtiyaçlarını karşılar, kadın-erkek bir arada el ele kol kola toplumsal baskıları yıkarak toplumsal ve kişisel baskılardan kaçıp kurtulur.

Bascom'un İşlevsel Halkbilimi Kuramında yer almayan ve derlemeler esnasında tespit edilen bir diğer işlevi ise sosyal-kültürel-ekonomik işlevidir: Halk oyunları alanında oluşan birçok iş kolu ile bireyler için gelir kaynağı olur ve turizm-eğlence sektörü ile kültür endüstrisi oluşturur.

KAYNAKÇA

Yazılı Kaynaklar

- And, M. (2003). *Oyun ve Bugü*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Artun, E. (2009). *Türk Halkbilimi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Ataman, S. Y. (1954). *Büyük Folklor Anketimiz, Sadi Yaver Ataman'ın Cevapları*. İstanbul: TFAD Yayını.
- Aydın, C. (2002). *Halk Oyunları Ders Kitabı*. Ankara: 4. Akşam Sanat Okulu Matbaası.
- Bali, A. (2017). Halk Oyunları Üzerine Halkbilimsel Bir Araştırma: Mersin İli Silifke İlçesi Örneği. *Dergi Karadeniz*, 33, 78-91.
- Bascom, W. R. (2010). *Folklorun Dört İşlevi*. Ferya Çalış (Çev.). Ankara: Geleneksel Yayınları.
- Bay, M. (2013). *Salnamelerde Aksaray*. Aksaray: Aksaray Valiliği.
- Boratav, P. N. (1969). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Fono Matbaası.
- Demirsipahi, C. (1975). *Türk Halk Oyunları*. Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ekici, M. (2011). *Derleme ve İnceleme Yöntemleri*. Ankara: Geleneksel Yayınları.
- Eroğlu, T. (2017). Türkiye'deki Halk Oyunlarının Temel Özellikler, Tür ve Dağılım Bakımından İncelenmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 42(5), 67-78.
- Gazimihal, M. R. (1949). Halk Oyunları Konusunda Biyu-Bicu. *Türk Folklor Araştırmaları*, 3(1).
- Huizinga, J. (2010). *Homo Ludens*. Mehmet Ali Kılıçbay (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kaya, D. (2011). *Sivas Halk Oyunları Halk Oyuncuları Davul ve Zurna Sanatçıları*. İstanbul: Vi-
layet Yayınları.
- MEB. (2007). *MEGEP Eğlence Hizmetleri Halk Oyunları*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- MEB. (2017). *Müzik ve Gösteri Sanatları Alanı Türk Halk Oyunları Aksaray Yöresi Kurs Pro-
gramı*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Karacan Doğan, P. (2011). *Halk Oyunlarının Sosyal Bütünleşmeye Etkisi*. (Yayımlanmamış Dok-
tora Tezi). Gazi Üniversitesi/Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Örnek, S. V. (2000). *Türk Halkbilim*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Sakman, M. T. (2001). *Dünden Bugüne Konya Oturakları*. İstanbul, Milenyum Yayınları.
- Sümbül, M. (1995). *Adana Halk Oyunlarının Sistemik Analizi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans
Tezi). Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şirin, A. K. (2018). *Aksaray Yöresine Kayıtlı Sözlü Türkülerin İlk ve Ortaöğretim Düzeyinde Eğitim
Müziği Olarak Düzenlenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversi-
tesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Terzioğlu, A. (1999). *Halk Oyunlarının Eğitimdeki Rolü*. Türk Halk Oyunlarının Öğretiminde Kar-
şılaşılan Problemler Sempozyumu Bildirileri. Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Ya-
yını, Ankara, 139-143.
- Uğurlu, K. (1963). Bir Konya Türküsünün Doğuş Hikâyesi. *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*,
172 (8).

Sözlü Kaynaklar

- KK-1: Suat Tomak, Mersin 1982, Yüksek Lisans Mezunu, Okul Müdürü. (Görüşme: 16.05.2022)
- KK-2: Atakan Subaşı, Ahlat 1984, Lisans Mezunu, Antrenör. (Görüşme: 17.05.2022)
- KK-3: Naciye Akkuş Türk, Aksaray 1971, Yüksek Lisans Mezunu, Eczacı. (Görüşme: 20.05.2022)

KK-4: Miray Özkan Akbaba, Ortaköy/Aksaray 1982, Lisans Mezunu, Ev Hanımı. (Görüşme: 02.06.2022)

KK-5: Arife Avcı, Güzelyurt/Aksaray 1952, Okuma Yazma Bilmiyor, Ev Hanımı. (Görüşme: 03.06.2022)

KK-6: Mustafa Sağdıç, Merkez/Aksaray 1967, Ön Lisans Mezunu, Memur. (Görüşme: 07.06.2022)

KK-7: Abdulkadir Halaçoğlu, Kozan 1961, Lisans Mezunu, Sınıf Öğretmeni. (Görüşme: 07.06.2022)

KK-8: Kezban Sarı, Sultanhanı/Aksaray 1969, Okuma Yazma Bilmiyor, Ev Hanımı. (Görüşme: 12.06.2022)

KK-9: Meryemana Arslanhan, Sultanhanı/Aksaray 1966, Okuma Yazma Bilmiyor, Ev Hanımı. (Görüşme: 12.06.2022)

KK-10: Durdane Temel, Karapınar 1980, Okuma Yazma Bilmiyor, Ev Hanımı. (Görüşme: 12.06.2022)

KK-11: Hacı Aykül, Sultanhanı/Aksaray 1936, Okuma Yazma Bilmiyor, Emekli Rençber. (Görüşme: 12.06.2022)

KK-12: Cihan Emel Demiryürek, Ortaköy/Aksaray 1955, Lise Mezunu, Emekli Memur. (Görüşme: 15.06.2022)

KK-13: Arif Sağtaş, Taşpınar/Aksaray 1969, İlkokul Mezunu, Serbest Meslek (Görüşme: 23.06.2022)

KK-14: Kiraz Ataklı, Sarıyahşi/Aksaray 1959, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı. (Görüşme: 26.06.2022)

KK-15: Hasan Çil, Gülağaç/Aksaray 1974, İlköğretim Mezunu, Müzisyen (Davul). (Görüşme: 29.06.2022)

KK-16: Hanifi Çil, Gülağaç/Aksaray 1968, İlköğretim Mezunu, Müzisyen (Zurna). (Görüşme: 03.07.2022)

Elektronik Kaynaklar

URL-1: “Aksaray Tarihi”. <https://aksaray.ktb.gov.tr/TR-63620/cumhuriyet-donemi-ve-aksaray39in-vilayet-olusunun-tarih-.html> (Erişim: 02.10.2022).

URL-2: “Pınar başı Burma Burma”. <https://www.repertukul.com/PINAR-BASI-BURMA-BURMA-3988> (Erişim: 02.10.2022).

URL-3: “Aksaray Ağırılama Halk Oyunu” <https://www.youtube.com/watch?v=pFSWT-Wd7UA> (Erişim: 02.10.2022).

URL-4: “İki Ayak” <https://www.youtube.com/watch?v=lEoqiWECWNE> (Erişim: 02.10.2022).

URL-5: “Üç Ayak” https://www.youtube.com/watch?v=ijvIN_ul_QE (Erişim: 02.10.2022).

URL-6: “Dik Halay ve Sallanda Gel” <https://www.youtube.com/watch?v=N5McXsg-qH4> (Erişim: 02.10.2022).

SAINT GEORGE VE IHLARA KIRKDAMALTI KİLİSESİ

Gizem BACAĞ

İstanbul Üniversitesi, Tarih

gzemmezg11@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6369-1564

Dr. Öğr. Üyesi Elif Hasret KUMCU

Aksaray Üniversitesi

elifhasretkumcu@aksaray.edu.tr

ORCID: 0000-0003-2732-7006

Özet

Saint George, Hristiyanlar tarafından büyük saygıyla anılan bir azizdir. Hristiyanlıkta on dört kutsal azizden biri olarak kabul edilmektedir. Saint George, çok büyük bir aziz olarak kabul edilmesine rağmen hakkındaki bilgiler son derece sınırlıdır ve çeşitli kaynaklarda farklı bilgilere rastlanmaktadır. Birçok kaynakta Kapadokya doğumlu kabul edilmektedir. Bazı kaynaklarda farklı bölgelerden bahsedilmesine rağmen Fener Rum Patrikhanesi Kapadokya doğumlu olduğunu yazan kaynakları esas almaktadır. Saint George aynı zamanda Aya Yorgi olarak da bilinmektedir. Hristiyanlar açısından Saint George, ilk Hristiyanlardan biri olması, çeşitli işkenceler görmesine rağmen Hristiyanlıktan vazgeçmemesi nedeniyle saygı ile anılmaktadır.

Saint George özellikle Hristiyan dünyasında ejderha ile savaşan aziz olarak tanınmaktadır. Birçok kilisede ejderha ile savaşırken resmedilmiştir. Efsaneye göre Saint George şehrin insanlarını tehdit eden ejderha ile savaşır ve bu savaşın sonunda halk İsa Mesih'e inanmaya başlar. Özellikle Rönesans dönemi ressamlarının ilgisini çeken bu efsane birçok ressam tarafından dünya genelinde birçok ülkede kiliselerde farklı şekillerde resmedilmiştir. Ejderha ile sembolleştirilen savaşın aslında putlar ile olan savaşı simgeleştirdiği düşünülmektedir. Saint George Hristiyan dünyasında olduğu kadar Müslüman dünyasında da büyük bir takdir ile anılmaktadır. Saint George kilisesi veya Kırkdamaltı kilisesi olarak da anılan kilise Ihlara vadisindedir. Kırkdamaltı kilisesi Saint George'a adanmıştır. Bu araştırmada; Saint George'un hayatı, hakkındaki efsaneler, Hristiyan dünyasındaki yeri ve Müslüman dünyasındaki yeri ile ilgili bilgi verilmiştir. Aksaray Ihlara vadisinde Saint George kilisesi olarak da bilinen Kırkdamaltı kilisesinden bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Saint George, Aya Yorgi, Aziz Cercis, Aksaray, Kırkdamaltı Kilisesi.

SAINT GEORGE AND IHLARA KIRKDAMALTI CHURCH

Abstract

Saint George is a saint revered by Christians. He is considered one of the fourteen holy saints in Christianity. Although Saint George is considered a very great saint, the information about him is extremely limited, and different information is found in various sources. He is considered to be born in Cappadocia in many sources. Although different regions are mentioned in some sources, the Fener Greek Patriarchate is based on the sources that say that he was born in Cappadocia. Saint George is also known as Aya Yorgi. From the point of view of Christians, Saint George is remembered with respect because he was one of the first Christians and did not give up Christianity despite being subjected to various tortures.

Saint George is especially known in the Christian world as the saint who fought the dragon. He is pictured fighting the dragon in many churches. According to the legend, Saint George fights the dragon that threatens the people of the city, and at the end of this war, the people begin to believe in Jesus Christ. This legend, which especially attracted the attention of Renaissance painters, was depicted in different ways in churches in many countries around the world by many painters. It is thought that the war symbolized by the dragon actually symbolizes the war with the idols. Saint George is remembered with great admiration in the Muslim world as well as in the Christian World. The church, also known as Saint George church or Kırkdamaltı church, is in the Ihlara valley. Kırkdamaltı church is dedicated to Saint George. In this study; Information is given about the life of Saint George, the legends about him, his place in the Christian world, and his place in the Muslim world. Kırkdamaltı church, also known as Saint George church, is mentioned in Aksaray Ihlara valley.

Keywords: *Saint George, Aya Yorgi, Aziz Cercis, Aksaray, Kırkdamaltı Church.*

1. Giriş

Saint George kilisesi olarak da bilinen Kırkdamaltı kilisesi Aksaray İhlara vadisinde bulunmaktadır. Saint George hakkında çok fazla efsaneler ve hikâyeler bulunmakla birlikte ana kaynaklar son derece sınırlıdır. Fener Rum Ortodoks Patrikhanesinden kaynak anlamında destek istenmiştir. Kendi kaynaklarına göre Saint George'un Kapadokya krallığı doğumlu olduğunu teyit etmişlerdir. Saint George için Aksaray İhlara vadisinde ona adanmış bir kilise bulunması bu açıdan anlamlıdır. Ayrıca Hristiyan din adamları tarafından her sene belirli aralıklarla İhlara vadisindeki kiliseler ziyaret edilmektedir. Kırkdamaltı kilisesi bu ziyaretler açısından da son derece kıymetlidir. Saint George ile Aya Yorgi'nin aynı kişi olduğu yine patrikhane tarafından teyit edilmiştir. Bu bilgilerden yola çıkarak Hristiyanlık açısından son derece önemli bir şahsiyetin Aksaray'da bulunan bir kilise ile bağlantısı ilgi çekici bir konu haline gelmiştir. Ayrıca Saint George'un Müslüman dünyasındaki saygın yeri de bu anlamda önemlidir. Ceric'in çileli ve mucizevi hayatı tasavvuf ve divan şairleri Yunus Emre, Ahmedi, Naimi gibi şairlerin şiirlerine konu olmuştur.

2. Saint George Hayatı

Saint George Hristiyan inancında kutsal yardımcıları olarak adlandırılan ve din uğruna şehit olmuş on dört yardımcı aziz arasında sayılmaktadır (Güngör, 2018:72). Saint George hakkında en ayrıntılı bilgilere Cenova şehri başpiskoposu Jacobus de Voragine tarafından 13.yüzyılda yazılan Golden Legend (Altın Efsane) kitabından ulaşılmaktadır. Voragine'ye göre; Saint George'un doğudaki adı Aya Yorgi batıdaki adı ile de Aziz George'dur. MS. 280 yıllarında doğmuştur. Doğum yeri kaynaklarda eski Kapadokya olarak geçen bölgede olarak bilinmektedir (Padelford ve O'Connor, 1926:143). George'un ailesi Suriye kökenli Hristiyanlardır, babası Gerontius Kapadokya'dan bir Roma ordusu yetkilisidir ve annesi Polychronia, Roma'nın Filistin eyaletindeki Lydda'dan bir Hristiyan ve Suriyelidir. Bazı kaynaklarda Filistinde doğduğu belirtilmektedir (royalsocietysaintgeorge.com). Ölüm tarihi Jülyen takvimine göre 23 Nisan 303 olarak kabul edilmektedir bu tarih Gregoryen takviminde 6 Mayıs'a karşılık gelmektedir (Ocak, 1991: 663-664).

St. Georges Hristiyan Hagiografisinin'de (aziz bilimi) *beyaz atlı, savaşçı bir aziz* ve Hristiyanlığın yayılması uğruna ağır işkencelerle hayatını feda eden bir şehit olarak kabul edilmiştir. St. George hayatından bahseden kaynaklarda bilgilerin farklı oluşu modern Hagiografi aydınlarının dikkatini çekmiş, bir kısmı verilen bilgilerin tarihî bir değeri bulunmadığını ileri sürerken, bir kısmı da bunun aksini iddia etmiştir. IV. asırdan itibaren, I. Konstantinos zamanında (306-337) kültür resmen kabul edilmesi gerçek bir şahsiyet olduğunu ispatlamaktadır (Kruger,1889: 810).

Aynı zamanda İmparator Diocletian döneminde Hristiyan inancından vazgeçmeyi reddettiği için birçok işkenceye maruz kalmış ve ölüm cezasına çarptırılmıştır. Hristiyan Dünyasında gerek Batı, gerekse Doğu Kiliselerinde önemli bir yeri olan bu azizin kaynaklarda Nikomedia' da (İzmit) Diokletianus döneminde öldürüldüğüne dair bilgiler önem kazanmıştır. "Şehitler Çağı" diye adlandırılan bu dönemde Nikomedia "Şehitler Kenti" olarak adlandırılmıştır (Güngör, 2018:73).

"O çağda Hristiyanlar, İmparator Diocletianus tarafından zulme ve işkenceye maruz kalıyordu. Aziz Georgi, sadece 20 yaşındaydı, ancak İmparatorluk Ordusu'nda yüksek rütbe, devlet konseyinde üyelik ve zenginlik olmak üzere o dönemin insanların tüm istediklerini elde etmişti. Hristiyanlara karşı en büyük zulümler başladığında Aziz George, rütbesinden feragat etti ve elindekilerini yoksullara dağıttı. Tanrı'yı gönlüne alan aziz, Hristiyan dinini korumak için mücadele etti. Bu yolda can verdi, ancak bunun yanı sıra muzaffer de oldu, çünkü işkence ve şehitlik vasıtasıyla ölümsüzlük kazandı. Bedenini delik deşik hale getirmek üzere çok sayıda zehirli, sivri oklarla işkenceye başlandı. Ancak efsaneye göre oklar kesinlikle George'un bedenine varmadan bükülüyor ya da eğiliyor, ona zarar veremiyordu. Hırslını alamayan imparator daha sonra da onu zindana hapsedti. Ayaklarını bağlayarak göğsüne devasa bir taş yerleştirip terk ettiler. Bu işkenceye de direnince son çare olarak işkence tekerleğine bağladılar ve Aziz George o işkenceden de zarar görmeden kurtuldu. O dönem halkı için bu işkencelerde ölmemesi asker George'u 'Aziz' mertebesine yükseltti ve Diocletianus'un katı cezalarına rağmen İsa Mesih'e

inananların sayısı çoğaldı. İşkenceden kurtulan Aziz George etkisiyle İsa Mesih' e inanan imparatorun askerleri ise korkunç bir şekilde başları kesilerek katledildi. Bir diğer işkence efsanesi ise Aziz George' un kireç dolu çukura atılıp üç gün bekletilip yine de o çukurdan sağ salım çıkmasıdır (ortodokslartop-luluğu.org).”

Ve daha sonra 303 yılının 23 Nisan sabahında Baş kesilerek idam edilmiştir. Günümüzde 23 Nisan Hıristiyanlar arasında Aziz George günü olarak kutlanmaktadır(Aykıt, 2013:122). Aziz Yoan Predteça adını taşıyan Jablyanski Manastırı'nda keşiş olan Kliment, ıstırap, kurtuluş ve zafer hakkında konuşarak şunları söylemiştir:

“Aziz Georgi, Hristiyan dininin ilk şehitlerinden biridir. Maruz kaldığı işkenceler son derece acımasız, ıstırapları çok büyük idi. Ağır işkencelere dayanma gücünden dolayı Tanrı tarafından aziz olarak yüceltilip, yüce şehit mertebesine yükselmiştir. Tanrı, Aziz Georgi'ye ıstıraplarında “Ben seninle birlikteyim! Teslim olma!” diye seslenir. Georgi, zafer tacının, kendisini Göklerin Krallığı'nda beklediğini biliyordu. Galip geldiği için muzaffer sayılıyor. Manevi hayatta Hz. İsa'nın verdiği örneği takip ediyoruz. Hz. İsa, yere yeni yasalar, yeni bir krallık, yani yeni bir hayat, yeni bir düşünme tarzı getirmek üzere geldi. İnsanlar, onu kirbaçladı, çarmıha gerdi, o öldü, onu gömdüler. Böyle bir ıstırapa şahit olan herkes, işkencecinin galip geldiğini, işkence çekenin ise mağlup olduğunu söyleyebilir. Ancak Hz. İsa, bütün bu ıstıraplara galip gelmek için katlandı ve ölümden dirilerek muzaffer oldu. Böylece Aziz Georgi ve bu yoldan geçen şehitler de muzafferdir. Onlar, burada, yerde değil, Göklerin Krallığı'nda muzafferdir. Onlar, yerdeki ıstıraplarından sonra oradaki zafer tacına layık görülüyor.” (bnr.bg)

Dünyaca bilinen ve ün kazanmasına sebep olan ejderha efsanesi ise Kapadokya bölgesinin Hıristiyanlaşmasının hikayesidir. Efsane anlatısı ilk olarak Kapadokya da 11. yy ve 12. yy. kaynaklarında geçmektedir. Bilinen en eski kayıt ise 11. yy ait Gürcü metninde bulunur. 12. yy da Bizans kültüründe hızla yayılmıştır. 13. Yy da Voragin eseri ile popüler hale gelmiş ve Rönesans'ta en sevilen edebi ve resimsel konu olmuştur (Voragine, London,1900: 321-322).

3. Ejderha Efsanesi

Efsaneye göre kırsal bölgedeki bir şehirde tehditkâr bir ejderha mevcuttur. Şehrin insanları ejderhaya her gün koyun kurban etmektedir. Koyunları tükenince sıra insan kurban etmeye gelmiştir. Kralın kızına sıra gelince kral itiraz etse de prenses kurban edilmek üzere ejderhaya sunulur. O sırada çevreden geçen Aziz George ejderha ile mücadele edip kızı kurtarır. Bunun üzerine halk İsa Mesih'e inanmaya başlar. Bu alegorik hikâyede ejderha Şeytan'ı ve dinsizliği temsil eder (Cahier, 1867: 317).

Orta çağda Haçlı orduları onu koruyucu kabul etmiş, Kudüs'ü kuşatmaları sırasında Saint Georges'un beyaz zırhlar içinde kendilerine yol gösterdiğine inanmışlardır. Bir asker aziz olması dolayısıyla St. George'un günümüzde Yunan ordusunca kutsal kabul edildiği, 1974 Kıbrıs harekâtı sırasında ele geçen ve hâlen İstanbul'da Askerî Müze'de teşhir edilen bir sancaktan anlaşılmaktadır. Bu sancakta, Aya Yorgi şahlanmış beyaz bir ata binmiş olduğu halde, elindeki mızrakla ejderha öldürürken tasvir olunmuştur (Ocak, 1991: 663).

Gürcistan'da, Gürcistan Ulusal Kahramanı'ndan sonra verilen en yüksek dereceli ikinci devlet nişanı Aziz Yorgi Zafer Nişanı'dır. Nişan adını St. George'dan almıştır. İlk olarak 24 Haziran 2004 tarihinde Gürcistan Devlet Başkanı Mihail Saakaşvili tarafından verilmeye başlanmıştır. Aziz Yorgi Zafer Nişanı, Gürcistan'ın savaşlarda kazanmış olduğu zaferlerde önemli rolleri olan Gürcü ve yabancı uyruklu kişilere verilmektedir (Gürcistan Devlet Başkanlığı. 24 Aralık 1992).

4. Raphael (1505-Rönesans Dönemi)

Raphael 'in Saint George and The Dragon eseri ustalaşmak için çok uğraştığı Rönesans ideallerini ve temasını ortaya koymaktadır. Örneğin, Saint George'un üzerinde oturduğu at, natüralist kas yapısının mükemmel bir göstergesidir.(Özellikle hayvanın derisini ve kas nefesini gösteren bacak ve alt boyun bölgeleri.) Üstelik, tıpkı diğer sanat eserlerinin çoğu gibi, sembolik anlatı da tipik olarak doğada Hıristiyan' dır.

Parçanın arka planına ise Peruginesk tonlar ve ışık hâkimdir ve Saint George'un göz kamaştırıcı bir kırmızı eyer üzerinde oturduğu berrak mavi gökyüzü, ressamın parlak, çağrıştırmacı renk kullanma konusundaki anti-Da Vinci eğiliminin bir başka kanıtıdır. Sonuç olarak, St. George, antik Roma'nın at heykellerini andırıyor. Bu resim özel olmaktan çok normatif görünse de, çarpıcı ejderha çizimi nedeniyle göze çarpmaktadır. Muhtemelen resimdeki diğer herhangi bir figürden daha fazla, ejderha elle tutulur bir zihniyeti, bu durumda nefret ve saldırganlığı tasvir etmektedir.(raphiel-sanzio.com)

5. Tintoretto Aziz George ve Ejderha (1558- Rönesans Dönemi)

Tintoretto eserinde Aziz George'un ejderhayı yakalama sahnesi görülmektedir. Ejderha' nın daha önceki kurbanı deniz kıyısında ölü yatmaktadır. (Bu poz çarpmıhtaki İsa figürünü çağrıştıır) Ejderhanın

elinden kurtulan prenses ise korku ile kaçmaktadır. Gökyüzünde ilahi ışıklar saçan Tanrı ise Aziz George'un bu eylemini onaylamaktadır. O dönemde eleştirilen ve kabul görülmeyen bu sanat eserinden bugün eleştirmenler övgüyle bahseder.

6. Kırkdamaltı Kilisesi

Aksaray Ihlara Vadisi Belisırma bölgesindeki Kırkdamaltı (St. George) Kilisesi, Sultan 2. Mesut ve İmparator 2. Andronikos döneminde (1283-1295) dekore edilip, kilise St. George'un ikonografik hikayeleri ile donatılmıştır. Aynı zamanda Pürenliseki ve Direkli Kilisede de St. George ikonografilerine yer verilmiştir.

Kırkdamaltı (ST. George Kilisesi)

Kilise Aksaray Ihlara Vadisi Belisırma köyünde yer almaktadır. Tek nefli bazilikal (Çokgen)⁷⁶ planlı tiptedir. Asimetrik tapınak merkezi mekânın doğusunda büyük apsis bölümü ile kuzeyinde giriş yer almaktadır. Tapınak duvarlarında kemerli mezar nişleri ile altta mezar odası yer almaktadır. Tapınağın üzeri düz tonozludur. "Amirarzes" Basileios'un eşi Gürcü Kraliçesi Tamar tarafından 2. Sultan Mesud ve İmparator 2. Andronikos'un hüküm sürdüğü dönemde 1283-1295 yılları arasında dekore edilmiştir. (turkishmuseums.com)

Kırkdamaltı Kilise'si tek nefli bazilikal planlı tiptedir. Asimetrik naos mekânının doğusunda büyük apsis bölümü ile kuzeyinde giriş yer almaktadır. Naos mekânının duvarlarında kemerli arcosolium nişleri ile altta mezar odası yer almaktadır. Naosun üzeri düz tonozludur. Kilisenin içi duvar resimleri ile süslüdür. Duvar resimlerinde; İsa'nın göğe yükselişi, İsa'nın çarmıha gerilişi, İsa'nın değişime uğraması, Aziz George ve bağışçılar gibi sahneler betimlenmiştir (Art-Sanat Dergisi, 2016: 24).

Tapınağın kuzey duvarında asker St. George'un iki yanında Basileios ve Tamar resmedilmiştir. Figürlerin üzerindeki kitabe Sultan 2. Mesut ile Bizans İmparatoru Andronikosun adının olduğu kitabe bulunmaktadır.

⁷⁶ Bkz. Şahna, H. (2018). Kapadokya Bölgesi, Ihlara Vadisi'ndeki Bizans Dönemi Kaya Mimarisi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, s. 467- 479.

Kitabenin metni şöyledir:

"Şerefli Büyük Martir Aziz Georgios adına kurulan bu tapınak Amirarzes Basileios Giag(oupes)'in eşi ve karşıda resmedilmiş olan Tamara'nın yardımcılarıyla büyük istek ve güçlüklerle muhteşem bir şekilde dekore edilmiştir. Ey çilekeş Kapadokyalı Martir Georgios. Yüceler yücesi, soylular soylusu Büyük Sultan Mesud'un hükmü altında, Andronikos Efendimiz Romalılar üzerinde hüküm sürerken..."(kulturportali.gov.tr)

Shukurov kitabeyi şöyle okumaktadır:

'Herkesin saydığı Aziz George'un Kilisesi saray emiri Basileios Yakub ve Kraliçe Tamar'ın yardımları ve büyük çabaları sayesinde Kral Andronikos Romalıları yönetirken, yüceler yücesi ve asil sultan Mesut zamanında mükemmel şekilde süslenmişti. (Shukurov, 2007: 226).

M. Thierry ise kitabeyi şöyle okumuştur:

'Aziz George'un kutsal kilisesine bağış da ben, mütevazı Tamar tarafından Siaraphatenes'ten bağ satın alınarak yapıldı'' (Kufralı, 1963: 207).

Kitabe, bölgede bir kiliseye yapılan bağışın neleri kapsayabileceğini göstermesi, bağışı yapan ile bağışlanacak olanı satanın adını göstermesi açısından önemlidir. Kitabelerden birinde keşiş Koulep'in manastıra kırk dokuz hyperpyra⁷⁷ bağışladığından, diğerinde ise kilisede gömülü olan birinin manastıra bir modios arazi ve bir ceviz ağacı hibe ettiğinden söz edilir (Karaca, 2014: 145).

7. Aya Yorgi Manastırı İstanbul-Büyükada

Büyükada'nın en yüksek tepesinde kurulmuş olan bu manastır, halk arasında "Kudunas" veya "Çangıraklı Manastır" diye anılmaktadır. 1000 yılı aşan geçmişe sahip olan bu manastır 963'de Bizans İmparatoru 2. Nicephorus Focas tarafından yaptırılmış ve Aziz Yorgi'ye ithaf edilmiştir. Kaynaklarda Aziz Yorgi Manastır Kilisesinin yapıldığı yüzyıl konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Ernest Mamboury 6. Yüzyılda, Orhan Erdenen ve Pars Tuğlacı 10. Yüzyılda inşa edildiğini belirtir. Manastır 1204 yılında İstanbul'a giren Haçlılar tarafından, 1302 yılında da Venedikli korsanlar tarafından tahrip edilmiştir. Manastırın keşişleri pek çok dini eşya ile birlikte Aziz Yorgi'nin tarihi ikonasını da toprağa gömererek korumaya çalışmışlardır (Deleon, 2003: 60).

1894 depreminde zarar gören manastırın yeniden toparlanması uzun zaman almıştır. 1905 yılında yapımına başlanan ve Aziz Yorgi'ye ithaf edilen bugünkü kilise 10 Eylül 1908'de yapılmıştır. Bir yıl sonra da çan kulesi eklenmiştir. Kilisenin demir kapısının Resul Efendi isimli Tebriz'li bir Müslüman tarafından yapıldığı dile getirilir. Manastırın eskiden ruh ve sinir hastalıklarının iyileşmesi için bir şifahane özelliğine sahip olduğu belirtilir (Deleon, 2003: 66).

6-7 Eylül 1955 yılındaki olaylardan Rumlar arasındaki rivayete göre Büyükada'daki Aya Yorgi manastırını yakmak için gece karanlığında tepeye tırmanmaya çalışan gruba ormanda beyaz atı ve mızrağı ile Aya Yorgi görünmüş ve bu kişiler korku içinde kaçtıkları için manastıra bir şey olmamıştır (Aykit, 2013:119-134).

Aya Yorgi Tepesi'nin bir de efsanesi olduğu söylenir. Efsaneye göre Aya Yorgi Manastırı, IV. Murat zamanında bir çoban tarafından bulunmuştur. Çobanın üç gün üst üste rüyasına giren Aya Yorgi tepeye çıkan uzun yolun sonunda çan seslerini duyacağını ve bu sesleri duyduğu yeri kazmasını söylemektedir. Çıplak ayaklarıyla yokuşu tırmanan çoban gerçekten tepeye yakın bir yerde çan seslerini duyar ve bulunduğu yeri kazmaya başlar. Saint George'un denizden çıkan bir canavarı mızrağı ile öldürdüğü bir ikona bulur. Bizans döneminde işgal edilen Prinpiko adasının papazları bu ikona ve diğer bazı

---

⁷⁷ Hyperpyron:11 yy da kullanılmaya başlanan, 4.55 gr ağırlığında olan altın sikke. (Grierson, 1991, syf:964)

kutsal eşyaları buraya gömmüşlerdir. Çobanın bulduğu bu ikona şimdi kilisenin girişinde sergilenmektedir (Çimen, 2010: 56).

Aya Yorgi Kilisesi, Efes'teki Meryem Ana'nın Evi ile birlikte Hıristiyanlar tarafından Türkiye'deki iki hac noktasından biri kabul edilmektedir. Bu yüzden her sene 23 Nisan ve 24 Eylül'de burası ziyaretçilerin akınına uğramaktadır. Ortodoks mezhebinde 23 Nisan, Yorgo'ların "isim günü" olarak kabul edilir. 24 Eylül ise Hz. İsa'nın havarisi Paulus'un yaydığı yeni dine kendini adayan ve defalarca öldürülmeye çalışılsa da mucize sonucu kurtulan Aya Thekla'nın anıldığı tarihtir. Bu tarihlerde Aya Yorgi'ye giden yolu çıplak ayakla ve hiç konuşmadan takip edenlerin yarı hacı olduğuna inanılmıştır (kulturportali.gov.tr).

8. İslam İnancında Aziz Cercis

Hristiyan dünyasında Saint George veya Aya Yorgi olarak bilinen savaşçı aziz, İslami kaynaklarda Cercîs, Circîs, Curcus isimleri ile anılmaktadır. Bazı kaynaklarda veli olarak bahsedilmekte bazı kaynaklarda ise peygamber şeklinde geçmektedir (Aykıt, 2013: 127). Saint George ile Cercis'in aynı kişiler olduğu konusunda bir şüphe bulunmamaktadır (Kufralı, 1963: 195). Bazı araştırmalarda İslam kültüründe önemli bir yeri olan Hızır'ın Cercis olduğu iddia edilmektedir (Uludağ, 1998: 411). Taberî'nin tarihinde Cercis'ten ve onun çileli hayat öyküsünden bahsedilmektedir (Taberî, 1991: 943-964).

Yunus Emre şiirlerinde Cercis'ten bahsetmektedir. Cercis'in çileli hayat öyküsünden yola çıkararak onun gibi yetmiş kez ölmeyi ve yeniden huzurda durmayı dilemektedir.

Eger beni Cercîs'leyin yitmiş kez öldürürisen

Dönem girü sana varam zirâ ki 'ârum yok durur

(Tatçı, 1990: 70)

Eyyüb'am bu sabrı buldum

Cercis'em bin kez in öldüm

Ben bu mülke tenhâ geldüm

bî-küllî yaragum anda

(Tatçı, 1990: 317)

Ahmedî' divanında aşığı, Hak yolunda defalarca öldürülen Cercis'e benzetir. Aşığı diriltiren sevgilinin dudaklarıdır.

Niçe ki katl ide gamzen kılıcı bini girü

Lebün ümîdi dirildürme ger benem Cercîs

(Akdoğan, 1988: 400)

Ahmedî şiirinde Cercis'in ölmemesinin sebebini Hızır'ın kadehinden ab-ı hayat içmesine bağlamaktadır.

Cercîs-veş niçe ki başun gitdi ölmedün

Âb-ı hayâtdan meger içdün çü Hızrcâm

(Akdoğan, 1988: 461)

Nâilî şiirinde sabrı anlatırken Cercis'in ümmetinden çektiği çileleri örnek göstermektedir.

Sabrdır çâresi cevri felek-i hodgâmın

Ümmetinden ne cefâ çekdi bilirsin Cercîs

(İpekten, 1990: 122)

Hristiyan kültüründe son derece önemli bir yere sahip olan Cercis, müslüman kültüründe de çileli hayatı ile hayranlık uyandırmış ve kendine yer bulmuştur.

9.Değerlendirme

Saint George; Hristiyanlıkta kutsal azizler arasında sayılan, birçok kilisede ejderhalarla savaşırken resmedilen, Hristiyan hacıların ziyaretgahı olan Aya Yorgi olarak da bilinen bir azizdir. Cesareti ile son derece saygı duyulan Saint George adına atfedilmiş Kapadokya Krallığı İhlara Vadisi sınırları içinde yer alan bir kilise bulunmaktadır. Kırkdamaltı Kilisesi olarak da bilinen bu kilise Saint George'un bu bölgede yaşadığı izlenimini vermektedir. Nitekim Rum Ortodoks Patrikhanesi kaynaklarında Kapadokya doğumlu olduğu kabul edilmektedir. Hristiyanlıkta bu derece önem verilen bir azizin Aksaray sınırları içerisinde doğmuş olduğu düşünülmektedir. Saint George aynı zamanda şaşırtıcı biçimde ölüme meydan okuması ile İslami kaynaklarda ve tasavvuf edebiyatında da Aziz Cercis olarak büyük saygı ile anılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, Yaşar, (1988), Ahmedî Dîvanı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Günözü Hande (2016) Kapadokya Bölgesi, İhlara Vadisi (Peristrema) Bizans Dönemi Bahattin Samanlığı Kilisesi, Saint George (Kırkdamaltı) Kilisesi ve Direkli Kilise Duvar Resimlerinin Taşıyıcı (Sıva-Duvar) Karakterizasyonu, İstanbul Üniversitesi Art-Sanat Dergisi, Sayı 5, sayfa 25-46.
- Aykıt, Dursun Ali, (2013). Müslümanların ve Hıristiyanların Ortak Ziyaretgâhlarından Biri Olarak Aya Yorgi (Saint George) Manastırı, C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. XVII, S.1, s.119-134.
- Cahier, Charles, (1867). Caractéristiques des Saints, Paris, 1, 315-322.
- Deleon (2003). Büyükada Anıtlar Rehberi.
- Demet Kılınç (2010).) Halk inanışları açısından İstanbul'daki kilise ve ayazmalar, Yüksek lisans Tezi, Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı / Dinler Tarihi Bilim Dalı
- Güngör, Yüksel (2018). Kültürel Eksende Aya Yorgi (St. George) Kültü ve İnanç Turizmi Açısından Nikomedia (İzmit) İçin Önemi, Uluslararası Turizm, İşletme, Ekonomi Dergisi, 2(1), 72-81.
- Gürcistan Devlet Başkanlığı. 24 Aralık 1992. https://en.wikipedia.org/wiki/Saint_George Erişim tarihi: 05.08.2022.
- <https://www.royalsocietysaintgeorge.com/saint-george-history> , Erişim tarihi: 01.08.2022.
- İpekten, Haluk, (1990), Nailî Divanı, Akçağ Yayınları, Ankara
- Karaca, Ceylan (2014). De Jerphanion, Edebiyat Fakültesi Dergisi, cilt:31 sayı:2, s.139-151.
- Kruger, F.H., (1889). Saint Georges, La Grande Encyclopidie, Cilt 8, s.810.
- Kufralı, Kasım, (1963). Circis, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul. Cilt.3, s.195-198. kulturportali.gov.tr Erişim tarihi: 06.08.2022.
- Ocak, Yaşar (1991). XIII.-XV. Yüzyıllarda Anadolu'da Türk Hristiyan Dini Etkileşimler ve Aya Yorgi (Saint Georges) Kültü, Belleten Türk Tarih Kurumu Dergisi, C. LV, 214, 661-673.
- Padelford, F.M & O'Connor Matthew (1926). Spenser's Use of the St. George Legend, Studies in Philology, University of North Carolina Press, Cilt. 23 Sayı 2, s.142-156.
- Taberî, (1991), Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Tatçı, Mustafa, (1990), Yunus Emre Dîvanı (Tenkitli Metin), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

YÛSUF HAKİKÎ BABA'YA GÖRE ÂLİMLERİN VASIFLARI

Dr. Öğr. Üyesi İhsan ŞEHİTOĞLU

Muş Alparslan Üniversitesi

ihsansehitoğlu@gmail.com

ORCID: 0000-0003-0748-3052

Özet

İslam dini, insan ve insan topluluklarının tekamüle ermesini hedef edinen semavî dinlerin sonuncusudur. Tekamül süreci her bireyin kendi inanç, ihlas, gayret ve her türlü barışçıl eylem olarak ifadesini bulan salih amel düsturu doğrultusunda gerçekleşir. İlahi dinlerin vahiy muhatapları peygamberler, bu düsturlar çerçevesinde yaşamayı ilke edinmişlerdir. İnsanlık tarihinin her döneminde de ilahi vahye kulak vererek peygamberleri güzel yaşam örneği olarak kabul eden inanmış toplum oluşmuştur. Hz. Muhammed'in "ilmi yazıyla bağlayınız" sözü ilim öğrenmenin önemini ve ilmin gelecek kuşaklara aktarılmasını yansıtmaya açısından oldukça önemlidir. İlimin yayılması başlangıçta peygamberler vasıtasıyla gerçekleşirken sonrasında bu sorumluluğu âlimler üstlenmiştir. Bu yönüyle âlimler peygamberlerin varisleri olarak kabul edilir. Böylelikle İslam topluluklarında âlim, insan ve toplum arasında güçlü bir bağ oluşur. Bu güçlü bağın sorumluluğu, âlimlerin öğrendikleri ilimleri insanlar arasında yayma ve insanlara doğru yolu gösterme olarak tezahür eder.

Müslüman topluluklarda şiirin karşı konulamaz cazibesine duyarsız kalamayarak şiir yazan âlim mutasavvıf şahsiyetler hep olagelmıştır. Çünkü şiir dilinin mecazlı, sembolik ve estetik dünyası âlim şairlere büyük imkanlar sunmuştur. Muhyiddin İbni Arabî, Mevlana Celaleddin Rumî, Yunus Emre gibi öncü mutasavvıf şahsiyetler şiir dilinin bu imkanlarından yararlanmayı başarılı bir şekilde gerçekleştirmişlerdir. Dîvân edebiyatı geleneği içerisinde de din ve tasavvufun temel kaynaklardan olması kaçınılmazdı. Nitekim "din" kültürlerin inşasında en önemli rolü üstlenir. Böylelikle dinî duyarlılığı ölçüsünde şairlerin şiirlerinde dinî terimler kendini gösterir.

15. yüzyıl dîvân edebiyatı mutasavvıf şairlerinden Yûsuf Hakîkî Baba, ilim öğrenmeyi ve öğretmeyi bir yaşam tarzı olarak algılamıştır. Bu vesile ile şiirlerinde sıkça dinî ve tasavvufî unsurlarla karşılaşırız. Bu bildiride, Dîvân'ından hareketle Yûsuf Hakîkî Baba'nın şiir dünyasında âlimlerin yol göstericilik, aydın, manevî dertlere şifa, peygamberlere varis olmak gibi vasıfları ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: 15. yüzyıl, dîvân edebiyatı, Yûsuf Hakîkî Baba, âlimlerin vasıfları.

QUALIFICATIONS OF SCIENTIFIC ACCORDING TO YUSUF HAKİKİ BABA

Abstract

The religion of Islam is the last of the monotheistic religions that aim at the evolution of humans and human societies. The evolution process takes place in line with the motto of every individual's own faith, sincerity, effort and good deeds, which is expressed as all kinds of peaceful actions. The prophets, the addressees of the revelation of divine religions, adopted the principle of living within the framework of these principles. In every period of human history, a believing community has formed by listening to divine revelation and accepting prophets as examples of good life. Hz. Muhammad's saying "connect science with writing" is very important in terms of reflecting the importance of learning science and transferring knowledge to future generations. While the spread of knowledge was carried out by the prophets at the beginning, the scholars later assumed this responsibility. In this respect, scholars are regarded as the heirs of the prophets. Thus, a strong bond is formed between scholars, people and society in Islamic communities. The responsibility of this strong bond is manifested as spreading the knowledge learned by scholars among people and showing people the right path.

In Muslim communities, there have always been scholarly Sufi personalities who wrote poetry, unable to remain indifferent to the irresistible appeal of poetry. Because the metaphorical, symbolic and aesthetic world of the language of poetry has offered great opportunities to scholar poets. Pioneering sufi personalities such as Muhyiddin Ibn Arabi, Mevlana Celaleddin Rumi and Yunus Emre have successfully benefited from these possibilities of the language of poetry. In the tradition of Dîvân literature, it was inevitable that religion and mysticism were the main sources. As a matter of fact, "religion" plays the most important role in the construction of cultures. In this way, religious terms appear in the poems of poets to the extent of their religious sensitivity.

Yusuf Hakiki Baba, one of the sufi poets of the 15th century dîvân literature, perceived learning and teaching science as a lifestyle. On this occasion, we often encounter religious and mystical elements in his poems. In this paper, the characteristics of the scholars in the world of poetry of Yusuf Hakiki Baba, such as guiding, intellectual, healing for spiritual problems, being the heir to the prophets, will be discussed based on his Dîvân.

Keywords: *15th century, dîvân literature, Yusuf Hakiki Baba, qualifications of scholars.*

1. Giriş

Halk arasında Hakîkî Baba ve Gül Baba diye de anılan Yûsuf Hakîkî Baba, Somuncu Baba adıyla tanınan ünlü Şeyh Hamîd-i Aksarâyî'nin oğludur. 15. yüzyılda yaşayan şairin nerede ve ne zaman doğduğu kesin olarak bilinmemektedir. Dîvân edebiyatında Dîvân sahibi şair ve nâsir Yusuf Hakîkî Baba, mutasavvıf kimliğinin oluşmasında babasının ve babasının öğrencisi aynı zamanda halifesi Hâcî Bayram-ı Velî'nin katkıları büyüktür. Şairin Dîvân'ının dışında Muhabbet-nâme, Tasavvuf Risalesi ve Ter-cüme-i Metalîu'l-İman adlı eserleri vardır. Şair hakkında detaylı bilgi için Hakîkî Dîvânı'na (Boz, 2017) bakılabilir.

İnsanlık tarihinde halkın duygu ve düşünce ufuklarını genişleten şâir, yazar, sanatkâr, filozof ve âlim şahsiyetler hep olagelmıştır. Bu öncü şahsiyetlerin ilhamları sezgi, tefekkür, tabiat, evren, insan gibi unsurların yanı sıra ilahi vahye de dayanmaktadır. İlahi vahyi temel düstur olarak kabul eden âlimler, içinde yaşadıkları toplum ve bıraktıkları eserlerle sonraki nesiller için oldukça önemlidir.

İlim kökünden türeyen âlim sözcüğü sözlükte çok okumuş, bilgin anlamındadır (Devellioğlu 1997: 29). Bu isim Allâh'ın Kur'an'da da bidirilen el-Âlim isminden gelmektedir. Bilenler ve bilmeyenlerin bir tutulamayacağı hakikati gereği bilmek âlimlere ve kendisinden istifade eden herkese çeşitli faydalar sağlar. Katip Çelebi, insanların âlimlerden istifadesini beden ve rûh ilişkisi üzerinden şöyle izah eder: “Ve beden rûhtan faydalandığı gibi onlar da ulemâdan faydalanırlar”(Ayverdi, 2010: 1283).

Bilmek ve bilmenin gerektirdiği hakikat üzere olma anlayışı her insana ve topluma elzemdir. Bu prensiplerin oluşmasında Hakk'a teslim olmuş, Hakk'ı, hakikati ve adaleti önceleyen, yaşantısıyla hakikate şahitlik eden âlimlerin payı oldukça büyüktür. Mehmet Akif, bir dizesinde: “Ulemâ var ki: Huzûrunda bugün Garp eğilir” (Su ve Karadeniz, 2010: 177) diyerek âlimlerin saygıya mazhar şahsiyetler olduğunu ifade eder. Âlim kimdir? sorusu oldukça kapsamlı bir cevap içerir. İlahi vahiy ekseninde din ilimleriyle birlikte sosyal bilimler ve fen ilimleri de âlimlerin bilgilenme alanlarıdır. Nitekim ilim ehli için Allah Hakk, O'nun dışındaki her şey de O'na işaret eden birer hakikattir (Düzgün, 2018: 9). Âlimin kim olduğu ve toplum içerisindeki rolüne yönelik kültür ve medeniyet dünyamızda yankı bulmuş sözler vardır. Âlimin en önemli özelliğini ihtilaf zamanlarında hakkı bilme ve buna dayalı olarak halkı hakikat üzere birleştirme özelliğini ön plana çıkaran Hz. Muhammed bir hadisinde âlimi tarif ederken şöyle der: En büyük âlim ameli az da olsa ihtilaf zamanında hakkı en iyi bilendir (Candan, 2011: 27). İlim öğrenmede sınır tanımama özelliklerine vurgu yapan Hz. Ali ise âlim için şöyle bir tanım yapar: Âlim kimse ilim öğrenmekten usanmayan kimsedir (Amedî, 2018: 247). Öğrenmenin önündeki en büyük handikap taassuptur. Endülüs bilgelerinden Şatîbî, ulemâyı yeryüzünü sulayan kaynaklara benzeterek onları, ilimleriyle yeryüzünü cehaletten kurtarıp ihya eden, taassuptan uzak şahsiyetler olarak tanımlar (Candan, 2011: 26). Âlimler masîvâya karşı cesur olurken ancak Allah hakkında oldukça korku duyarlar. Bu korku Kur'an'da Fâtır sûresi 28. ayette şöyle ifade edilir: Allah'tan ancak kullarının bilgili olanları korkar (Gölpınarlı, 2005: 512).

Toplum, insan ve âlim, ilişkisi kültür ve medeniyet inşasında temel faktörlerdendir. Âlimler kendilerini halktan soyutla(ya)madıkları için bu ilişki bilgi alış-verişi, rol-model olma, doğru yolu gösterme yönleriyle hep dinamiktir. Bu sebepten insan ve toplumların âlimlere ihtiyacı kadar âlimler de insan ve toplumlara ihtiyaç duyar. Âlimlerin kaybı sadece ferdi bir olay değil toplumu da olumsuz etkileyen bir durumdur. Hz. Muhammed, bir hadisinde âlimlerin toplum için önemine yönelik şöyle der: Âlimin ölümü, telafi edilemeyen bir musibet ve kapanmayan bir gediktir. Ölen âlim sönen bir yıldızdır. Bir kabilenin ölümü, bir âlimin ölümünden daha kolaydır (Reyşehrî, 2020: 1001). Buradaki âlimin ölümünü cismani ölümden ziyade âlim yetiştirememesi durumu dolayısıyla ilim ve öğrenmenin önün kapatılması olarak düşünebiliriz. Çünkü âlimler eserleriyle hep sesli konuşmuşlardır. Cismani ölüm ve eserle diri olma anlayışının cevabını Hz. Ali'nin bir sözünde buluruz: Âlim ölü de olsa diridir (Amedî, 2018: 247).

Dîvân edebiyatının temel kaynaklarından biri de dindir. Bu sebepten din ve dine ait unsurlar dîvân şairlerinin şiirlerinde yoğun olarak görülmektedir. 15. yüzyıl dîvân edebiyatı mutasavvıf şairlerinden Yusuf Hakîkî Baba da Dîvân'ında dinî unsurları sıkça kullanmıştır. Çalışmamızda Yusuf Hakîkî Baba Dîvânı'nda bulunan “ulemâ” redifli iki şiirden hareketle şairin âlimler için yapmış olduğu vasıflar irdelenmiştir.

2. Âlimlerin Vasıfları:

2.1. Âlimler peygamber vekili ve varisleridir.

İnsanlık tarihinin farklı evrelerinde ilahi mesajı yaymakla görevlendirilmiş peygamberler yüksek ilim ve irfan sahibi kimselerdir. İlahi kelamın ilkeleri en güzel bir biçimde peygamberlerin örnek yaşantılarında tezahür eder. Hiçbir peygamber sahip olduğu ilmi insanlarla paylaşmaktan geri kalmamıştır. Peygamberlerin insanlık için bırakabileceği en anlamlı miras ilahi mesaja dayalı ilimdir. Her bir mümin kendi kabiliyeti oranında peygamber ilmiden istifade eder. Bu ilimden en iyi derecede yaralananlar ilimde derinleşen âlimlerdir. Şair, âlimler din yoluna tabi oldukları için peygamber vekili ve varisidir derken bu varis olma durumunu hadis olarak rivayet edilen “âlimler peygamberlerin varisidir” sözüne telmih yaparak ifade eder. Bilinçli bir tercihin sonucunda din yolunun yolcusu olmak içtenlikle bağlanmayı gerektirir. Bu yolculukta ilim yol erleri için yol azığı hükmündedir. Âlimler peygamberlerden aldıkları ilimle din erlerine yardımcı olurlar. Böylelikle peygamber ilmine varis olan âlimler ayrıca ilim öğretmede ve ilme dayalı hakikatli karar vermede peygambere vekildirler:

Nebiye nâib ü hem enbiyâdur vâris⁷⁸

Tarîk-i dînde ki hem muktedâ durur ulemâ (28/10)⁷⁹

(Peygamberlerin varisi ve vekili olan âlimler, din yolunda da rehberdirler.)

2.2. Âlimler aydındır.

Beyitte rûşinâ, çirağ ve ziya kelimeleri ışıltı, parlaklık, meşale gibi anlamlara gelse de anlamsal olarak fonksiyonlarını düşünmemiz dizelerin anlaşılması açısından daha uygun olacaktır. Aydınlık bir ortam oluşturan bu unsurlar ile âlimlerin ilimleriyle kalblerdeki şüphe ve zihinlerdeki bulanıklığı gidermesi arasında bir irtibat olarak düşünüldüğünde âlimler halkı aydınlatan aydın şahsiyetlerdir. Cemil Meriç, “aydın olmak için önce insan olmak lazım. İnsan mukaddesi olandır” (Düzgün, 2020: 89) der. Bu cümlesiyle Meriç, aydını mukaddes sahibi bir şahsiyet olarak niteler. Âlimler de mukaddesat yönünden güçlü kimselerdir. Beyitte şaire göre, âlimler dünyada nerede olursa olsunlar âşikârdırlar; çünkü onlar ışık gibi dinin meşalesidir. Nitekim ışık ve meşaleye gece karanlığında ne kadar ihtiyaç duyulursa âlimlere de o derece ihtiyaç vardır. Âlimler halkı kalbî ve zihnî yönden aydınlatan meşale misali aydınlardır:

Cihâna kandayısı rûşinâ durur ulemâ

Çirağ-ı dîndür ü zirâ ziyâ durur ulemâ (28/1)

(Âlimler ışık ve dinin kandilidir. Nerede olurlarsa dünyaya aydınlık verirler.)

2.3. Âlimler rehberdir.

Peygamberlerden sonra insanlara hakikatleri hatırlatma, doğru yolu gösterme görevini öncelikli olarak âlimler üstlenmiştir. Sahip oldukları ilim, âlimlere bu görevi gerekli kılmıştır. Dinini yaşamak isteyen herkes âlimler kadar dinî ilimlerde uzmanlaşamayabilir. İnananlar dinî sorumlulukları yerine getirmede bir takım şüpheleri gidermek, ibadetlerin yerine getirilmesinde bilinmesi gerekenleri öğrenmek, ihtilafli durumlarda danışmak için âlimlerin ilimlerinden yararlanırlar. Şair, ilk beyitte dine tabi olanlara âlimlerin rehber olduğunu açıkça belirtir. Âlimlerde söz ve eylem çatışması hoş olmayan bir

⁷⁸ Bu bildiriye örnek olarak kullanılan beyitler Erdoğan BOZ tarafından hazırlanmış *Hakikî Dîvânı* adlı eserden alınmıştır. *Hakikî Dîvânı*. Ankara: <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194363/hakiki-divani.html> (Er. Tar.: 25.08.2022).

⁷⁹ Beyitlerin sonlarında parantez içinde verilen numaralar Erdoğan Boz, (2017) tarafından hazırlanan çalışmadaki şiir ve beyit numaralarını göstermektedir.

durumdur. Âlim kimse herkesten önce söylediklerini kendi hayatında kendisi uygulamalıdır. Eylem sözün vücut bulmuş hali olmalıdır. Bu durumun önemini bilen şair ikinci beyitte âlimlerin ilim ve amel-lerinin birbirine uygun olmasıyla âlimlerin kalplere kesin bir nur olduğunu ifade eder. İlim ve eylem uyumu içinde olan âlimler şüphe uyandırmadığından kesin bir nur olarak anılmışlardır. Söz ve eylem uyumu sağlayamamak insanlar üzerinde hiçbir tesir oluşturamayacağından rehberlik de oluşamaz:

İdene şer'a iktidâ ulemâ

Reh-ber oldı bu reh-nümâ ulemâ (29/1)

(Âlimler şeriatı uyanlara yol gösterici rehber oldular)

Çü ilme ola mukâbil amel bil olur ayn

Kulûba nûr-ı yakîn u reh-nümâ durur ulemâ (28/11)

(İlmin karşılığında amel olunca bil ki âlimler yol gösterici olarak kalplere kesin nur olurlar.)

2.4. Âlimler gönle şifa, derde devâdır.

Varlık aleminde yaratılış hikmetinin cevabını arayan, sorgulayan tek tür insandır. Bu arayış ve sorgulamada kalp tatmin edici cevaplar ister. İnsanın hayat yolculuğu çeşitli zorluklarla örülü olduğundan bu yolculuk hali insanı kalb, zihin, beden yönlerinden kimi zaman yorar. Gönül daraldığında ferahlatıcı sözler, tavsiyeler ve çıkış yolu gösterme şifa niteliği taşır. Bu gibi durumlarda âlimlerin sözleri, tavsiyeleri gönlü ve kalbi rahatlatır. Beyitte âlimler safâ bağışlar böylelikle gamlı gönüller mutlu olur denilmiştir. Âlimlerin safâ olarak bağışladıkları hikmetli sözlerdir:

Görse gamgîn gönüller olur şâd

Hem bağışlar ana safâ ulemâ (29/12)

(Gamlı gönüller âlimleri görünce sevinçli olur, âlimler onlara huzur verir.)

Nefsin bitmek tükenmek bilmeyen arzuları insanı nefsi arzuların esiri haline dönüştürürken kişiyi de günah çemberinin içine alır. Özgür olduğunu zanneden insan bir tutsağa dönüşür. Kalp huzura eremez. Huzursuz kalp de sahibini huzursuz eder. "Gönüller ancak Allah'ı anmakla yatıştır" (Gölpınarlı, 2005: 288) ayetinde de ifade edildiği gibi kalbe dinginlik ve huzur veren yegane şey Allah'ı anmaktır. İlim ve zikir ehli âlimler kalbin bu ihtiyacını iyi bildikleri için kalbi huzursuz, günah çemberine haps olmuş kişilere yardımcı olurlar. Şair beyitte âlimlerin sözlerinin tatlılığı nefsi hastalıkları giderir hasta günahkara şifa olur diyerek âlimlerin illetli nefisler ve hastalıklı günahkarlar için şifa olduğunu belirtir:

Halâveti sözünün nefis illetin giderür

Marîz ma'siyete hem şifâ durur ulemâ (28/5)

(Âlimlerin sözlerinin tatlılığı nefsi hastalıkları giderir hasta günahkarlara şifa olur.)

Kalbin huzursuzluğu önlem alınmazsa bütün bedeni rahatsız edebilir. Kalbi teskin ve tatmin edecek şey beraberinde zihni de rahatlatır. Yusuf Hakîkî beyitte yüzüm onların ayaklarına toprak olsun çünkü âlimler bütün derde devâdır diyerek âlimlerin kalbin; zihin ve beden üzerindeki etkisinin farkındadır:

Yüzüm ayaklarına olsun anların toprak

Ki dertlüyem kamu derde devâ durur ulemâ (28/6)

(Yüzüm onların ayaklarına toprak olsun çünkü âlimler bütün derde devâdır.)

2.5. Âlimler hakikat ve marifet ehlidirler.

Âlime yaraşan sahib olduğu ilmiyle hakikat yolunun yolcusu olmak ve yaşantısıyla, sözleriyle hakikate ışık tutmaktır. Şeriat, tarikat, hakikat ve marifet dört kapıdır. Şeriat bir ağaç hakikat onun meyvesidir (Uludağ, 2005:153). Bu dört kapı Hakk'a ulaşmanın kapılarıdır. Şeriat ve tarikata herkes rahatlıkla ulaşabilir ancak hakikat ve Allah hakkında bilgi sahibi demek olan marifet, ilimde derinleşmeyi gerektirir. Beyitte şair, hakikatler ilmi âriflerindir ki bu rütbe cahile verilmez diyerek hakikat makamını yüksek bir mertebe olarak belirtir:

Hakâyık ilmi çün ârifleründür

Bil ol rütbe ki her mechûle degmez (199/6)

(Hakikatler ilmi âriflerindir ki bu rütbe cahile verilmez.)

Allah Teala'nın kendi zatını, sıfatlarını, isimlerini ve fiillerini müşahede ettirdiği kimseye ârif, bu müşahede ve temaşadan hasıl olan bilgiye de marifet denir (Uludağ, 2005: 44). Âlimlik vasfının en temel özellikleri irfan ve marifet sahibi olabilmektir. Şair ârif olabilmenin koşulu olarak hakikat ve marifet sahibi olmayı gerekli görür. Beyitte kalbin hakikatler denizi olarak ifade edilmesi hakikatlerin deniz misali uçsuz bucaksız enginliğine benzetilirken bu hakikatler denizindeki her bir marifet bilgisi de inci olarak tasavvur edilmiştir. Her bir marifet bilgisinin inci olarak algılanması marifetin ne derece kıymetli olduğuna işaret eder. Hakikatten marifete geçiş ya da hakikatlerin içerisinde marifet sahibi olabilmeyi anladığımız beyitte şair, ârifim diyorsan kalbin hakikatler denizi olmalı ve o denizden armağanın varsa marifet incileri ver der:

Ârifem dirsен hakâyık bahrıdur kalbün bize

Vir maârif gevherinden armağanun varısa (518/7)

(Ârifim diyorsan kalbin hakikatler denizi olmalı ve o denizden armağanın varsa marifet incileri ver.)

2.6. Âlimler yakîn ehli dirler.

Yakîn sözlükte kesin ve apaçık bilgi, şüphe ve tereddüte yer bırakmayan doğru ve gerçek anlamının yanı sıra tasavvuf literatüründe bir şeyin hakikati konusunda kalbin doyum halinde olması anlamını da taşır (Uludağ, 2005: 386). Marifet sahibi âlimler, bu kalbi doyuma yakînin ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn aşamaları neticesinde ulaşırlar. Yakîne eren âlim huzurlu ve huzur vericidir. Bu vasıf âlimliğin adeta altın ayarıdır. Yakîn yoksa şüphe vardır ve her şüphe yeni şüpheleri beraberinde getirir. İman ve samimiyetin zirve noktası yakîndir. Beyitte âlimin ameli yakîn ile olmalı yoksa âlimim diyen ne kadar faziletlere sahip olsa da câhil olduğu ifade edilmiştir:

Âlim ki olmadı ameli ol yakînsiz

Ne denlü ehli fazlısa nâdân yirinedür (152/13)

(Âlimin ameli yakîn ile olmalı yoksa âlimim diyen ne kadar faziletlere sahip olsa da câhildir.)

2.7. Âlimler dinleyicidir.

Söylenen sözü dinlemek; söz söyleyenin konuşmasına izin vermek, söz sahibine saygı duymak ve öğrenmeye açık olmaktır. Söz dinlenir doğrusuna uyulur anlayışı Zümer sûresi 18. ayette şöyle ifade edilir: “ o kullarım ki sözü dinlerler de en güzeline uyarlar (Gölpınarlı, 2005: 542). Dinleme adabını ifade eden ayet aynı zamanda söz sahibinin düşünme/konuşma hürriyetini de belirtir. Beyitte âlim de olsan nasihata kulak ver uyarısı dağ ve yol benzetmesi üzerinden yapılmıştır. Dağ ne kadar yüksek olursa olsun yol üzerinden bir şekilde onu aşıp geçer. Dağ misali engin bilgi sahibi bir âlim de olsan öğreneceğin yeni şeyler yeni yöntemler vardır:

Âlimisen de ur kulağ nusha bilürsine hocam

Yol üzerinden aşduğı yüksekise ne denlü tağ (278/22)

(Âlim de olsan nasihata kulak ver, dağ ne kadar yüksek olursa olsun yol üzerinden bir şekilde onu aşır geçer.)

2.8. Âlimler yüksek mertebe sahipleridir.

Âlimlerin ilimde peygamber varisi ve yaşantılarıyla kâmil insan olmaları onları halk içinde itibarlı kılar. Fakat onlar, bu özelliklerini şahsi menfaatlerini gerçekleştirmek için kullanmazlar. İçtenlikle Hakk'a bağlılıkları en büyük motivasyonlarıdır. İlmin beraberinde getirmiş olduğu bu itibar âlimleri toplum içerisinde ayrıcalıklı kılmaz. Onlar da toplumsal yaşamda diğer insanlar gibi hak ve hürriyetlerde eşittir. Beyitte şair, kimse rütbede âlimler gibi olamaz onlar mertebe bakımından halktan üstündür der. Bu üstünlük ahlaki güzellik ve ilim derecesi bakımından bir üstünlüktür:

Derrecâtıla durur halk üzere rif'ati bil

Kimse rütbede ki misl-i ulemâ olmaya hîç (101/18)

(Kimse rütbede âlimler gibi olamaz onlar mertebe bakımından halktan üstündür.)

Âlimlerin ahlaki güzellik ve ilim derecesi bakımından üstünlükleri beyitte şehitlerin kanyla eş değer görülmüştür. Şehitler kanlarıyla âlimler ilim ve amelleriyle Hakk'ın huzuruna varır. Her iki zümrenin fedakarlığı kendilerinden ziyade insanlardır. Şair, âlimlerin faziletiyle şehitlerin kanını bir tutmaktadır:

Cân-ı ulemâ fazileti hem

Cism-i şühedâ akıtduğı dem (385/10)

(Âlimlerin varlığının faziletiyle şehitlerin akıttığı kan aynı değerdedir.)

2.9. Âlimler takva ehli ve alçak gönüllüdürler.

Takva sakınma, korunma sözcük anlamlarının dışında tasavvuftaki karşılığı insanın kendisini Allah'tan uzaklaştıracak şeylerden uzak durması (Uludağ, 2005: 342) olarak tanımlanır. Takva sahibi Allah'ın her an görüp gözetin olduğunu kendi bilincinde sürekli hatırdadır. Bu bilinç, takvalı kimsenin söz ve davranışlarının şekillenmesinde temel uyarıcıdır. Bu düşüncedeki kişi söylediği ve yaptığı her şeyin farkında olarak Hakk'ın rızasına uygunluğu esas alır. Bir yönüyle dış dünyada vakar denilen ağırbaşlılık biçiminde kendisini gösteren takva bir yönüyle de iç dünyada içsel huzur olarak varlığını oluşturur. Beyitte takvanın beraberinde getirdiği vakarın âlime yakıştığını bu vakarlı halin eğreti bir biçimde değil kararsız ve kendinden geçmiş bir aşığın aşkı gibi içten olmalıdır ifadesi anlaşılmaktadır. Ayrıca şair sufilerin süsü olarak huzuru, ibadet ehlinin süsünün ise alçakgönüllülük olduğunu söyler:

Âlime yaraşur vakâr âşık-ı mest-i bî-karâr

Zîver-i sūfinün huzûr zîneti âbidün hudu' (271/9)

(Kararsız ve kendinden geçmiş âşık misali âlime vakar yakışır. Sufilerin süsü huzur, ibadet ehlinin süsü ise alçakgönüllülüktür.)

2.10. Âlimler hilm ve hayâ sahibi muallimlerdir.

Hilm, öfke ve hiddet zamanında gösterilen sükunet, haksızlık yapana karşılık vermeyi erteleme (Uludağ, 2005: 170) anlamında sabır ve tahammül gerektiren bir davranıştır. Hz. Ali'ya ait ilim hilm muhtaçtır (Amedî, 2018: 246) sözü ilim ve hilm münasebetini göstremesi açısından önemlidir. Hilmin oluşmasında sabır, tahammül olmakla birlikte halktan ve Hak'tan utanma diye bilinen hayâ da vardır. Âlimlerin hilm ve hayâ ile itibarları daha da güzelleşir, saygınlıkları artar. Âlimler sahip oldukları ilmi başkalarına öğretmekle de sorumludurlar. Bu sorumluluk bilinci âlimleri muallim olarak vasıflandırır. Böylelikle âlimler kendilerinden sonra ilim meşalesini devr alacak öğrenciler yetiştiren muallimlerdir.

Âlimlerin muallimliği sadece öğrencilerine yönelik değil halktan her kesime yöneliktir. Halk tek tipten oluşan bir insan topluluğu değil aksine farklı karakter ve farklı eğitim seviyelerinden oluşan insan topluluğudur. Nitekim halk içinde cahiller de âlimlerin muhatabı olabilir. Âlimlerin bunlara tavrı yine hilm ve hayâ ile olmalıdır. Beyitte âlimler edepsiz kişiye karşı sükut ederek hilm ve hayâyı duruşlarıyla öğrettiği belirtilmiştir:

Ger sükût ide bî-edeb kişiye

Hilmi ta'lim ider hayâ ulemâ (29/6)

(Âlimler edepsiz kişiye karşı sükut ederek hilm ve hayâyı öğretirler.)

2.11. Âlimler Allah'ın lutuf ve rahmet vesileleridir.

Âlimler toplumsal huzur ve sükûnetin devamı, gönüllerin dinginliği, ilmin yaygınlaşması açısından halkın yararınadır. İlmîyle insanları aydınlatan âlimler doğru yolun işaret taşları gibidir. İnsanlara hakikat üzere anlamlı yaşamayı hatırlatarak yardımcı olurlar. Şair, Allah'a şükürde bulunarak biz günahkar kulları için dünyada rahmet ve lütuf olarak gördüğü âlimleri söylerken kendisini de günahkar kullar arasında anmaktadır:

Hakîkî şükr ana ki biz yazuklu kullarıçün

Cihâna rahmet ü lutf-ı hüâ durur ulemâ (28/17)

(Hakîkî, Allah'a şükürler olsun ki biz günahkar kulları için âlimler dünya rahmet ve lütuftur.)

2.12. Âlimler Allah'ın gölgesi kâmil insanlardır.

Allah mutlak hakikat ve varlığı zorunlu olan vâcibü'l-vücûttur. Yaratılmışların hiçbirine benzemediği gibi hiçbir şey de O'na teşbih edilemez. Zıllullâh ifadesi Allah'ın gölgesi olarak Türkçeye tercüme edilse de bu ifade tasavvufî manasıyla vâhidîyyet mertebesini tahakkuk ettiren insan-ı kâmil'dir (Erginli, 2006:1258) şeklinde anlaşılmalıdır. Zira Allah'ın gölgesi olamaz; çünkü O, Samed'dir. Zıllullâhtan maksat seyr-i sülûkunu tamamlamış kâmil insandır. Kâmil insan, nefsinin Hakk'ın rızasına râm ettirmiş, Hakk'ı, hakikati ve adeleti üstün tutan, güzel ahlakta üstün insan niteliğinde gerçek bir Hak eridir. Hak erleri sözleri ve yaşantılarıyla insanlar için hakikat yolunun öncüleridir. Beyitte zıllullah sultana teşbih edilmiştir. Sultanlar bir ülkede tebasının hükümdarlığını yaparken halkın zahiri sorunlarıyla mükelleftir. Zıllullah da bulunduğu merteye gereği inananların gönül sultanlarıdır. Şairin, beyitte bil ki zıllullah sultandır Allah âlimlerin gölgesini üzerimizden ayırmasın ifadesi âlimlerin uzun ömürlü olması dileği anlaşılabilir gibi toplumda varlıklarının dâim ve âlim yetiştirme yollarının açık olması şeklinde de anlaşılabilir:

Bil ki sultân durur u zıllullâh

Irmasun sâyesin hüâ ulemâ (29/18)

(Bil ki zıllullah sultandır, Allah âlimlerin gölgesini üzerimizden ayırmasın.)

Sonuç

Yusuf Hakîkî Baba 15. yüzyıl dîvân edebiyatında *Dîvân* sahibi mutasavvıf şairlerdendir. Halk arasında Hakîkî Baba ve Gül Baba diye de anılan Yûsuf Hakîkî Baba, Somuncu Baba adıyla tanınan ünlü Şeyh Hamîd-i Aksarâyî'nin oğludur. Mutasavvıf kimliğinin oluşmasında babasının ve babasının öğrencisi aynı zamanda halifesi Hâcî Bayram-ı Velî'nin katkıları büyüktür.

Manzum ve nesir eserler yazan Yusuf Hakîkî Baba'nın eserleri tasavvufî içeriklidir. Bu açıdan tasavvuf edebiyatı ve tarihi açısından önemli bir şahsiyettir. *Dîvân*'ında dinî unsurları sıkça kullanması şairin mutasavvıf kimliğinin yansımasıdır. Ancak şair bir beyitte *Hakîkî şükr ana ki biz yazuklu kullarıçün/ Cihâna rahmet ü lutf-ı hüvâ durur ulemâ* (28/17) derken kendisini âlim olarak değil günahkar bir kul olarak ifade eder. Bu şairin mütevazı duruşudur.

Dîvân'da bulunan "ulemâ" redifli iki şiirden hareketle şairin âlimlere atfettiği vasıflar tespit edilmiştir. Şair göre âlimler şu vasıflara sahip olmalıdır: 1. Âlimler peygamber vekili ve varisleridir. 2. Âlimler aydındır. 3. Âlimler rehberdir. 4. Âlimler gönle şifa, derde devâdır. 5. Âlimler hakikat ve marifet ehlidirler. 6. Âlimler yakîn ehlidirler. 7. Âlimler dinleyicidir. 8. Âlimler yüksek mertebe sahipleridir. 9. Âlimler takva ehli ve alçak gönüllüdürler. 10. Âlimler hilm ve hayâ sahibi muallimlerdir. 11. Âlimler Allah'ın lutuf ve rahmet vesileleridir. 12. Âlimler Allah'ın gölgesi kâmil insanlardır.

Tespit ettiğimiz âlimlerin vasıfları aynı zamanda şairin âlimlere bakışını yansıtmaktadır. Şairin tasavvurundaki âlim, sıradan bir din hocası değil tasavvuf düşüncesindeki insan-ı kâmilidir. Bu kâmil insan peygamberin ilim varisi, Allah'ın gölgesi olarak vâf edilen zıllullahtır. Âlimleri Allah'ın lutuf ve rahmet vesileleri olarak gören şairin âlimlere saygı ve sevgisi âşikârdır.

Şair, nasir ve mutasavvıf bir kimliğe sahip Yusuf Hakîkî Baba'nın *Dîvân*'ından hareketle *Yusuf Hakîkî Baba Dîvânı'nda Âlimlerin Vasıfları* adlı çalışmanın mutasavvıf bir şahsiyetin zihin dünyasındaki âlimlerin vasıflarının daha iyi anlaşılmasına katkı sunması amaçlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Ayverdi, İlhan (2010). Misalli Büyük Türkçe Sözlük. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Boz, Erdoğan (2017). Hakîkî Dîvânı. Ankara: <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194363/hakiki-divani.html> (Er. Tar.: 25.08.2022).
- Candan, Abdulcelil (2011). Ulemanın Gücü. Van: Bilge Adamlar Yayınları.
- Devellioğlu, Ferit (1997). Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Düzgün, Şaban Ali (2018). Aydınlanmanın Keşif Araçları. Ankara: Otto Yayınları.
- Düzgün, Şaban Ali (2020). Dini Anlama Kılavuzu. Ankara: Otto Yayınları.
- Erginli, Zafer ve diğerleri (2006). Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü. Trabzon: Kalem Yayınları.
- Gölpınarlı, Abdalbâki (2005). Kur'an-ı Kerîm ve Meâli. İstanbul: Milenyum Yayıncılık.
- Muahmmedî Reyşehrî, (2020). Mizanu'l-Hikme. (Çev. Kadri Çelik). 2. C. İstanbul: Kevser Yayıncılık.
- Muhammed Temimî Amedî, (2018). Gurerü'l-Hikem. (Çev. Kadri Çelik). İstanbul: Önsöz Yayıncılık.
- Su, Hüseyin ve Karadeniz, A. (2010). Safahat. Ankara: Hece Yayınları.
- Uludağ, Süleyman (2005). Tasavvuf Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Kabalcı Yayınevi

SELÇUKLU MİRASI ALAYHAN'IN BULUNDUĞU BÖLGEYE KATKILARI ÜZERİNE BAZI TESPİTLER

Melisa DÜZGEN

Aksaray Üniversitesi

duzgenm1@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8142-9914

Özet

Tarihin farklı dönemlerinde Anadolu toprakları her zaman ekonomik etkileşim alanı olmuştur. Anadolu'nun fethi ile birlikte Selçuklu ve Beylikler döneminde Anadolu'daki ekonomik hareketliliğin daha canlı, güvenli ve sağlıklı olması adına Kervansaraylar önemli bir işlev görmüştür. Han ve kervansaraylar, ticarî taşımacılığın hayvanların güçlerinden yararlanılarak yapıldığı zamanlarda ihtiyaca yönelik olarak ortaya çıkmış olan sosyal hizmet binalarıdır. Kervansarayların yolcu ve tüccarlara verdiği hizmetler dışında bulunduğu bölgenin ekonomik ve kültürel gelişimine de büyük katkı sağlamıştır. Hanlar ve Kervansaraylar o kadar yaygınlaşmış durumdadır ki Anadolu'nun hemen her şehrinde ve büyük ticaret yolları üzerinde bu yapıları görmek mümkündür. Han ve Kervansaraylar o beldenin, ticarî hareketliliğini, devrinin mimarî özelliğini ve sosyal hayatını göstermesi açısından önemlidirler. Bunun yanında bir bölgede mevcut olan han ve kervansarayların sayısı o yerin nüfus oranını, iktisadî durumunu ve halkın geçim seviyesini yansıtan önemli kaynaklardan birisidir. Özellikle Selçuklu döneminde Anadolu toprakları üzerinde bu türden yapılara sıklıkla rastlanmakta ve bu da Anadolu'nun ticaret açısından önemli bir merkez olduğunu göstermektedir. Bu kervansaraylardan biri de II. Kılıçarslan tarafından yaptırılan Aksaray'a 34 kilometre uzaklıkta bulunan Alayhan'dır. Alayhanı yaklaşık 2 bin metrekarelik bir alana inşa edilmiştir. Avlu kısmı tamamen yıkılmış olmakla birlikte hol bölümünün dışa taşkın taç kapısı sağlam durumdadır ve geometrik süslemeleri hala mevcuttur. Kapı kemeri üstündeki başı cepheden, vücudu iki yanlardan tasvir edilmiş olan arslan figürünün de sembolik olarak Kılıçarslan'a bağlandığı araştırmacılar tarafından kabul edilmektedir. Alayhan plan tipi olarak açık bölüm ve kapalı bölümden oluşmaktadır. Bu çalışmada alanyazından hareketle Alayhan'ın bulunduğu bölgeye katkısı incelenecektir. Ayrıca görüşme yöntemiyle bölgedeki insanların Alayhan hakkındaki bazı hatıralarına yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Alayhan, Aksaray, Kervansaray.

***SOME FINDINGS ON THE CONTRIBUTIONS OF SELJUK LEGACY ALAYHAN
TO THE REGION***

Abstract

Anatolian lands have always been an area of economic interaction in different periods of history. With the conquest of Anatolia, the Caravanserais played an important role in making the economic activity in Anatolia more lively, safe and healthy during the Seljuk and Principalities period. Inns and caravanserais are social service buildings that emerged for the needs when commercial transportation was carried out by using the power of animals. Apart from the services provided by the caravanserais to passengers and merchants, it also contributed greatly to the economic and cultural development of the region. Inns and caravanserais have become so widespread that it is possible to see these structures in almost every city of Anatolia and on major trade routes. Inns and caravanserais are important in terms of showing the commercial activity of that town, the architectural features of the period and the social life. In addition, the number of inns and caravanserais in a region is one of the important sources that reflect the population rate, economic situation and livelihood of the people. Especially during the Seljuk period, such structures are frequently encountered on Anatolian lands, and this shows that Anatolia was an important center in terms of trade. One of these caravanserais II. It is Alayhan, 34 kilometers from Aksaray, built by Kılıçarslan. Alayhanı was built on an area of approximately 2 thousand square meters. Although the courtyard part was completely destroyed, the overhanging crown door of the hall section is intact and its geometric decorations are still present. It is accepted by the researchers that the lion figure, whose head is depicted from the front and whose body is depicted from both sides, is symbolically attached to Kılıçarslan on the door arch. Alayhan consists of open section and closed section as plan type. In this study, Alayhan's contribution to the region will be examined based on the literature. In addition, some memories of people in the region about Alayhan will be included with the interview method.

Keywords: *Alayhan, Aksaray, Caravanserai.*

GİRİŞ

Kervansaraylar kitabelerinde ve kaynaklarda Ribat adı ile anılmaktadır.⁸⁰ Kervansarayların inşa edilmesi ilk olarak, Orta Asya'da başlayıp, İran'da gelişerek Anadoluda son şeklini almıştır. İpek yolu ticaretinin önemli noktası olan Tebriz ile İstanbul'u birleştiren iki ticaret yolu vardır. Birincisi, kuzeyden Erzurum, Erzincan, Sivas, Tokat, Ankara, Bolu ve Bursa üzerinden işlemektedir. İkincisi ise güneyden olup Van, Bitlis, Diyarbakır, Birecik, Halep, Adana, Konya, Aksaray, Akşehir, Kütahya ve Bursa yolundan işlemektedir.⁸¹ Selçuklu sultanları Anadolu'da ticaretin gelişmesine çok önem vermiş olup, Anadolu'nun neredeyse her noktasında kervansaray inşa ettirmişlerdir.

Han ve Kervansaraylar, bulunduğu bölgenin kültürünü mimari özelliğini ve sosyal yapısını anlamak açısından önemlidir. Kervansaraylar kervanların güvenliği ve konaklaması için inşa ettirilmiş yapılar olup,⁸² aynı zamanda gelen yolcuların yemek ihtiyaçlarını karşıladığı aşhane bölümü bulunan yapılardır.⁸³ Anadolu Selçuklu kervansaraylarının geneli, çevresinde çeşitli mekânların yer aldığı açık bir avlu ve hol bölümünden oluşmaktadır. Kervansarayların avlu kısmında mescid ve hamam bulunmaktadır. Gerekliğinde ise inşa ettirilen bu yapıların hapishane olarak da kullanıldığı bilinmektedir. Hanlar ve Kervansaraylar lojistik merkez olarak düşünüldüğünde, Anadolu topraklarında aktif bir biçimde kullanılmışlardır.⁸⁴ Konum itibari ile yolların kesişme noktasında bulunan Aksaray'daki önemli Selçuklu kervansarayları bugün hala önemini korumaktadır. II.Kılıçaslan Saltanatında tamamlandığı bilinen Alayhan bu kervansarayların örneklerinden birisidir.

1:ALAYHAN

Alayhanı XIII. yüzyıla ait bir Selçuklu kervansarayı olup, aynı zamanda Anadolu'da ilk kervansaray olma özelliğini taşımaktadır. Selçuklular döneminde buraya Pervane Ribatı denilmiştir. Alayhan'ın II.Kılıçaslan hükümdarlığının son yılında yapıldığı bilinmekte olup,⁸⁵ hala turistik amaçlı kullanılmaktadır.

Sultan Hanları tipinin öncüsüdür. Yapı plan tipi olarak açık bölüm ve kapalı bölümden oluşmaktadır. Selçuklu Dönemi taş işçiliğinin en güzel örneklerinden birisi olup, mimarisinde geometrik süslemelerin olduğu görülmektedir. (Şekil 3). Kervansarayın iç ve dış tarafı kesme taşlarla kaplıdır.(Şekil 1-5) Avlu kısmı tamamen yıkılmış olmakla birlikte, hol bölümünün dış tarafına gelen taç kapısı sağlam durumdadır.(Şekil 6). Yapı inşa edildiği bölgede bir yamaç üzerine kurulmuş olup, kuzey bölümü yüksekte, güney kısmı ise daha aşağıda kalmaktadır. Alayhan'ın giriş kapısının hizasında ise tek başlı çift gövdeli aslan figürü yer almaktadır. (Şekil 2). Tek başlı çift gövdeli aslan figürü, II.Kılıçaslan'ın da mührü olduğu bilinmektedir. Tek Başlı çift gövdeli aslan figürü Aksaray Belediyesi tarafından, medeniyet şehri Aksaray'ın tarihini ve kültürünü daha iyi aktarabilmek için 2014 yılında logo olarak belirlenmiştir.

⁸⁰ Selami Sönmez, "Ortaçağ Türk ve İslam Dünyasında Kervansaraylar(Hanlar- Ribatlar)", *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2007, C.0, S.15, s.272.

⁸¹ Mustafa Fırat Gül, "Aksaray Şehrinin İktisadi Tarihi Hakkında Bir Deneme", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 2013, S. 14, s.136.

⁸² Ali Bakkal, "Antalya Selçuklu Kervansarayları", *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2019, C.4, S.4, s.523.

⁸³ Osman Turan, "Selçuk Kervansarayları", s.479.

⁸⁴ Osman Okumuş, Mutlu Uygun, "Han ve Kervansaraydan Bugüne Aksaray'ın Lojistik Organizasyonu, II.Ulusal Lojistik ve Tedarik Zinciri Kongresi, 2013, s.527.

⁸⁵ Altun Ara, "Alay Hanı", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (bundan sonra D.İ.A.)*, Diyanet Vakfı Yayınları, 1989, C. 2, s.348.

2: ALAYHAN İLE İLGİLİ SÖZLÜ TARİH ÇALIŞMASI

Alayhan ile ilgili yapılan bu çalışmada, Alayhan'ın ismini aldığı civar köyden ve Alayhan hakkında fikir sahibi olabilecek insanlardan sözlü tarih çalışması yapılmıştır. Bu çalışma daha çok ileriki yaş yani genellikle 60 yaş üstü katılımcılar üzerinden ele alınmıştır. Katılımcılara bir takım sorular yöneltilmiştir. Bu soruların karşılığında katılımcıların Alayhan hakkındaki yaşam deneyimleri kaydedilerek hatıraları ele alınmıştır.

İlk olarak katılımcılara çalışmayı yapan kişinin kendini tanıtmalarıyla başlanmıştır. Daha sonrada katılımcılara bir takım sorular yöneltilmiş ve hayat hikayelerini anlatmaları istenmiştir. Katılımcıların Alayhan ile ilgili anlatıları şu şekildedir;

1.Katılımcı

Hayatınızı anlatırmısınız? sorusuna karşılık hayatından bahsederken Beş kardeş olduklarından ve çocukluğunun handa oynamakla geçtiğini, çocukken kendisinin ve ailesinin orada vakit geçirdiğini, fakat uzun zamandır gitmediğini, han'ın restore edilmiş halininin güzel olduğunu dile getirmiştir.

2. Katılımcı

Alayhan hakkında bilginiz varsa bahsedermisiniz? Sorusuna karşılık Katılımcı evlendiği zaman Alayhana geldiğini dile getirerek, Önceden yıkık bir durumda olduğunu fakat sonradan restore edildiğini dile getirmiştir.

Burada bir hamam olduğu söyleniyor bu konu hakkındaki düşünceleriniz nelerdir? Sorusuna karşılık katılımcı hamam olduğunu bilmiyorum fakat yıkık bir yapının olduğu aklımda kalmış diyerek sözlerine devam etmiştir.

3.Katılımcı

Alayhan hakkında ne biliyorsunuz bana bildiklerinizden bahseder misiniz? Sorusuna karşılık katılımcı Alayhan'ın köylerini temsil ettiğini dile getirerek, hatta üstündeki çift gövdeli tek başlı aslan figüründe onları temsil ettiğini düşünmektedir. Selçuklu zamanından kalma bir han olduğunu dile getirmiştir.

Neden aslan figürünün sizi temsil ettiğini düşünüyorsunuz? Sorusuna karşılık katılımcı, Aksaray' da Anadolu Aslanı diye bilinen bir köpek cinsi olduğunu o motifin oradan geldiğinin tahmin ettiğini dile getirmiştir.

3. Katılımcının düşüncelerine ek olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesinde "Anadolu'da bir aslan gördüm" şeklinde bahsettiği Aslan'ın, 3.Katılımcının bahsettiği köpek olabilir mi sorunu akıllara getirmektedir.

4.Katılımcı

Alayhan ile ilgili anılarınız var mı varsa bahsedermisiniz? Sorusuna karşılık, Katılımcı gençken arkadaşlarıyla her zaman orada toplandıklarını dile getirmiştir. Köyün futbol takımı olduğundan bahsederek, civar köydeki insanlarla futbol oynamaya gittiklerini ve toplanma yerinde Alayhan olduğunu dile getirmiştir.Tarihi hakkında ise önceden bu kervansaray'ın konaklama yeri olarak kullanıldığını bildiğini. Selçuklu zamanında II.Kılıçarslan tarafından yaptırıldığını bildiğini dile getirmiştir.

SONUÇ

Kervansaraylar dünyada başka medeniyetlerde örneğine rastlanmayan kurumlar olup geleneksel mimarimizi yansıtan eserlerdir. Alayhan'ın açık ve kapalı avludan oluşan mimari yapı tipi olduğu

görülmektedir. Özellikle dış duvar mimarisinde taş süsleme sanatı oldukça özenli bir şekilde kullanılmıştır.

2022 yılında hazırlanan bu çalışmada Kültür ve Medeniyet Şehri olan Aksaray İlindeki Alayhan Kervansarayı'nın tarihi bölgeye katkısı, ne için inşa ettirildiği ele alınmıştır. Civar köydeki(Alayhan Köyü) insanlar ile soru cevap şeklinde sözlü tarih çalışması yapılmış ve insanların Alayhan ile ilgili hatıralarına yer verilmiştir. Aksaray (Alayhan) ile ilgili kültür çalışması yapılmış ve Hanın tarihi aktarılmaya çalışılmıştır.

KAYNAKLAR

- ARA Altun, “Alay Hanı”, Diyanet İslam Ansiklopedisi (bundan sonra D.İ.A.), C. 2, Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.
- BAKKAL Ali, “Antalya Selçuklu Kervansarayları”, Türk Akademik Araştırmalar Dergisi, 2019, C.4, S.4.
- GÜL Mustafa Fırat, “Aksaray Şehrinin İktisadi Tarihi Hakkında Bir Deneme”, Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, 2013, S. 14.
- OKUMUŞ Osman, UYGUN Mutlu, “Han ve Kervansaraydan Bugüne Aksaray’ın Lojistik Organizasyonu, II.Ulusal Lojistik ve Tedarik Zinciri Kongresi, 2013.
- SÖNMEZ Selami, “Ortaçağ Türk ve İslam Dünyasında Kervansaraylar(Hanlar- Ribatlar)”, Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, 2007, C.0, S.15.
- TURAN Osman, “Selçuk Kervansarayları”.

EKLER

Resim1: Melisa Düzgen Arşivi

Resim 2: Melisa Düzgen Arşivi

Resim 3: Melisa Düzgen Arşivi

Restorasyon Öncesi

Resim 4: <https://www.fibhaber.com/nevsehir-aksaray-arasindaki-tarihi-hanlar-makale,2784.html>

Restorasyon Sonrası
Resim 5: Melisa Düzgen Arşivi

Resim 6: Melisa Düzgen Arşivi.

AKSARAYLI HASAN RIZÂYÎ'NİN KADILIK MERKEZLERİNE DAİR BİR ESERİ

Doç. Dr. Muhittin TURAN

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

muhit_33@hotmail.com

ORCID: 0000-0003-1499-7916

Muhammet H. CANKURT

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

muhammeth.can68@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3486-104x

Özet

Kadı, Osmanlı Devleti'nde hem ilmî hem de idarî teşkilatın önemli bir memuruydu. Bulunduğu kazada hem belediye reisi hem noter hem hâkim hem şehirdeki vakıfların müfettişi hem de şehrin asayişini yürütmekle görevli kolluk kuvvetlerini denetleyen bir devlet memuru konumundaydı. Osmanlı coğrafyasının her tarafında görev yapan kadıların bazılarının tutmuş olduğu kişisel notlarda kadılık memuriyeti ile ilgili bilgiler, kazaların çeşitli yönlerden durumu, kadılık rütbeleri, kadılığın bulunduğu sancaklar, kadılıkların İstanbul'a olan uzaklıkları vs. bulunurdu. Bu notlar, kişisel olarak alınmış notlar olmaları yanı sıra resmi bir vesika niteliği de taşıyorlardı. İşte tüm Osmanlı coğrafyasındaki kadılık merkezlerinin yer aldığı sayılı yazma eserlerden biri de bu çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır. Çalışmamız, XVII. yy. divan şairlerinden Aksaraylı Hasan Rızâyî'nin kadılık merkezlerini ismen kaleme aldığı eseridir. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi İbnü'l-Emin Koleksiyonu 2928'de yer alan eser, 4 varaktır. Rızâyî adına –sehven- İlahiler (İlâhiyyât) ismiyle kayıtlı olan bu eser, talik hatla kaleme alınmıştır. Hasan Rızâyî'nin bir manzumesi ile (192b) başlayan eserde derkenarlarda geçen “harfû'l-elif, harfû'l-bâ..” ifadeleriyle kadılık merkezleri alfabetik olarak verilmiştir. Kazaların gelirine, nüfusuna, konumuna ve büyüklüğü neticesinde kadıların aldıkları “yevmiye”nin miktarına göre derecelendirilen “rütbe”lerin ve bağlı buldukları sancakların yer aldığı metinde bahis konusu kadılık merkezleri, Osmanlı coğrafyasının hemen her köşesinde var olan şehirler, ilçeler ve nahiyelerdir. Eserde 550 merkezin adına yer verilir. İvedilikle yazılmış bir not defteri niteliği arz eden eserin bu özelliği, Hasan Rızâyî'nin bu metni bir edebî metin olarak görmemesinden ve resmî işlerinde kullanmak üzere bir “not defteri” gibi düşünmesinden kaynaklanmış olmalıdır. Metinde edebî kimliğini de ortaya koyan Hasan Rızâyî, bunun bir tezahürü olarak kendi manzumelerine de yer vermiştir. Bu manzumeler, alfabetik olarak diğer harfle başlayan merkezlere geçildiğini bildirir niteliktedir. H. 1148/ M. 1735-36 yılında Osmân bin Ramazân bin Sun'ullâh tarafından tebyiz edilmiş olduğu belirtilen eser, Hasan Rızâyî'nin dua içerikli bir manzumesi ile son bulmaktadır.

Bu çalışmamızda kadılık merkezlerine dair genel bilgiler verilecek, Hasan Rızâyî'nin söz konusu eserinin edebî müfredatı ortaya konularak eserin tarihî ve kültürel önemine dikkat çekilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hasan Rızâyî, kadılık merkezleri, kadı.

A WORK OF AKSARAYLI RIZÂYÎ ON THE CENTERS OF JUDGESHIP

Abstract

Qadi was an important officer of both the scientific and administrative organization in the Ottoman Empire. In the district he was in, he was both the mayor, the notary public, the judge, the inspector of the foundations in the city, and a civil servant who supervised the law enforcement officers in charge of the city's public order. In the personal notes kept by some of the qadis who served in all parts of the Ottoman geography, information about the position of qadi, the status of the districts in various aspects, the ranks of the qadi, the sanjaks where the qadi was located, the distances of the qadi's from Istanbul, etc. was found. Although these notes were kept personally, they were also qualified as official documents. Here, one of the few manuscripts in which the centers of qadi in the entire Ottoman geography are located, constitutes the subject of this study. Our work, XVII. YY. It is the work of Aksaraylı Hasan Rızâyî, one of the divan poets, in which he wrote the centers of kadi. The work, which is in Istanbul University Rare Works Library İbnü'l-Emin Collection 2928, has 4 leaves. This work, which was registered with the name of Rızâyî -sahven- İlahiler (Divinity) was written in talik calligraphy. In the work, which begins with a poem by Hasan Rızâyî (192b), the centers of qadi are given alphabetically with the expressions "harfî'l-elif, harfî'l-bâ.." in the annotation. In the text, "ranks" and the sanjaks to which qadis were affiliated are mentioned. Ranks were identified according to qadi's "daily wage". The daily wage was graded according to the income, population, location, and size of the district. Main subjects of the text are the centers of qadi, cities, districts and townships that exist in almost every corner of the Ottoman geography. The work includes the names of 580 centers. This feature of the work, which has the quality of an urgently written notebook, must have arisen from the fact that Hasan Rızâyî did not see this text as a literary text and thought of it as a "notebook" to use in his official works. Hasan Rızâyî, who also revealed his literary identity in the text, included his own poems from time to time as a manifestation of this. These poems indicate the alphabetic change of the centers. The work, which is stated to have been preached by Osman bin Ramazan bin Sun'ullâh in H. 1148 / M. 1735-36, ends with a prayer-containing poem by Hasan Rızâyî (199a).

In this study, general information about the qadi will be given, Hasan Rızâyî's aforementioned text will be transcribed, and the work will be evaluated from historical-literary-cultural futures.

Keywords: Hasan Rızâyî, Qadi centers, Qadi.

I. Giriş

Osmanlı kültür ve medeniyetinde kadınların müstesna bir yeri vardır. Diğer Türk ve İslam devletleriyle mukayeseye tabi tutulduğunda, Osmanlı'da kadıya epey görevler verildiği ve daha güçlü bir konuma getirildiği sonucuna ulaşılmaktadır. Kadı, ilmiye sınıfından olmakla beraber mülkiye sınıfı içerisinde de sayılmaktadır. İki yıllık sürelerle atanan kadınların Osmanlı coğrafyasının muhtelif bölgelerinde görev yapma imkânı oldukça fazlaydı. Bu nedenle halkla ilişkileri üst seviyedeydi. Her ne kadar merkezi hükümete bağlı olsalar da devlet ve halk arasında adeta bir köprü vazifesi görmekteydiler. Merkezi hükümet tarafından kadınlara siyaset cezasının uygulandığı çok az vaki olmuştur. Bu durum, kadınların güçlü bir mevkiye olduğunun kuvvetli delillerindedir. Kadı, aktif bir idareciydi. Mali işlerde yetkili kuvvetli bir memur ve devlet işlerinin muntazam işleyişini sağlayan bir müfettişti. Taşrada ise devletin ta kendisiydi. (Ortaylı, 2001:69-70, 72)

Çalışmamızda ele aldığımız eserin müellifi Hasan Rızâyî de Osmanlı ülkesinin çok çeşitli yerlerinde vazifelerde bulunmuş bir kadıdır. Eserlerinde kadılıkla ilgili birçok anekdotlara yer veren (Cankurt, 2015: 62-68, 70-76, 131-139) Rızâyî'nin bildiri metnimize konu olan eseri, kendisinin şairliğinden mülhem olan edebî bir muhteviyata sahip olmakla beraber onun kadılıkla ilgili şahsi notlarına da yer vermektedir. Eserdeki her iki muhteviyat, Eski Türk edebiyatı vadisindeki araştırmalara veri sunmakla birlikte Osmanlı kültür ve medeniyet tarihi açısından da önemli ve ilginç bilgiler barındırmaktadır.

II. Rızâyî'nin Hayatı, Edebî-Tasavvufî Kişiliği ve Eserleri Hakkında

a) Hayatı

Rızâyî 17. yüzyılın oldukça üretken şair ve müelliflerindedir. Asıl mesleği kadılık olan Rızâyî, çok yönlü bir kişiliğe sahiptir. Çünkü eserlerine bakıldığı zaman şair, nâsir, şârih, mütercim, müderris, fakîh, âlim ve mutasavvıf gibi bütün adlandırmaları rahatlıkla kimliğinde taşımaktadır. Şair, m.1598-99/ h.1007 senesinde Karaman eyaletinin önemli kültür merkezlerinden Aksaray'da doğdu. Hayatının bir kısmını Aksaray'da geçiren şair, bazı Osmanlı kentlerinde müderrislik, kadı nâibliği ve kadılık yapmıştır. Babası da kendisi gibi kadı olan Aksaraylı Abdurrahmân Efendi'dir. Abdurrahmân Efendi, Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin (1541-1628) müritlerindedir. Oğlu Rızâyî'nin verdiği bilgilere göre seyyidlerden sorumlu bir kurum olan Nakîbü'l-Eşrâfîlik makamının Aksaray'daki temsilcilerinden olup Nakîbü's-Sâdâtîlik görevinde bulunmuştur. Annesi ve soyu hakkında herhangi bir bilgi yoktur.

Hayatı, eserleri, tasavvufî yaşantısı, edebî ve tasavvufî çevresi hakkındaki en kıymetli bilgileri onun kendi eserlerinden öğreniyoruz. Tezkiretü's-Sâlikîn ve Risâletü'n-Nâdimîn (Menâkıb-ı Hazret-i Hüdâyî), Mahmûdiyye fi-Menâkıbı Ricâli'l-Bilâd ve Nüzhetü'l-Ebrâr el-Muttali' li-Esrâri'l-Gaffâr (Nüzhetü'l-Ebrâr min-Ehli'l-Esrâr) ve Tecelliyât-ı Hüdâyî'nin Nazmen Şerhi adlı eserleri şairin hayatı ve yaşantısı hakkında önemli bilgiler vermektedir. Şair, 1646 yılında Denizli kadılığı sırasında yazdığı Arapça eseri Nüzhetü'l-Ebrâr'da Aksaray'daki yaşamı hakkında kayda değer bilgiler sunmuştur. Babası gibi Azîz Mahmûd Hüdâyî'ye bağlanarak Celvetî müritleri arasına katılmıştır. Hüdâyî'ye gösterdiği saygı ve sadakat şairin en dikkat çekici özelliğidir.

Aksaray'da türbesi olan Somuncu Baba'nın (Şeyh Hamîdüddîn-i Aksarâyî'nin) soyundan Muhsin Efendi'nin kızıyla evlenmiş, bu evlilikten Hoca Şâh ve Muhsin adında iki oğlu olmuştur. Oğlu Hoca Şâh da kendisi gibi ilim erbabındandır. Ancak kadılık ya da müderrislikte bulunup bulunmadığı konusunda herhangi bir bilgi yoktur. Küçük oğlu Muhsin, 1646-47 senesinde dünyaya gelmiş fakat 1661 yılında 15-16 yaşlarında vefat etmiştir.

Rızâyî, ilk tahsilini Aksaray'da yapmış, İstanbul'da medrese eğitimine devam etmiş, Şeyhülislam Es'ad Efendi'ye dört sene danişmendlikte bulunmuş ve onun ölümünden sonra (1625) da mülâzım olmuştur. Aksaray'da Berâmûniyye Medresesinde müderrislik vazifesinde bulunmuş (muhtemelen 1624-1627 yılları) ve babasının kadılığında (büyük bir ihtimalle 1618-1636 yılları arası) onun nâibliğini yapmıştır.

Çorum'da da kadılık yapan Rızâyî'nin bu görevi ne zaman ifa ettiği tam olarak anlaşılamamaktadır. Denizli'de 1645-1647 senelerinde nâiblik ve kadılık vazifelerinde bulunduğu bilgilerle sabittir.

1649 yılında Aksaray'dan İstanbul'a hareket eden Rızâyî, Kazasker Memikzâde Mustafa Efendi tarafından Malatya kadılığına atanır. Ancak dört ay sonra görevinden uzaklaştırılmıştır. Yirmi altı gün gibi kısa bir süre Sivas'ta bulunan Rızâyî, 1650 yılının ilk aylarında Hama kadılığına atandı. Yaklaşık 14 ay bu şehirde kaldı ve burada Abdülkâdir-i Geylânî'nin soyundan gelen Kâdirî şeyhi Şeyh Şerefü'd-dîn el-Kâdirî'den hilafet alarak bahsi geçen tarikatı önemli bir konum edindi. 1651-52 senesinde Aksaray'a döndü. 1653'te Antakya'ya hareket etti. Antakya kadılığı sırasında Rızâyî'nin hacca gittiği hac menâzili konulu eserinden anlaşılmaktadır. 1658-59 yılında Manisa-Alaşehir'de kadı olarak görev yaptığını bildiğimiz Rızâyî, Adana'da kadılık vazifesine getirilmiş ve burada 1662-63'te hacca gitmiştir. 1666'da kadı olduğu Kastamonu'dan ayrılmış Sakarya-Akyazı'ya görevlendirilmiştir. Şu anki bilgilerimize göre Rızâyî'nin son görevi, İstanbul'da Balat kadı nâibliğidir. Bu görevindeyken (1669) 71-72 yaşlarında olduğu bilinmektedir.

Rızâyî'nin ne zaman ve nerede vefat ettiği konusunda bilgi sahibi değiliz. Hac seyahatnâmesi türünde yazdığı eserinde verdiği 1676-77 tarihine dayanarak 78-79 yaşlarında sağ olduğu sonucunu ortaya çıkarıyoruz. (Cankurt, 2013: 219; Cankurt, 2014: 31-62; Cankurt, 2015: 54-85; Uçar-Şen, 2017: 16-17; Cankurt, 2021: 1-11; Cankurt, 2021:1-6; Cankurt, 2021: 65-86)

b) Edebî ve Tasavvûfî Kişiliği

Hasan Rızâyî, hareketli ve renkli bir mizaca sahip son derece verimli bir şairimizdir. Kadılık, müderrislik ve nâiblik yapması hasebiyle birçok şehir ve beldede bulunmuş; gözlemlerini ve değerlendirmelerini yazıya geçirmiş, dönemindeki yozlaşmalara ve aksaklıklara kalemiyle ayna tutmuştur.

Rızâyî'nin edebî kişiliği ile tasavvufî kişiliği birbirini tamamlayıcı bir mahiyet arz etmektedir. Onun edebî şahsiyetine kaynaklık eden tasavvufî kişiliğini şekillendiren etken Aziz Mahmûd Hüdâyî'ye duyduğu derin ve içten sevgidir. Şair; Allah'ın rızasını kazanma, cennetle müşerref olma, her anını hayırlı işlere imza atarak doldurma, tasavvufî neşeyle hazzı yaşama ve şeyhi Hüdâyî'ye vefasını göstererek bağlılığını yenileme gayesindedir. Hüdâyî'nin öncüsü olduğu Celvetî (Hüdâyî Yolu) tarikatının düsturlarını benimsemiş olan şair, bazı manzumelerinde ve nesirle kaleme aldığı eserlerinde tarikatının esaslarına değinmiştir. Hüdâyî'nin bazı eserlerini istinsah ve tercüme etmesi, şairin Pîr'ine duyduğu bağlılığın tezahürleri olarak değerlendirilebilir. Şeyhinin şefaatine mazhar olmak, irşadına hissedar olmak, Peygamberimizin şefaatine erişmede, günahlarının affında şeyhinden vesile talep etmek ve ahirette onunla haşrolmak birçok manzumesinde konu edilmiştir.

Rızâyî'nin eserlerinde en dikkat çeken özelliklerinden birisi de ciddi bir Peygamber âşığı oluşudur. O, Hz. Peygamber ve şeyhi Hüdâyî'yle cennette birlikteliği arzulamaktadır. Peygamberimizin şefaatinin elde etmek için Hüdâyî'nin vesile olacağını sık sık belirtir. Eserlerini kaleme almasındaki nihai gayenin, Allah rızasını kazanmak ve amacının, mensubu olduğu tarikat aracılığıyla Hakk'a hizmet olduğunu anladığımız Rızâyî, kanaatimizce Celvetî hassasiyetiyle yazdığı dinî ve tasavvufî eserleriyle her ne kadar devrinin üretken sanatçılarından olsa da dönemin edebiyat tarihçileri olan tezkire yazarları, kendisinden söz etmemişlerdir. Rızâyî, manzûmelerinin hiçbirisinde hece veznini kullanmamış, dönemin edebî geleneğine uygun olarak aruz vezniyle şiirler yazmıştır. Arapça ve Türkçe menâkıbnâmeler kaleme alması, manzum şerhler yazması, Farsça-Türkçe manzum bir sözlük telif etmesi, seyahatnâme türünde değerlendirilebilecek birden fazla eser tertip etmesi, nasihatnâme olarak kaydedeceğimiz kadınlara öğüt içerikli bir esere imza atması Hazret-i Ali'nin doksan beş sözünü nazmen tercüme etmesi çok yönlü edebî kişiliğini göstermekle birlikte ne kadar üretken bir sanatçı olduğunu da ispat etmektedir. Devrine göre iyi bir tahsil almış olan Rızâyî, müderrislik ve kadılıklarda bulunmuş, ilmî ve İslâmî yönü güçlü bir sanatçıdır. Derin ilmî bilgisine rağmen, Türkçe kaleme aldığı eserlerinde açık, sade ve anlaşılır bir dil kullanmıştır. Şairin amacı, sanat yapmak değil, Hüdâyî'yi ve Hüdâyî yolunu anlatmak, Hz. Peygamber'in şefaatine nail olmak, bu hizmetleri karşılığında Allah tarafından affedilmek, cennetle mükâfatlandırılmak, eserlerini okuyanlarca iyi olarak anılmak, dualara dahil edilmek ve yaşadığı tasavvufî neşe ile hazzı paylaşmaktır. Bu nedenle geniş halk kitlesine hitap etmek istemiş ve şeyhi Hüdâyî'nin yolunu takip ederek sade bir dil kullanmıştır. Şiirlerinde uyguladığı aruz kalıpları bile Hüdâyî'ye gösterdiği vefadan ve bağlılıktan izler taşımaktadır. Tasavvufî görüşlerini paylaşırken, sanat onun için ancak bir vasıta. Düşündüğünü hemen ifade etmiş, samimi, içten ve doğal bir üslubu benimsemiştir.

Rızâyî, şiirlerini beyitler şeklinde yazmış, kıt'a, musammat ve müseddes örnekleri de vermiştir. Daha çok mesnevi, kıt'a ve gazel nazım biçimlerini kullanmıştır. Rızâyî'nin şiiriyle nesrinin kıvrak ve başarılı olduğunu söyleyemeyiz. Manzumelerinde gerek kafiye gerekse söyleyiş tekniği bakımından bazı eksiklikler göze çarpar. Şekle önem vermez, samimi ve içten söyleyişiyle birlikte eserlerinde zengin bir içerik yoktur. (Cankurt, 2014: 243-263; Cankurt, 2015: 257-276; Turan, 2018: 320-331; Cankurt, 2021: 9-11; Cankurt, 2021:4-6; Cankurt, 2021: 65-86)

c) Eserleri

Azîz Mahmûd Hüdâyî'ye ve Ankaralı Hekim Nidâî'ye ait bazı eserleri istinsah eden (Cankurt, 2015: 98, 102-105; Akça-Duman-Turan, 2020: 9-30, 58-111; Turan, 2016: 566-581) Rızâyî'nin kendisine atfedilenler dışında tezkire (menâkıbnâme), tercüme, şerh, seyahatnâme, nasihatnâme gibi alanlarda -şu andaki bilgilere göre- 17 eseri bulunmaktadır (Cankurt, 2021: 11). Eserlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

1. *Tecelliyât-ı Hüdâyî'nin Nazmen Şerhi*: Şeyhi Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin Arapça *Tecelliyât*'ına yapılmış Türkçe manzum bir şerhtir. [Cankurt, 2015: 95-96, 106-112; Cankurt, 2021: 12]
2. *Şerh-i Tecelliyât-ı Ehl-i Cennet Efendi*: Hüdâyî'nin torunu Mes'ûd Efendi'den sonra Hüdâyî dergâhına şeyh olan Ehl-i Cennet Fenâyî Efendi'nin Arapça *Tecelliyât*'ına yapılmış Türkçe manzum bir şerhtir. (Erdoğan-Cankurt, 2013: 783-814)
3. *Tezkiretü's-Sâlikîn ve Risâletü'n-Nâdimîn (Menâkıb-ı Hazret-i Hüdâyî)*: Azîz Mahmûd Hüdâyî ve onun çevresindeki Celvetî mutasavvıflarla ilgili menkıbevi bir eserdir. (Turan, 2018: 320-331; Cankurt, 2021: 19-230)
4. *El-Mahmûdiyye fî-Menâkıbı Ricâli'l-Bilâd*: Rızâyî'nin Arapça olarak yazdığı menâkıbnâme türünde bir eserdir. (Çağırıcı, 2006: 107-199; Cankurt, 2015: 130-139)
5. *Nüzhetü'l-Ebrâr el-Muttali' li-Esrâri'l-Gaffâr (Nüzhetü'l-Ebrâr min Ehli'l-Esrâr)*: Arapça olarak yazılmıştır. Rızâyî'nin menâkıbnâme türündeki eserlerindedir. Rızâyî bu eserde memleketi Aksaray'daki mutasavvıflar, âlimler ve sâlih insanlar hakkında bilgi vermiştir. (Cankurt, 2015: 139-150; Uçar-Şen, 2017: 27-88; Cankurt, 2021: 65-87)
6. *Rızâyî'nin Şiirleri*: Tamamı tasavvufî ve dinî içeriktedir. (Cankurt, 2015: 150-162)
7. *Kân-ı Me'ânî (Kitâb-ı Tuhfe-i Rızâyî)*: Şâhidî'nin *Tuhfe-i Şâhidî*'sine nazîre olarak yazılan Farsça-Türkçe manzum bir sözlüktür. (Ceyhan, 2006: 249; Turan, 2012: 2939-2992; Cankurt, 2015: 162-185; Eken, 2015: 16-127; Turan, 2020: 84-95)
8. *Miftâhu's-Sa'âde (Şerh-i Kasîde-i Bürde)*: Mısırlı İmâm Bûsirî'nin Arapça *Kasîde-i Bürde*'sine yapılmış Türkçe manzum bir şerhtir. (Cankurt, 2014: 354-505; Cankurt, 2015: 373-507; Cankurt, 2021: 20-156)
9. *Tuhfetü'l-Menâzil fî'l-Menâsik*: Hac yolculuğuna ve hac yapma usullerine dair bir eserdir. (Ceyhan, 2006: 249; Cankurt, 2015: 185-207)
10. *Hac Konulu Bir Manzûme ve Diğer Manzûmeler*: Hac konusuna ve muhtelif içeriğe haizdir. (Cankurt, 2015: 207-211)
11. *Tuhfetü'l-Menâzil ve Tuhfetü'l-Huffâz (Tuhfetü'l-Menâzili'l-Ka'be)*: Hac seyahatnâmesi türünde bir eserdir. (Coşkun, 2002: 16-18; Ceyhan, 2006: 249; Cankurt, 2015: 211-213)
12. *Tuhfetü'l-Kudât*: Rızâyî'nin kadınlara öğütler verdiği fıkıh konulu manzum bir eserdir. (Cankurt, 2013: 220-225; Cankurt, 2015: 213-221)
13. *Kadılık Merkezlerine Dair Bir Defter (Defter-i A'mâl-Kadılık Mecmuası)*: Bildiri metnimizde ele alınan eserdir.
14. *Cûy-ı Rahmet (Cûybâr-ı Rahmet-Gülistân Şerhi)*: Şeyh Sa'dî-i Şirâzî'nin *Gülistân*'ının manzum Türkçe şerhidir. (Cankurt, 2015: 233-237; Çelik, 2015: 211-216; Çelik, 2017: 240-255; Çelik, 2017: 303-323; Çelik, 2017: 255-270; Çelik, 2017: 118-1236⁸⁶)
15. *Nazm-ı Ahkâm-ı Sâl-i Türkân*: 12 Hayvanlı Türk takviminin kehanetlerini ve birtakım doğa olaylarını ele alan bir eserdir. (Boyras, 2010: 148-167; Cankurt, 2015: 243-246; Çelik, 2016: 67-83)

⁸⁶ En sondaki akademik çalışma, bir doktora tezi olup sonradan kitap olarak neşredilmiştir. Bkz. Aysun Çelik (2017). *Klasik Türk Edebiyatında Gülistân ve Hasan Rızâyî'nin 'Cûy-ı Rahmet' Adlı Manzum Gülistân Şerhi (İnceleme-Metin)* Konya: Palet Yay.

16. *Sad-Kelime-i 'Alî Tercemesi*: Şairin, Hz. Ali'nin yüz sözünden doksan beşini Türkçeye manzum olarak çevirdiği eseridir. (Ceyhan, 2006: 248-254; Cankurt, 2015: 237-241; Ceyhan, 2019: 371-400)
17. *Ma'rifetü Tarîkati'l-Kâdiriyye*: Rızâyî'nin varlığı tespit edilemeyen bir eseridir. Muhtemelen Kâdirî tarikatıyla ilgili bir menâkıbnâmedir. (Cankurt, 2015: 242)

III. Kadılık Merkezlerine Dair Bir Eser: Defter-i A'mâl-Kadı Mecmuası

XVII. yüzyıl Divan şairlerinden Aksaraylı Hasan Rızâyî'nin kadılık merkezlerini ismen kaleme aldığı bu eseri İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi İbnü'l-Emin Koleksiyonu 2928'de yer almaktadır. Ta'lik hatla kaleme alınan ve 4 varak olan eser Rızâyî adına “İlahiler (İlâhiyyât)” ismiyle kayıtlıdır.

İvedilikle yazılmış bir not defteri niteliği arz eden eserin bu özelliği, Hasan Rızâyî'nin bu metni sadece bir edebî metin olarak görmediğinden ve resmî işlerinde kullanmak üzere bir “not defteri” gibi görmesinden kaynaklanmış olmalıdır. İlmiye ve taşra teşkilatı içinde önemli bir yeri bulunan kadınların tuttuğu notlar, kültür tarihimiz için oldukça önemli bilgiler sunabilmektedir. Öyle ki burada bulunan bazı bilgiler, mesleğin mahiyeti ve Osmanlı kadı merkezleri hakkında bakir nitelikler taşıyabilir. Osmanlı kültür ve uygarlık tarihi üzerine çalışan araştırmacılar, bu notları “mecmuu” olarak nitelendirmektedirler. (Alan, 2018: 59) Rızâyî'nin üzerinde durduğumuz eserini edebî özelliklerini bir kenara bırakırsak kadı mecmuası olarak adlandırmak isabetli olsa gerektir. 500'ün üzerinde kadı merkezini ismen sayan eser, 17. yüzyıldaki kaza adlarını ve özelliklerini ortaya çıkarması yönüyle tarih araştırmacılarını da ilgilendirmektedir. Notları kaleme alan kadının (Rızâyî'nin) aynı zamanda şair olması, eserin edebî bir müfredat taşımasını da sağlamıştır. Eser bu yönüyle de edebiyat tarihçilerine veri sunmaktadır.

Daha önce yapılan bir yüksek lisans tezinde ve akabinde neşredilen kitapta eser hakkında bazı genel bilgiler verilmiş ve eserden bazı alıntılar yapılarak metnin içeriğine yönelik birtakım tespitler belirtilmiştir. (Cankurt, 2014: 206-219; Cankurt, 2015: 221-232) Bu çalışmamızda eserin tarihî ve kültürel yönüne dikkat çekilmekle birlikte edebî muhtevası tamamen ortaya çıkarılmıştır. Metnin çevirisi bütünüyle yapılmamıştır. Çünkü, metin üzerinde yapılan okumalar tamamlandıncaya kadar önemli bir müfredatın tarih araştırmacılarının sahasına girdiği tespit edilmiş ve bildirimizde edebî kısım öne çıkarılarak eser, ilgili araştırmacıların dikkatine sunulmuştur.

Rızâyî, eseri “Defter, Defter-i A'mâl” diye isimlendirir. Bazen “kitâb” bazen “evrâk” bazen de “mektûb” olarak adlandırdığı eserine bir manzumeyle başlar. Derkenarlarda geçen “harfû'l-elif, harfû'l-bâ..” ifadeleriyle kadılık merkezlerini alfabetik olarak verir.

Elif (ا) harfinden 124, bâ (ب) dan 61, tâ (ت) dan 15, cim (ج) den 13, hâ (ح) dan 18, hı (خ) dan 4, dâl (د) dan 12, râ (ر) dan 4, zâ (ز) dan 4, sin (س) den 32, şın (ش) dan 16, sâd (ص) dan 18, zâd ve tâ (ض) birlikte ele alınmış) dan 22, ayın ve gayın (ع غ birlikte ele alınmış) dan 11, fa (ف) dan 6, kaf (ق) tan 57, kaf (ك) tan 60, lam (ل) dan 8, mim (م) den 28, nun (ن) dan 11, vav (و) dan 4, he (ه) den 1 ve ye (ي) den 23 olmak üzere toplam 550 kadılık merkezinin adları verilmiştir. “Se yokdur münâsib geldi cîm'e” (194b) diyerek peltek se (ث) den ve “Bu harf-i zâl azdur geldi râ'ya” (195a) diyerek zel (ذ) harfinden herhangi bir merkez yazılmamıştır.

Rızâyî, kazaları “mufassal” olmaktan çok “icmâl” yoluyla verdiğini yani kadılık merkezlerini kısaca zikredeceğini, ayrıntıya girmeyeceğini ve dostlarına külfette bulunmayacağını belirterek “şehir-i mübârek” dediği Aksaray'ın kendisinin memleketi olduğunu dile getirmektedir:

1
Rızâyî gel kaçāya eyle defter
Hemān vāz'-ı kalem it Aqsarāy'a
Vaṭandur gerçi ol şehir-i mübârek
Yine bā'is ola belki du'āya

Mufaşşal yazma ammā eyle icmāl

Elem virme o yārān-ı şafāya (192b)

Manzum kısımdan sonra kadılık merkezlerinin isimlerini tek tek sıralar, bazılarında bağılı olduğu sancakları hemen yanında verir. Bazen de merkezlerin iklimi hakkında kısa bilgilendirme yapar. ‘‘Aksarāy-ı Karaman ‘‘rābi‘a’’, Adana (sancağdur) ‘‘sitte’’, Antakya ‘‘ulā’’, Antalya (sancağdur) ‘‘sitte’’, Eyyüb İli ‘‘11’’, Ürgüp ‘‘sādise’’, Aħhisār-ı Geyve-Burusa ‘‘sābi‘a’’, Alaşehir ‘‘sitte’’, Ezine-i Ayasluğ ‘‘tāsi‘a’’, Eflānī-i Bolu ‘‘10’’, Of-Trabzon ‘‘tāsi‘a’’, Elmalı-Menteşe ‘‘sāniye’’... şeklinde kadılık merkezleri sıralanır. Rızāyī, eserinde merkezleri verirken ayrıca kazaların gelinine, nüfusuna, konumuna ve büyüklüğü neticesinde kadıların aldıkları ‘‘yevmiye’’nin miktarına göre derecelendirilen ‘‘rütbe’’leri ve bağılı buldukları sancakları da verir. Bu merkezler Osmanlı coğrafyasının hemen her köşesinde var olan şehirler, ilçeler ve nahiyelerdir. Dolayısıyla ‘‘ileride de belirtileceğı gibi herhangi bir ihmal’’e düşmemeye gayret eder. Eserinin yazılış tarihi:

Oldı biğ alt(1)mış üçde bu eser

Māh-ı zi‘l-ħiccede bu fālümüz (199a)

şeklinde, yani Ekim/Kasım 1653 olarak verilir. Elimizdeki yazma, müellif hattı değildir. ‘Osman bin Ramazān bin Şun‘ullāh tarafından Mart-Nisan 1736/1148’de temize çekilmiştir.

Metinde edebī kimliğini de ortaya koyan Hasan Rızāyī, bunun bir tezahürü olarak iki harf hariç (hā , yā ) her harften önce kendi manzumelerine yer vermiştir. İlk 21 manzume, ‘‘mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün’’, 22. manzume de ‘‘fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün’’ vezniyle kaleme alınmıştır. 86 beyitlik bu 22 manzume, alfabetik olarak esasen diğeri harfle başlayan merkezlere geçildiğini bildirir nitelikte olmakla birlikte aynı zamanda bir yakarış ve nasihat özelliğı de taşımaktadır. Hepsini gazel nazım şekliyle kafiyeleşmiş olan bu manzumelerde şairin kafiyeyle çok önem vermediğı anlaşılmaktadır. Buradaki her manzumede olan revī harfinin yanında en çok redif harfi kullanılmıştır ki bu da manzumelerin Divan edebiyatı şekli özelliklerine uygun olmakla birlikte konu ve manayı ön plana çıkaran, dış yapıdan biraz uzak bir görünüm arz etmektedir.

Manzumelerin kafiye yapısı şu şekildedir:

	Revī	Redif/Vasl	Te’sis	Dahil
1	-ā	-	-	-
2	-ā	-	-	-
3	-ā	-	-	-
4	-m	-ī	-	-
5	-e (-et)	-	-ā	-y
6	-ā	-	-	-
7	-l	-ā	-	-
8	-ā	-/-r	-	-
9	-ā	-/-z	-	-
10	-	-	-	-
11	-ā	-	-	-
12	-ā	-	-	-

13	-r	-ī	-	-
14	-ā	-	-	-
15	-b	-ū	-	-
16	-f	-ā	-	-
17	-ā	-	-	-
18	-m	-ī	-	-
19	-n	-ū	-	-
20	-ā	-	-	-
21	-ā	-	-	-
22	-l	-ā	-	-

Metinde var olan 22 manzumenin beyit sayıları şu şekildedir:

Manzume Sırası	Beyit Sayısı
1	3
2	4
3	3
4	3
5	3
6	4
7	4
8	3
9	2
10	4
11	4
12	4
13	4
14	3
15	4
16	4
17	5
18	4
19	4
20	4
21	5
22	8

Yalın bir dille kaleme alınmış olan bu manzumeler, edebî kaygıdan uzak, gayet samimi ve sıcak bir yapı arz eder. Rızâyî, kadıları kendine muhatap olarak öğüt vermekte, münâcât ve tevhit edalı bir söyleyişe yönelmektedir. Beyitlerde kullandığı terminoloji, Rızâyî'nin mutasavvıf kimliğini de öne

çıkarmaktadır. Öyle ki bazen bir kadıya değil de bir dervişe ya da sûfiye nasihat verdiği kanaatine ulaşabiliriz.

Dili oldukça sade olan şair, dizelerinde okura şu şekilde hitap etmektedir:

Yukarıda verdiğimiz üç beyit) Gel Rızâyî! Kazaların defterini tut ve ilk önce memleketin olması hasebiyle mübarek şehir Aksaray'dan başla. Vatanın olduğu için duayı hak etmektedir. Kısaca anlat, çok ayrıntılı yazarak dostlara elem verme. ["Elif" harfiyle başlayan şehirler verildikten sonra] Elif tamamlandı, bâ harfine geçelim. Allah'a yakarışımızı eksik etmeyelim. O, bizi doğru yoldan şaşırtmasın, Peygamberimizin huzuruna ak yüzle varalım. Allah'ım! Bütün kadılara ve ehline lütfederek bize rahmetler eyle. Enbiyaya salavat ederek "bâ" harfini sonlandıralım. "Tâ" harfine Allah'a tevekkül ederek başlayalım. Mevla neyi takdir ettiyse şefaet edicilere o minvalde izin verecektir. Hakk'ın kulu olan rızaya razı olmalıdır. Allah'ım! Ayıplarımızın hepsini lütfederek ört, bizi elim bir azapla imtihan etme. Cehennemde yakma ve ihsanıyla bizi affet. Gelin, Rahman olan ve terbiye eden Allah'a yalvaralım!

Kaza harfi hâ harfine geldi. Allah'ım, bizi sen himayene al! Ömrümüzü son nefeste iman ile tamamla. "Hı" harfine gelince... Yine Hüda'ya yalvaralım. Dua edelim ki Allah duamıza icabet etsin. Allah, davalarda bizden memnun olmayanları (ya da bizden razı olmayanları) katında razı kılsın. Bu fakir kuluna rahmet etsin. Kaza harfi "dâl" harfine geldi. Hak, hayırlı yola onu işaret eylesin. Asla, kötü huylu insanlara yakın olmayınız. Öyle ki ansızın doğru yolu terk edersiniz. Kemal ehli bir insan olmasan bile bilgi ve ahlak güzelliği bakımından o yolda olmaya çalış. Daima olgun insanlara tabi ol. İnşallah seni Allah, güzel bir duruma eriştirsin. "Zâl" harfiyle başlayan kadılık merkezi azdır. Yine Hüda'yı an ve bu anmanın alelade bir durum olmadığını bil ve bunu haykır. "Ra" harfine başlayalım. Ruhun insanlardan az da olsa darlık çekerse Hüda'yı anmayı ve Mevla'yı zikretmeyi unutma. Bilmediklerini, üstün düşünceli insanlara danış. "Zâ" harfine gelince... Kul, daima efendisini anmalıdır. Eğer akıl isen gel, Hakk'ı zikret. Öyle ki bu, emreden nefsi öldürmek için bir cihattır. Kaza harfi "sîn"e geldi ki sevgili olan Allah devamlı "sine"nde olsun. Cefa ve sıkıntılara tahammül et. Kulun efendisine yalvarmasına şaşılır mı? Onu zikretmeden ayağına düşülür mü? Kul, efendisine küser mi? Elbette ki Hüda, kuluna rahmet eyler. Kaza harfi "şîn"e geldi. Kusurları olan kadınların Rabbine yalvarması ayıp değildir. İlahi! Başlı sıkıntıda olan ve düşmüş kullarından olan kadınların karşısında, hasımların iddialarını kaldır. Ey kerem kaynağı ve kerem sahibi olan Hüda! Ben kulunun duasına icabet eyle, kaza ehlinin hâlini biliyorsun.

Kitabın harfi, "sâd" harfine geldi. Dostlarımızın zevk ve safada olmasını temenni ederiz. Allah, onların yardımcısı olsun. Yıldızları parlak, mutlulukları ve talihleri açık olsun. Bütün kardeşlerimiz, dünyada ve ahirette her istediklerine kavuşsunlar. Bu Rızâyî'yi de dualarına iştirak etsinler. "Dâd" harfini ve "tâ" harfini yazalım. Her iş, Allah'ın takdirine göre olacağı için gam çekmeye gerek yok. Ne kadar kendini harap etsen de ne kadar çalışıp tedbir alsan da takdir ne ise o olur ve fazlası olmaz. Ancak her işte çalışıp çabalamayı ve sonrasında tevekkül etmeyi de bırakmayarak daima kusuru başkalarında arama. Elbette ki kulun başına yazılan gelir. "Ayn" ve "gayn" harfine gelince... Allah, bizi aşık olan Hak yolunda irşat etsin. Kaza hükümlerini iyice araştır, Müslümana kötü niyet besleme. Adaletten ayrılarak dine hâlel getirme. Kitabın harfi "fâ"ya gelmişken dürüst olanın "vefâ"lı olması gerektiğini de hatırla. Her sıkıntının sonunda bir safa vardır. Bu nedenle her cefaya tahammül etmek elzemedir. Kadılık hükümlerini yazmak ve uygulamak, kaza ehlini harap eder. Peygamberimize salavat getirelim. Yazılanlar "kâf" harfine kadar geldi. Kanaat Kâf'ına güzelce ayak basalım. Kanaat eyleyen kişi, tokluğu bulur ve dünyada iyilerden ve beğenilenlerden olur. Eskiden beri var olan örnekleri düşünerek sevilenlerin hakikat üzere olduklarını unutma. Her iki dünyada talep edilen iyiliktir.

"Kâf" harfinden "kef" harfine geçelim. Allah'ın sana lüzumu kadar verdikleri yeterken sakın ona muhalefet etme. Takdir edilenle kanaat ederek her kuru lafa aldanma. Büyüklerin sözünü dinleyerek itaatten uzak olma. Ezelde nasibine ayrılmış olan seni bulacaktır. Azmedersen Kâf dağına çıkarsın. Kendimizi halis dostluğa ve samimi sevgiye bırakalım. İmlamız "lâm" harfine geldi. Allah'ın bize sunduğu ihsanı temaşa edelim. O, bizi yokluk sırrından varlık âlemine getirerek diriltti. Her şeyden yüce olan Allah, bize akıl yetisi verdi. Bütün ölümler, onun ihsanıyla diriltilecektir. "Mîm" harfine gelince...

Hüda'mız daima diriltendir ve her şeyi bilmeye kadirdir. O, elem çekmekten ve tasalanmaktan münezzehtir. Her işimizi, kullarının hepsine rahmet eden Allah'a havale edelim. Sırat-ı müstakimin ta kendisi olan Resul'e tabi olalım. Defterde sıra "nûn" harfine geldi. Marifet ehli olanlara yakın olarak onların her birinden marifet öğren. Sakın alçak ve cahil olanla arkadaşlık etme. Hüda'yı, Hüdâyiler gibi her sabah ve akşam zikret ki gözlerine seher vakitlerinde uyku girmesin. Sıra "vâv" harfine geldi. Makul olan bir söze asla "hayır" ya da "yok" deme. Hakk'ın katına yönelerek beşerî sıfatlarından kendini arındır ve Hak ile beraber ol. Kişi yolu muhtelif olsa da Hakk'ı muhakkak bulur. Kadıların yolu, hakikaten şeriat yolunun ta kendisidir. Şeriat yolunda giden hidayete kavuşur. Şeriatsız asla tarikat olmaz. Öyleyse gayretle şeriat yolunu icra eyle.

Manzumeler şu şekildedir:

2

Tamām oldı elif bil geldi bā'ya
Yine yalvaralum Bār-ı Hūdā'ya

Bizi şaşırma ol doğru yoldan
Varalum aq yüz-ile Muştafā'ya

Hūdā luṭf eyleyüp rahmetler eyle
Efendi cümle bu ehl-i kazāya

Mefā'ılün mefā'ılün fe'ülün
Şalavātı virelüm enbiyāya (193a)

3

Bā harfi buldı itmām geldi tā'ya
Tevekkül idelüm Bār-ı Hūdā'ya

Ne taqdīr itdi (ise) bize Mevlā
Olur elbet temennā(?) şüfe'āya

Mefā'ılün mefā'ılün fe'ülün
Hāq'uñ kullı ola rāzı rızāya (193a)

4

'Uyübın luṭfuñ-ile cümle setr it
Giriftār itme 'azāb-ı elīme

Yaqub yandurma ihsān-ile 'afv it

Ꞑonuꞕ dögmeꞕ düŒer mi hıç Kerım'e

Mefā'ılün mefā'ılün fe'ülün

Gelün yalvaralum Rabbü'r-Raḥīm'e (194b)

5

Ꞑazā ḥarfı iriŒdi ḥarf-i ḥā'ya

Bizi yā Rab sen eyle ḥimāye

ꞐuluŒ senden özge yoꞕ bir penāhı

Senden olur bize yā Rab 'ināye

Mefā'ılün mefā'ılün fe'ülün

Bizi imān-ile ḥatm-i nihāye (194b)

6

Ꞑazā ḥarfı iriŒdi ḥarf-i ḥā'ya

Gelün yalvaralum Bārī Ḥudā'ya

Bu lıkin(?) müstecāb ola du'āmuz

Ḥudā rahmet kıla ehl-i Ꞑazāya

Cemī' ḥaŒmımız Ḥaꞕ eyleye irzā

Bu deŒli(?) ḳalmayadı iddi'āya

Mefā'ılün mefā'ılün fe'ülün

Efendi eyle rahmet bu gedāya (194b)

7

Ꞑazā ḥarfı gelüpdür ḥarf-i dāl'e

Ḥayrlı yola Ḥaꞕ eyle delāle

Ꞑarīb olmayuŒuz bed-ḥüya zinhār

DüŒersin nāgehān rāh-ı dālāle

Kemāl ehli degülseñ bāri yelten

Uyagör dā‘imā ehl-i kemāle

Mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün

Seni Hakk ırgüre bir hüsni-i hāle (194b)

8

Bu harf-i zāl azdur geldi rā’ya

Hudā’yı añ digil degül kirābe

Unutma zıkr-i Mevlā’yı añağör

Eger darlaya zerrece verāya

Mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün

Danış bilmediğın⁸⁷ bir ‘ālī re’ye (195a)

9

Gidüpdür harf-i rā bu harf-i zā’dur

Efendisi kılı aña sezādur

Eger ‘ākıl iseñ gel Hakk’ı zıkr it

Bu nefsi-i emmāre ölmesi gāzādur⁸⁸ (195a)

10

Qazā harfı gelüpdür işbu sīn’e

Olagör yār⁸⁹ ile sīne-(ber)-sīne

Taḥammül ideğör cevr ü cefāya

N’ola⁹⁰ yalvara kıl efendisine

---

⁸⁷ Yazmada “bilmediğini” şeklindedir fakat vezin gereği yukarıdaki gibi yazdık.

⁸⁸ Mısrada vezin aksamaktadır.

⁸⁹ Yazmada “yārün” şeklindedir fakat vezin gereği yukarıdaki gibi yazdık.

⁹⁰ Yazmada “ne ola” şeklindedir fakat vezin gereği yukarıdaki gibi yazdık.

Zikrsüz yalvarup düş ayağına
Kıluñ efendisine küsmek nesine⁹¹

Mefā'ılün mefā'ılün fe'ülün
Hudā rahm eyler elbet bendesine (195a)

11
Gelüpdür şın'e bu harfi kazānuñ
Şey(i)n virmez niyāzı mübtelānuñ

İlāhī mübtelā olduñ kazāya
Ref kııl iddi'āsın haşmānuñ

Kerem issi kerem kānı Hudā'sın
İcābet kııl du'āsın ben gedānuñ

Mefā'ılün mefā'ılün fe'ülün
Bilürsin hālını ehl-i kazānuñ (195a)

12
Gelüpdür bu kitābuñ harfi şād'a
Ola yārānumuz zevk u şafāda

Hudā anlaruñ ola dest-giri
Nücümü devleti olsun küşāde

Murāda nā'il olsun cümle ihvān
Eger bunda eger rüz-i cezāda

Mefā'ılün mefā'ılün fe'ülün
Añalar bu Rızāyī'yi du'āda (195a)

13

---

⁹¹ Beyitte vezin aksamaktadır.

Harf-i dād u tā'dur şimdi taḥrīr
Gelür ğam çekme her emr taḥdīr

Muḳadderden ziyāde olmaz aṣlā
Ne deḡlü eyler-iseḡ sa'y ü tedbīr

Tevekkül eyle sa'y ile umura
Dāyimā Zeyd ü 'Amr'da itme taḳṣīr⁹²

Mefā'īlün mefā'īlün fe'ūlün
Gelür ḳul başına elbette taṣṫīr (196b)

14
Ḳazā ḡarfi gelüpdür 'ayn u ğayn'a
Bizi irṣād eyleye Ḥaḳ rāh-ı mübīne⁹³

Taḡarrī ideḡör ḡükm-i ḳazāda
Ġaraḡ eyleme sen bir müslümāna

Mefā'īlün mefā'īlün fe'ūlün
'Adālet eyle noḳṣān virme dīne (196b)

15
Gelüpdür bu kitābuḡ ḡarfi fā'ya
Ḥaḳīḳatlü olan gelür vefāya

Cefānuḡ 'āḳıbet ṣoḡı ṣafādur
Taḡammül lāzım oldu her cefāya

Ḥarāb itdi tarīḳı işbu evrāḳ
Ziyāde raḡne virdi bu ḳazāya

---

⁹² Yazmada beytin mısraları, yerleri deġiştirilerek yazılmıştır. Biz, Rızâyî ya da müstensihin dizeleri sehven bu şekilde yazdığımız kanaatindeyiz.

⁹³ Mısrada vezin aksamaktadır.

Mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün
Şalavâtı virelüm Muştafâ'ya (196b)

16

Gelüpdür ħarf-i kâf'a işbu mektüb
Ķanâ'at Ķâf'ına baş ħadem-i ħüb

Şib(i)'bulur ħanâ'at eyleyen kes
Olur 'âlem içinde ħüb (u) mergüb

Ķadîmî âşinâlardan kesilme
ĦaĶîĶat üzre olur-ısa maĥbüb

Mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün
İki 'âlemde eylük oldu maĥlûb (196b)

17

Tamâm oldu ħâf ħarfî geldi kâf'a
Ķifâyet vire ĦaĶ gitme ħilâfa

Bilüp miĶdârıñı maĥlabı söyle
ŞaĶın aldanma her bir ħurı lâfa

İtâ'at ħıl ulu sözünü diñle
ŞaĶın düşürme kendüñ iĥtilâfa

Naşîb olan gelür rûz-i ezelde
ÇıĶarsıñ 'azm idüben küh-i Ķâf'a

Mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün
Bırak⁹⁴ kendüñi anşız muşâfa (197a)

---

⁹⁴ Yazmada براقچه şeklindedir.

18

Gelüpdür (ḥarf-i) lām'a işbu imlā
Ḥudā'nuḡ luṭfi ile temāşā

Getürdi ol bizi ketm-i 'ademden
Vücüd ıqlīm-ile eyledi ihyā

'Aql virdi tamām-ile Ḥudā'muz
Ḳamudan yücedür Allāh Te'ālā

Mefā'ılün mefā'ılün fe'ülün
Olur luṭf-ile ihyā cümle mevtā (198b)

19

Tamām oldı lām ḥarf-i işbu mīm'dür
Ḥudā'muz dā'imā Ḥayy u 'Alīm'dür

Elem çekmez daḡı ol guşşalanmaz
Cemī' işde ol Ḳādir (ü) 'Alīm'dür

Aḡa tefvīz idelüm emrimüzi
Ḳamu ḡullarına Mevlā Raḡīm'dür

Mefā'ılün mefā'ılün fe'ülün
Resül'e uy şırāṭ-ı müstakīmdür (198b)

20

Gelüpdür işbu defter ḡurūf-ı nūn'a
Muḡārin olagör şāḡib-fünūna

Ma'ārif it ta'allüm her birinden
Muşāḡib olma cāhil ile dūna

Ḥudā'yı zıkr it her şubḡ u şām

Seherler uyku gelmesün ‘uyūna

Mefā’ılün mefā’ılün fe’ülün

Hüdāyilerden bir bir nümūna (198b)

21

Gelüpdür harf-i vāv’a işbu imlā

Dime ma’kül kelāma sen dahı “lā”

Nefyden şonra isbāt ile dā’im

Sūy-ı mahv ola it Hakk’ı temāşā⁹⁵

Ṭarīkında bulur herkes Hakk’ı

Ḳazā yolu şerī’at yolu ḥakkā

Şerī’at ehlidür ehl-i hidāyet

Şerī’atsüz ṭarīkat olmaz ašlā

Mefā’ılün mefā’ılün fe’ülün

Takayyüd birle şer’i eyle icrā (199a)

Rızâyî, “Defter-i A’ māl” diye tesmiye ettiği eserini bir manzume ile sonlandırmaktadır. Bu manzumedeki “gece ve gündüz bu eseri olması gerektiği gibi yazmak için uğraştığını, amel defterinin de aynen bu şekilde tamamlanmasını umduğunu, amacının şeriatı icra etmek ve şeriata hizmet etmek olup başka bir niyetinin olmadığını, eserini kaleme alırken ihmalde bulunmadığını, ortaya koyduğu samimiyetle haşrolunmak istediğini, Allah’tan son nefeste güzel bir hâl üzere olmayı dilediğini ve hedefinin mal biriktirmek olmadığını ” (199a) ifade etmektedir. Metnin sonundaki Arapça kısımda eserin 1653/1063

---

⁹⁵ Bu beyitte Rızâyî, bazı tasavvufî istilahlara müracaat ederek mutasavvıf kimliğini de sergilemektedir. Rızâyî, kadılığı yanında daha önce dile getirdiğimiz üzere aynı zamanda bir Celvetî sūfîsidir. Beyitte Rızâyî, “nefy-isbât-mahv” kavramları ekseninde muhatap olan kadılara adeta bir tarikat erbabına hitap eder gibi birtakım ahlak dersleri vermektedir. Sūfîlerin nazarında “nefy”, beşerî sıfatları dervişin kendi benliğinden uzaklaştırması ya da sürmesi anlamına gelir ve “isbât” ve “mahv” öncesi bir aşamadır. “İsbât” ise “mahv” ile birlikte ilerler. Çünkü her “mahv”ın mukabilinde bir “isbât” vardır. Bazen de “isbât”ın “mahv”dan sonra ortaya çıktığı söylenir. Bu durumda kulun varlığının yok olması “mahv”, Allah’la tekraren tahakkuku “isbât”tır. Bu yorum akabinde “fenâ” ve “bekâ” kavramları akla gelir. Ancak “mahv” ve “isbât”ın, “fenâ” ve “bekâ” kavramlarından daha genel olduğu birbirlerinin muadili olarak kullanılamayacağı söylenmektedir. Bazı kaynaklar, “isbât” ve “nefy” arasında “red-kabul” ilişkisi kurarak bu kavramları açıklarlar. Onlara göre, Kelime-i Tevhid’in “Lâ ilâhe “ yani “İlah yoktur.” kısmına nefy, “illallah” yani “Ancak Allah vardır.” kısmına da “isbât” denilir. Bu yorumlara bağlamında Rızâyî, muhatapına beşerî sıfatlarından arınmak için söz konusu sıfatları benliğinden sürmesini, sıfatları ve fiilleri tamamen yok etmesini ve Allah’ın yanında yeni varlığı ile beraber olarak en ideal seviyeye ulaşmasını öğütlemektedir. (Kaşânî, 2010: 148; Hucvirî, 2018: 436-437; Kuşeyrî, 2017: 167-168; Uludağ, 2012: 191, 234)

yılında İstanbul'da tamamlandığı ve müstensih 'Osmân bin Ramazân bin Sun'ullâh tarafından 1736/1148 senesinde tebyiz edildiği yazılıdır. Rızâyî manzumesini dua niteliğindeki beyitlerle bitirmektedir.

Şair, son beyitlerinde okura yaklaşık olarak şu şekilde seslenmektedir: Sabah akşam nihayete erdirmek gayesinde olduğumuz [ya da amellerimize ışık tutmasını istediğimiz] ve "Defter-i A'mâl" olarak adlandırdığımız kitabımız tamamlandı. Niyetimiz, ihmale mahal vermeden şeriatı icra etmektir. Gayemiz, Allah katında sevapla karşılığını almak ve son nefeste güzel bir akıbeta ulaşmaktır. Maksudumuz mal biriktirmek değildir. Gönlümüzde olan gayemiz şeriata hizmet etmektir. Bu eser, 1063'ün Zilhicce ayında [Ekim/Kasım 1653] bize uğur getirdi, bu yıl ve ayda İstanbul şehrinde fakir Seyyid Hasan Aksarayî tarafından yazıldı. Ya İlahi! Bizi hayırla kurtuluşa erdir, bütün akranımızı dileğine kavuştur. Dostlarımızın bu kısa kitapçığımızı her okuduklarında bizi hayır dua ile anmalarını umuyoruz.

22

[fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

Oldı itmâm Defter-i A'mâl'ümüz

İşbudur şâm u seher âmâlümüz

Kaşdımu icrâ-yı şer' itmek tamâm

Olmaz anda Hâk bilür ihmâlümüz

Niyetimüz birle olayduk müsâb

Soñ nefesde ola hasen hâlümüz

Cem'-i mâl itmek degül bundan gâraž

Şer'a hıdmet işbu mâ-fi'l-bâlümüz

Oldı biñ alt(1)mış üçde bu eser

Mâh-ı zi'l-ħiccede bu fâlümüz

Aksarâyîdür fakîr Seyyid Hasan

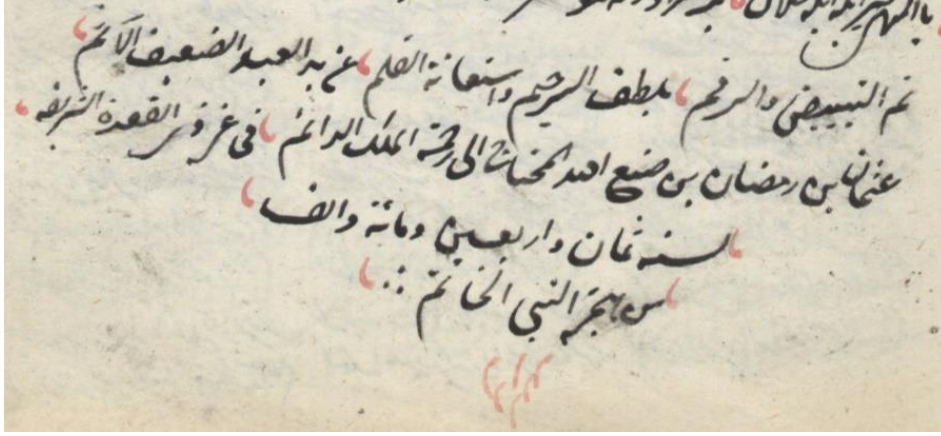
Mâh-ı İslâmbol'da mâh (u) sâlümüz

Yâ İlahî hayr ile eyle hâlâş

Ber-murâd ola kamu emsâlümüz

Umaruz yârân ide hayr du'â

Okıduğça gâhice icmâlümüz (199a)

Temme't-tebyüzü ve'r-raqamu bi-luḫfi'r-Raḫîmi ve isti'āneti'l-ḳalemi 'an-yedi'l-'abdi'z-za'īfi'l-āsîmi 'Osmān bin Ramazān bin Şun'i'llāh el-muḫtācū ilā-rahmeti'l-meliki'd-dā'imi fi-ğurre[ti] zi'l-ḳa'deti" ş-şerîfe sene semānin ve erba'ine ve mi'etin ve elfin min-ḫicreti'n-Nebiyi'l-ḫātem.⁹⁶

SONUÇ

Hasan Rızâyî el-Aksarâyî, asıl mesleği kadılık olan bir şairdir. Osmanlı coğrafyasının farklı muhitlerinde kadılık ve nâiblik yapmış ve bu vazifelerden edindiği birçok hatırasını, bazı tecrübelerini ve birtakım notlarını muhataplarıyla paylaşmıştır. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi İbnü'l-Emin Koleksiyonu 2928'de sehven "İlâhiyât" ismiyle kayıtlı olan ve şairin bizzat "Defter-i A'mâl" ismini verdiği kadılık merkezlerine dair eser, "kadı mecmuası" vasfını taşıyan şahsi notlar olmasının yanı sıra tarihi, kültürel ve edebî karaktere haiz bazı veriler de sunmaktadır. 4 varaklık bu küçük eserde kültür ve medeniyet tarihçilerini ilgilendiren muhteviyat, 17. yüzyıldaki 550 kadılık merkezini zikretmesi ve merkezlerin konumuyla alakalı birtakım notları barındırmasıdır. Eserin edebiyat araştırmacılarını ilgilendiren tarafı ise 86 beyitlik 22 manzumeye yer vermesinden kaynaklanmaktadır. Manzumeler, alfabetik olarak esasen diğer harfle başlayan merkezlere geçildiğini bildirir niteliktedir. Rızâyî, hemen hemen her eserinde belirttiği üzere Aziz Mahmûd Hüdâyî'nin müritlerinden bir Celvetî sûfisidir. Bu eserinde bir beyitte de Hüdâyî bağlılarına temas eden şair, manzumelerinde münâcât ve tevhit edalı söyleyişlere başvurmakla beraber dinî, tasavvufî ve ahlâkî öğütleriyle muhataplarına ders vermiştir. Hemen hemen her beyit, Rızâyî'nin didaktik üslubundan izler taşımaktadır. Eserde her ne kadar hitap ettiği kitle kadılar olsa da Rızâyî, mutasavvıf ve şair kişiliğinin bir tezahürü olarak söz konusu kitlenin mahiyetini değiştirecek ya da zenginleştirecek birtakım ifadelere de müracaat etmiştir. Gazel nazım şekliyle kafiyelenmiş olan manzumelerin hepsi, Divan edebiyatı şekil özelliklerini taşımakla birlikte, üslup olarak daha çok konu ve mananın ön plana çıkarıldığı görülmektedir.

Çalışmamızda, eserin daha çok edebî müfredatı üzerinde yoğunlaştık. Kültür ve medeniyet tarihçilerini ilgilendiren içeriğin de olması hasebiyle metin tamamının çeviri yazısı sunulmamış, sadece manzum kısımları transkribe edilmiştir. Manzumeler hem muhteviyat hem de şekil özellikleri açısından değerlendirilmiş, tamamı okunan metin üzerinde kültürel ve tarihi çıkarımlar da yapılarak ilgililerin ve araştırmacıların dikkatine sunulmuştur.

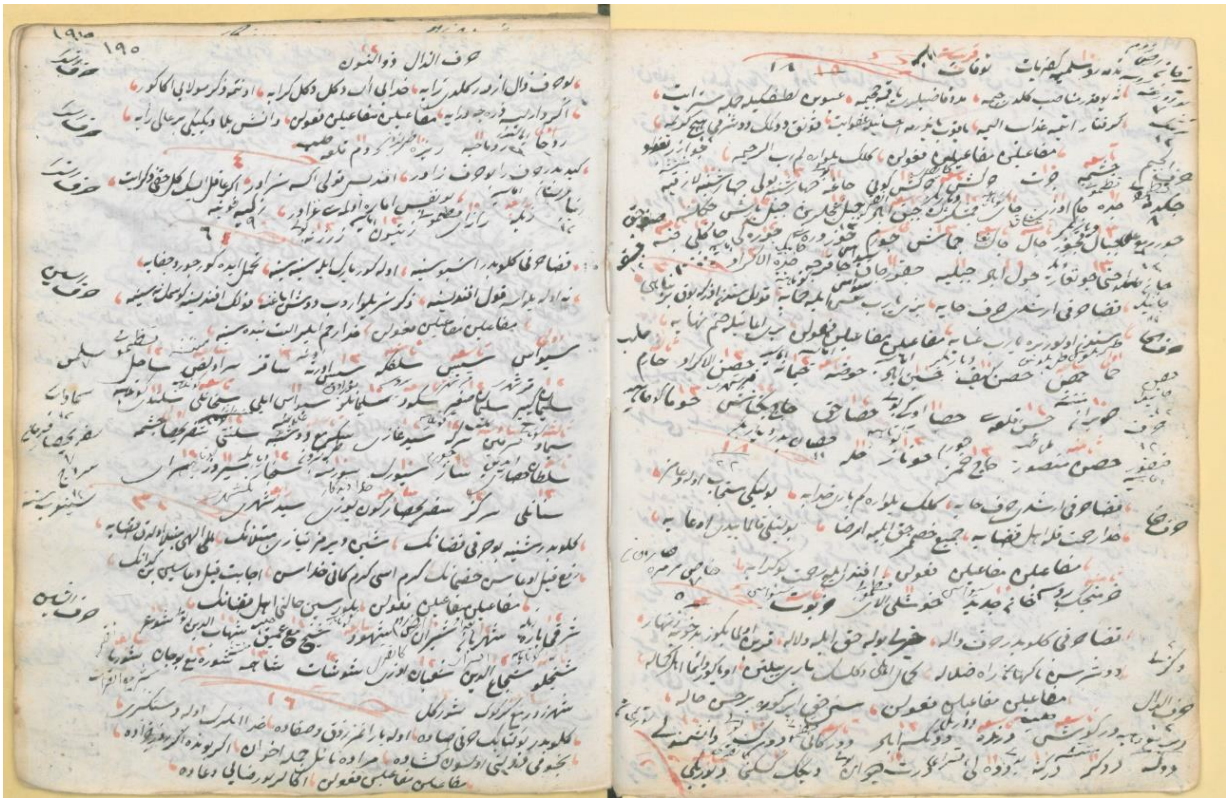
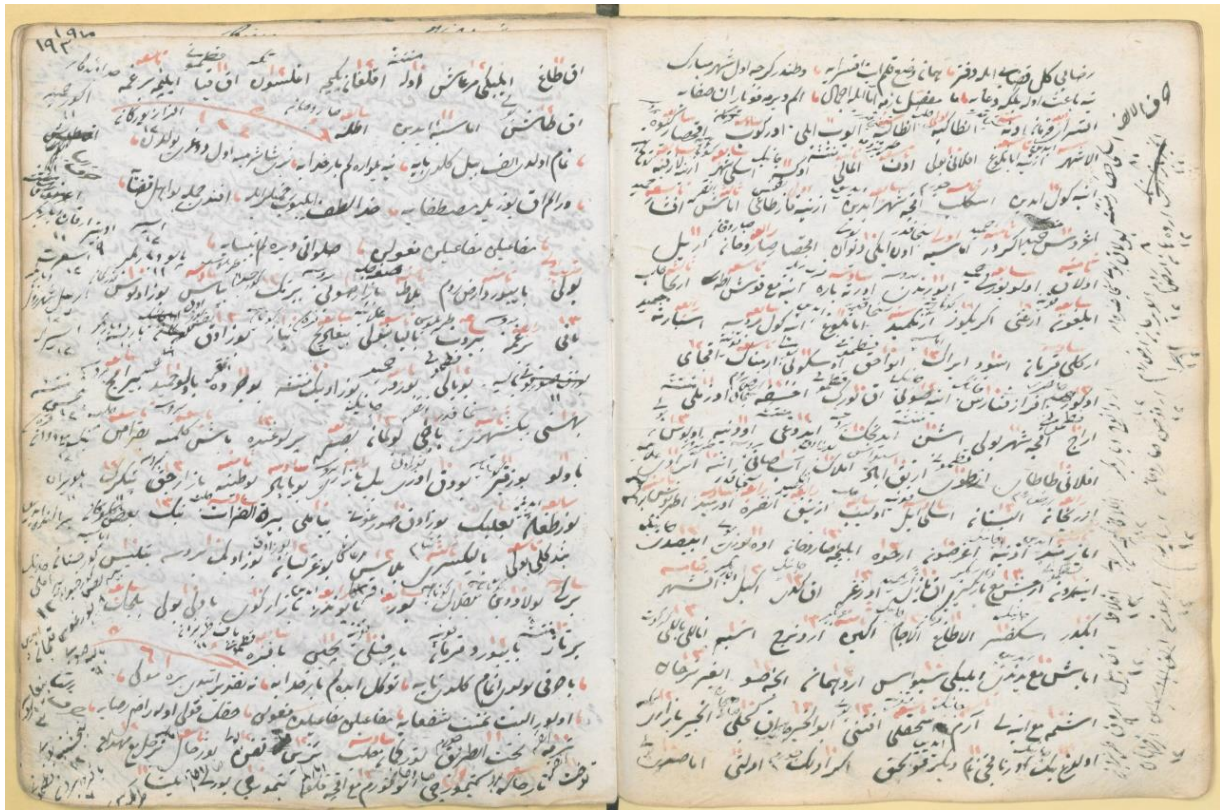
⁹⁶ (Eserin) temize çekilmesi ve yazılması. Rahim (olan Allah'ın) lütfuyla ve kalemin yardımıyla, daim olan Melik'in rahmetine muhtaç olan zayıf ve günahkâr kul Osmān bin Ramazān bin Sun'ullāh eliyle son Nebi'nin hicretinden (olan) 1148 senesinin şerefli zilkadesinin başında tamamlandı.

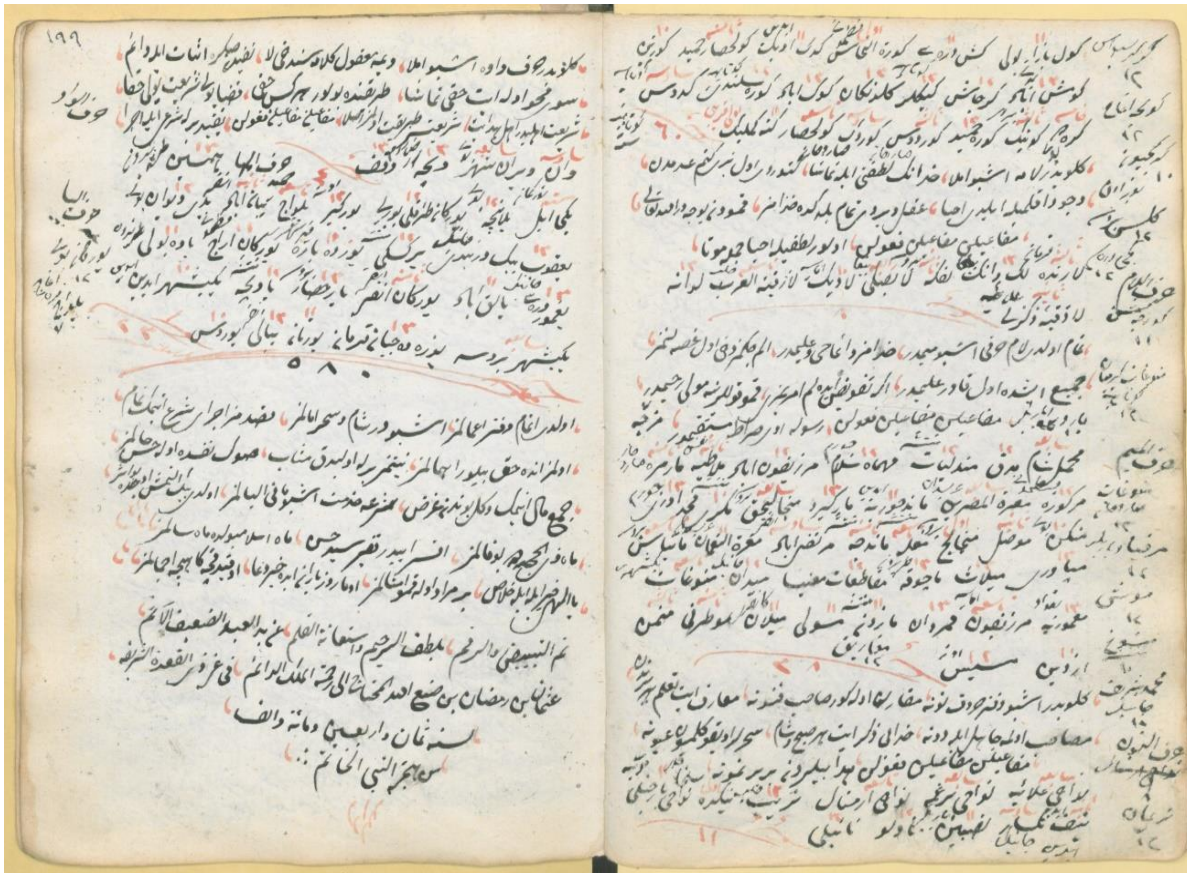
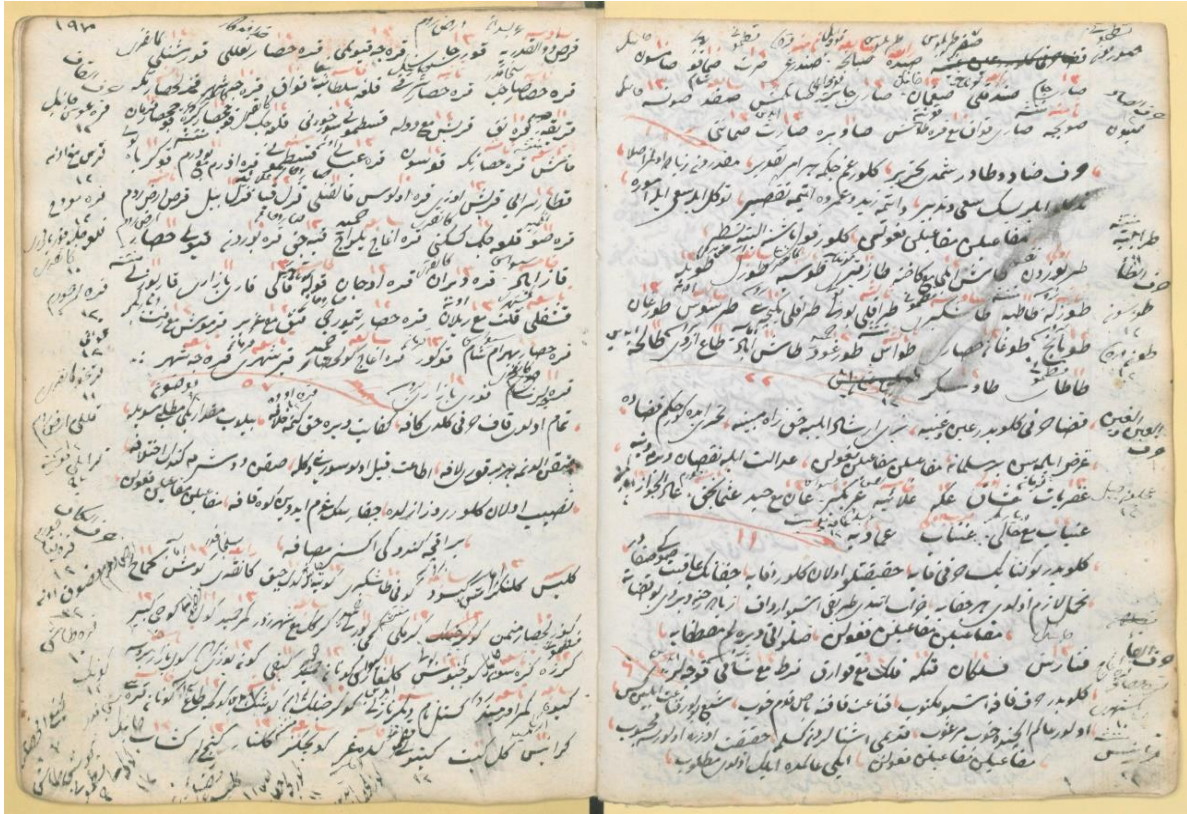
KAYNAKÇA

- Abdülkerim Kuşeyrî (2017). Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi. hzl. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Alan, E. (2018). “XVII. Yüzyıl Anadolu Kadınlıkları ve Rütbeleri”. Tarih Dergisi, 67 (2018/1): 59-100.
- Boyras, Ş. (2010). “12 Hayvanlı Türk Takvimi ve Kehanet”. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (3/14): 148-167.
- Cankurt, H. (2013). “Seyyid Hasan Rızâyî el-Aksarâyî ve ‘Tuhfetü’l-Kudât’ Adındaki Manzûm Eseri”. İstanbul Kültür Üniversitesi TUDOK IV. Uluslararası Türk Dili Ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi Bildiriler Kitabı: 219-226.
- Cankurt, H. (2014). Seyyid Hasan Rızâyî el-Aksarâyî Hayatı, Sanatı, Eserleri ve “Miftâhu’s-Sa’âde” Adlı Manzûm Kasîde-i Bürde Şerhi. Yüksek Lisans Tezi. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi.
- Cankurt, H. (2015). Seyyid Hasan Rızâyî el-Aksarâyî Hayatı, Sanatı, Eserleri ve “Miftâhu’s-Sa’âde” Adlı Manzûm Kasîde-i Bürde Şerhi. Birinci Baskı. Ankara: Aksaray Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yay.
- Cankurt, M. H. (2021). “Nüzhetü’l-Ebrâr’ın Aksaray Kültür Tarihi Açısından Önemi”. VI. Uluslararası Aksaray Sempozyumu (27-28 Ekim 2021) Tam Metin Kitabı: 65-91.
- Cankurt, M. H. (2021). Peygamber Aşkının Zirvesi Miftâhu’s-Sa’âde (Mutluluk Anahtarı)-Manzûm Kasîde-i Bürde Şerhi. Ankara: Aksaray Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yayınları-25.
- Cankurt, M. H. (2021). Tezkiretü’s-Sâlikîn ve Risâletü’n-Nâdimîn (Azîz Mahmûd Hüdâyî Menâkıbnâmesi) Metin-İnceleme-Sözlük-Dizin. Ankara: Aksaray Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yayınları-24.
- Ceyhan, Â. (2006). Türk Edebiyatı’nda Hazret-i Ali Vecizeleri. Ankara: Öncü Kitap.
- Ceyhan, A. (2019). “Aksaraylı Hasan Rızâyî’nin Sad-Kelime-i Alî Tercümesi”, C. 6. Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (16): 371-400.
- Coşkun, M. (2002). Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnameleri ve Nâbî’nin Tuhfetü’l-Harameyn’i. 1. Baskı. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Çağırıcı, M. (2006). “Hasan Rızâyî ve Tezkiretü’s-Sâlikîn ile Mahmûdiye Adlı Eserleri Tahkik ve Değerlendirilmesi”. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Çelik, A. (2015). “Hasan Rızâyî’nin “Cûy-ı Rahmet” Adlı Gülistân Tercümesi”. Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi. Yıl: 2015. Sayı: 33: 211-216.
- Çelik, A. (2016). “Aksaraylı Hasan Rızâyî’nin Nazm-ı Ahkâm-ı Sâl-i Türkân Adlı Eseri”. I. Uluslararası Aksaray Sempozyumu (Kültür, Tarih, Din, Medeniyet) Tam Metin Kitabı: 67-84.
- Çelik, A. (2017). “Özgün Bir Manzum Şerh Örneği: Hasan Rızâyî’nin Cûy-ı Rahmet Adlı Manzum Gülistân Şerhi”. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 38: 240-255.
- Çelik, A. (2017). “Hasan Rızâyî’nin Cûy-ı Rahmet Adlı Manzum Gülistân Şerhinde Ayet ve Hadis İktibasları”. SUTAD. Güz (42): 303-323.
- Çelik, A. (2017). “Şem‘î’nin Şerh-i Gülistân’ı ile Hasan Rızâyî’nin Cûy-ı Rahmet Adlı Gülistân Şerhinin Mukayesesi”. Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic. 12/22: 255-272.
- Çelik, A. (2017). Klasik Türk Edebiyatında Gülistân ve Hasan Rızâyî’nin ‘Cûy-ı Rahmet’ Adlı Manzum Gülistân Şerhi (İnceleme-Metin) Konya: Palet Yay.
- Çelik, A. (2017). Türk Edebiyatında “Gülistân” ve Hasan Rızâyî’nin “Cûy-ı Rahmet” Adlı Manzûm Gülistân Şerhi (İnceleme-Metin). Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.

- Eken, R. (2016). “Hasan Rızâyî'nin Kân-ı Ma'ânî Adlı Manzum Farsça-Türkçe Sözlüğü”. Yüksek Lisans Tezi. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi.
- Erdoğan, K., H. Cankurt (2013). Fenâyî Ehl-i Cennet Efendi, “Tecelliyât” Adlı Arapça Eseri Ve Tecelliyât'a Hasan Rızâyî El-Aksarâyî Tarafından Yapılan Manzûm-Mensûr Türkçe Tercüme/Şerh Üzerine”. Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic (8/4): 783-816.
- Hekîm Nidâî (2020). Dürr-i Manzûm Yeni Bir Nüshası Üzerine Tıp, Dil ve Edebiyat İncelemesi. haz. Akça, A. Semra Demir, G. Banu Duman, M. Turan. Ankara: Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Yay.
- Hücvirî Ali b. Osman Cüllâbî (2018). Hakikat Bilgisi Keşfu'l-Mahcûb. hzl. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları.
- İzzeddîn Kâşânî (2010). Tasavvufun Ana Esasları (Misbâhu'l-Hidâye ve Miftâhu'l-Kifâye). çev. Hakkı Uygur. İstanbul: Kurtuba Kitap.
- Ortaylı, İ. (2006). Osmanlı Devleti'nde Kadı. İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 24, ss. 69-73). İstanbul: TDV Yay.
- Turan, M. (2012). “Hasan Rızâyî ve Kân-ı Ma'ânî İsimli Manzûm Sözlüğü”, Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic (7/4): 2939-2992.
- Turan, M. (2016). “Hekim Nidâî'nin Dürr-i Manzûm Adlı Mesnevisinin Aksaraylı Hasan Rızâyî Tarafından Kaleme Alınan Yeni Bir Nüshası”. I. Uluslararası Aksaray Sempozyumu (25-27 Ekim 2018) Tam Metin Kitabı: 320-331.
- Turan, M. (2018). “XVII. Yüzyıl Aksaraylı Divan Şairlerinden Hasan Rızâyî'nin Tezkiretü's-Sâlikîn İsimli Eserinde Aziz Mahmûd Hüdâyî Etkisi”. III. Uluslararası Aksaray Sempozyumu (Tarih, Kültür, Din, Medeniyet) Tam Metin Kitabı: 566-581.
- Turan, M. (2020). “Kân-ı Ma'ânî'nin Yeni Bir Nüshası”. V. Uluslararası Aksaray Sempozyumu (03-04 Kasım 2020) Tam Metin Kitabı: 84-96.
- Türk Tarih Kurumu Tarih Çevirme Kılavuzu. 28.09.2022 tarihinde <https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/> adresinden alındı.
- Uçar, H. -Şen, M. (2017). Hasan Rızâyî El-Aksarâyî Nüzhetü'l-Ebrâr El-Muttalî' Li-Esrârî'l-Ğaffâr. Aksaray: Aksaray Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yayınları-14.
- Uludağ, S. (2012). Tasavvuf Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

ZEMİN DAVRANIŞININ TEK BOYUTLU EŞDEĞER DOĞRUSAL ANALİZ YÖNTEMİ İLE İNCELENMESİ: AKSARAY İLİ, SAĞLIK MAHALLESİ ÖRNEĞİ

Dr. Raziye BOZKURT

drraziyebozkurt@gmail.com

ORCID: 0000-0001-7436-7014

Özet

Deprem, can ve mal kaybına neden olan ve belirsizlik içeren büyük bir doğa olayıdır. Deprem, şiddetine bağlı olarak, zemin tabakalarını etkilemekte ve zeminin genel yapısını değiştirerek, üzerinde bulunan yapıların hasar görmesine neden olmaktadır. Bu nedenle yapıların güvenilir bir şekilde inşa edilmesinin yanı sıra, zeminin deprem etkisi altında nasıl bir davranış sergileyeceğinin de incelenmesi gerekmektedir. Zemine etki eden deprem ivmesi, zemin tabakaları arasında sönümlenebileceği gibi, sönümlenme olmaksızın tabakalar arasında deprem ivmesinin şiddeti artarak yapının temelinde de ulaşabilmektedir. Zemin tabakaları arasında, sönümlenmenin gerçekleşmemesi durumunda, meydana gelen depremlerde can ve mal kayıpları artmaktadır. Bu nedenle farklı analiz ve yöntemlerle, deprem anında zeminin bölgesel olarak davranışının incelenmesi gerekmektedir.

Bu durum gözetilerek, bu çalışma kapsamında Aksaray ili, Sağlık Mahallesi, farklı deprem kayıtları ile sismik analiz sonuçları kullanılarak, olası bir deprem anında, zeminin, depreme karşı nasıl bir davranış sergileyeceği incelenerek yorumlanmıştır. İnceleme alanında arazi eğiminin düşük olması nedeni ile kayma ve heyelan oluşturacak bir durum gözlemlenmemiştir. Bölge zemini, gevşek kum, çakıl ve yumuşak katı kil tabakalarından oluşmaktadır. Bu nedenle, zeminin genel yapısına bakıldığında sıvılaşma riski bulunmamaktadır. İnceleme alanının yakınlarında, Aksaray-Koçhisar Fay Zonu yer almaktadır. Deprem ivmesine karşı, zemin tabakalarının sönümlenme oranları tespit edilmiştir. Sönümlenme oranları, sismik analizler sonucu elde edilen, V_s ve V_p kayma dalgası hızları kullanılarak belirlenmiştir.

Zemin profili için uygulanan, bir boyutlu (1D) dinamik analizleri, DEEPSOIL v7 yazılımı ile frekans tanım alanında "Eşdeğer Doğrusal Analiz Yöntemi" kullanılarak analiz edilmiştir. Kayma dalgası hız değerleri, zemin tabaka kalınlıkları, Poisson oranları ve birim hacim ağırlık değerleri analizlere dahil edilerek, zemin kayma hızı profilleri çizilmiştir. Dünya genelinde geçmişte gözlemlenen deprem kayıtları kullanılarak olası bir deprem durumunda bölge zemin tabakalarının sönümlenme oranları ve zeminin genel davranışı incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre, bölgenin zemin sınıfı ZE olarak tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Deprem, eşdeğer doğrusal analiz yöntemi, zemin davranışı

INVESTIGATION OF GROUND BEHAVIOR BY ONE-DIMENSIONAL EQUIVALENT LINEAR ANALYSIS: AKSARAY PROVINCE, THE CASE OF SAĞLIK NEIGHBORHOOD

Abstract

An earthquake is a natural event that causes loss of life and property and contains great uncertainty. The earthquake depending on its intensity affects the soil layers and changing the overall structure of the soil, causing damage to the structures on it. For this reason, besides the reliable construction of the structures, it is also necessary to examine how the soil will behave under the influence of earthquakes. The earthquake acceleration acting on the soil can be damped between the soil layers, as well as the intensity of the earthquake acceleration between the layers can reach the foundation of the building without damping. If there is no damping between the soil layers, the loss of life and property increases in the earthquakes that occur.

For this reason, it is necessary to examine the regional behavior of the soil at the time of earthquake with different analyzes and methods. Considering this situation, within the scope of this study, the behavior of the soil against the earthquake has been examined and interpreted by using different earthquake records and seismic analysis results in the event of a possible earthquake in the Aksaray province, Sağlık neighbourhood. Due to the low slope of the soil in the study area, a situation that will cause slip and landslide has not been observed. The soil of the region consists of loose sand, gravel and soft solid clay layers. Therefore, when the general structure of the soil is considered, there is no risk of liquefaction. Aksaray-Kochisar Fault Zone is located near the study area. The damping ratios of the soil layers were determined against the earthquake acceleration. The damping ratios were determined using the shear wave velocities of V_s and V_p obtained from the seismic analysis.

One-dimensional (1D) dynamic analyzes applied for the soil profile were analyzed using DEEPSOIL v7 software using the equivalent linear analysis method in the frequency domain. Soil shear velocity profiles were drawn by including shear wave velocity values, soil layer thicknesses, Poisson ratios and unit weight values in the analyses. The damping ratios of the regional soil layers and the general behavior of the soil in the event of a possible earthquake were investigated by using the earthquake records observed in the World in the past. According to the results of the analysis, the soil class of region was determined as ZE.

Keywords: *earthquake, equivalent linear analysis method, soil behavior.*

1. Giriş

Deprem zamanı ve ivmesi bilinmeyen ve ağır hasarlara yol açabilen bir doğa olayıdır. Türkiye' nin deprem kuşağında yer alması da konunun önemini arttırmaktadır. Deprem etkisi ile can ve mal kayıpları yaşanmaktadır. Bu nedenle, deprem etkisini en aza indirebilmek için, dayanıklı yapıların inşasının yanı sıra, zemin genel yapısının ayrıntılı olarak bilinmesi ve deprem anında zemin tabakalarının nasıl bir davranış sergileyeceğinin farklı deney ve analizlerle tespit edilerek bilinmesi gerekmektedir.

Deprem ivmesi en tabandan, yapının inşa edildiği en üst zemin tabakasına kadar, zemin profili içerisinde ilerlemekte ve yapıya ulaşmaktadır. Dolayısı ile deprem ivmesine karşılık, zeminin nasıl bir davranış sergileyeceği farklı analizlerle incelenmelidir. Çünkü zemin yapısına bağlı olarak deprem ivmesi, zemin tabakaları içerisinde sönümlenebileceği gibi, etkisi artarak yapıya kadar ulaşabilir. Bu durum olası can ve mal kayıplarını arttırabilmektedir. Bu nedenle zeminin, deprem anında nasıl bir davranış sergileyeceğinin belirlenebilmesi amacı ile, farklı şiddetlere sahip geçmiş deprem kayıtları kullanılarak, deneyler sonucu elde edilen bazı zemin parametreleri sisteme dahil edilip, yazılımlarla analiz edilebilmektedir. Bu çalışmada, zemin profilinin genel özellikleri olan, kayma dalgası hızı (Vs), birim hacim ağırlığı (γ_z), zemin tabakalarının yükseklikleri gibi bazı parametrik değerler kullanılarak bölge zeminini analiz edilmiştir.

Literatürde bu konuda hazırlanmış birçok çalışma yer almaktadır. Kale (2008), çalışmasında Zeytinburnu ilçesinde yer alan inceleme alanında, deprem sırasında oluşacak yüzey hareketlerinin değişimini belirlemek amacı ile bir ve iki boyutlu dinamik davranış analizleri yapmıştır. Analizler sonucunda zeminin maksimum yüzey ivmeleri ve spektral ivme değerleri yüzey topoğrafyası da göz önünde bulundurularak karşılaştırılmıştır.

Karasu (2009), sismik analiz verilerini kullanarak farklı iki yazılım ile Bakırköy ilçesinde mikro-bölgeleme çalışması yapmıştır. DEEPSOIL ve EERA yazılımları ile zeminin lineer ve nonlineer dinamik analizlerini gerçekleştirmiştir ve bölgenin deprem riskini araştırmıştır.

Basu ve Dey (2016) hazırladığı çalışmasında, homojen kumlu zemin tabakasını, DEEPSOIL yazılımı ile analiz etmiş ve maksimum yer ivmesi değerini (PGA) hesaplamıştır. Sonuçlarını ise grafiksel olarak sunmuştur.

Civelekler vd., (2017), eşdeğer doğrusal analiz yöntemini kullanarak Eskişehir ilinin bir bölgesinin zemin dinamik davranışını incelemiştir. DEEPSOIL yazılımı ile Kocaeli deprem kayıtlarına göre bir boyutlu analizler yapmıştır ve bu yöntemin gerçeğe en yakın sonuçlar verdiğini göstermiştir.

Aydın (2018), çalışmasında DEEPSOIL yazılımını kullanarak, farklı deprem kayıtları ile sıkıştırılmış zeminlerin dinamik tepkilerini ve kayma deformasyonunu, yatay deplasmanlar ile değerlendirerek incelemiştir. Farklı deprem kayıtlarına göre analizler sonucunda elde edilen tepki spektrumları ve ortalamaları grafiklerle sunulmuştur.

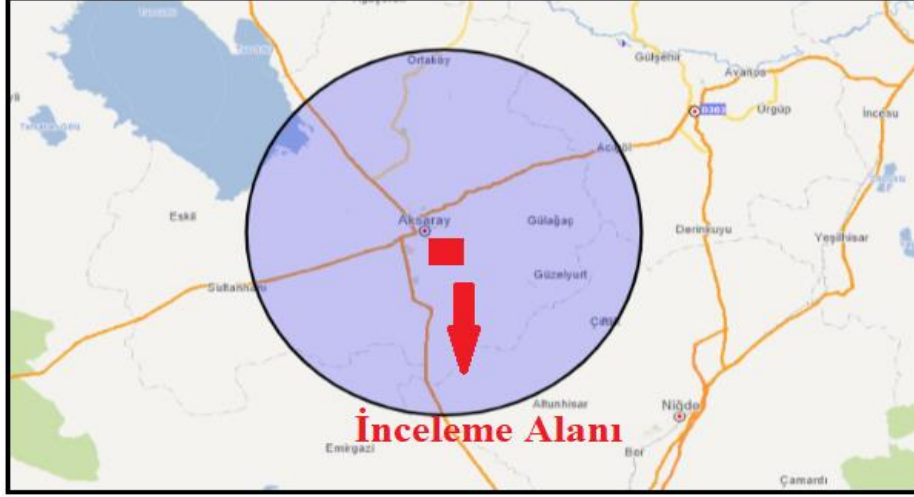
Bozkurt ve Demiröz (2020a), Aksaray ilinde yer alan Hamidiye bölgesinin depremselliğini incelemiştir. Yöntem olarak eşdeğer doğrusal analiz yöntemi seçilmiştir. Analiz sonuçlarına göre zemin büyütme oranları sırası ile 0.6-0.8 g arasında tespit edilmiştir ve bu bilgiler doğrultusunda, bölge zemininin "B orta tehlike düzeyi" sınıfına girdiği sonucuna varılmıştır.

Bozkurt ve Demiröz (2020b), DEEPSOIL yazılımı ile homojen kumlu bir zemin profilinin deprem kayıtları ile analiz edilerek, zemin büyütme oranlarını ve olası bir deprem anında zeminin dinamik davranış analizlerini gerçekleştirmiştir. Deprem anında zemin tabakalarının depremi büyütmeyle, sönümleyici bir etki oluşturacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Bu çalışmada ise, Aksaray ili Sağlık Mahallesi zeminin olası bir deprem anında nasıl bir davranış sergileyeceği DEEPSOIL yazılımı ile incelenmiştir. DEEPSOIL yazılımı, zeminin dinamik etkilere karşı, hem frekans, hem zaman alanında çözüm yapabilen bir programdır. Frekans alanında lineer ve eşdeğer lineer analizler, zaman alanında ise lineer ve nonlineer çözüm sunabilmektedir. İnceleme alanının zemin profili DEEPSOIL yazılımına işlenmiş ve Kocaeli 1999 deprem kaydı kullanılarak dinamik etkilere karşı depremselliği değerlendirilmiştir.

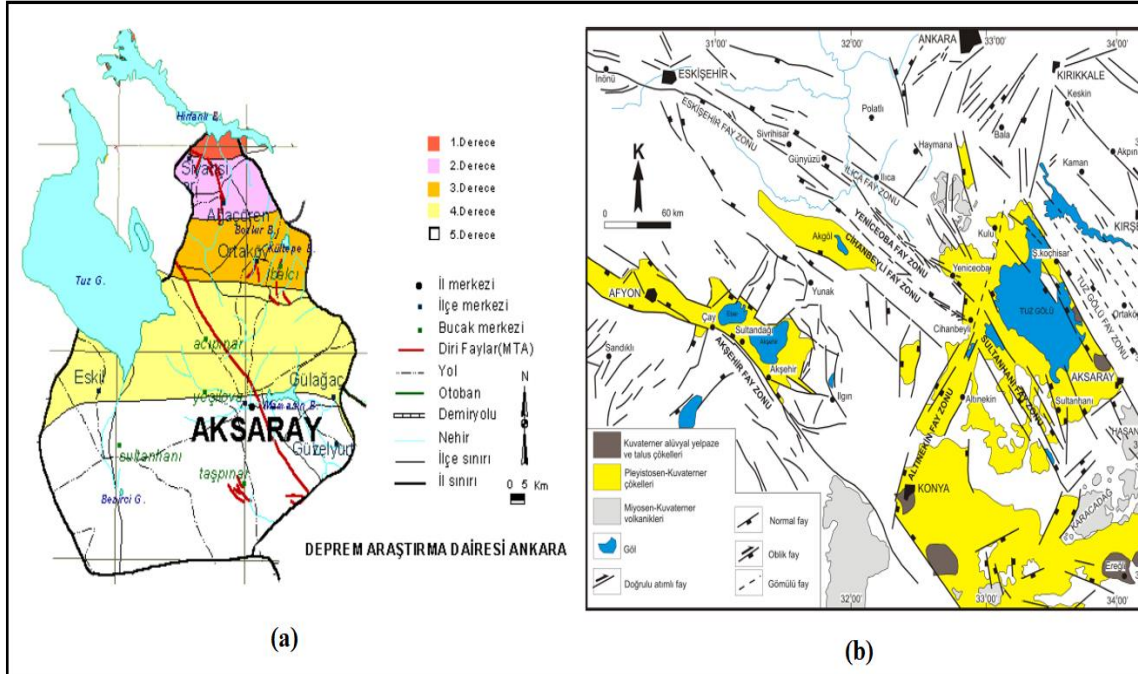
2. İnceleme Alanının Genel Özellikleri

Aksaray ili, Sağlık Mahallesi'nde yer alan inceleme alanı, tektonik bakımdan oldukça etkin bir bölgede bulunmaktadır. İnceleme alanının tektonik yapısında Tuz Gölü Havzası ve Kırşehir Masifi yer almaktadır. Ayrıca genel yapı itibarıyla, Aksaray ilinin yerleşim alanı, Orta Kızılırmak Platosu'nun Tuz Gölü Havzası'nın fay basamağının güneyindedir. Fay basamağı ise Melendiz Dağları'ndan gelen ve Tuz Gölü'ne kadar ulaşan, Ulu Irmağın biriktirdiği alüvyonlarla oluşturulmuş bir birikinti ovası üzerine kurulmuştur. İnceleme alanının Topografik eğimi 0° dir ve Şekil 1'de sunulmuştur.

Şekil 1. İnceleme alanı (Bozkurt ve Demiröz, 2020b)

Aksaray ili ve çevresi Türkiye Deprem Bölgeleri Haritası'na göre 5. Derece deprem bölgesi sınıfına girmektedir.

Şekil 2. (a) Türkiye Deprem Bölgeleri Haritası Aksaray ili, (b) Orta Anadolu Bölümü Tektonik Haritası (Dirik ve Erol, 2003)

3. Bölge Zemininin Dinamik Etkilere Karşı Davranış Analizleri

Deprem; zamanının, şiddetinin ve olası bir durumunda, meydana geldiği zemininin genel olarak sismik ivmelere karşı nasıl bir davranış sergileyeceği bilinemediği için araştırılması gereken bir doğa olayıdır. Deprem önceden tahmin edilmesi mümkün olmasa da, etki edebileceği zemin yapısı, önceden sismik analiz verileri kullanılarak araştırılabilir ve deprenselliği incelenebilir. Bu analizler; zeminin, sismik yer hareketleri sonucunda genel olarak deprem ivmesini sönmümlüyor mu, yoksa şiddetini arttırarak zemin tabakalarından geçip yapıya mı ulaşıyor sorularına cevap bulmamızı sağlamaktadır (Bozkurt ve Demiröz, 2020a).

Türkiye Bina Deprem Yönetmeliği' nde de (TBDY, 2018) bahsedildiği üzere, yerel zemin sınıfları dikkate alınarak, zemin profillerinin spektral ivme değerleri belirlenebilmektedir. Farklı zamanlarda gerçekleşen deprem kayıtları kullanılarak, zeminin deprem anındaki davranışını belirlemek amacıyla farklı yazılımlar geliştirilmiştir. Bu yazılımlardan bir tanesi DEEPSOIL yazılımıdır ve bu çalışmada zemin dinamik davranışının belirlenmesi amacıyla kullanılmıştır.

Hashash ve vd. (2017) tarafından geliştirilen DEEPSOIL yazılımı, farklı zamanlarda meydana gelen deprem kayıtlarını kullanarak, zemin profilinin özellikleri doğrultusunda, lineer ve nonlineer analizler yapabilmektedir. Bu çalışmada da seçilen bölge zemini anakaya seviyesinde 1999 yılında meydana gelen Kocaeli deprem kayıt verileri kullanılarak analiz edilmiştir.

3.1. Bölge Zemininin DEEPSOIL ile Eşdeğer Doğrusal Analizi

Bu yazılım; arazi çalışmaları sonucu elde edilen zemin parametrelerinin sisteme dahil edilmesi ile birlikte, frekans ve zaman alanında çözüm elde edilebilen bir boyutlu yer tepki analiz programıdır (Hashash, vd., 2017). Analizlerde sönmüm oranı %5 seçilmiştir ve deprem kaydı ise 1999 Kocaeli depremi olarak belirlenmiştir. Yazılım kullanılarak elde edilen sonuçlar ve analiz verileri şu şekilde sıralanabilir.

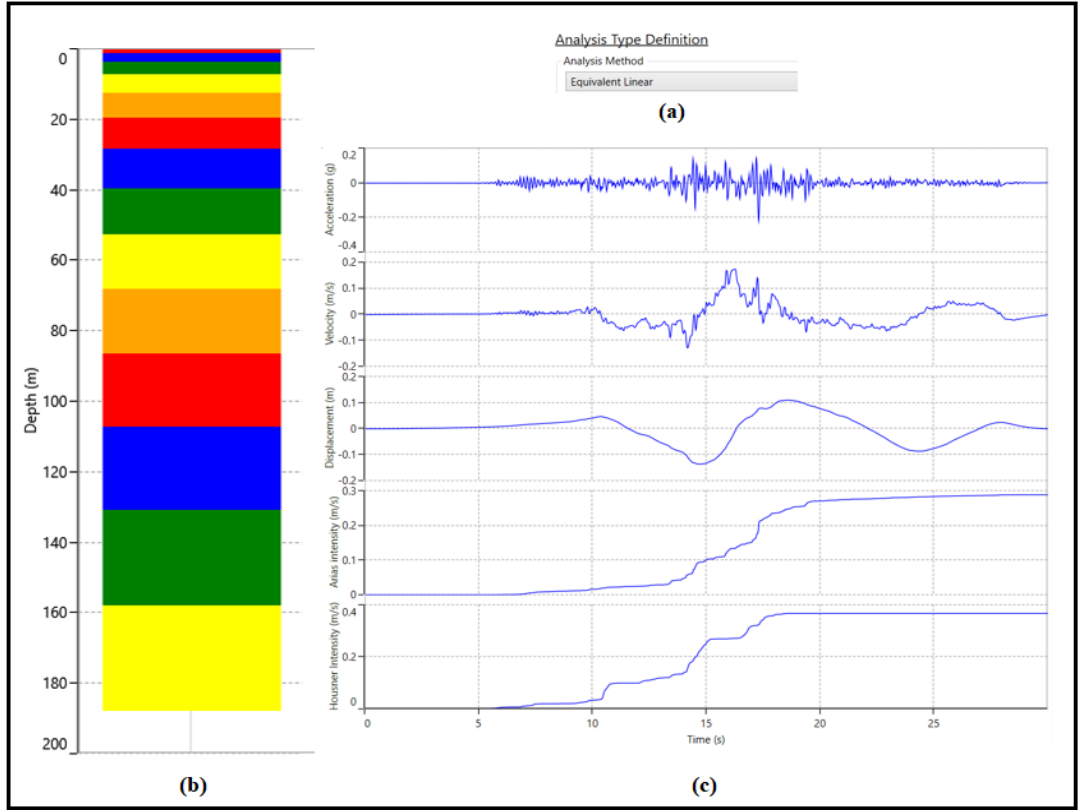
İlk olarak analiz türü "Eşdeğer Lineer Analiz Yöntemi" olarak belirlenmiştir. Bu yöntemin seçilmesindeki temel neden ise, yapı mühendisliğindeki etkilerin nonlineer olmasından dolayı sismik analizlerinde nonlineer olması istenmektedir. Fakat nonlineer analizler için gerekli olan parametrelere ulaşmak oldukça zordur. Bu nedenle lineer analiz yapılan, fakat olabildiğince nonlineer sonuca yakın çözümler elde edilen "Eşdeğer Lineer Analiz Yöntemi" seçilmektedir (Şekil 3. (a)).

İkinci aşamada; anakaya ve zemin yapısı, birim hacim ağırlıkları, kayma dalgası hızları, tabaka kalınlıkları ve yeraltı su seviyesi dikkate alınarak tanımlanmıştır (Şekil 3. (b)). Zemin ortalama birim hacim ağırlığı değeri (γ_n) 18.3 kN/m³, sondaj derinliği 15 m, yeraltı su seviyesi (YASS) 2 m, ortalama zemin kayma modülü (V_{s30}) 317 m/sn' dir. Zemin profilinin her tabakası için kayma dalga hızı değerleri bulunmaktadır ve grafiği Şekil 4' te yer almaktadır.

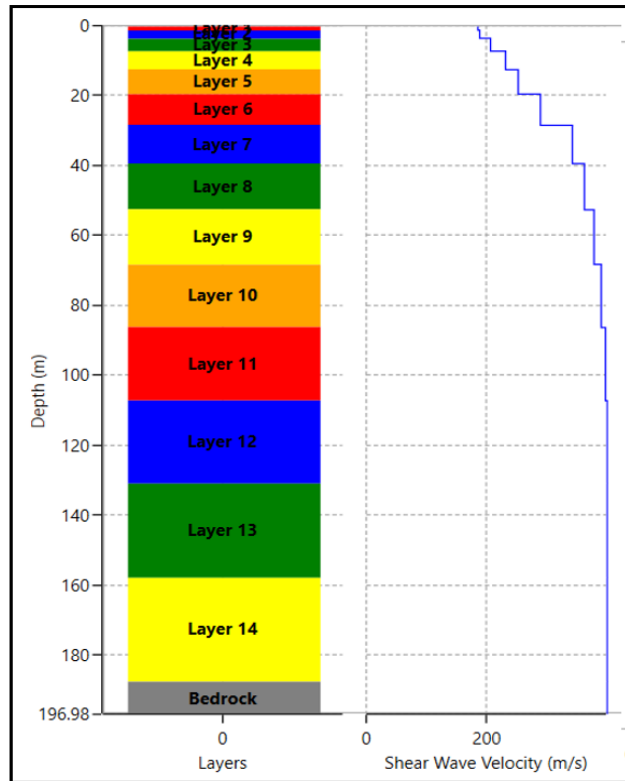
Üçüncü aşamada; eldeki parametreler ve zemin sınıfı dikkate alınarak referans eğrileri belirlenmiştir. İnceleme alanının yerel zemin sınıfı ZE' dir. ZE yerel zemin sınıfı genel olarak "Gevşek kum, çakıl veya yumuşak-katı kil tabakaları" için kullanılmaktadır.

Dördüncü aşamada; deprem kaydı olarak 1999 Kocaeli depremi seçilmiş ve zemin profili deprensellik yönünden analiz edilmiştir (Şekil 3. (c)).

Şekil 3. (a) Analiz yönteminin seçimi, (b) Zemin profilinin tanımlanması, (c) Analizler için kullanılan deprem kaydının belirlenmesi, 1999 Kocaeli depremi

Şekil 4. İnceleme alanının zemin profili ve Kayma dalgası hızı (V_s) grafiği

3.2. Zemin Dinamik Davranışının Analiz Sonuçları

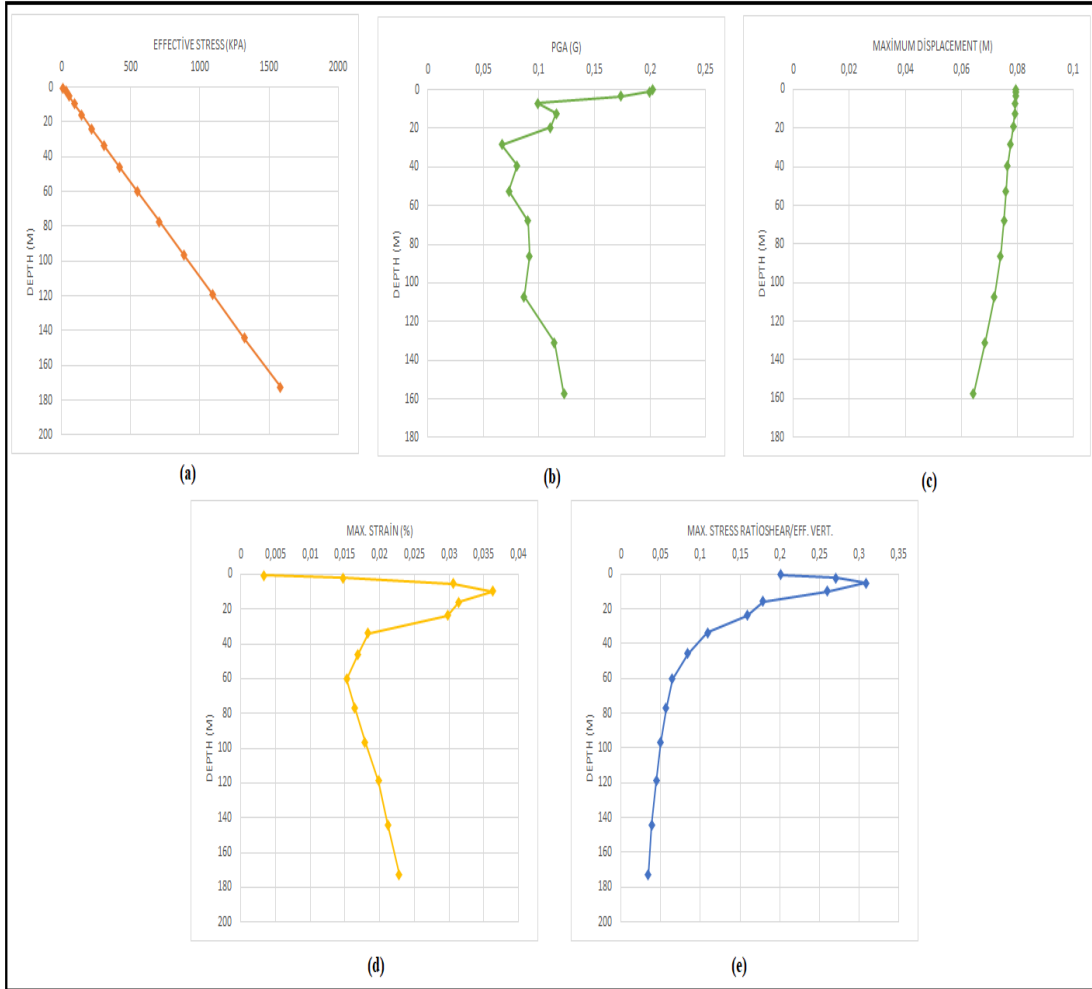
Analizler sonucunda elde edilen grafikler, olası bir deprem durumunda zemin tabakalarının nasıl bir davranış sergileyeceğini tanımlamaktadır. Deprem anında, zemin tabakaları boyunca oluşan pik ivme değerleri, Şekil 5' te sunulmuştur. Grafikselleştirilmiş sonuçlar şu şekilde tanımlanabilir.

Şekil 5. (a), efektif gerilmenin derinliğe bağlı değişimini tanımlamaktadır ve derinlik arttıkça efektif gerilme artmaktadır.

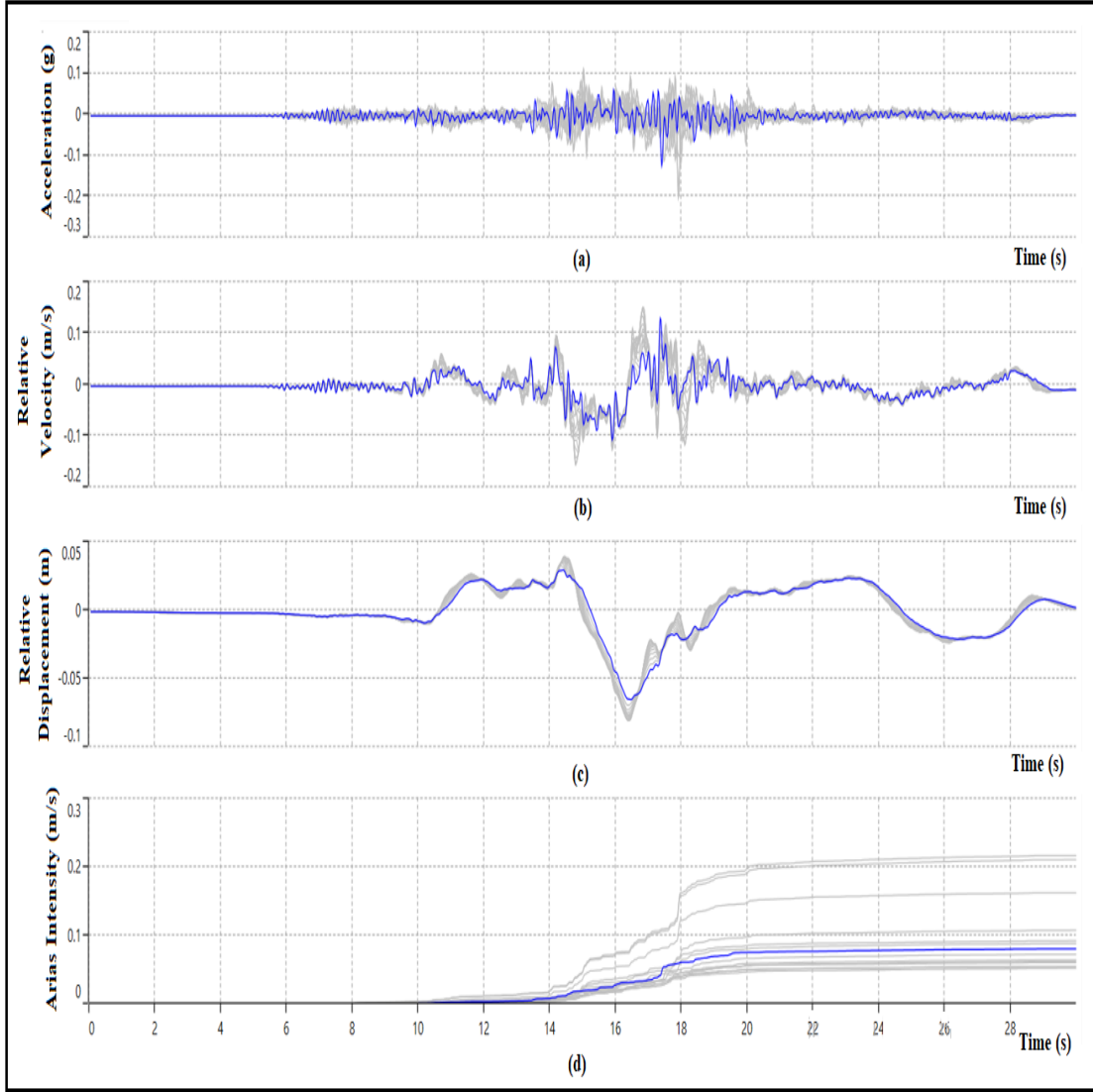
Şekil 5. (b), maksimum ivme değerinin derinliğe bağlı değişimini göstermektedir ve bu değer $PGA=0.14$ g olarak tespit edilmiştir.

Şekil 5. (c), maksimum deplasmanın derinliğe bağlı değişimini göstermektedir ve derinlik arttıkça maksimum deplasman azalmaktadır.

Şekil 5. (d), maksimum gerilmenin, Şekil 5. (e) ise maksimum gerilme oranının derinliğe bağlı olan değişimini sunmaktadır.

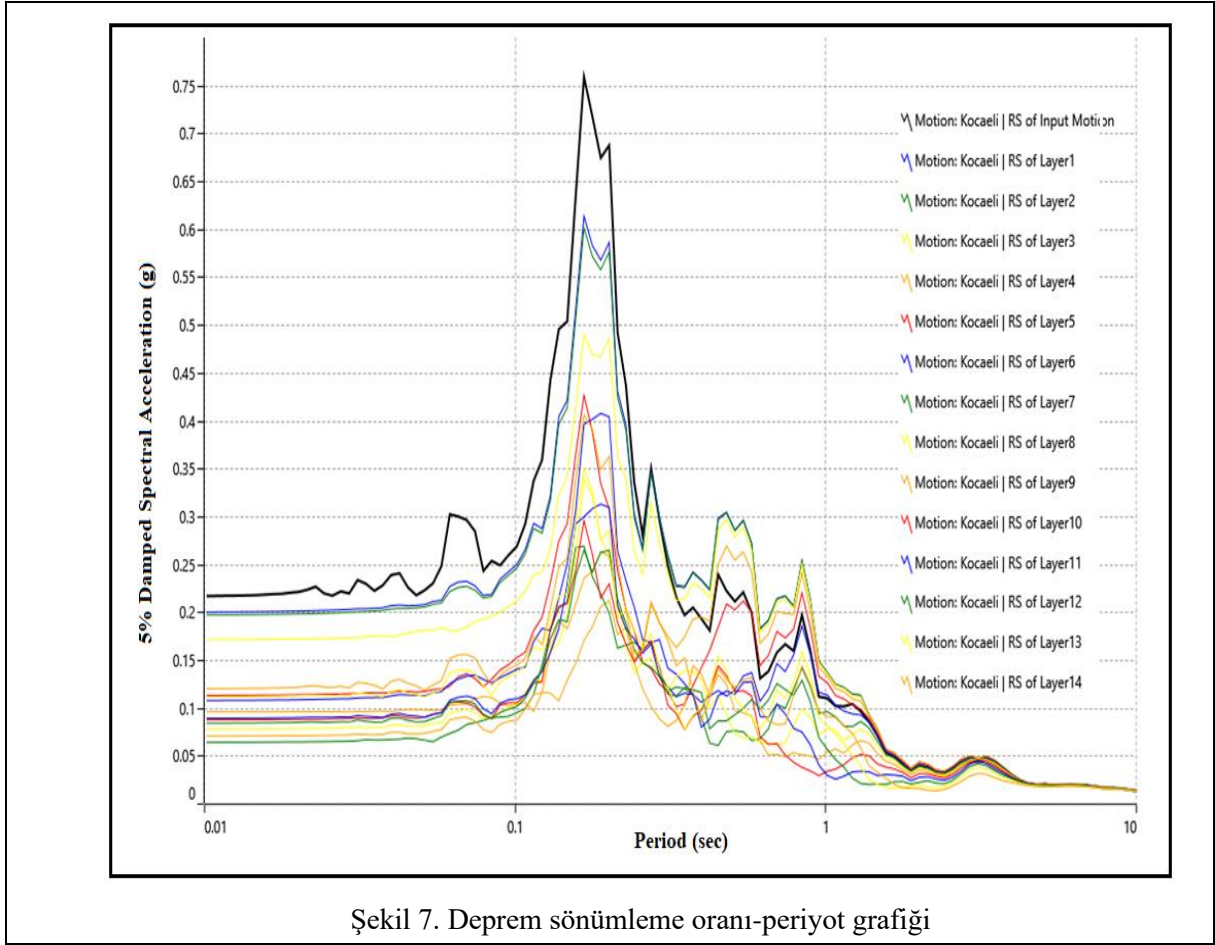
Şekil 5. (a) Efektif gerilme-derinlik grafiği, (b) Pik ivme-derinlik grafiği, (c) Maksimum deplasman-derinlik grafiği, (d) Maksimum gerilme-derinlik grafiği, (e) Maksimum gerilme oranı-derinlik grafiği

Şekil 6. (a) Deprem ivme-zaman grafiği, (b) Deprem hız-zaman grafiği, (c) Deplasman (yer değiştirme)-zaman grafiği, (d) Deprem şiddet-zaman grafiği

Analizler sonucunda, deprem esnasında zemin tabakalarının zamana bağlı; ivme, hız, deplasman ve şiddet grafikleri Şekil 6' da sunulmaktadır. Depremin meydana gelmesi ile en derin tabakadan gelen deprem ivmesi, zemin tabakalarını geçerek, yapı temeline, daha sonrada zemin yüzeyine ulaşmaktadır. Şekil 6' da yer alan grafikler depremin dinamik etkisine karşılık, zemin tabakalarının davranışını göstermektedir (Şekil 6 (a), (b), (c) ve (d)). Depremin tabakalar arasındaki maksimum yer değiştirme etkisi 14-17 s arasında gözlemlenmiştir. Şekil 6 (d) grafiğine göre deprem şiddeti tabakalar arasında çok yüksek bir etkiye ulaşmadan sönümlenmiştir.

Analizlerde sönümlenme oranı %5 olarak belirlenmiştir. Bu değere bağlı olarak elde edilen zemin tabakaları sönümlenme oranı-periyot grafiği Şekil 7' de tanımlanmıştır. Maksimum spektral ivme değeri 0.6 g olarak belirlenmiştir. Dolayısı ile zemin büyütme oranı 0.4 g olarak tespit edilmiştir. Zemin tabakalarının deprem etkisini sönümlendiği Şekil 7' de yer alan sönümlenme oranı-periyot grafiğinden gözlemlenmektedir. Çünkü, zemin tabakalarında oluşan pik ivme değerleri Kocaeli deprem kaydına göre oluşan pik ivme değerine ulaşmamaktadır. Bu durum, depremin etkisini zemin tabakaları arasında arttırılmadan sönümlendiğinin bir göstergesidir.

Şekil 7. Deprem sönümlenme oranı-periyot grafiği

4. Sonuçlar

Bu çalışmada, analizlerle depremselliği araştırılan bölge, Aksaray ili içerisinde yer alan Sağlık Mahallesi'dir. Bölge zemini, DEEPSOIL yazılımı kullanılarak, Kocaeli deprem kayıtları ile dinamik etkilere karşı analiz edilmiştir. Bölge zemini; gevşek kum, çakıl veya yumuşak-katı kil tabakalarından oluşmaktadır ve zemin sınıfı ZE' dir. Bölge için yapılan sondaj çalışma verileri kullanılarak, kayma dalgası hızı (Vs) ile olası bir deprem anında zemin profilinin dinamik davranışı araştırılmıştır. Analiz yöntemi olarak; lineer çözüm yapmasına karşılık, nonlineer çözüme en yakın sonuçlar veren "Eşdeğer Lineer Analiz Yöntemi" seçilmiştir. Analizlerde Türkiye Bina Deprem Yönetmeliği (2018) esasları dikkate alınmıştır. Elde edilen sonuçlar şu şekilde sıralanabilir:

□ Zemin dinamik davranışının belirlenmesinde kayma dalgası hızının önemli bir parametre olduğu gözlemlenmiştir.

□ Eşdeğer lineer analiz yönteminin, gerçeğe yakın çözümler sunmasından dolayı kullanılabilir bir analiz yöntemi olduğu düşünülmektedir.

□ Analizler sonucunda zemine ait zemin büyütme katsayıları hesaplanmış ve yorumlanmıştır.

□ Analizler sonucunda görülmüştür ki, zemin tabakaları deprem pik ivme değerine ulaşmadan, dinamik etkiyi sönümleyici davranışta bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aydın, C., 2018. Dinamik özellikleri belirlenen sıkıştırılmış killi kalmın bir zemin tabakasının tek boyutlu sismik yer tepki analizleri, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, Türkiye.
- Basu, D., Dey, A., 2016. Comparative 1D ground response analysis of homogeneous sandy stratum using linear equivalent linear and nonlinear masing approaches, Geotechnical Society, in India.
- Bozkurt, R., Demiröz, A., 2020a. Aksaray Hamidiye bölgesi zemin dinamik davranışının eşdeğer doğrusal analiz yöntemi ile incelenmesi, Konya Teknik Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi, Konya, Türkiye.
- Bozkurt, R., Demiröz, A., 2020b. Homojen kumlu tabakanın eşdeğer doğrusal analiz yöntemi kullanılarak depremselliğinin incelenmesi, International Engineering Symposium (IES'20), s. 118-127, Tam Metin-Sözlü Sunum Bildiri, İzmir.
- Civelekler, E., Okur, V., Kamil, B., 2018. Eşdeğer analiz yöntemi ile zeminin dinamik davranışının değerlendirilmesi, Eskişehir örneği, 4. Uluslararası Deprem Mühendisliği ve Sismoloji Konferansı Özel Sayısı, Cilt:6, s.124-132.
- Dirik, K., Erol, O., 2003. Tectonomorphologic evolution of Tuzgölü and surrounding area, Central Anatolia-Turkey, Turkish Association of Petroleum Geologists Special Publication, 5, 27-46.
- Hashash, Y.M.A., Musgrove, M.I., Harmon, J.A., İlhan, O., Groholski, D.R., Philips, C.A. and Park, D., 2017. DEEPSOIL 6.0, User Manual.
- Kale, P., 2008. Yerel arazi etkilerinin bir ve iki boyutlu analizlerle incelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, Türkiye.
- Karasu, M., 2009. Bakırköy ilçesinin mikrobölgelemesi, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, Türkiye.
- Türkiye Bina Deprem Yönetmeliği (TBDY), 2016. Yayın Tarihi: 18 Mart 2018.

TR 71 BÖLGESİ İLLERİNİN GELİŞMİŞLİK DÜZEYLERİNİN ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME YÖNTEMLERİYLE İNCELENMESİ

Öğretim Görevlisi Rüstem KOCAÖZ

Gaziantep Üniversitesi
rustemkocaoz@gantep.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3735-733X

Dr. Öğr. Üyesi Orhan ECEMİŞ

Gaziantep Üniversitesi
ocemis@gantep.edu.tr
ORCID: 0000-0002-8270-0857

Özet

Gelişen teknoloji ve küreselleşmenin doğal bir sonucu olarak yerel yönetimlerin dünya sistemi ile entegre olduğu günümüzde, bölgesel gelişmişlik/farklılıkların giderilmesi ülke kalkınmasında önemli katkılar sağlayabilir. Bu bağlamda, son yıllarda illerin ve bölgelerin gelişmişlik düzeylerinin incelenmesine yönelik yapılan çalışmalara yoğunlaşıldığını görülmektedir. Farklı yöntem ve farklı bakış açılarına göre literatüre katkı sağlayan bu çalışmaların ortak özelliklerinin illerin/bölgelerin birbirlerine göre olan durumlarının ve gelişim düzeylerinin belirlenmesi ayrıca gelişmesine katkı sağlanması gereken özelliklerin ortaya çıkarılması olduğunu düşünülebilir. Bu çalışmanın amacı coğrafik, kültürel ve sosyo-ekonomik olarak benzer özelliklere sahip TR 71 bölgesini oluşturan Aksaray, Kırıkkale, Kırşehir, Nevşehir ve Niğde illerinin gelişmişlik düzeylerinin çok kriterli karar verme yöntemleriyle incelenmesidir.

Bu çalışmada TR 71 bölgesi illerinin gelişmişlik düzeyleri Kriterler arası Korelasyon Yoluyla Kriterlerin Önem Tespiti (CRITIC) ve Gri ilişkisel analiz yöntemleriyle ele alınmıştır. Çalışmada kullanılan kriterler Türkiye İstatistik Kurumu (TUIK), İş ve İşçi Bulma Kurumu (İŞKUR), Türkiye Bankalar Birliği (TBB) veri tabanlarından elde edilmiştir. Kriterler, illerde girişim sayısı, İllerdeki Güneş Enerjisi Santrallerinin Dağılımı (MW), toplam elektrik tüketimi (MWh), göç aldığı ve göç verdiği nüfusun yüksek lisans ve doktora eğitimini tamamlamış kişi sayısı, hekim başına düşen kişi sayısı, bebek ölüm hızı, kişi başına gayrisafi yurt içi hasıla, ihracat ve ithalat rakamları, yapı kullanım izin belgesi, motorlu kara taşıtı sayısı, aktif sigortalılar (4a,4b,4c), kayıtlı işsiz sayısı, illere göre işe yerleştirilenlerin sayısı, mevduat ve kredi dağılımından oluşmaktadır. Bu kriterler CRITIC yöntemiyle ağırlıklandırılmıştır. CRITIC yöntemiyle elde edilen bulgulara göre en önemli üç kriter, illere göre kayıtlı işsiz sayısı %11,68 hekim başına düşen kişi sayısı %10, bebek ölüm hızı %9 olarak hesaplanmıştır. TR 71 bölgesi illerinin gelişmişlik düzeyleri ise Gri İlişkisel Analiz yöntemiyle incelenmiştir. Çalışmada yer alan kısıtlar ve kullanılan yöntemlerle elde edilen sonuçlara göre Aksaray ilinin, bölge illerine göre daha gelişmiş olduğu ve diğer illerin gelişmişlik düzeylerinin sıralamasının Nevşehir, Niğde, Kırşehir ve Kırıkkale şeklinde olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Sosyo-ekonomik gelişim düzeyi, Bölge içi farklılık, Çok kriterli karar verme.

INVESTIGATION OF DEVELOPMENT LEVELS OF TR 71 REGIONAL PROVINCES BY MULTI-CRITERIA DECISION MAKING METHODS

Abstract

As a natural consequence of developing technology and globalization, it can be stated that local governments are integrated with the world system, and regional development/differences make significant contributions to the development of the country. Thus, it draws attention that in recent years, studies have focused on examining the development levels of provinces and regions. It can be thought that the common features of the outputs of these studies, which contribute to the literature according to different methods and different perspectives, are to determine the relative status and development levels of the provinces/regions and to reveal the features that should contribute to their development. In this context, the aim of the study is to examine the development levels of the provinces of Aksaray, Kırıkkale, Kırşehir, Nevşehir and Niğde, which constitute the TR 71 region with similar geographical, cultural and socio-economic characteristics, using multi-criteria decision making methods.

In this study, the development levels of the provinces of the TR 71 region were discussed using Criteria Significance Determination by Correlation between Criteria (CRITIC) and Gray relational analysis methods. The criteria used in the study were obtained from the databases of the Turkish Statistical Institute (TUIK), the Employment Agency (İŞKUR), and the Banks Association of Turkey (TBB). Criteria, number of enterprises in provinces, Distribution of Solar Power Plants in Provinces (MW), total electricity consumption (MWh), number of people who have completed their master's and doctorate education, number of people per physician, infant mortality rate, gross per capita population. It consists of domestic product, export and import figures, building occupancy permit, number of motor land vehicles, active insured (4a,4b,4c), number of registered unemployed, number of people placed in a job by province, distribution of deposits and loans. These criteria are weighted by the CRITIC method. According to the findings obtained with the CRITIC method, the three most important criteria, the number of registered unemployed by provinces are 11.68%, the number of people per physician is 10%, and the infant mortality rate is 9%. The development levels of the TR 71 region provinces are analyzed by the Gray Relational Analysis method. According to the results obtained from the constraints in the study and the methods used, it can be said that Aksaray province is more developed than the provinces in the region, taking the first place in 10 of the 17 criteria, and the order of the development levels of the other provinces is Nevşehir, Niğde, Kırşehir and Kırıkkale.

Keywords: *Socio-economic development level, Intra-regional difference, Multi-criteria decision making.*

1.Giriş

Küreselleşme sürecinin, mikro ve makro düzey ekonomik görünümde büyük değişiklikler meydana getirdiği söylenebilir. Ascani (2012) özellikle 1980'lerden günümüze, uluslararası ticaretin ve sermaye akışlarının önemli düzeyde genişlemesi, ulus devletlerin yönlendirme ve kısıtlamadaki güçlü rolüne dayalı olarak, önceden var olan dengenin değiştiğini ifade etmiştir. Diğer yandan Amin (2019) piyasaları, özellikle işgücü ve sermaye maliyetini kuralsızlaştırmaya eğitim, ulaşım ve iletişim altyapısı, teknolojiye yönelik teşvikler ve yatırım yoluyla daha az tercih edilen bölgelerde girişimciliğin desteklenmesinin gerektiğini belirtmiştir. 1980'ler geleneksel ekonomi politikaları yerine yerel ve bölgesel ekonomi politikalarının tercih edilmeye başlandığı yıllar olmuştur. (Ecarat, 2005). Ülke ekonomilerinde ve uluslararası piyasalarda ve yaşanan ekonomik dönüşümlerin yanında bölgelerarası coğrafi, sosyo-ekonomik gelişmişlik farkları, bölgesel ekonomik farklılıkları gidermede uygulanacak politikaların etkinliğini gündeme getirmiştir

Şahin (2017), 1980 ve sonrasında Türkiye'de finansal piyasalar ve dış ticaret bağlamında liberal politikaların benimsendiğini ifade etmiştir. Bu dönemde finansal gelişmelerin yanı sıra Türkiye'de bütün bölgelerde alt yapı yatırımlarının arttığı görülmektedir. Buna rağmen yaşanan gelişim ve dönüşümler Türkiye'de bölgeler arasındaki farklılıkları tamamıyla gideremediğini göstermektedir. Bu bağlamda çalışmalarımızın amacı TR 71 bölgesindeki illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerinin incelenmesidir.

Bu çalışmada Türkiye düzey 2 İstatistiki sınıflandırılmış 26 bölgeden biri olan TR71 Bölgesinde bulunan Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir ve Kırıkkale illerinin 17 farklı kriter ile sosyo-ekonomik gelişme düzeyleri çok kriterli karar verme yöntemleriyle değerlendirilmiştir.

2. Kavramsal Çerçeve ve Literatür Özeti

Geçmişte, bölgesel kalkınma politikalarının büyük ölçekli altyapı geliştirme ve yabancı yatırım çekme yoluyla ulaşma eğiliminde olduğu günümüzde ise bölgesel kalkınma politikalarının bölgesel ekonomik faaliyetlerin (iş ve servet yaratma) desteklenmesine yönelik süreç olduğu ifade edilebilir. Ayrıca bölgenin güçlü/güçsüz yönlerinin belirlenmesiyle birlikte bölgesel farklılıkları azaltılmasına yönelik stratejilerinin geliştirilmesi, kalkınma ajansları ile, birlikte bölgesel kalkınma politikalarının rasyonel hale getirdiği düşünülebilir (Berber 2005;Hasanoğlu ve Aliyev, Z.2006; Özer 2007;).

Bölgesel ekonomik kalkınma üzerine literatürün birçoğu incelendiğinde bölgesel ekonomik kalkınma; ölçülen işler, zenginlik, yatırım, yaşam standardı ve çalışma koşulları, insanların yaşadığı, çalıştığı ve bölgelerde yatırım yaptığı şeyler en çok ilgilendikleri konulardır. Genellikle bölgelerdeki artışlar veya iyileştirmeler, ekonomik çözümlerle eşitlenir (Stimson, 2006). Herhangi bir bölgesel ekonomik gelişmenin olgunluğu üretim, yatırım, yenilik ve refah olarak dört aşamada incelenebilir. Bölgesel bir ekonominin gelişimi ilerledikçe, yerel üretim faktörlerine daha az bağımlı hale gelir ve giderek yeniliğe açık hale gelir. (Wang, 2008).

Bölgesel gelişmişlik farklılıklarının temel nedeni, kalkınma sürecini şekillerinden ekonomik ve sosyal faktörlerin ülke genelinde farklı yoğunlukta dağılımıdır (Akbulut, 2018). Bu dağılımın, ülke geneli yerine bölgeler arası-bölge içi ekonomik ve sosyal faktörlere göre yorumlanması gelişmişlik düzey farklılıklarının anlaşılmasını kolaylaştırabilir. Yoloğlu (2021) literatürde Türkiye'de bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarının üzerine yoğunlaştığını bölge içi gelişmişlik farkları üzerine yoğunlaşmadığına işaret etmiştir.

Capello ve Nijkamp, bölgesel kalkınmanın sadece ekonomi politikasında bir etkinlik meselesi olmadığını aynı zamanda ekonomik kalkınmanın önemli derecede mekânsal değişkenlik sergilemesinden dolayı bir eşitlik meselesi olduğuna vurgu yaparak özellikle literatürde çalışmaların bölgeler arası eşitsizliğin ölçülmesi, ekonomik kalkınmada mekânsal değişkenliğin ortaya çıkması veya kalıcı varlığı için nedensel açıklama ve bunlarla başa çıkmayı amaçlayan politika önlemlerinin etki değerlendirmesine yöneldiğini belirtmişlerdir. Literatürde yer alan bazı çalışmalar şunlardır.

Çetin ve Sevüktekin (2016) yapmış oldukları çalışmada Türkiye'de illerin sosyo ekonomik düzeyde farklılıklarını mekansal istatistik yöntemiyle ele almışlardır. Çalışmada LISA haritaları ile illerin

gelişmişlik düzeylerinin homojenlik ve heterojenlikler tespit edilmiştir. Akyüz ve İpekçi (2022) yapmış oldukları çalışmada Türkiye’de illerin insani gelişmişlik endeksine göre sıralamasını VIKOR yöntemiyle gerçekleştirmiştir.

Kartal, (2022) çalışmasında Türkiye Geneli ile birlikte TR71 Bölgesinde yer alan Aksaray, Niğde, Kırşehir, Kırıkkale ve Nevşehir illerinin Ocak 2010-Temmuz 2021 arası dönemde GSADF testi ile konut piyasasında oluşan muhtemel balonlarının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Analiz sonuçlarına göre TR71 Bölgesi konut balonunun sebep oluşturduğu finansal krizi ihtimalinin Türkiye geneline göre daha az olduğu görülmüştür.

Gürer ve Ulutaş (2021), TR71 bölgesindeki Niğde ve Aksaray illerinde yetiştiricilerin koyun yetiştirme faaliyetlerine devam etme olasılığını etkileyen faktörleri belirlemek için lojistik regresyon kullanılmıştır. Model sonuçları, işletmecinin koyun yetiştirmeye devam etme olasılığını etkileyen faaliyetin karlılığı, barınma koşullarındaki iyileşme, yem bitkilerinin büyüme durumu, çoban bulma sorunları ve işletmecinin medeni durumu gibi faktörler bulunmuştur.

İğdeli (2021), yapmış olduğu çalışmada TR71 bölgesindeki gayrimenkul fiyatlarının belirleyicilerinin ve mekânsal faktörlerin konut fiyatı üzerindeki etkisini ekonometrik yöntemlerle araştırmıştır. Çalışmada TR71 bölgesindeki konut fiyatları konutun yaşından negatif yönde etkilenirken; oda sayısı, konutun genişliği, banyo sayısı, binadaki kat sayısı ve bulunduğu kat özelliklerinden pozitif yönde etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Türkseven ve Kutlar (2019), panel veri regresyonu yöntemini kullanarak yapmış oldukları çalışmada TR71 Bölgesi bölgesel kalkınma ile sosyal sermaye arasındaki ilişkiyi ele almışlardır. Çalışmada açılan kurs ve boşanma sayıları, kişi başına düşen bölgesel gelir üzerinde anlamlı bulunmamıştır. Girişim ve dernek sayıları, kişi başına düşen milli gelir üzerinde pozitif ve anlamlı olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca istatistiki olarak evlilik değişkeni anlamlı olmasına karşılık negatif ilişki yönlü bir değişken olduğu görülmüştür.

Ege (2019), çalışmada TR-71 bölgesindeki proje bazında KOSGEB Desteklerinden faydalanan kobi işletmelerinin faydalanmış oldukları proje giderlerinin markalaşma bilincine olan etkisini KMO and Bartlett's Testi ve faktör analizi yapılmıştır. Analiz ortalamalarına bakıldığında markalaşma bilinci düzeyinin KOSGEB destekleri ile web sayfası için destek alan kobilerde ve KOSGEB destekleri ile web sayfası için destek alan kobilerde daha yüksektir.

Doğan, Gürler, Ayyıldız ve Şimşek (2014), yapmış oldukları çalışmada TR71 Bölgesinde patates üretim ve fiyat etkileşimini Koyck yaklaşımına göre ekonometrik model oluşturmuşlardır. Çalışmada Patates fiyatlarındaki değişimin patates üretimine önemli ve hissedilir bir etki yapması için gereken sürenin 1,45 yıl olduğu tespit edilmiştir.

3. Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Modeli

Bu çalışmanın amacı TR71 Bölgesi illerinin, sosyoekonomik gelişmeyi etkilediği düşünülen kriterlerle, gelişim düzeylerinin incelenmesidir. Belirlenen kriterlerin CRITIC yöntemiyle ağırlandırılarak, illerin gelişim düzeylerinin Gri İlişkisel Analiz yöntemiyle araştırılması ise çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır. Tablo 1’de çalışmada veri setinde yer alan kriterler ve kriterlerin optimizasyon yönleri (fayda/maliyet) yer almaktadır.

Tablo 1: Kriterler

Sıra	Kriter	Kısaltma	Fayda/Maliyet
1	Girişim Sayısı	k1	Fayda
2	İllerdeki Güneş Enerjisi Santrallerinin Dağılımı MW	k2	Fayda
3	Elektrik tüketimi (MWh)	k3	Fayda
4	Göç aldığı nüfusun eğitim durumu (YL+DR)	k4	Fayda
5	Göç verdiği nüfusun eğitim durumu (YL+DR)	k5	Maliyet
6	Hekim başına düşen kişi sayısı, 2019	k6	Maliyet
7	Bebek ölüm hızı,2019	k7	Maliyet
8	İllere göre kişi başına gayrisafi yurt içi hasıla	k8	Fayda
9	İllere göre ihracat,2021 (USD)	k9	Fayda
10	İllere göre ithalat,2021 (USD)	k10	Maliyet
11	Yapı kullanım izin belgesi 2019 – 2021	k11	Fayda
12	İllere göre motorlu kara taşıtı sayısı	k12	Fayda
13	İllere göre aktif Sigortalılar (4a,4b,4c) 2021	k13	Fayda
14	İllere göre kayıtlı İşsiz Sayısı 2021	k14	Maliyet
15	İllere göre işe yerleştirilenlerin Sayısı 2021	k15	Fayda
16	Mevduat Dağılımı (Milyon TL) 2021	k16	Fayda
17	Kredi Dağılımı (Milyon TL) 2021	k17	Fayda

Belirlenen kriterlere göre, TUIK, İŞKUR ve TBB kurumlarından derlenen veriler Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2: TR71 Bölgesine Ait Veri Seti

İller	k1	k2	k3	k4	k5	k6	k7	k8	k9	k10	k11	k12	k13	k14	k15	k16	k17
Aksaray	18.977	96	1.176.514	334	333	770	9	49	170.447	59.323	1.215	136	105.414	14.834	6.766	15.003	8.868
Kırkkale	11.505	53	843.558	224	395	462	9	43	16.001	200.293	518	70	70.488	12.915	4.354	4.532	5.125
Kırşehir	10.491	57	624.126	259	275	675	14	43	309.401	358.359	573	72	55.202	9.064	1.951	8.627	7.180
Nevşehir	17.522	135	776.531	290	200	779	14	39	95.056	28.428	655	131	84.924	10.554	3.681	11.524	7.302
Niğde	16.221	140	1.256.217	273	274	844	10	41	79.750	58.515	806	114	86.859	14.655	4.622	6.290	7.039

4. Yöntem

Çalışmada CRITIC ve Gri İlişkisel Analiz yöntemleri kullanılmıştır.

CRITIC yöntemi: Critic yöntemi işlem adımlarında ilk olarak alternatiflerin ve kriterlerin yer aldığı karar matrisinin oluşturulmaktadır. Daha sonra karar matrisi, kriterlerin fayda/maliyet özelliklerine göre normalize edilmektedir. Normalize karar matrisinde kriterler arası ikili korelasyonların ve bilgi miktarının hesaplanarak kriter ağırlıkları belirlenmektedir (Zafar vd.2021; Torkayesh vd.2021).

Gri ilişkisel analiz yöntemi Deng tarafından öne sürülen Gri Sistem Teorisinin çok kriterli karar verme problemlerine uygulanmasıdır. Gri ilişkisel analiz yönteminde veri seti karar matrisi şeklinde

düzenlendikten sonra kriterlerin fayda/maliyet özelliklerine göre referans seri oluşturulmaktadır. Daha sonra sırasıyla normalize karar matrisi, mutlak değer matrisi ve gri ilişkisel katsayı matrisi oluşturularak kriterlere ait gir ilişkisel derece hesaplanmaktadır. Alternatifler bir önceki adımda hesaplanan gri ilişkisel dereceye göre büyükten küçüğe sıralanarak nihai sıralama elde edilmektedir (Günay F. ve Ecer F.2020).

5. Bulgular

5.1 Kriterlerin Ağırlıklandırılması

Tablo 2’de yer alan karar matrisi normalize edilmiştir. Normalize karar matrisi Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3: Normalize Karar Matrisi

İller	k1	k2	k3	k4	k5	k6	k7	k8	k9	k10	k11	k12	k13	k14	k15	k16	k17
Aksaray	1,000	0,686	0,874	1,000	0,318	0,194	0,944	1,000	0,526	0,906	1,000	1,000	1,000	0,000	1,000	1,000	1,000
Kırkkale	0,119	0,379	0,347	0,000	0,000	1,000	1,000	0,429	0,000	0,479	0,000	0,000	0,304	0,333	0,499	0,000	0,578
Kırşehir	0,000	0,407	0,000	0,318	0,615	0,442	0,000	0,385	1,000	0,000	0,078	0,030	0,000	1,000	0,000	0,391	0,810
Nevşehir	0,829	0,964	0,241	0,600	1,000	0,170	0,019	0,000	0,269	1,000	0,197	0,924	0,592	0,742	0,359	0,668	0,823
Niğde	0,675	1,000	1,000	0,445	0,621	0,000	0,815	0,198	0,217	0,909	0,413	0,667	0,630	0,031	0,555	0,168	0,794

Normalize karar matrisinde yer alan kriterlerin, ikili korelasyon değerleri Tablo 4’te yer almaktadır.

Tablo 4: Kriterler arası Korelasyon Değeri

	k1	k2	k3	k4	k5	k6	k7	k8	k9	k10	k11	k12	k13	k14	k15	k16	k17
k1	1,0000																
k2	0,7722	1,0000															
k3	0,6606	0,5381	1,0000														
k4	0,8575	0,4950	0,4770	1,0000													
k5	0,3411	0,6757	-0,1847	0,3318	1,0000												
k6	-0,7154	-0,8367	-0,4977	-0,7257	-0,7161	1,0000											
k7	0,1936	-0,0840	0,7256	0,0073	-0,7889	0,2324	1,0000										
k8	0,1959	-0,4057	0,3595	0,4707	-0,6233	0,1127	0,5527	1,0000									
k9	-0,2363	-0,3056	-0,3807	0,2684	0,2770	-0,2292	-0,5699	0,2514	1,0000								
k10	0,9124	0,8312	0,6769	0,5717	0,2694	-0,5565	0,3120	-0,0532	-0,5940	1,0000							
k11	0,7836	0,3380	0,7329	0,8939	-0,0718	-0,5546	0,4290	0,7189	0,1103	0,5422	1,0000						
k12	0,9893	0,8011	0,5751	0,8780	0,4661	-0,7755	0,0501	0,1238	-0,1422	0,8774	0,7433	1,0000					
k13	0,9452	0,6002	0,7928	0,7986	0,0186	-0,5356	0,4894	0,4245	-0,3383	0,8753	0,8683	0,8900	1,0000				
k14	-0,5519	-0,3220	-0,9457	-0,3365	0,4567	0,2045	-0,9005	-0,4750	0,5323	-0,6186	-0,6697	-0,4335	-0,7626	1,0000			
k15	0,7304	0,2762	0,8110	0,6055	-0,3905	-0,2090	0,7728	0,6524	-0,4121	0,6905	0,8363	0,6290	0,9130	-0,8909	1,0000		
k16	0,7078	0,2692	0,1561	0,9323	0,3238	-0,5207	-0,1788	0,4821	0,3889	0,3875	0,7488	0,7480	0,6280	-0,0656	0,4490	1,0000	
k17	0,7024	0,3958	0,3697	0,9601	0,3858	-0,7548	-0,1341	0,4687	0,5136	0,3549	0,8346	0,7460	0,6213	-0,1856	0,4240	0,9043	1,0000

Kriterlerin bilgi değerleri ve ağırlıkları Tablo 5’te yer almaktadır. Tablo 5’e göre kriter ağırlıkları; illere göre kayıtlı işsiz sayısı %11,69, Hekim başına düşen kişi sayısı %10,89, bebek ölüm hızı %9,06, illere göre ihracat %7,80, göç verdiği nüfusun eğitim durumu(YL+DR) %6,89, illere göre kişi başına gayrisafi yurt içi hasıla%5,77,elektrik tüketimi (MWh) %5,75, illere göre ithalat (USD) %5,34, illere göre motorlu kara taşıtı sayısı %5,14 girişim sayısı%4,65, mevduat dağılımı %4,64, illere göre işe yerleştirilenlerin Sayısı %4,41, güneş enerjisi %4,27, yapı kullanım izin belgesi %4,23, illere göre aktif sigortalılar (4a,4b,4c) %3,98, göç aldığı nüfusun eğitim durumu(YL+DR) %3,79, kredi dağılımı %1,70 olarak yer almaktadır.

Tablo 5: Kriterlerin Bilgi Değerleri ve Ağırlıkları

	k1	k2	k3	k4	k5	k6	k7	k8	k9	k10	k11	k12	k13	k14	k15	k16	k17
SS	0,442	0,295	0,427	0,368	0,374	0,390	0,503	0,375	0,383	0,420	0,402	0,481	0,375	0,440	0,361	0,399	0,150
C_{II}	3,848	3,530	4,756	3,135	5,700	9,010	7,494	4,776	6,458	4,422	3,502	4,249	3,292	9,670	3,651	3,842	1,409
W	0,047	0,043	0,057	0,038	0,069	0,109	0,091	0,058	0,078	0,053	0,042	0,051	0,040	0,117	0,044	0,046	0,017

5.2 İllerin Sosyo Ekonomik Gelişim Düzeyleri

Gri İlişkisel Analiz yönteminde karar matrisi (veri seti) oluşturulduktan sonra kriterlerin fayda/maliyet özelliklerine göre normalize edilmektedir. Buna göre Tablo 2’de yer alan karar matrisi normalize edilerek Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6: Normalize Karar Matrisi

	k1	k2	k3	k4	k5	k6	k7	k8	k9	k10	k11	k12	k13	k14	k15	k16	k17
Aksaray	1,00	0,49	0,87	1,00	0,32	0,19	0,94	1,00	0,53	0,91	1,00	1,00	1,00	0,00	1,00	1,00	1,00
Kırıkkale	0,12	0,00	0,35	0,00	0,00	1,00	1,00	0,43	0,00	0,48	0,00	0,00	0,30	0,33	0,50	0,00	0,00
Kırşehir	0,00	0,05	0,00	0,32	0,62	0,44	0,00	0,38	1,00	0,00	0,08	0,03	0,00	1,00	0,00	0,39	0,55
Nevşehir	0,83	0,94	0,24	0,60	1,00	0,17	0,02	0,00	0,27	1,00	0,20	0,92	0,59	0,74	0,36	0,67	0,58
Niğde	0,68	1,00	1,00	0,45	0,62	0,00	0,81	0,20	0,22	0,91	0,41	0,67	0,63	0,03	0,55	0,17	0,51

Normalizasyon işleminden sonra normalize karar matrisindeki değerlerin mutlak değerleri Tablo 7’de yer almaktadır.

Tablo 7: Mutlak Değer Matrisi

	k1	k2	k3	k4	k5	k6	k7	k8	k9	k10	k11	k12	k13	k14	k15	k16	k17
Aksaray	0,00	0,51	0,13	0,00	0,68	0,81	0,06	0,00	0,47	0,09	0,00	0,00	0,00	1,00	0,00	0,00	0,00
Kırıkkale	0,88	1,00	0,65	1,00	1,00	0,00	0,00	0,57	1,00	0,52	1,00	1,00	0,70	0,67	0,50	1,00	1,00
Kırşehir	1,00	0,95	1,00	0,68	0,38	0,56	1,00	0,62	0,00	1,00	0,92	0,97	1,00	0,00	1,00	0,61	0,45
Nevşehir	0,17	0,06	0,76	0,40	0,00	0,83	0,98	1,00	0,73	0,00	0,80	0,08	0,41	0,26	0,64	0,33	0,42
Niğde	0,32	0,00	0,00	0,55	0,38	1,00	0,19	0,80	0,78	0,09	0,59	0,33	0,37	0,97	0,45	0,83	0,49

Gri ilişkisel analizde, CRITIC yöntemiyle hesaplanan kriter ağırlıklarına göre gri ilişkisel katsayı matrisi Tablo 8’de yer almaktadır.

Tablo 8: Gri İlişkisel Katsayı Matrisi

W	0,047	0,043	0,057	0,038	0,069	0,109	0,091	0,058	0,078	0,053	0,042	0,051	0,040	0,117	0,044	0,046	0,01703
	k1	k2	k3	k4	k5	k6	k7	k8	k9	k10	k11	k12	k13	k14	k15	k16	k17
Aksaray	0,05	0,02	0,05	0,04	0,03	0,04	0,08	0,06	0,04	0,05	0,04	0,05	0,04	0,04	0,04	0,05	0,02
Kırıkkale	0,02	0,01	0,02	0,01	0,02	0,11	0,09	0,03	0,03	0,03	0,01	0,02	0,02	0,05	0,02	0,02	0,01
Kırşehir	0,02	0,01	0,02	0,02	0,04	0,05	0,03	0,03	0,08	0,02	0,01	0,02	0,01	0,12	0,01	0,02	0,01
Nevşehir	0,03	0,04	0,02	0,02	0,07	0,04	0,03	0,02	0,03	0,05	0,02	0,04	0,02	0,08	0,02	0,03	0,01
Niğde	0,03	0,04	0,06	0,02	0,04	0,04	0,07	0,02	0,03	0,05	0,02	0,03	0,02	0,04	0,02	0,02	0,01

Alternatiflerin (TR 71 bölgesi illerinin) sıralaması, bir önceki adımda hesaplanan Gri ilişkisel katsayıların toplamıyla gerçekleştirilmiştir. Sıralama Tablo 9’da sunulmuştur.

Tablo 9: TR 71 Bölgesi İllerinin Performans Sıralaması

	k1	k2	k3	k4	k5	k6	k7	k8	k9	k10	k11	k12	k13	k14	k15	k16	k17	Σ	Sıralama
Aksaray	0,05	0,02	0,05	0,04	0,03	0,04	0,08	0,06	0,04	0,05	0,04	0,05	0,04	0,04	0,04	0,05	0,02	0,727	1
Kırıkkale	0,02	0,01	0,02	0,01	0,02	0,11	0,09	0,03	0,03	0,03	0,01	0,02	0,02	0,05	0,02	0,02	0,01	0,511	5
Kırşehir	0,02	0,01	0,02	0,02	0,04	0,05	0,03	0,03	0,08	0,02	0,01	0,02	0,01	0,12	0,01	0,02	0,01	0,515	4
Nevşehir	0,03	0,04	0,02	0,02	0,07	0,04	0,03	0,02	0,03	0,05	0,02	0,04	0,02	0,08	0,02	0,03	0,01	0,578	2
Niğde	0,03	0,04	0,06	0,02	0,04	0,04	0,07	0,02	0,03	0,05	0,02	0,03	0,02	0,04	0,02	0,02	0,01	0,548	3

Tablo 9'a göre bölgede en başarılı il olan Aksaray'ı sırasıyla Nevşehir, Niğde, Kırşehir ve Kırıkkale illeri takip etmiştir.

6.Sonuç

TR71 Bölgesi'ndeki olası sorunlara çözüm üretecek politika etki analizlerinin yapılması ve stratejiler geliştirilmesi önemlidir. (Sevinç, 2016). Bölgesel ve yerel paydaşlarında yardımıyla ekonomik potansiyelin yeterince kullanılması ve sosyal uyumun güçlendirilmesine yönelik uzun vadeli ve sürdürülebilir kalkınma modelleri ile aynı bölgede yer alan iller arasında bölgesel eşitsizlikleri önemli derecede daraltmada faydalı olacağı düşünülmektedir. Çalışmada kullanılan 17 farklı kriterde yer alan politikalar bölgesel gelişme amaçlarının gerçekleştirilmesinde önemli etkiye sahip olduğu söylenebilir. Bölgedeki sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasına göre 5 il içinde Aksaray ilinin 10 kriterde ilk sırada yer aldığı dikkat çekmektedir. Bu durum bölge içi gelişmişlik farkları ihmal edilemez ya da görmezden gelinemez düzeyde olduğunu göstermektedir. (Ahika, 2014)

Çalışmada yer alan kriterler CRITIC yöntemiyle ağırlandırılmıştır. Kriter ağırlıkları illere göre kayıtlı işsiz sayısı %11,69, hekim başına düşen kişi sayısı %10,89, bebek ölüm hızı %9,06, illere göre ihracat %7,80, göç verdiği nüfusun eğitim durumu(YL+DR) %6,89, illere göre kişi başına gayrisafi yurt içi hasıla%5,77,elektrik tüketimi (MWh) %5,75, illere göre ithalat (USD) %5,34, illere göre motorlu kara taşıtı sayısı %5,14 , girişim sayısı %4,65, mevduat dağılımı %4,64, illere göre işe yerleştirilenlerin Sayısı %4,41, güneş enerjisi %4,27, yapı kullanım izin belgesi %4,23, illere göre aktif sigortalılar (4a,4b,4c) %3,98, göç aldığı nüfusun eğitim durumu (YL+DR) %3,79, kredi dağılımı %1,70 olarak belirlenmiştir. Gri İlişkisel Analiz sonuçlarına göre ise illerin performans sıralaması Aksaray, Nevşehir, Niğde, Kırşehir ve Kırıkkale sonucuna ulaşılmıştır.

Sadece bölgesel ekonomik performansı değil, diğer coğrafi beşerî ve kültürel özelliklerinin de içinde bulunduğu değişkenlerle analiz yapmak daha faydalı olabilir. Bölge içerisinde farklılıklara neden olan kriterlerin belirlenerek sorunların çözülmesi, bölgesel farklılıkları giderilmesinde, ülke kalkınmasında katkı sağlayabilir. Çalışmayla TR71 Bölgesinin sosyoekonomik gelişmişlik seviyesinin artırılması ve çalışmalarında yol gösterici olması amacıyla literatüre katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

1. Akbulut, M.U.F.(2018). Küreselleşme Süreci Bölgesel Kalkınma Ajansları, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2(1), 54-63.
2. Akyüz, B. E. & İpekçi Çetin, E. (2022). İnsani Gelişme Endeksi ve Vikor Yöntemine Göre Türkiye'deki İllerin Sıralaması . Verimlilik Dergisi , (1) , 60-77 . DOI: 10.51551/verimlilik.824462
3. Ahika. (2014). TR71 DÜZEY 2 Bölge Planı 2014-2023.
4. Amin, A. (1999, 02 23). An Institutional Perspective on Regional economic development International Journal of Urban and Regional, s. 365-378.
5. Ascani, A. C. (2012, 01 03). Regional economic development: A Review. Department of Geography and Environment, s. 2-6.
6. Berber, M., & Çelepçi, E. (2005). Türk bölgesel kalkınma politikalarında yeni arayışlar: kalkınma ajansları ve Türkiye'de uygulanabilirliği. Doğu Karadeniz Bölgesel Kalkınma Sempozyumu, 13(14), 145-157.
7. Capello, R., & Nijkamp, P. (2009). Introduction: regional growth and development theories in the twenty-first century—recent theoretical advances and future challenges. In Handbook of regional growth and development theories. Edward Elgar Publishing.
8. ÇETİN, İ., & Sevüktekin, M. (2016). Türkiye'de gelişmişlik düzeyi farklılıklarının analizi. Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 2(2), 39-61.
9. Ecarat, T. Ö. (2005). Bölgesel Yerel Ekonomik Kalkınma Kuramlarının Tarihsel Süreç İçerisindeki Gelişimleri. Ekonomik Yaklaşım, s. 89-106.
10. Ege, T. (2019). TR71 Bölgesindeki Kobilerde Kosgeb Proje Giderlerinin Markalaşma Bilincine Etkisi, European Journal of Managerial Research (EUJMR), 3(5), 145-161.
11. Doğan, H.G. Gürlü, A.Z. Ayyıldız, B. ve Şimşek E. (2014). Patates üretiminde üretim-fiyat ilişkisinin Koyck yaklaşımı ile analitik olarak değerlendirilmesi (TR 71 bölgesi örneği). Türk Tarım - Gıda Bilim ve Teknoloji dergisi, 2(1), 42-46.
12. Hasanoğlu, M., & Aliyev, Z. (2006). Avrupa Birliği ile bütünleşme sürecinde Türkiye'de bölgesel kalkınma ajansları. Sayıştay Dergisi, (60), 81-103.
13. Günay, F., & Ecer, F., (2020). Cash flow based financial performance of Borsa İstanbul tourism companies by Entropy-MAIRCA integrated model. Journal of multidisciplinary academic tourism, 5(1), 29-37.
14. Gürer, B. ve Ulutaş, Z. (2021). TR71 Bölgesinde İşletmelerin Koyun Yetiştiriciliği Faaliyetine Devam Etme Olasılığını Etkileyen Faktörlerin Analizi. Anadolu Tarım Bilimleri Dergisi, 361(1), 63-72.
15. İğdeli, A. (2021). Konut Fiyatının Belirleyicilerinin Hedonik Analizi: TR71 Bölgesi Örneği. Fiscaeconomia, 5(2), 611-629.
16. İSKUR, 2021 İstatistik Yıllığı, <https://www.iskur.gov.tr/kurumsal-bilgi/istatistikler/15/09/2022> 11.35
17. Kalkınma Bakanlığı. (2014). Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi. Ankara.
18. Kartal, G. (2022). Konut oynayan oyuncu balon oluşumu: Türkiye geneli ve TR71 bölgesinden ampirik deliller. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15(2), 343-360
19. Özer, Y. E. (2007). Küresel rekabet-bölgesel kalkınma ajansları ve Türkiye. Review of Social, Economic & Business Studies, 9(10), 389-408.

20. Sevinç, A. &. (2016). Bölgesel kalkınma ve girişimcilik: Ahiler kalkınma ajansı örneği. . Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi, s. 1-22.
21. Stimson, R. J. (2006). Regional economic development: analysis and planning strategy. Berlin: Springer.
22. Şahin, H. (2007). Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişimi- Bugünkü Durumu. Bursa: Ezgi Kitabevi.
23. TBB, Türkiye’de Bankacılık Sistemi Seçilmiş Göstergelerin İllere ve Bölgelere Göre Dağılımı https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/istatistikraporlar/ekler/3827/Bankacilik_Sisteminin_Cografi_Dagilimi_2021.pdf 15/09/2022 11.23
24. TBB. (2021). Türkiye’de Bankacılık Sistemi Seçilmiş Göstergelerin İllere ve Bölgelere Göre Dağılımı.
25. Türkseven, D. ve Kutlar, A. (2019). TR71 Bölgesinin Bölgesel Geliri ve Sosyal Sermayesi Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(2), 12-21.
26. Torkayesh, A. E., Ecer, F., Pamucar, D., & Karamaşa, Ç. (2021). Comparative assessment of social sustainability performance: Integrated data-driven weighting system and CoCoSo model. Sustainable Cities and Society, 71, 102975.
27. TÜİK Web Sitesi, Erişim Tarihi:15/09/2022 11.20
28. Wang, Z. (2008). Market transition and future developments in China’s private sector. s. 55-66.
29. Yoloğlu, A. C. (2021). Türkiye’de Yakınsama ve Bölge İçi Eşitsizlikler: İlçe Düzeyinde Sosyo-Ekonomik Gelişme Endeksi Aracılığı ile Bir Değerlendirme Convergence and Intra-Regional Inequalities in Turkey: An Evaluation Through Socio-Economic Development Index at District Level. Planlama Dergisi, 31(1), 12-30.
30. Zafar, S., Alamgir, Z. & Rehman, M.H. An effective blockchain evaluation system based on entropy-CRITIC weight method and MCDM techniques. Peer-to-Peer Netw. Appl. 14, 3110–3123 (2021). <https://doi.org/10.1007/s12083-021-01173-8>.

AKSARAY EĞİTİM VE ARAŞTIRMA HASTANESİNE BAŞVURAN HASTALARIN HEPATİT B VİRUS SEROPOZİTİFLİĞİNİN ARAŞTIRILMASI

Uzm. Dr. Selçuk TÜRKEL

Aksaray Üniversitesi Eğitim ve Araştırma Hastanesi

selcukturkel@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5392-8679

Özet

Bütün dünyada olduğu gibi ülkemizde de hepatit B virus (HBV) enfeksiyonu önemli sağlık sorunlarından biridir. Virus akut dönemde tehdit oluşturduğu gibi eğer tam iyileşmezse kronikleşerek siroz ve hepatosellüler karsinoma gibi komplikasyonlara neden olabilmektedir. Dünyada yaklaşık 400 milyon kişinin virus ile kronik enfekte olduğu düşünülmektedir. Ülkemiz HBV taşıyıcılığı açısından orta riskli (%3-7) ülkeler arasında bulunmaktadır. Taşıyıcıların saptanması HBV bulaşının önlenmesi için en önemli adımlardan birisidir. Bu nedenle toplumun HBV açısından seroprevalansının bilinmesi ve sürekli takip edilmesi önem arz etmektedir. Bu çalışmanın amacı Aksaray ilinde tek üçüncü basamak sağlık kuruluşu olan hastanemize başvuran hastaların HBV seropozitifliğinin saptanması, farkındalık oluşturularak bu konuda yapılacak başka çalışmalara rehberlik edecek bilgiler sunmaktır.

Çalışmamızda Ocak 2021- Aralık 2021 tarihleri arasında Aksaray Üniversitesi Eğitim ve Araştırma Hastanesi Mikrobiyoloji Laboratuvarına HBV serolojisi için başvuran olgular retrospektif olarak değerlendirildi. HBV serolojisinde tarama amaçlı kullanılan virusa ait yüzey antijeni olan HbsAg CMIA (Chemiluminescent Microparticle Immunoassay) yöntemi ile Architect SR i2000 (Abbott, Almanya) cihazıyla çalışıldı. HbsAg test istemi olan olgular çalışmamıza dahil edildi.

Bir yıllık süreçte HbsAg test istemi yapılan 33430 olgu çalışmaya dahil edildi. Hastaların 14907'si (%44.6) erkek, 18523'ü (%55.4) kadındı. Numunelerin 1409'unda (%4.2) HbsAg pozitif olarak saptandı. HbsAg pozitif saptanan hastaların 718'i (%50.9) erkek ve 691'i (%49.1) kadındı. Hastaları yaş gruplarına göre değerlendirdiğimizde 0-9 yaş grubunda HbsAg pozitif hasta saptanmadı. HbsAg pozitif hastaların diğer yaş gruplarına göre dağılımının ; 10-20 yaş grubunda 17 (%1.2) pozitif, 21-30 yaş grubunda 156 (%11.1) pozitif, 31-40 yaş grubunda 210 (%14.9) pozitif, 41-50 yaş grubunda 313 (%22.2) pozitif, 51-60 yaş grubunda 326 (%23.1) pozitif ve 61 yaş üzerinde ise 387 (%27.5) pozitif olduğu saptandı.

Sonuç olarak çalışmamızda HbsAg pozitiflik oranımız %4.2 ile ülkemizdeki taşıyıcılık oranlarına benzer olarak bulundu. Kadınlar ile erkekler arasında pozitiflik açısından anlamlı fark görülmedi. Yaş gruplarına göre pozitiflik oranları değerlendirildiğinde yaşla birlikte HbsAg pozitifliğinin arttığı saptandı. Bu durumun ileri yaşla birlikte virus maruziyet ihtimalinin artmasına bağlı olduğu değerlendirildi. HBV enfeksiyonu aşı ile önlenilen bir hastalıktır. HBV aşısı ülkemizde 1998 yılından itibaren yenidoğan aşı takvimine eklenmiştir. Buna bağlı olarak çalışmamızda 20 yaş altında HbsAg pozitiflik oranı %1.2 olarak saptandı. 0-9 yaş grubunda pozitifliğimizin olmaması da aşı ile bağışıklığın bir göstergesi olarak değerlendirildi. Aksaray Üniversitesi Eğitim ve araştırma Hastanesine ait bu verilerin ileride Aksaray ilinde yapılacak daha kapsamlı çalışmalar için kaynak olacağını düşünmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Aksaray, hepatit b, seroprevalans.

INVESTIGATION OF HEPATITIS B VIRUS SEROPOSITIVITY OF PATIENTS APPLIED TO AKSARAY TRAINING AND RESEARCH HOSPITAL

Abstract

Hepatitis B virus (HBV) infection is one of the important health problems in our country as it is in the whole world. While the virus poses a threat in the acute period, if it does not heal completely, it can become chronic and cause complications such as cirrhosis and hepatocellular carcinoma. It is thought that approximately 400 million people worldwide are chronically infected with the virus. Our country is among the countries with medium risk (3-7%) for HBV carriers. Detection of carriers is one of the most important steps to prevent HBV transmission. For this reason, it is important to know the seroprevalence of the population in terms of HBV and to monitor it continuously. This study aims to determine the HBV seropositivity of the patients who applied to our hospital, which is the only tertiary healthcare institution in Aksaray province, to raise awareness and to provide information that will guide other studies on this subject.

In our study, cases who applied to Aksaray University Training and Research Hospital Microbiology Laboratory for HBV serology between January 2021 and December 2021 were evaluated retrospectively. HbsAg, the surface antigen of the virus used for screening in HBV serology, was studied with the CMIA (Chemiluminescent Microparticle Immunoassay) method with the Architect SR i2000 (Abbott, Germany) device. Cases with an HbsAg test request were included in our study.

A total of 33430 cases, which were requested for HbsAg test in a one-year period, were included in the study. Of the patients, 14907 (44.6%) were male and 18523 (55.4%) were female. HbsAg was positive in 1409 (4.2%) of the samples. Of the patients who were found to be positive for HbsAg, 718 (50.9%) were male and 691 (49.1%) were female. When we evaluated the patients according to age groups, no HbsAg-positive patients were found in the 0-9 age group. Distribution of HbsAg positive patients according to other age groups; 17 (1.2%) positive in the 10-20 age group, 156 (11.1%) positive in the 21-30 age group, 210 (14.9%) positive in the 31-40 age group, 313 (22.2%) positive in the 41-50 age group, 326 (23.1%) positive in the 51-60 age group and over 61 years of age, 387 (27.5%) were found to be positive.

As a result, in our study, our HbsAg positivity rate was found to be 4.2%, similar to the carrier rates in our country. There was no significant difference between women and men in terms of positivity. When positivity rates were evaluated according to age groups, it was found that HbsAg positivity increased with age. It was evaluated that this situation was related to the increase in the probability of exposure to the virus with advanced age. HBV infection is a vaccine-preventable disease. HBV vaccine has been added to the newborn vaccination calendar in our country since 1998. Accordingly, the rate of HbsAg positivity under the age of 20 was found to be 1.2% in our study. The absence of positivity in the 0-9 age group was also considered as an indicator of immunization with the vaccine. We think that these data of Aksaray University Training and Research Hospital will be a source for more comprehensive studies to be done in Aksaray in the future.

Keywords: Aksaray, hepatitis b, seroprevalance.

VIII. Giriş

Hepatit B virusu (HBV) Hepadnaviridae ailesinde yer alan 42 nm çapında zarflı bir DNA virusudur. Kısmi çift sarmallı 3200 bp uzunluğunda genomu sahiptir. Genomu negatif polariteli bir iplikçik ve daha kısa pozitif polariteli iplikçikten oluşur (Inoue et al., 2021). HBV'nin yüzey antijeni olan HbsAg determinantlarına göre belirlenmiş olan 9 subtipi ve tüm genom sekans çalışmaları ile saptanmış A'dan J'ye kadar adlandırılan on genotipi vardır. Dünyada HBV genotiplerinin coğrafi dağılımında dikkate değer farklılıklar olduğunu görülmektedir. Genotip A Afrika, Hindistan, Avrupa ve Amerika'da yaygındır; B ve C genotipleri Asya ve Pasifik'te yaygın olarak görülmektedir; genotip D Hindistan, Afrika, Akdeniz bölgeleri ve Avrupa'da; genotip E Batı Afrika'da; genotip F Güney ve Orta Amerika'da yaygın görülürken, genotip I büyük ölçüde Vietnam ve Laos ile sınırlıdır ve genotip J ağırlıklı olarak Japonya'da görülür (Fletcher et al., 2020). Ülkemizde yapılan genotipik çalışmalarda ayw2 subtipi ve genotip D'nin baskın olduğu bildirilmektedir (Çakal et al., 2021). Dünya çapında 2 milyardan fazla insanı enfekte eden HBV'nin yılda 500.000 ila 700.000 arası ölüme neden olduğu bilinmektedir (Ott et al., 2012).

Bütün dünyada olduğu gibi ülkemizde de HBV enfeksiyonu önemli sağlık sorunlarından biridir. Ülkemizde erişkin yaş grubunda iki milyondan fazla HBsAg pozitifliği olduğu düşünülmektedir. Pozitif kişilerin ancak yaklaşık %12'sinin durumdan haberdar olduğu saptanmıştır. Virus akut dönemde tehdit oluşturduğu gibi eğer tam iyileşmezse kronikleşerek yaklaşık %25-40'ında karaciğer hastalığına bağlı siroz ya da karaciğer kanseri gelişebilmektedir. TC. Sağlık Bakanlığı verilerine göre; 2012-2016 yılları arasında gerçekleştirilen karaciğer transplantasyonlarının yaklaşık yarısını (%40-50) HBV enfeksiyonuna bağlı akut-kronik karaciğer yetmezliği ve karaciğer kanseri oluşturmaktadır (Sağlık Bakanlığı, 2018).

Ülkemiz HBV taşıyıcılığı açısından orta riskli (%3-7) ülkeler arasında bulunmaktadır. Taşıyıcıların saptanması HBV bulaşının önlenmesi için en önemli adımlardan birisidir. Bu nedenle toplumun HBV açısından seroprevalansının bilinmesi ve sürekli takip edilmesi önem arz etmektedir (Demir et al., 2006). Bu çalışmanın amacı Aksaray ilinde tek üçüncü basamak sağlık kuruluşu olan hastanemize başvuran hastaların HBV seropozitifliğinin saptanması, farkındalık oluşturularak bu konuda yapılacak başka çalışmalara rehberlik edecek bilgiler sunmaktır.

IX. Materyal ve Metot

Aksaray Üniversitesi Eğitim ve Araştırma Hastanesine Ocak 2021- Aralık 2021 tarihleri arasında başvuran hastaların, çeşitli kliniklerden HBV serolojik tanısı için Mikrobiyoloji Laboratuvarına gönderilen numunelerine ait sonuçlar retrospektif olarak değerlendirildi. HbsAg test istemi olan olgular çalışmamıza dahil edildi. Her hastaya ait tek sonuç çalışmaya alındı. HBV serolojisinde tarama amaçlı kullanılan virusa ait yüzey antijeni olan HbsAg CMIA (Chemiluminescent Microparticle Immunoassay) yöntemi ile Architect SR i2000 (Abbott, Almanya) analizörü ile çalışıldı. Üreticinin talimatları doğrultusunda S/CO değeri 1.00 ve üzeri olan sonuçlar pozitif olarak değerlendirildi.

X. Bulgular

Ocak 2021- Aralık 2021 tarihleri arasındaki bir yıllık süreçte HbsAg test istemi yapılan 33430 olgu çalışmaya dahil edildi. Hastaların 14907'si (%44.6) erkek, 18523'ü (%55.4) kadındı. Numunelerin 1409'unda (%4.2) HbsAg pozitif olarak saptandı. HbsAg pozitif saptanan hastaların 718'i (%50.9) erkek ve 691'i (%49.1) kadındı (Tablo 1).

Tablo 1. HbsAg sonuçları ve cinsiyetlere göre dağılımı

	Pozitif n (%)	Negatif n (%)	Toplam n (%)
Erkek	718 (50.9)	14189 (44.3)	14907 (44.6)
Kadın	691 (49.1)	17832 (55.7)	18523 (55.4)
Toplam	1409 (4.2)	32021 (95.8)	33430 (100)

Hastaları yaş gruplarına göre değerlendirdiğimizde 0-9 yaş grubunda HbsAg pozitif hasta saptanmadı. HbsAg pozitif hastaların diğer yaş gruplarına göre dağılımının ; 10-20 yaş grubunda 17 (%1.2) pozitif, 21-30 yaş grubunda 156 (%11.1) pozitif, 31-40 yaş grubunda 210 (%14.9) pozitif, 41-50 yaş grubunda 313 (%22.2) pozitif, 51-60 yaş grubunda 326 (%23.1) pozitif ve 61 yaş üzerinde ise 387 (%27.5) pozitif olduğu saptandı(Tablo 2).

Tablo 2. Yaş gruplarına göre HbsAg pozitiflik oranları

Yaş grubu	0-9	10-20	21-30	31-40	41-50	51-60	>61
n (%)	0 (0)	17(1.2)	156(11.1)	210 (14.9)	313(22.2)	326(23.1)	387(27.5)

XI. Sonuçlar

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), viral hepatitler ile ilgili 2016-2021 global sağlık sektörü stratejisi oluşturmuştur. Global sağlık sektörü stratejisi 2030 itibariyle viral hepatitlerin halk sağlığını tehdit eden bir risk olmaktan çıkarılmasını; yeni enfeksiyon riskinin %90 azalmasını, tedavi olabilecek hepatit hastalarının %80 azalmasını ve hepatite bağlı mortalite oranının da %65'e azaltılmasını öngörmektedir (WHO Global Hepatitis Report, 2017). Bu strateji doğrultusunda taşıyıcılık oranlarının bilinmesi ve farkındalık oluşturulması önem arz etmektedir. Çalışmamızda Aksaray ilinde tek üçüncü basamak hastane olan Aksaray Eğitim ve Araştırma Hastanesine bir yıllık süreçte başvuran hastaların HbsAg pozitiflik oranı %4.2 ile ülkemizdeki taşıyıcılık oranlarına benzer olarak bulundu (Sağlık Bakanlığı, 2018). Kadınlar ile erkekler arasında pozitiflik açısından anlamlı fark görülmedi.

Ülkemizde 1999-2009 arasında yapılmış olan çalışmaların yaş ve bölge özelinde değerlendirildiği bir sistematik derlemede HBsAg pozitifliğinin %4,6 olduğu yaklaşık 3.3 milyon kişinin kronik HBV ile enfekte olduğu bildirilmektedir. En düşük prevalansın 0-14 yaş grubunda (%2,8), en yüksek prevalansın ise 25-34 yaş grubunda (%6,3) olduğu saptanmıştır (Toy et al., 2011). Çalışmamızda ise yaş gruplarına göre pozitiflik oranları değerlendirildiğinde yaşla birlikte HbsAg pozitifliğinin arttığı saptandı (Tablo 2). Bu durumun ileri yaşla birlikte virus maruziyet ihtimalinin artmasına bağlı olduğu değerlendirildi.

HBV enfeksiyonu aşı ile önlenilebilir bir hastalıktır. HBV aşısı ülkemizde 1998 yılından itibaren yenidoğan aşı takvimine eklenmiştir. Buna bağlı olarak çalışmamızda 20 yaş altında HbsAg pozitiflik oranı %1.2 olarak saptandı. 0-9 yaş grubunda pozitifliğimizin olmaması da aşı ile bağışıklığın bir göstergesi olarak değerlendirildi. Özellikle bulaş açısından riskli sayılan sağlık çalışanları, diyaliz ve organ nakil hastaları, sık kan transfüzyonu yapılanlar, madde bağımlıları ve şüpheli cinsel yaşantısı olanlar başta olmak üzere HBV açısından kişilerin bağışıklık ve taşıyıcılık durumlarının tespiti ve pozitiflik oranlarının düzenli olarak takip edilmesi önem arz etmektedir. Aksaray Üniversitesi Eğitim ve Araştırma Hastanesine ait bu verilerin ileride Aksaray ilinde yapılacak daha kapsamlı çalışmalar için kaynak olacağını düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

- Inoue, J., Sato, K., Ninomiya, M., & Masamune, A. (2021). Envelope Proteins of Hepatitis B Virus: Molecular Biology and Involvement in Carcinogenesis. *Viruses*, 13(6), 1124. <https://doi.org/10.3390/v13061124>
- Fletcher, G. J., Eapen, C. E., & Abraham, P. (2020). Hepatitis B genotyping: The utility for the clinicians. *Indian journal of gastroenterology : official journal of the Indian Society of Gastroenterology*, 39(4), 315–320. <https://doi.org/10.1007/s12664-019-00995-y>
- Cakal B, Atasoy A, Cavus B, Ormeci A, Poda M, Bulakci M, et al. Analysis of genotype, subgenotype and serotype of Occult Hepatitis B Virus. *J Ist Faculty Med* 2021;84(3):402-10. <https://doi:10.26650/IUITFD.2020.0093>
- Ott, J. J., Stevens, G. A., Groeger, J., & Wiersma, S. T. (2012). Global epidemiology of hepatitis B virus infection: new estimates of age-specific HBsAg seroprevalence and endemicity. *Vaccine*, 30(12), 2212–2219. <https://doi.org/10.1016/j.vaccine.2011.12.116>
- Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı, Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü. https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/birimler/Bulasici-hastaliklardb/duyurular/Turkiye_Viral_Hepatit_Onleme_ve_Kontrol_Programi/Turkiye_Viral_Hepatit_Onleme_ve_Kontrol_Programi_TR.pdf.
- Demir İ., Kaya S., Demirci M., Arıdoğan B.C. (2006). Investigation of seropositivity of Hepatitis B Virus In Healthcare Workers In Isparta, Türkiye ; *İnfeksiyon Dergisi (Turkish Journal of Infection)* 2006; 20 (3): 183-187
- Global Hepatitis Report, 2017. World Health Organization <http://www.who.int/hepatitis/publications/global-hepatitis-report2017>
- Toy, M., Önder, F. O., Wörmann, T., Bozdayi, A. M., Schalm, S. W., Borsboom, G. J., van Rosmalen, J., Richardus, J. H., & Yurdaydin, C. (2011). Age- and region-specific hepatitis B prevalence in Turkey estimated using generalized linear mixed models: a systematic review. *BMC infectious diseases*, 11, 337. <https://doi.org/10.1186/1471-2334-11-337>.

GÜLAĞAÇ (AKSARAY) İLÇESİ'NİN TURİZM POTANSİYELİ

Dr. Öğr. Üyesi Serdar CEYLAN

Kastamonu Üniversitesi

serdar_ceylan_51@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-9599-5586

Özet

Araştırmanın amacı, Aksaray ilinin Gülağaç ilçesinin doğal ve kültür turizm çekiciliklerini tespit etmek, bu çekiciliklerin bölge turizmindeki potansiyel önemini ortaya koymak ve ilçede turizmin gelişim durumu üzerine bir durum değerlendirmesi yapmaktır. Araştırma ikincil veriler üzerinden yürütülmüştür. Aksaray İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nden ilçeye gelen ziyaretçi sayısı ve konaklamaya ilişkin ikincil veriler temin edilmiştir. Ayrıca ilçede saha araştırması yapılarak nitel araştırma yönteminin gözlem tekniği uygulanmıştır. Gözlem yapılan alanlarda fotoğraf çekme ve incelemelerde bulunarak not alma yöntemi uygulanmıştır. İkincil veriler ve gözleme dayalı çıkarımlar betimlenerek yorumlanmış, çalışma sonunda alana ilişkin önerilerde bulunulmuştur. Araştırma bulgularına göre, araştırma sahasında kültür turizmi ve termal turizm çekiciliklerine yönelik potansiyelin daha yüksek olduğu ve daha öne çıktığı görülmektedir. Aşıklı Höyük, Saratlı yeraltı şehirleri, taş mimari evler kültür turizmi için alandaki önemli bir kaynak değeridir. Kadınların Saratlı yeraltı şehirleri girişinde bez bebek ve el örgüsü turistik ürünlerin satılıyor olması, Narlıgöl girişinde konteynır kafe ve büfe yerlerinin olması yerel halkın turizmden yararlanmaya başladığını göstermektedir. Araştırma sahasında yer alan Mamasun Barajı ve Narlıgöl maarı, göl turizmi, kamp-karavan turizmi için önemli bir doğal kaynak değeri olduğu görülmektedir. Ancak diğer bir taraftan araştırma sahasında konaklamaya dayalı bir turizm olmayıp, turistik yerler günübirlik olarak ziyaret edilmektedir. Tanıtım ve pazarlama eksikliği ve ziyaretçi düşüklüğü nedeniyle Narlıgöl'deki iki termal otel kapatılmış durumdadır. Gülağaç ilçesi, Aksaray-Güzelyurt-Derinkuyu-Kaymaklı tur güzergâhının üzerinde yer alması, turizm acentelerinin ilçedeki turistik yerleri ziyaret etmesine imkân vermektedir. Konaklamaya dayalı turizmin bölgede canlandırılması, kırsaldaki yerel halkın turizmden ekonomik olarak yararlanmasına imkân verecek ve gelirlerinde bir çeşitliliğe neden olacaktır. Böylece kırsal alanda turizme dayalı olarak yerel bir kalkınma ve ekonomik gelişmişlik sağlanabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Turizm Çekiciliği, Kültür Turizmi, Gülağaç, Aksaray .

TOURISM POTENTIAL OF GÜLAĞAÇ DISTRICT (AKSARAY) IN TERMS OF CULTURAL TOURISM

Abstract

The aim of the study is determined natural and cultural tourism attractions of the research area, and to reveal important of these for tourism, and is evaluated development of tourism in the region. The research was made by second data. The visitor numbers and accommodation data was obtained from Aksaray Provincial Directorate of Culture and Tourism. Moreover, the study was made taking photos, taking notes and observation technic of qualitative method in the area. Secondary data and observational findings was evaluated as descriptive, and was made recommendations in the end of study. According to the findings of the study, the attractions of cultural tourism and thermal tourism as potential, are prominent in the research area. Aşıklı mound, underground cities of Saratlı village, stone architecture houses are important sources for cultural tourism in the area. Women are selling hand knitted products like rag doll and gloves in front of the underground cities, and there is gift shop in the here. There are mobile (container) businesses like café and buffet at the Narlı lake entrance. This situation shows that benefit of local people from tourism. It is observed in the study that Mamasun dam and Narlı lake which is a volcanic maar are an important resource for lake tourism, camping-caravan tourism. However, because of lack of accommodation in the area, touristic places visited as daytrip. Moreover, because of lack of marketing (advertising) and low visitors, had closed of two thermal hotels which are located at the Narlı lake entrance. Research area located on an important tour route which is Aksaray-Güzelyurt-Derinkuyu-Kaymaklı, allows to come of visitors with tourism agencies. The revival of tourism based on accommodation in the region, will benefit of local people from tourism, and incomes of rural society will be a diversity. Moreover, because of tourism, will can be achieved local development as economic in the rural region.

Keywords: *Tourism, tourism attraction, cultural tourism, Gülağaç, Aksaray.*

1. Giriş

BM Dünya Turizm Örgütü'ne (UNWTO, 2021b) göre turizm, son on yıldır küresel ticaretin yüzde 7'sini oluşturarak, doğrudan ya da dolaylı olarak milyonlarca iş üreterek, günümüzde en hızlı büyüyen ve en dayanıklı sosyo-ekonomik sektörlerden birisi olmuştur. Günümüzde kırsal alanlarda da turizmin gelişimiyle birlikte, turizm sektörünün faydaları bölgeler ve kırsal toplumlar arasında daha geniş çaplı olarak yaygınlaşmaktadır. Nitekim turizmin, kırsal topluluklar için sosyo-ekonomik fırsatlar sağlamada etkili bir araç olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca turizmin kırsal alanlardaki çekiciliğinin artırılmasına, göçün azaltılmasına, turistik kaynakların ve geleneklerin tanıtılmasına yardımcı olacağı ve kadınlar gibi dezavantajlı gruplara özellikle fayda sağlayabileceği öngörülmektedir (UNWTO, 2021b). Bu anlamda BM Dünya Turizm Örgütü'ne (UNWTO, 2021b) göre turizm, dünya genelinde kırsal yerleşmelerdeki toplumlara istihdam sağlaması, kırsal işletmeleri desteklemesi, doğal ve kültür mirası koruması nedeniyle "bir yaşam çizgisi" olarak ifade edilmektedir. BM Dünya Turizm Örgütü tarafından organize edilen "2020 Dünya Turizm Günü" toplantısının 29 Eylül 2020 ana temasının da "Turizm ve Kırsal Kalkınma" olması dikkat çekicidir. Bu toplantıda BM Dünya Turizm Örgütü'nün anahtar mesajı, "sektörün herkese fırsatlar sağlama potansiyelini gerçekleştirebilmesi için, turizmin birçok faydasının kentsel alanların dışında da hissedilmesi gerektiği" olmuştur. Toplantının içeriğinde tartışılan hususlarda; "turizmin kırsal topluluklar için bir can simidi olduğu" vurgulanmıştır. Diğer bir deyişle, turizmin birçok kırsal topluluk için bir cankurtaran halatı olduğunu kanıtladığı, ancak turizmin gerçek gücünün tam olarak belirlenmesi gerektiği ifade edilmiştir (UNWTO, 2021a). Ayrıca kırsal alanlarda turizmin sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi için kapsamlı ve kapsayıcı bir planlama stratejilerinin benimsenmesi gerektiği ve çok eylemli ve çok paydaşlı bir katılımcı yaklaşıma dayalı olarak bunun uygulanması gerektiği belirtilmiştir (UNWTO, 2021b; Ceylan ve Somuncu, 2021a: 51).

Vaugeois (2000) ile Richardson (2010), yeni yerel ekonomik aktivitelerin oluşturulmasında turizmi, bölgesel bir kalkınma aracı olarak görmektedir. BM Dünya Turizm Örgütü (2002) ve Vaugeois'e (2000) göre, gelişmekte olan ülkeler turizmi ekonomik kalkınmayı desteklemede ve yoksulluğu azaltmada önemli bir araç olarak görmektedir. Modeste (1995), Creaco & Querini (2003) ile Steiner'e (2006) göre turizm, yerel ekonominin çeşitlendirilmesine, bölgesel kalkınmaya, istihdam ve gelirin oluşturulmasına ve yatırımların alana çekilmesine olanak sağlayan ekonomik büyüme için etkili bir sektördür. Nitekim Durbarry'a (2002) göre, gelişmekte olan ülkelerde yapılan araştırmalar, ekonomik büyüme ile turizmin gelişimi arasında pozitif bir ilişkinin var olduğunu tespit etmişlerdir (Meyer & Meyer 2015, 197-198). BM Dünya Turizm Örgütü'ne (2002) göre, turizmin istihdam oluşturma potansiyeli, yerel ekonomiyle bağlantısı, döviz kazandırması ve çarpan etkisiyle ekonomik büyümeye ve kalkınmaya öncülük edebilecek bir potansiyeli olduğu bilinmektedir. BM Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD)'a (2010) göre turizm, bir yörenin gelişmesi için önemli sektörlerden birisidir. Turizmin bir yörenin ekonomisine olan katkısı turizmin diğer endüstrilerle olan doğrudan ve dolaylı bağlantıları yoluyla ortaya koyulabilir. Yerel düzeyde turizmin gelirleri ve istihdam olanakları artırıcı ve yoksulluğu azaltıcı etkileri bulunmaktadır. Kırsal turizm, yerel boyutta kırsal alanlarda yaşayan kadınlara istihdam sağlamakta; tarımsal gelirler dışında yerel halka ek gelirler sunmakta; yerel ekonomileri canlandırarak ve göçü yavaşlatarak kırsaldaki sosyo-ekonomik gelişmeyi artırmaktadır. Başka bir deyişle, kırsal kesimde yaşayanların tarımdan elde ettiği gelirin düşük olması, işsizliğin kırsal bölgelerde yüksek olması kırsal turizmi bu alanlarda cazip hale getirmektedir (Torun 2013, 31-33). Kırsal alanlarda turizmin gelişimi ile birlikte fiziksel altyapı sorunu ortadan kalkmakta, yöre insanlarında yerel girişimcilik ruhu gelişmekte, yöresel el sanatları (halı, kilim, el işlemleri, yiyecek ve içecekler) turistik bir ürün olarak pazarlanarak yerel halka ek bir gelir sağlamaktadır (Çeken et al. 2007, Ün et al. 2012, 349; Ceylan ve Bulut, 2020: 63).

2. LİTERATÜR

2.1. Turizm Çekicilikleri

Turistlerin seyahat motivasyonlarını etkileyen turizm çekiciliklerinin belirlenmesinin amacı, turizm alanının özelliklerinin daha rahat anlaşılmasını ve turizm kaynaklarının daha etkili bir şekilde kullanılmasını sağlamaktadır. Turizm çekicilikleri, bireylerin turizm alanına neden gitmek istediklerini açıklayan turizm alanına ait çekici güçlerdir (Uysal vd., 2008). Turizm çekicilikleri, destinasyonun sahip olduğu özellikler, atraksiyonlar, öznel olarak tanımlanabilmektedir (Klenosky, 2002; Kim vd., 2003; Kılıç vd., 2011: 362-63). Turizm çekicilikleri, turizm sektörünün vazgeçilmez unsurları olup, turizm alanının temel güçleridir. Turizm bölgesinin seçiminde çekiciliklerin önemli bir yeri vardır ve seyahat motivasyonunun temelini oluşturmaktadır (Yurtseven ve Can, 2002). Nitekim turisti bir turizm alanına yönelten motivasyonu çekicilikler sağlamaktadır (Yeşiltaş ve Öztürk, 1997: Kılıç vd., 2011: 368). Ritchie ve Zihns (1978: 256-57), kavramsal perspektiften turistik çekicilikleri doğal güzellik ve iklim; kültür ve sosyal karakteristikler; spor, rekreasyon ve eğitsel faaliyetler; alışveriş ve ticari faaliyetler; altyapı, fiyat düzeyi; turistlere yönelik tutumlar; ve ulaşılabilirlik olarak sınıflandırmaktadır (Yüncü vd., 2017: 234). Birçok araştırmacı (Crouch ve Ritchie, 1999; Goeldner ve Ritchie, 2003; Walsh-Heron, 1990), turistik bir bölgenin çekiciliklerini, doğal kaynakların (dağ, sahil vb.) yanı sıra; kültür, miras, tarih, gelenekler, mimari özellikler, geleneksel sanat eserleri, müzik, el dokuma-örgü işleri, yöresel mutfak gibi insanları kendisine çeken insan yapımı (kültür) çekicilikleri de kapsadığını belirtmektedir (Sebastian vd., 2009: 625; Ceylan, 2021b: 302-303).

Goeldner, Ritchie ve Brent (1999: 217), turistik çekicilikleri 5 kategori içerisinde ele almıştır: (i) Kültürel çekicilikler: Tarihi yerler, arkeolojik yerler, mimariler, müzeler, anıtlar, konserler, tiyatro ve mutfak. (ii) Doğal çekicilikler: Kara ve deniz peyzajı, milli parklar, dağlar, fauna, flora, kıyılar, adalar. (iii) Eğlence Çekicilikleri: Tema parklar, eğlence parkları, gazinolar, sinemalar, alışveriş faaliyetleri, sanat merkezleri, spor kompleksleri. (iv) Rekreasyonlar: Güneşlenme, golf, yüzme, tenis, tırmanma, bisiklet sürme, kar sporları. (v) Organizasyonlar: Uluslararası organizasyonlar, ulusal organizasyonlar, festivaller, dini organizasyonlar, spor organizasyonları, fuarlar, kurumsal-ortak organizasyonlar (Bauer, 2013: 48). İlgi çekici turistik çekicilik unsurları olmadan, diğer tamamlayıcı turizm hizmetlerine de gerek yoktur (Benckendorff, 2001: 1). Turist çekicilikleri, şehirlerin turizminin gelişiminde de temel unsurlar olup yerel turizmin gelişiminin desteklenmesinde de önemli bir faktör olmaktadır. Bir destinasyonda yer alan turistik çekicilikler, ziyaretçilerin temel seyahat motivasyonlarını tatmin etmek amacıyla (Salazar vd., 2001) gerekli rekreasyon ve eğlence fırsatları sağlamaktadır. Bu nedenle çekicilikler, turizm aktiviteleri için önemli bir odak sağlamakta ve turistlerin seyahat kararlarını etkilemektedir (Yüncü vd., 2017: 234). Nitekim çoğu araştırmacı (Gunn, 1979: 48-73; 1980; Lundberg, 1980: 33-40; Pearce, 1981: 30-32) da çekiciliklerin turizmin gelişimi üzerinde temel unsur olduğunu kabul etmektedir (Lew, 1987: 554). Schmidt (1979) ve Lew'e (1987) göre, bir bölgenin sahip olduğu çekicilikleri var olduğu sürece, orası bir turizm bölgesi olarak tanımlanabilmekte ve turist çekebilmektedir. Turizm alanındaki çekicilikler, ürün denetiminin bir bileşeni olarak ele alınmaktadır (Smith, 1994: 584). Bu bağlamda bir turizm alanının özellikleri/nitelikleri ile çekicilikleri birbirinden ayrılmaz bir oluşum içindedir (Yüncü vd., 2017: 233; Ceylan, 2021b: 303-304).

2.2. Kültürel Miras ve Turizm

Kültürel miras ile turizm arasında oldukça sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Kültürel mirasın turizme konu olabilmesi için, tüketim gereksinimini karşılayabilecek hale getirilmesi ve turizm sektörü tüketicilerinin tüketimine sunulması gerekmektedir (El Barazi, 2009; Özdoğan, 2014:47). Miras varlıkları, turizm türleri içerisinde “miras turizmi”, “kültürel miras turizmi” ve “kültürel turizm” gibi farklı kavramsallaştırmalar altında literatürde ele alındığı görülmektedir (Ceylan, 2021c: 325). Doğal ve kültürel miras varlıklarına olan talep, zaman içinde miras turizmi kavramını ortaya çıkarmıştır. İnsanların eğitim ve gelir düzeyindeki artış, teknolojik gelişmeler, küresel dünyanın farklı bölgelerini ve toplumlarını tanıma ve anlama isteği gibi nedenler, miras turizmine olan ilgiyi her geçen gün biraz daha artırmaktadır

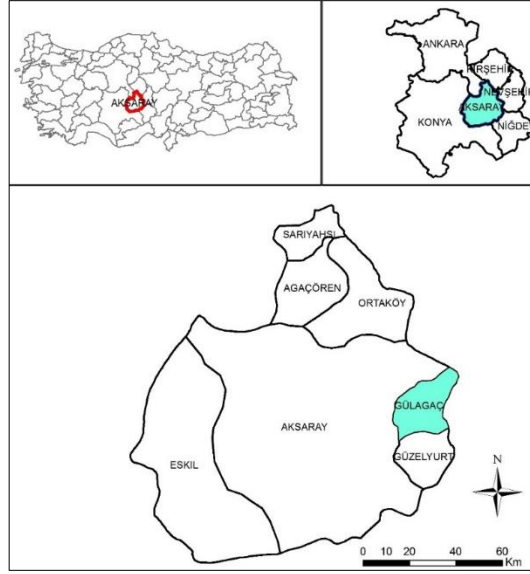

(Timothy ve Boyd, 2003:1; Aksatan, 2014:31). Miras turizmi, miras kalan tarihi eserlerin, binaların ve sanat eserlerinin oluşturduğu turizm şeklidir (Albayrak, 2013:61). Miras turizmi, kimi araştırmacılar tarafından kültür turizminin bir alt dalı olarak da görülmektedir. Ancak kültür turizmi, geçmiş bugün ve geleceği içeren geniş bir zaman dilimiyle ilişkilendirilirken; miras turizmi, daha çok geçmiş ile ilişkilendirilmektedir (Trotter, 2001; Timothy ve Boyd, 2003; Aksatan, 2014:31). Tipik olarak kültür turizmi kapsamına giren miras turizmi, en dikkat çekici ve yaygın turizm türlerinden birisi olup, seyahatlerinin en eski tipleri arasında yer almaktadır. Bu seyahatleri gerçekleştirebilmek için; antik anıtlar ve evler, kırsal ve tarımsal peyzaj, tarihi olayların meydana geldiği alanlar, ilginç ve önemli kültürlerin öne çıktığı yerler, inşa edilmiş çevreler ve kentsel alanlar gibi tarihi öneme sahip bölgelere ziyaret yapmak gerekmektedir. Ziyaretçiler ve çekicilikler bakımından turizmin en önemli tiplerinden birisi olan miras turizmi, her yıl milyonlarca insanı kendisine çekmektedir. Küresel turizm olgusundaki ağırlığından ve dünyanın farklı mekânlarında var olmasından dolayı, miras turizmi, turizm çalışmaları arasında da araştırılan en önemli konulardan birisi haline gelmiştir (Timothy ve Boyd, 2006: 1-2). Miras turizmi, insanların kendi kültürel köklerini tanımalarını sağlayacak ve insanların tarih ve kültüre olan ilgilerini artırıcı etki yapacaktır (Loulanski ve Loulanski, 2011; McKercher vd., 2005). Bu ilişki kapsamında kültürel mirasın turizmin gelişmesine katkıda bulunduğu, turizmin de kültürel mirasın korunması için finansal kaynak oluşturduğu belirtilmektedir. Başka bir ifadeyle, turizm faaliyetleri ve kültürel miras birbiri için kaynak oluşturmaktadır (Endresen, 1999). Diğer yandan kültürel mirasın konu olduğu kültür turizmi faaliyetinin yerel halkın yaşam düzeyinin yükselmesi ve kültürel değerlerin korunması için toplumda bilincin artması gibi sosyal etkileri bulunmaktadır (Akgül, 2004; Özdoğan, 2014:50; Ceylan, 2021c: 325-326).

Kültürel miras turizmi, literatürde “kültür turizmi” başlığı altında da tartışıldığı görülmektedir. Nitekim Shararh ve Badaruddin’e (2013:32) göre, turizm alanında kültürel turizmin tanımlanmasının inanılmaz derecede zor bir şey olduğu üzerine evrensel bir kabul bulunduğunu belirtmekte ve gerçekte neyin kültür turizmi olduğu üzerine daha az bir uzlaşma bulunduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca, tüketicinin zihninde kültür ve miras ayırmanın zor olabileceğine dikkat çekmektedir. Aydın’a (1990:101) göre kültür turizmi, dar anlamıyla değişik kültürleri ve kültür eserlerini görmek için yapılan seyahat olarak tanımlanmaktadır. Daha geniş bir ifadeyle, festival, folklor, tiyatro, sergi gibi sanat etkinliklerine katılmak, geçmiş ve yaşayan uygarlıklarla kültürel değerleri tanımak, tarihi yerleri ve toplumun yaşayan tarzlarını görmek amacıyla yapılan gezilerdir (Güleryüzü, 2008:18). Turistlerin kültürel mirasa ilgileri sonucu gelişen kültür turizmi; tarihsel yerlerin, müzelerin, kalıntıların, fuar ve festivallerin ziyaret edilmesi ile gelişmeye başlamıştır. Aslında kültürel miras ya da kaynaklar turizmin odak noktasını oluşturmaktadır. Nitekim 19. yüzyıldaki keşiflerin bir sonucu olarak kültürel yerlere turistik talep artmıştır (Güleryüzü, 2008:20). Swarbrooke’e (2000:307) göre kültür turizmi aktiviteleri içerisinde gelişen farklı varlıkların, faaliyetlerin ve insanların sayısı, turizm endüstrisinde kültür turizmin önemini göstermektedir. Mimarinin tipi, geleneksel sanatlar, geleneksel gıda ve içecekler, tarihi olaylar ve ünlü kişilerle ilişkili yerler, miras çekicilikleri (müze, kale, tarihi yerler/köyler, görkemli konutlar ve antik anıtlar), festivaller ve özel olaylar (folklor, özel ilgi sporları, gösteri-performans sanatları), endüstri ve ticaret (işyeri ziyaretleri, çiftlik) yerleri kültür turizmi kaynaklarıdır. Ayrıca dini yerler (kilise, manastır, katedral, türbe), dil (dil okulları, yöreye özgü hâkim diller), sanatlar (tiyatro, sanat galerileri), spor ve boş zaman aktiviteleri (geleneksel oyun ve sporlar), modern popüler kültür (film yerleri, TV yerleri) de kültür turizmi kaynakları olarak sınıflandırılabilir (Ceylan, 2021c: 326).

3. ARAŞTIRMA ALANI

Araştırma alanı, Aksaray ilinin Gülağaç ilçesini oluşturmaktadır. Araştırma alanı, Aksaray merkez ilçe ve Güzelyurt ilçesinin yanı sıra Nevşehir ve Niğde illeri ile de idari sınır komşuluğu bulunmaktadır (Şekil 1).

Şekil 1. Araştırma sahasının lokasyon haritası

Eski adı “Ağaçlı” olan araştırma sahası, 1990 yılında ilçe statüsünü elde etmiştir. Araştırma sahası Ihlara Vadisi’ne 22 km, Aksaray’a 37 km, Derinkuyu ilçesine 55 km, Nevşehir’e 73 km uzaklıkta yer almaktadır. İlçeden geçen en önemli ulaşım yolu, Aksaray-Güzelyurt-Derinkuyu-Kaymaklı-Nevşehir güzergâhı olan karayoludur. Araştırma alanının nüfus miktarı incelendiğinde, 1990-2021 yılları arasında ilçe nüfusunun önemli bir kayıp vermediği görülmektedir. Ancak 2000 yılında 26.874 olan ilçe nüfusunun 2021 yılında 19.443’e kadar gerilemesi ve nüfus artışlarının ilçede görülmemesi dışarıya vermiş olduğu göçlerle ilişkilidir (Tablo 1).

Tablo 1. Belirli yıllara göre Gülağaç ilçesi toplam nüfusu (1990-2021) **Kaynak:** TÜİK, 2022.

Cinsiyet / Yıl	1990	2000	2007	2011	2014	2018	2021
Erkek	9.128	13.017	10.857	10.207	9.850	10.000	9.785
Kadın	10.513	13.857	11.049	10.387	9.951	9.903	9.658
Toplam	19.641	26.874	21.906	20.594	19.801	19.903	19.443

Araştırma sahasında nüfusun kaybı ya da nüfus artışı, yerleşmelere göre değişmektedir. Yerleşmelerin 2007-2021 yılları arası nüfus verileri karşılaştırıldığında, Saratlı, Akmezar ve Pınarbaşı yerleşmelerinde nüfus artışının olduğu, ancak geri kalan diğer yerleşmelerde ise önemli miktarda bir nüfus azalışı olduğu görülmektedir (Tablo 2).

Tablo 2. Araştırma Sahasındaki Yerleşmelerde Nüfusun Gelişimi **Kaynak:** TÜİK, 2022.

İdari Alan	Yerleşme	1980	2000	2007	2011	2014	2018	2021
İlçe Merkezi	Gülağaç	4111	4679	4993	4696	4475	4636	4819
	Demirci	3922	3889	4316	4203	4193	4280	4051
Belde	Gülpınar	3332	4454	3024	2853	2772	2838	2807
	Saratlı	2222	2742	1928	1888	2133	2237	2084
	Akmezar	940	861	714	763	789	817	888
Köy	Bekârlar	-	2763	1827	1516	1334	1084	1040
	Camiliören	1648	1598	866	746	721	695	561
	Çatalsu	276	313	358	349	300	285	280
	Kızılkaya	1239	1758	1428	1459	162	1366	1286
	Pınarbaşı	338	255	245	264	255	285	249

Sofular	-	2691	1490	1152	969	926	936
Süleymanhüyükü	432	332	288	281	255	272	275

4. YÖNTEM

Araştırmanın amacı, Gülağaç ilçesinin doğal ve kültür turizmi çekiciliklerini tespit etmek, bu çekiciliklerin kültür turizminde ve kırsal turizmdeki potansiyel önemini ortaya koymak ve ilçede turizmin gelişme durumu üzerine bir durum değerlendirmesi yapmaktır. Araştırma ikincil veriler üzerinden yürütülmüştür. Aksaray İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'ne gidilerek ilçeye gelen ziyaretçi sayısı ve konaklamaya ilişkin ikincil veriler temin edilmiştir. Ayrıca ilçede 2020 Temmuz döneminde saha araştırması yapılarak nitel araştırma yönteminin gözlem tekniği uygulanmıştır. Gözlem yapılan belirlen alanlarda fotoğraf çekme ve gözlemlerde bulunarak not alma yöntemi uygulanmıştır. İkincil veriler ve gözleme dayalı çıkarımlar betimlenerek yorumlanmış, çalışma sonunda alana ilişkin önerilerde bulunulmuştur. Araştırmada cevap aranan sorular şu şekildedir: Gülağaç ilçesinin turizmi potansiyeli nedir? Gülağaç ilçesinde turizm gelişmemesinin nedenleri nelerdir? Gülağaç ilçesinin turizme yönelik altyapısal bakımından durumu nedir? Gülağaç ilçesinin turizme yönelik hizmetler (konaklama, yeme-içme, turistik alışveriş vb.) bakımından durumu nedir?

5. BULGULAR

5.1. Araştırma Alanının Turizm Çekicilikleri

Araştırma alanı olan Gülağaç, Güzelyurt ve Derinkuyu ilçeleri gibi, belirli dönemlerde Hristiyanlık dininin egemen olduğu, bu dini inanışın ve yaşam tarzının mimariye ve yerleşilen alanlara yansıdığı görülmektedir (Bkz. Arıbaş ve Yıldırım, 1998). Araştırma sahasının turizm potansiyeli bütüncül olarak değerlendirildiğinde, kültür turizmin gelişimine yönelik olarak kültürel turistik çekiciliklerin alanda daha fazla olduğu ve bunların daha fazla öne çıktığı görülmektedir (Tablo 3).

Tablo 3. Gülağaç İlçesinde Kültür Turizmi Çekicilikleri **Kaynak:** Aksaray İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü 2009, 2022b, saha araştırması. *Sit alanları

Turizm Alanları*	Yerleşim Yeri	Açıklama
Aşıklı Höyük	Kızılkaya	10 bin yıl öncesi sit yerleşim alanı. Ziyaret açık
Güvercin Kayası Örenyeri	Çatalı	Kalkolitik Dönem Arkeolojik sit alanı. Ziyaret açık
Musulullar Örenyeri	Kızılkaya	
Altıntaş Höyüğü	Demirci	Erken tunç, Helenistik dönemine ait yerleşim yeri
Bekârlar Höyüğü	Bekârlar	Neolitik-Kalkolitik dönem buluntularına sahip yer
Kültepe Höyüğü	Gülağaç	Demir çağı, Helenistik ve roma dönemi yerleşim yeri.
Gedikbaşı Tümülüsü	Kızılkaya	Kızılkaya I. Derece arkeolojik sit alanı
Nenezi Dağı Örenyeri	Bekârlar	Neolitik dönem obsidiyen yatakları, ortaçağ şapel ve kale kalıntıları olan yer. 1719 m. yükseklikte.
Saratlı Kırkgöz yeraltı şehri	Saratlı	2001'de açıldı, kullanım durumu aktif, aydınlatma var.
Aziz Mercurius yeraltı şehri ve kilisesi	Saratlı	2020'de açıldı, kullanım durumu aktif, aydınlatma var.
Gülpınar Yeraltı Şehri	Gülpınar	Kullanım durumu pasif, aydınlatma yok.
Çukurören Yeraltı Şehri	Çukurören	Kullanım durumu pasif, aydınlatma yok.
Bekârlar Yeraltı Şehri	Bekârlar	Kullanım durumu pasif, aydınlatma yok.
Göktaş yeraltı şehri	Demirci	Kullanım durumu pasif, aydınlatma yok.
Sofular Vadisi yeraltı şehri ve taş evler	Sofular	Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemi yerleşim yeri.
Demirci taş evleri	Demirci	Yöreye özgü, geleneksel, özgün mimari doku
Bekâr Sultan Türbesi	Gülpınar-Gülağaç	Sekizgen yapılı Selçuklu mimarisi
Karaabdal Türbesi	Gülpınar	Dini ziyaret yeri
3. Gülağaç Bilim ve Bahar Şenlikleri	Gülağaç	Piknik, halay, folklor, yarışma
Sofular Köyü Bahar Şenlikleri	Sofular	Piknik, halay, folklor, yarışma
Saratlı Kültür ve Sanat Etkinlikleri Festivali	Saratlı	Piknik, halay, folklor, yarışma
Geleneksel el sanatları ve kıyafetler	Gülağaç ilçesi	Sel Sepet Örmeciliği (Kılıç-Karatay ve Orman, 2017)

Foto 1. Aşıklı Höyük kazı alanının ziyarete açık kısımları (Ceylan®)

Araştırma sahasının Kızılkaya köyünde yer alan Aşıklı Höyük yerleşmesi, 10 bin yıllık bir tarihsel geçmişe sahip olup, Anadolu'daki ilk yerleşik yaşama geçilen önemli bir kültürel alanıdır (Aksaray İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2022b). Sahip olduğu bu tarihsel ve kültürel özelliği ile araştırma alanının önemli bir kültürel miras değeri olarak karşımıza çıkmaktadır. 2009 yılından beri ziyarete açık olan höyük, bölgedeki en önemli kültürel miras zenginliğini oluşturmaktadır (Foto 1). İstanbul Üniversitesi 2022 yaz döneminde kazı çalışmalarına devam etmekte, ancak höyük yerleşmesine ziyaretçi gelmemekte ve turlar da uğramamaktadır. Araştırma sahasındaki en önemli turistik ziyaret yeri Saratlı Kasabası'nda yer alan Kırgöz yeraltı şehri ve Aziz Mercurius yeraltı şehri'dir (Foto 2). Tur acenteleri tur kapsamında Saratlı yeraltı şehirlerine günübirlik olarak ziyaretçi getirmektedir.

Foto 2. Saratlı Aziz Mercurius yeraltı şehri (sol) ve kırgöz yeraltı şehri (orta, sağ) (Ceylan®)

İlçedeki Mamasu Barajı kenarında Güvercin kaya ören yeri bulunmaktadır. Göl aynı zamanda su sporları ve kamp için uygun rekreasyonel bir alandır (Foto 3). Narlıgöl maarı da göl tabanından ve çevresinde açılan çukurlardan sıcak su çıkışları olan volkanik bir alan olup, bölgedeki önemli bir termal turizm ve rekreasyonel etkinlik alanıdır (Tablo 4). Narlıgöl çevresinde piknik, kamp-karavan, olta balıkçılığı ve su sporları gibi rekreasyonel etkinliklerin yapılabilme potansiyeli bulunmaktadır. Aksaray Valiliği tarafından Narlıgöl girişine seyir terası yapılmıştır (Foto 4).

Tablo 4. Gülağaç İlçesinin Diğer Turizm Çekicilikleri **Kaynak:** Aksaray İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü 2022b. Saha araştırması

Turizm Türü	Turizm Yeri	Niteliği
Kamp-Karavan Turizmi	Narlıgöl (Acıgöl)	Kam-karavan, yürüyüş, yüzme vd.
Termal Turizm	Narlıgöl (Acıgöl)	Sağlık-tedavi amaçlı sular
Göl Turizmi	Narlıgöl (Acıgöl)	Olta balıkçılığı, kamp, yüzme, yelken, su sporları
	Mamasun Barajı	Olta balıkçılığı, kamp, yüzme, yelken, su sporları
Diğer	Yöresel yemek, gıda	Yöresel tat
	Saratlı Kasabası	Örme bez bebek, el örgüsü hayvan figürleri, patik, yazma vb.

Foto 3. Mamasun barajı ve güvercin kayası Örenyeri (Ceylan©)

Foto 4. Narlıgöl maarı ve seyir terasından görseller (Ceylan©)

5.2. Araştırma Alanının Ziyaretçi Sayısı

Araştırma alanının turizm potansiyelini görebilmek için, Aksaray'ın almış olduğu ziyaretçi sayısına bakmak anlamlı olacaktır. Tablo 5'e bakıldığında, Aksaray'a gelen ziyaretçi sayısının 2014 ve 2019 yıllarında 1 milyonun üzerine çıktığı görülmektedir. Kovid-19 pandemi döneminde ziyaretçi sayısında ciddi bir düşüş olsa da 2021 yılı sonu itibariyle il genelinde 850 binin üzerinde bir ziyaretçinin geldiği anlaşılmaktadır.

Tablo 5. Aksaray İline Gelen Toplam Ziyaretçi Sayısı **Kaynak:** Aksaray İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü 2022

Yıl	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Yerli	172.362	187.035	193.000	164.784	193.073	319.336	324.556	395.950	428.703	535.579	261.621	523.036
Yabancı	411.210	465.000	516.799	688.859	808.003	609.149	308.176	316.281	475.422	515.100	95.042	327.129
Toplam	583.572	652.035	709.799	853.643	1.001.076	928.485	632.732	712.231	904.125	1.050.679	356.663	850.165

Araştırma alanında doğal ve kültürel değerlerde çok sayıda turistik yer olmasına rağmen bunların birçoğu turizme açık değildir. Ayrıca Narlıgöl, Aşıklı Höyük gibi bazı turistik yerlerin giriş çıkışında herhangi bir istatistiki kayıta tutulmaması, ilçenin yıllık ne kadar ziyaretçiye ev sahipliği yaptığı konusunda bir yorum yapmayı güçleştirmektedir. Araştırma sahasında ziyaretçi istatistik kaydı tutulan ve en çok ziyaretçi alan turistik yerin Saratlı Kasabası'ndaki 2 yeraltı şehri olduğu görülmektedir. Ancak İhlara Vadisi kadar fazla ziyaretçiyi kendisine çekemediği de görülmektedir. Saratlı yeraltı şehrine gelen ziyaretçi sayısının 2010 yılında 100 binin üzerine, 2014 yılında 176 binin üzerine çıktığı, pandemi dönemi dışında gelenlerin büyük bir kısmının ise yabancı turist olduğu görülmektedir. Pandemi sonrası 2021 yılında ise yeraltı şehrinin 80 bin ziyaretçiye ev sahipliği yaptığı görülmektedir (Tablo 6).

Tablo 6. Gülağaç ve Güzelyurt İlçelerindeki Turistik Yerlerin Ziyaretçi Sayıları **Kaynak:** Aksaray İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü 2022. *Güzelyurt ilçesinde yer alan turistik yerler

Yıl	Saratlı Yeraltı Şehri			Gazimir Yeraltı Şehri*			İhlara Vadisi*			Manastır Vadisi*		
	Yerli	Yabancı	Toplam	Yerli	Yabancı	Toplam	Yerli	Yabancı	Toplam	Yerli	Yabancı	Toplam

2010	30.600	80.000	110.600	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2011	31.000	92.200	123.000	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2012	20.000	100.000	120.000	2.000	8.000	10.000	-	-	-	-	-	-
2013	1.925	162.000	163.925	2.000	10.000	12.000	125.329	219.089	344.418	8.530	11.770	20.300
2014	7.200	169.620	176.820	4.090	5.988	10.078	132.625	306.278	438.903	6.107	8.712	14.819
2015	8.100	91.477	99.577	3.100	4.900	8.000	200.010	291.370	491.380	6.368	9.550	15.918
2016	2.869	14.500	17.369	1.718	2.768	4.486	198.000	190.358	388.358	6.262	5.200	11.462
2017	2.831	25.473	28.304	1.815	2.885	4.700	252.645	168.430	421.076	8.139	5.427	13.566
2018	6.101	62.679	68.780	2.687	3.786	6.473	248.100	177.840	501.158	13.635	2.129	15.764
2019	6.017	86.728	92.745	3.722	4.600	8.322	330.317	212.808	543.125	10.847	5.129	15.976
2020	8.146	13.828	21.974	2.750	950	3.700	146.546	42.234	188.780	5.979	134	6.113
2021	76.909	3.163	80.072	1.412	2.922	4.334	262.664	176.236	438.900	6.214	635	6.849

5.2. Araştırma Alanı Yakın Çevresinde Konaklama Arz Durumu

Araştırma alanında Narlıgöl kenarına turizm amaçlı 160 ve 200 yataklı 2 büyük termal otel yapılmış, fakat göl yeterli ziyaretçi alamaması nedeniyle otellerin ikisi de kapatılmıştır. Termal otelin bir tanesi Narlıgöl Özel Bakım Merkezi'ne dönüştürülmüştür. Bu iki otel işletmesi dışında ilçede turizm yönelik otel ve pansiyon bulunmamaktadır. Bu durum, turizmin ilçede henüz yeterince gelişmediğini ve günübirlik olarak yapıldığını göstermektedir. Gülağaç ilçesine en yakın ilçe olan Güzelyurt'ta ise 330 oda ve 660 yatak kapasiteli 16 konaklama tesisinin olması, araştırma sahasına gelecek ziyaretçilere konaklama olanağı sağlanmasına imkân verecektir (Tablo 7). Ayrıca araştırma sahasına 36 km uzaklıkta yer alan 5 yıldızlı Grand Altuntaş Hotel, 101 oda ve 202 yatak kapasitesi ile ilçeye gelecek ziyaretçilere konaklama hizmeti verecektir.

Tablo 7. Aksaray İlinin Konaklama Arzı **Kaynak:** Aksaray İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü 2022.

İl / İlçe	Konakla Tesisleri	Tesis Sayısı	Oda	Yatak	Niteliği
Aksaray İli	Otel	16	751	1468	Turizm işletme belgeli otel
	Otel	18	512	1024	Basit konaklama turizm işletmeli otel
	Pansiyon	18	321	642	Basit konaklama turizm işletmeli pansiyon
	Toplam	52	1584	3134	
Güzelyurt İlçesi	Otel	2	53	106	Turizm işletme belgeli otel
	Otel	8	234	468	Basit konaklama turizm işletmeli otel
	Pansiyon	6	43	86	Basit konaklama turizm işletmeli pansiyon
	Toplam	16	330	660	

Aksaray'a gelen yerli ve yabancı ziyaretçilerin yaklaşık %25-30'unun konaklaması, bölgeye bırakılan dövizin artmasına ve ekonominin ve diğer sektörlerin de turizmin çoğaltıcı etkisinden yararlanmasına imkân vermektedir (Tablo 8). Araştırma sahasında da konaklamaya dayalı olarak turizmin geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesi, yerel kalkınmaya önemli katkı sağlayacaktır.

Tablo 8. Aksaray İlindeki Otellerde Konaklama (Geceleme) Yapan Kişi Sayısı **Kaynak:** Aksaray İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü 2022.

Yıl	Turizm İşletme Belgeli Oteller			Belediye İşletme Belgeli Otel ve Pansiyonlar		
	Yerli	Yabancı	Toplam	Yerli	Yabancı	Toplam
2016	112.780	11.759	124.539	20.342	202	20.544
2017	132.579	16.496	149.075	63.222	493	63.715
2018	149.984	18.691	168.675	86.784	1.243	88.027
2019	155.616	16.446	172.062	89.793	1.436	91.229
2020	114.569	5.453	120.022	74.119	1.174	75.293
2021	132.423	7.805	140.228	96.125	9.452	105.577

SONUÇ

Araştırma sahasının turizm çekicilikleri bütüncül olarak değerlendirildiğinde, kültür turizminin potansiyel değerinin alanda yüksek olduğu görülmektedir. Araştırma sahası, kültürel miras alanları ve doğal turistik kaynağı olan Narlıgöl maarı ile turizmde öne çıkmaktadır. Aşıklı Höyük, Saratlı yeraltı şehirleri, Sofular vadisi kaya yerleşim alanlarının turistik potansiyelinin yüksek olup, kültür turizmi turları kapsamında bu alanların önemli bir miktarda ziyaretçi çekme durumu bulunmaktadır. Güzelyurt, Gülağaç, Derinkuyu, Kaymaklı, Göreme güzergâhında yapılacak bir kültür turizmi turunda araştırma sahasında birkaç gün konaklama yapılması, yörenin daha fazla deneyimlenmesine ve yörenin kırsal kalkınmasında turizmden daha fazla yararlanmasına imkân verecektir. Ancak bunun için konaklama altyapısının ilçede oluşturulması gerekmektedir.

Araştırma sahasının turizm değerleri ve yapılacak turistik organizasyonlar Güzelyurt ilçesinden birlikte planlanması, ziyaretçilerde farklı alanlardaki kültürel çekiciliklerin görülmesine imkân verecektir. Güzelyurt ilçesinde Ihlara Vadisi ve kiliseler, yeraltı şehirleri ve ilçenin sivil mimarisi yerinde gözlemlenirken ve ziyaret edildikten sonra, Gülağaç ilçesi ikinci turizm rotası olarak planlanabilir. Araştırma sahasındaki kültür turizmi çekiciliklerinin ziyaretçi motivasyonu ve doyumunu açısından yeterli olduğu söylenebilir.

Güzelyurt ve Gülağaç ilçelerinin ziyarete açık yerlerinin günübirlik olarak deneyimlenmesi, turlar ve bireysel gelen ziyaretçilerin konaklamadan günübirlik ziyaretler ile alandan uzaklaşması, ilçelerin turizmden yeterince yararlanamamasına neden olmaktadır. Bu durum da turizm temelli kırsal kalkınma ve ekonomik gelişmenin gerçekleşmesini engellemektedir. Araştırma sahasında turizmin gelişimi, kırsal nüfusun dışarı göç etmesini yavaşlatacak ve yerel halkın gelirlerinde bir çeşitlenmeye ve artışa imkân verecektir. Ancak alandaki kırsal yerleşmelerin turizme oldukça uzak oldukları, tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin daha baskın olduğu görülmektedir.

Mamasun Barajı ve Narlıgöl maarı kenarına bungalov tarzı ahşap evler yapılarak konaklamaya dayalı ziyaretçi bölgeye çekilebilir. Bu göllerin kenarlarına butik oteller yapıp işletmeye açılabilir. Köylerdeki taş evler restore edilerek turizme kazandırılabilir. Araştırma sahasında turizmin gelişimi ve bu tür öneriler için kırsal turizm eylem planı, turizm master planı, kültür turizmi eylem planı gibi bir planlama çerçevesinde hareket edilmesi gerekmektedir. Alandaki kültürel varlıklar salt bir korumaya dayalı olmaktan çok, koruma-kullanma dengesi içerisinde yaklaşarak, turizm ile bütünleştirilmesi sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akgül, O. (2004). *Kültür Turizmi, İçinde Turizm, İlkeler ve Yönetim* (Ed: A. Yüksel, M. Hancer), Ankara: Turhan Kitabevi, s.209-226.
- Aksaray İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, (2022a). “Gülağaç İlçe Haritası” <https://aksaray.ktb.gov.tr/TR-63630/gulagac-ilce-haritasi.html> adresinden 17.07.2022 tarihinde erişilmiştir.
- Aksaray İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2022b). “Aşıklı Höyük-Aksaray” <https://aksaray.ktb.gov.tr/TR-170589/ardeolojik-kazilar.html> adresinden 17.07.2022 tarihinde erişilmiştir.
- Aksaray İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2009). *Kültür Envanteri Aksaray: Ağaçören-Eskil-Gülağaç-Ortaköy-Sarıyahşi*. <https://docplayer.biz.tr/6356781-Kultur-envanteri-aksaray-agacoren-eskil-gulagac-oratakoy-sariyahsi-2009.html> adresinden 17.07.2022 tarihinde erişilmiştir.
- Aksatan, M. (2014). *Sürdürülebilir Turizm ve Doğal Miras, İçinde* (Ed. Metin Kozak) *Sürdürülebilir Turizm*. Ankara: Detay Yayıncılık, s.30-44.
- Albayrak, A. (2013). *Alternatif Turizm*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Arıbaş, K., Yıldırım, T. (1998). *Tarihin Başladığı Yer Gülağaç*, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Aydın, İ. (1990). *Açıklamaları Turizm Terimleri Sözlüğü*. Aydın: Çoşkun Matbaası.
- Bauer, T. (2013). *Destination Geography*, Hong Kong: The Government of the Hong Kong Special Administrative Region.
- Benckendorff, P.J. (2001). *Planning for the Future: A Study of Australian Tourist Attractions, Summary Report for Australian Tourist Attractions*, James Cook University.
- BM Dünya Turizm Örgütü (2002). *Tourism and Poverty Alleviation* <https://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284405497> adresinden 2019 Temmuz 05 tarihinde erişilmiştir.
- Ceylan, S., Bulut, İ. (2020). *Kırsal Yerel Halkın Turizmden Ekonomik Olarak Yararlanma Durumu: Salda Gölü Örneği*, *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 10, 61-78.
- Ceylan, S., Somuncu, M. (2021a). *Lavanta Tarımından Tarım Turizmine: Kuyucak (Isparta) ve Akçaköy (Burdur) Örneği*, *Uluslararası Kırsal Turizm ve Kalkınma Dergisi (IRTAD)*, 5(1), 50-72.
- Ceylan, S. (2021b). *Turizm Çekicilikleri ve Ziyaretçi Yoğunluğu Bakımından Bir İnceleme: Burdur İli*, 21. *Ulusal Turizm Kongresi: İç Turizm (15-17 Ekim 2021) Bildiriler Kitabı*, Balıkesir, s.302-323.
- Ceylan, S. (2021c). *Nevşehir Yeraltı Şehirlerinin Turizm Potansiyeli Ve Ziyaretçi Sayıları Üzerine Bir Değerlendirme*, 21. *Ulusal Turizm Kongresi: İç Turizm (15-17 Ekim 2021) Bildiriler Kitabı*, Balıkesir, s.324-343.
- Creaco S., Querini G. (2003). “The Role of Tourism in Sustainable Economic Development”, Presentation at the 43rd Congress of the European Regional Science Association (27-30 August 2003), (2003) 1-17.
- Crouch, G., Ritchie, B. (1999). *Tourism, Competitiveness, and Societal Prosperity*. *Journal of Business Research*, 44: 137-152.
- Durbary R. (2002). “The Economic Contribution of Tourism in Mauritius”. *Annals of Tourism Research*, 29(3) (2002) 862-865.
- El Barazi, K. (2009). *Cultural Heritage Management and the Impact of Tourism: The Case of Tripoli*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Endresen, K. (1999). *Sustainable Tourism and Cultural Heritage: A Review of Development Assistance and Its Potential to Promote Sustainability*, Nordic World Heritage Office.
- Goeldner, C.R.; Ritchie, J.R. Brent (1999). *Tourism: Principles, Practices, Philosophies*. (8th Ed.), Wiley Global Education.

- Goeldner, C. R., Ritchie, J. R. Brent (2003). *Tourism: Principles, Practices and Philosophies* (9th Ed.). New York/Chichester: Wiley Global Education.
- Gunn, C.A. (1979). *Tourism Planning*, New York: Crane Russak.
- Gülyeryüzlü, C. (2008). *Kültür Turizminde Markalaşma: Beypazarı ve Safranbolu İlçelerinin Karşılaştırılmalı Analizi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Kılıç, B., Akyurt-Kurnaz, H., SOP, S. A. (2011). Çekici Faktörlerin Destinasyon Seçimine Etkisinin Belirlenmesi ve Hüzün Turizmi İlişkisi, 12. Ulusal Turizm Kongresi (30 Kasım-04 Aralık 2011) Bildiriler Kitabı, Düzce, s. 362.370.
- Kılıç-Karatay, S., Oyman, N. R. (2017). Aksaray Gülağaç İlçesinde Sele Sepet Örmeciliği Günümüzdeki Durumu, *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(8): 1-17.
- Kim, S. S., Lee, C. K., Klenosky, D. B. (2003). The Influence of Push and Pull Factors at Korean National Parks, *Tourism Management*, 24(2): 169-180.
- Klenosky, D.B. (2002). The Pull of Tourism Destinations: A Means-End Investigation, *Journal of Travel Research*, 40: 385-395.
- Lew, A.A. (1987). A Framework of Tourist Attraction Research. *Annals of Tourism Research*, 14(4): 553-575.
- Loulanski, T., Loulanski, V. (2011). The Sustainable Integration of Cultural Heritage and Tourism: A Meta-Study. *Journal of Sustainable Tourism*, 19(7), 837-862.
- Lunberg, D.E. (1980). *The Tourist Business* (4th Ed.). Boston: CBI.
- McKercher, B., Ho, P.S.Y., Du Cros, H. (2005). Relationship between Tourism and Cultural Heritage Management: Evidence from Hong Kong. *Tourism Management*, 26, 539-548.
- Meyer D.F. & Meyer N. (2015). "The Role and Impact of Tourism on local Economic Development: A Comparative Study", *African Journal for Physical, Health Education, Recreation and Dance*, 21(1:1) (2015) 197-214.
- Modeste N. C. (1995). "The Impact of Growth in the Tourism Sector on Economic Development: The Experience of Selected Caribbean Countries", *Economia Internazionale*, 48 (1985) 375-385.
- Özdoğan, O.N. (2014). *Sürdürülebilir Turizm ve Kültürel Miras, İçinde Sürdürülebilir Turizm* (Ed: M. Kozak), Ankara: Detay Yayıncılık, s.45-60.
- Pearce, D. (1981). *Tourism Development*: New York: Longman.
- Ritchie, B. J. R., Zins, M., (1978). Culture as a Determinant of The Attractiveness of a Tourist Region. *Annals of Tourism Research*, 5(2), 252-67.
- Salazar, J.P., Chang, S., Girard, T.C. (2001). Visitor Sharing Among Country Attractions and Hotels. *Journal of Hospitality & Leisure Marketing*, 8 (1/2): 33-43.
- Schmidt, C. (1979). The Guided Tour. *Urban Life*, 7(4), 441- 467.
- Sebastian, V., Felix, T.M., Yvette, R. (2009). Tourism Destination Attractiveness: Attractions, Facilities, and People as Predictors, *Tourism Analysis*, 14: 621-636.
- Shararh, A.D., Badaruddin, M. (2013). Local Perception of Tourism Development: A Conceptual Framework for the Sustainable Cultural Tourism, *Journal of Management and Sustainability*, 3(2): 31-39.
- Smith, S. L. J. (1994). The Tourism Product. *Annals of Tourism Research*, 21(3), 582-595.
- Swarbrooke, J. (2000). *Sustainable Tourism Management*. Oxon: CABI.
- Timothy, D.J., Boyd, S.W. (2003). *Heritage Tourism*. Essex: Prentice Hall.

- Timothy, D.J., Boyd, S.W. (2006). Heritage Tourism in the 21st Century: Valued Traditions and New Perspectives, *Journal of Heritage Tourism*, 1(1): 1-16.
- Richardson R. B. (2010). *The Contribution of Tourism to Economic Growth and Food Security*. USAID, Office of Economic Growth, Mali 2010.
- Steiner C. (2006). “Tourism, Poverty Reduction and the Political Economy: Egyptian Perspectives on Tourism’s Economic Benefits in a Semi-Rentier State”, *Tourism Hospitality Planning and Development*, 3(3) (2006) 161-177.
- Torun E. (2013). “Kırsal Turizmin Bölge İnsanına Katkıları”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 15(24) (2013) 31-37.
- Trotter, R. (2001). *Heritage Tourism*. N. Douglas, N. Douglas & R. Derrett (Eds), *Special Interest Tourism*, Milton: John Wiley, pp.140-164.
- TÜİK (2022). “Nüfus ve Demografi”, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=nufus-ve-demografi-109&dil=1> tarihinde erişilmiştir.
- Uysal, M., Li, X., Sirakaya-Turk, E. (2008). Push-Pull Dynamics in Travel Decisions. *Handbook of Hospitality Marketing Management*, p.412-439.
- UNCTAD (2010). *The Contribution of Tourism to Trade and Development*. Trade and Development Board, Geneva 2010.
- Ün E., Tutar F., Tutar E. & Erkan Ç. (2012). “Ekonomik Kalkınmada Kırsal Turizmin Rolü: Türkiye Örneği”, *International Conference on Eurasian Economies* (2012) 345-350.
- Vaugeois N. (2000). “Tourism in Developing Countries: Refining a Useful Tool for Economic Development”. (2014 September 10): Kaynak: <http://fama2.us.es>
- Walsh-Heron, J. (1990). *Management of Visitor Attractions and Events*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Yeşiltaş, M., Öztürk, Y. (1997). Türkiye’yi Ziyaret Eden İngiliz Turistlerin Tatminini Ölçmeye Yönelik Bir Araştırma, *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, 8(1-2): 24-27.
- Yurtseven, H. R. ve Can, E. (2002). Gökçeada’daki Turizm Çekiciliklerinin İmajı: İlk kez ve Birden Fazla Gelen Turistler Açısından Karşılaştırılmalı Bir Araştırma, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 13(2), 148-154.
- Yüncü, D., Kantar, Y.M., Günay-Aktaş, S., Sezerel, H. (2017). Turist Çekicilikleri ve Turist Akışı Arasındaki İlişkilerin Mekânsal Bağımlılığına Dayalı Olarak İncelenmesi, *Social Sciences (NWSA-ENS)*, 12(4): 232-247.

ALİ ARİF el-AKSARÂYÎ ve TEFSÎRU SÛRETİ'L-KADR ADLI RİSÂLESİ

Dr. Öğr. Üyesi Seyfullah EFE

Ege Üniversitesi, Birgivi İslami İlimler Fakültesi

seyfullah.efe@ege.edu.tr

ORCID: 0000-0003-0296-0104

Özet

Kur'ân-ı Kerîm, Kadir Gecesi'nde indirilmeye başlamıştır. Bu geceyi anlatması yönüyle Kur'ân-ı Kerîm'in doksan yedinci suresi olan ve geceyle aynı adı taşıyan Kadir Suresi, bu gecenin mahiyeti, önemi, fazileti ve içinde neler yaşandığı gibi konulara değinmektedir. Hem bu sureyi hem de tüm Kur'ân'ı açıklamayı kendine vazife edinen tefsir ilmi, tarihi süreçte pek çok ürün vermiştir. Bunlardan kimisi baştan sona Kur'ân-ı Kerîm tefsiri iken kimi çalışmalar da müstakil sure ve ayet tefsiri şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Fatiha, İhlas, Yasin, Fetih, Mülk ve Kadir Sûresi gibi halkın rağbet gösterdiği sureler müstakil sure tefsiri alanında ele alınmıştır. Bunun dışında halkın ya da öğrencilerin sorusunu cevaplamak, kendisini üst makam sınavlarına hazırlamak için âlimler müstakil ayet tefsiri yazmayı da kendilerine gaye edinmişlerdir.

Yazma eser kütüphanelerimiz bu açıdan oldukça zengindir. Özellikle ülkemizin dört bir yanında ve yurt dışında tam tefsirler, sure ve ayet tefsirleri hem yazarı belli olan hem de anonim şekilde olmak üzere pek çok yazma tefsir nüshası mevcuttur. Bu bildiride katalog bilgilerine göre Aksaraylı bir âlim Ali Arif el-Aksarâyî tarafından yazılmış, Türkiye Yazma Eser Kütüphanelerinde tek nüshası bulunan Kadir Suresi tefsiri ele alınmıştır. Bu eser, Ankara Millet Kütüphanesi Yazmalar Bölümünde 06 Mil Yz FB 3/14 demirbaş numarası ile yer almaktadır. Yaklaşık 22 farklı eserin bir arada olduğu bir mecmuada 267a-269b varakları arasında yazılmış olan tefsir, klasik bir medrese bilgini tarzıyla yazılmıştır.

Bildiride izlenen metot, örnekler üzerinden metin tanıtımı şeklinde olacaktır. Yazarın sureyi açıklarken kullandığı yöntem ortaya konulacaktır. Ayetleri ele alırken hangi ilmî donelerden yardım aldığı, tefsir ilminin önemli yöntemlerinden olan ayetin ayetle, hadisle, sahabe görüşüyle tefsiri gibi hususlar vurgulanacaktır. Metin içinde kullanılan ayet ve hadisler dipnotlarında gösterilecek ve hadisin kaynak eserlerden tahriçleri yapılacaktır. Ayrıca müfessirin ayetleri yorumlamada görüşlerinden istifade ettiği Zemahşerî, Ebussuud Efendi, Kadı Beydâvî, gibi kaynak kişiler, müfessirler tespit edilecek ve bunlara yapılan atıflar orijinal yerlerinden, bunların kendi eserlerinden bulunarak kaynak sağlaması yapılacaktır. Sonuçta ulaşılan bulgular değerlendirilerek yazarın tefsir alanına ve ilim dünyasına kazandırdıkları üzerinde bir yorumlama yapılarak bildiri sonlandırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Yazma Eser, Aksarâyî, Tefsîru Sûreti'l-Kadr

ALİ ARİF al-AKSARAYİ and HİS TREATİSE on INTERPRETATION of SURAT al-QADR

Abstract

Holy Quran began to revealed in the Night Power. Surat al-Qadr, which is the ninety-seventh surah of the Qur'an in terms of describing this night and having the same name as the night, touches on the issues such as the nature, importance, virtue of this night and what is happening in it. The science of exegesis, which takes it as a duty to explain both this sura and the whole Qur'an, has produced many products/tafsirs in the historical process. While some of them are tafsir of the Qur'an from its beginning to end, some studies have dealt independently with a surah or verse. Surahs that are popular with the public such as Fatiha, İhlas, Yasin, Fetih, Mulk and Kadir Surah are dealt in the field of independent surah commentary. Apart from this, scholars have also set themselves the goal of writing independent verse commentary in order to answer the questions of the public or students and to prepare themselves for the higher authority exams.

Our manuscript libraries are very rich in this material. Especially all over our country and abroad in these libraries, there are many manuscripts of tafsir, complete tafsir, surah and verse tafsir, both with a known author and anonymously. In this paper, the commentary of Surah Kadr, which was written by a scholar from Aksaray, Ali Arif al-Aksarâyî, which has only one copy in the Manuscript Libraries of Turkey, has been dealt with. This copy is located in the Manuscripts Department of the Ankara National Library with the fixture number 06 Mil Yz FB 3/14. The tafsir, which was written between leaves 267a-269b in a magazine containing approximately 22 different works, was written in the style of a classical madrasa scholar.

The method followed in the paper will be in the form of text presentation through examples. The method used by the author while explaining the surah will be revealed. While handling the verses, issues such as which scientific data he received help from, and the interpretation of the verse, which is one of the important methods of tafsir with verse, hadith, and the opinion of the Companions will be emphasized. The verses and hadiths used in the text will be shown in the footnotes and the hadiths will be shown from the source works. In addition, source persons and commentators such as Zemahşeri, Ebussuud Efendi, Kadı Beydavi, whose views the commentator benefited from in interpreting the verses, will be determined and the references made to them will be found from their original places and their own works will be provided. As a result, the findings will be evaluated and the paper will be concluded by making an interpretation on what the author has brought to the field of tafsir and the world of science.

Keywords: *Tafsir, Manuscript, Aksarâyî, Interpretation of Surah Power*

GİRİŞ

Ülkemizde ve diğer İslam coğrafyasındaki yazma eser kütüphaneleri, kültür tarihimiz açısından önemli bir külliyyatı içinde barındırmaktadır. Buralarda İslam geleneğinin her branşı ile ilgili eserler, tam ya da eksik bir şekilde bu kütüphanelerin raflarında bulunmaktadır. Bu raflarda bulunan eserlerden belki de çoğu basılı eserler olarak elimizdedir. Ancak hala gün yüzüne çıkmamış ve hem akademyanın hem de okuyucuların istifadesine sunulması gereken pek çok eserin de bulunduğu aşikârdır.

Bu yazma eser birikimi içerisinde tefsir eserlerinin de önemli bir yeri vardır. Tefsir konulu yazma eser literatürüne baktığımızda tam tefsirlerin yanında kısa sure ve müstakil âyet tefsirleri de görürüz. (Burhan Baltacı, 2016: 434; Mustafa Özel, 2019: 116,117) Baştan sona tefsir yazmak için belli bir birikime sahip olmak gerekir. Kimi zaman da bu birikimi elde ettiğinde kişi, başladığı tefsiri bitirmeden öleceği endişesiyle ya tam tefsire başlamaz ya da kısa veya uzun tam sure tefsirine yahut da müstakil bir âyet tefsir etmeye koyulur. (Burhan Baltacı, 2016: 434; Ziya Demir, 2006: 95)

Müstakil sure tefsirleri de halkın daha çok itibar ettiği Fatiha, İhlas, Asr, Yasin, Kehf ve Kadir gibi surelerde yoğunlaşmaktadır. Bu nedenle müderrislik veya kadılık gibi yüksek makamlara atanma imtihanlarına hazırlık, yaşanan dönemdeki güncel olaylara cevap ve çözüm bulma isteği, yaşanan fikhî ya da güncel sıkıntılara sure ayetlerden bir açılım sağlama ve faziletine dair rivayetler bulunan bazı sureleri açıklama gibi gerekçelerle bu tür tefsirler kaleme alınmıştır. (Burhan Baltacı, 2016: 434; Ziya Demir, 2006: 95)

Celalüddin ed-Devvânî'nin "Tefsiru Sûreti'l-Fatiha"sı, İbn Sina'nın "Tefsiru Sûreti'l-İhlâs ve'l-Mu'avvizeteyn"i, Muvaffaküddin Ahmed b. Yusuf el-Kevâşî'nin "Tefsiru Sûreti'l-Mülk"ü, İbn Kemal Paşa'nın "Tefsiru Sûreti't-Târik"ı el yazması sure tefsirlerine örnek teşkil eder.⁹⁷ Makalemizin de konusu olan Kadir Sûresi hakkında da Balıkesir, Ankara ve Darendede Kütüphanelerinde müellifi belli olmayan üç sure tefsiri kaydedilmiş; Bursa İnebey yazma eser Kütüphanesi Orhan Camii Koleksiyonu'nda Molla Hüsrev'e ait "Tefsîru Sûreti'l-Kadr" adlı eser, Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi'nde iki adet yazarı belli olmayan "Tefsîru Sûreti'l-Kadr", Konya İl Halk Kütüphanesi'nde bir adet yazarı meçhul "Tefsîru Sûreti'l-Kadr", Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde Nureddînzâde'ye ait "Tefsîru Sûreti'l-Kadr" ve Ali Arif el-Aksarâyî'nin yazmış olduğu Ankara Millî Kütüphane'de 06 Mil Yz FB 3/14 demirbaş numarada bulunan ve makalemize de konu olan "Tefsîru Sûreti'l-Kadr" risâlesi kataloğa alınmış, ulaşılabilen pek çok eserden sadece bir kaçıdır.⁹⁸ Kadir Sûresi başlıklı yazma eserlerden (Özervarlı, 2001:140) ortaya çıkarılan çalışmalara baktığımızda bunların sayıca az olduklarını görmekteyiz.

1.1. Ali Ârif el-Aksarâyî

Aksaray, coğrafyası, tarihi ve yetiştirdiği ilim ve fikir adamlarıyla tarihteki mümtaz yerini almıştır. Nitekim Hamîd-i Aksarâyî, Kerîmüddîn Aksarâyî ve Cemâleddîn Aksarâyî buraya nisbet edilen meşhur âlimlerdendir. (Dikici, 2016: 749) Müellifin hayatı hakkında hiçbir bilgi yoktur. Bu sebeple yazarın doğduğu yer, yaşadığı dönem ve ölümü hakkında bir bilgi

⁹⁷ Daha fazla örnek için Kültür Bakanlığı Yazma Eserler Kurumu sitesinde tarama yapılabilir: <http://www.yazmalar.gov.tr/basit-arama/sayfa/2?q=tefsiru%20sureti> (Erişim Tarihi: 28.06.2022)

⁹⁸ Süleymaniye ve diğer meşhur kütüphanelerdeki yazmalar, **YEK** (Kültür Bakanlığı Yazma Eserler Kurumu) kataloglarında taranmadığı için onlara ulaşılamamaktadır. Ancak yeterli bilgi için **İSAM** Türkiye Kütüphaneleri Veritabanı kullanılabilir.

vermemiz imkânsızdır. Ancak risâlenin başında “Bu Kadir Gecesi Risâlesi, Ali Ârif el-Aksarâyî tarafından kadir gecesinin faziletiyle ilgili nakilleri/rivayetleri toplayan bir mecmuadır.” (Aksarâyî, t.y., vr. 267a) şeklindeki ifade ile yazarın söz konusu kişi olduğu aşikârdır. Çeşitli fihristlere, yazma eser tarama kaynaklarına baktığımızda böyle bir isme rastlayamadık. Sadece bulabildiğimiz en yakın ihtimal, Ali b. Şa’bân el-Aksarâyî (ö. 1111 h.) isimli Aksaray’da doğmuş; İstanbul’da vefat etmiş bir âlimdir. Ancak kaynaklarda bu âlime ait Kadr Süresi tefsirine rastlanmamaktadır. (Bağdatlı, 1951: 1/764) Bu ihtimali devre dışı bırakınca karşımıza çıkan problem, yazarın ismi risâlenin girişinde Ali Ârif el-Aksarâyî yazmasına karşın İSAM ve YEK kataloglarında Ali b. Ârif el-Aksarâyî olarak kaydedilmiştir. Biz çalışmamızda Ali Ârif el-Aksarâyî ismini tercih edeceğiz. Vefat tarihi olarak da eseri üzerinden gittiğimizde kullandığı kaynak kişilerden en geç tarihli, Beydâvî’nin Envârü’t-tenzîl’i üzerine haşiye yazan Muhammed eş-Şîrânî’dir (ö. 1016/1607). (el-Edirnevî, 1997: 410; Kâtib Çelebi, 2010: 5/58) Buna göre Aksarâyî’nin en erken hicrî on birinci asrın ortalarında ya da son kısmında vefat ettiği öngörülebilir.

1.2.Risâletün Kadriyyetün

Yukarıda değinilen Kadr Süresi hakkında yazılmış değerli eserlerden biri olan bu risâle, Ankara Millî Kütüphâne Yazmalar Koleksiyonu’nda 06 Mil Yz FB 3/14 demirbaş numarası, 1741 DVD numarası ile kayıtlı tek nüshadır. Eseri içinde bulunduran mecmua 425 varak ve 22 farklı bölümden müteşekkildir. Çalıştığımız risâle, bu mecmuanın on dördüncü sırasında 267a-269b varakları arasında yer almakta ve 3 varaktan oluşmaktadır. Kahverengi meşin ciltli olan eser, 200x155 (155x95) mm. ebadındadır. Kıрма ta’lik hat ve siyah mürekkeple yazılan risâle yirmi beş satırlıdır. Esmer renkli, aharlı kağıt kullanılmıştır. Başlığının “Tefsîru Sûreti’l-Kadr” şeklinde sonradan konulduğunu düşündüğümüz eserin orijinal başlığı olarak müfessirin de telifine başlarken yazdığı “Risâletün Kadriyyetün” ifadesini tercih ettik.

Risâle, “الحمد لمن أنزل سورة القدر والصلوة على من أعطي ليلة القدر وهذه ليلة القدر رسالة قدرية جمعها، ثم يدعو ملكا ملكا فيصعد، ” ifadeleriyle başlayıp, “بالقول القدرية علي العارف الأفسرائي بعون الله القدر المتعال الكل و يجمع نور الملائكة ونور جناح جبرائيل ومعه” ifadesiyle son bulmaktadır. Eserin bitişinde herhangi bir ferağ ve istinsâh kaydı yoktur.

1.3.Risâlenin Tefsir İlmi Açısından Değerlendirilmesi

Tefsir ilmi, konusu itibariyle ilimlerin en şerefliyelerindedir. (el-Beydâvî, 1418: 1/23) Tefsir alanında yazılan eserlere bakıldığında başta da değindiğimiz gibi ister tam bir Kur’ân-ı Kerîm tefsiri olsun isterse müstakil bir sure ya da âyet tefsiri olsun fark etmeksizin her eserin bir yazılış planı vardır. Bu yazım planı da yazarın anlayışına, önceliklerine göre değişir. Kimi müfessir, sadece rivayetleri toplayarak bir yapıt oluşturduğu gibi kimi müfessir de bu rivayetlere ek olarak fikhî hükümleri ve benimsediği mezhebin görüşlerini, mensubu olduğu tarikatın tasavvufî görüşlerini, kabul ya da reddettiği felsefî fikirleri ya da o âyette geçen i’râb, belâgat ve diğer dil konularını ön plana alır.

Bu makalede müfessir, ayette geçen kelimelerin anlamlarını, zamirlerin mercilerini, tefsirine kaynaklık eden kişi ya da eserleri belirterek açıklamış; ayeti açıklamada diğer âyet ve hadislerden, kadir gecesinin fazileti hakkındaki nakillerden ve bazı isrâilî rivayetlerden yararlanmış. Kıraat farklılığına da değinen Aksarâyî, “nükte” başlığıyla farklı tefsir açıklamaları sağlamaya çalışmıştır. Kelimelerin sarf açısından kalıpları hakkında görüş bildiren yazar, harfi cerlerin bağlantılı (müteallık) oldukları fiiller hakkında da değerlendirmelerde bulunur.

Burada şuna dikkat edilmelidir ki; Kadir Suresi ve diğer bazı tefsirlerde rastlanan kimi tasavvufî anlatımların burada olmaması ve yukarıda özet olarak bahsedilip aşağıda detaylandırılacak olan başlıkların bulunduğu bu tefsirin sufi meşrepli biri tarafından değil de medrese eğitimi üzerine yoğunlaşmış bir âlim tarafından yazılmış olabileceğini söyletmektedir. Şimdi bu saydığımız başlıkları örneklendirelim.

1.3.1. Risâlenin Kaynakları

Her ilim dalının, her disiplinin ve her eserin beslendiği kaynakları vardır. Bu kaynaklar da eserin yapısına, uzunluğuna, yazılış amacına, yazarın yöntemine göre değişiklik ve çeşitlilik arz eder. Aksarâyî, bu tefsir risâlesinde ilmî etik gereği beslendiği kaynakları tek tek isim isim belirtmiştir. Bu kaynaklardan, Kâdî Beydâvî (Aksarâyî: vr. 267a, 267b, 268a, 268b.), Ebussuûd (Aksarâyî: vr. 267a, 267b, 268a, 269a, 269b), Şeyhzâde (Aksarâyî: vr. 267a, 269a, 269b) ve Şîrânîşî (Aksarâyî: vr. 269b) gibi müfessirlere atıfta bulunduğu gibi Keşşâf (Aksarâyî: vr. 267a), Esrâru't-Te'vîl (Aksarâyî: vr. 268a, 268b), Medârikü't-Tenzîl (Aksarâyî: vr. 267b) ve Tefsiru Hanefî (Aksarâyî: vr. 267a, 267b, 268b, 269a) gibi eser isimlerine de gönderimde bulunmuştur. İlgili kaynaklara bakılırsa Keşşâf'ın en erken tefsir kaynağı olduğu görülür. Ancak Keşşâf'ın içindeki mutezilî etkileri azaltmak ve onun içindeki yorumlardan ve tevillerden mahrum kalmama adına yazılan Kâdî Beydâvî'nin eseri Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl'i ile ona hâşiye yazan Şeyhzâde ve Şîrânîşî'nin eserleri ile aynı çizgideki Nesefî'nin Medârikü't-Tenzîl'i ve bu geleneği toparlayan Osmanlı âlimi Ebussuûd Efendi'nin tefsiri risâlenin omurgasını oluşturmaktadır.

Bunun yanında da genel olarak “Bu konuda pek çok görüş belirtmişlerdir” (Aksarâyî: vr. 267b) diyerek bu görüşleri sırasıyla nakletmiştir. Örnelemek gerekirse “أَنْزَلْنَاهُ” kelimesinin sonundaki zamirin mercii konusunda Aksarâyî “Zamir mercii olarak en uygun olanı, zamirin Kur'ân-ı Kerîm'in tamamına değil de onun bir parçası olan Kadir Sûresi'ne döndürülmesidir. (Ebussuûd)” (Aksarâyî: vr. 267a) ifadesini kullanır. Bir diğer örnek ise Ebu'l-Berekât Nesefî'ye ait Medârik tefsirinden yapılan alıntıyı verelim: “Hz. Yusuf'un kaybolup gittikten sonra ailesine kavuşması seksen senedir. Kadir Gecesindeki sevabı, Hz. Yakub'un hüznüyle geçirmiş olduğu seksen senenin sevabından daha üstündür. (Medârik)”. (Aksarâyî: vr. 267b)

Tefsir kaynakları dışında hadis ilmine ait râvîleri ve kaynakları da belirtmeliyiz. Ebû Hureyre, Aişe, Ali b. Ebî Tâlib, İkrime, Urve ve Enes b. Malik gibi raviler ismen zikredilerek kendilerinden hadis nakledilmektedir. Sahabeden en fazla hadis rivayet eden Ebû Hureyre'den bir rivayetle konuyu örneklendirelim: “Ebû Hureyre'den (r.a.) rivayet edildiğine göre onun şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber (s.a.s.) buyurdular ki: “Her kim inanıp tasdik ederek ve de mükâfatını Allah'tan bekleyerek Kadir Gecesi'nde kalkar ibâdet ederse, geçmiş günâhları onun lehine bağışlanır.” (Buhârî, 1422: Savm 6; Müslim, 1954: Salâtü'l-Müsâfirîn 25)

1.3.2. Risâlede Kur'ân'ın Kur'ân ile Tefsiri

Kadir gecesi, adından da anlaşılacağı üzere şeref, azamet ve yücelik gecesi anlamına gelir. Kur'ân-ı Kerîm'in de bu kutlu gecede indirilmesi bu geceyi değerli kılan hususlardandır. Kadir Sûresi ile ilgili olarak tefsir külliyyatına baktığımızda yine “mübarek bir gece” ifadesinin kullanıldığı “Biz onu, mübarek bir gecede indirmeye başladık. -Kuşkusuz Biz, uyarıcıyız-. O gecede bütün hikmetli işler belirlenir.”⁹⁹ ayetler karşımıza çıkar. Bu ayetlerdeki mübarek gece

⁹⁹ ed-Duhân, 44/1-4: “(1) وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ (2) إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ مُبَارَكَةٍ إِنَّا كُنَّا مُنذِرِينَ (3) فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ (4)”

için Şaban ayının on beşinci gecesi rivayetleri olsa da genel kabul gören eğilim onun Kadir gecesi yani Kur'an-ı Kerim'in indiği gecedir. (Mukâtil, 1423: 3/817) Aksarâyî, Kadir gecesine şerefi, yüceliği, kâinata dair bütün işlerin karara bağlandığı ve tüm varlıkların bu senelik hükümlerinin verildiği için bu ismin verildiğini de Ebussuûd'a dayandırarak anlatır. (Aksarâyî: vr. 267a) Yazarımız, burada ayetteki, iş anlamındaki emr kelimesini açıklama babında bu tefsir yöntemini kullanmıştır.

Duhân Sûresi dördüncü ayetinden yararlanılan tek yer burası değildir. Kadir Sûresi dördüncü ayetinde geçen "her türlü iş"100 ifadesini müfessir, yine Duhân Sûresi dördüncü ayetiyle açıklar.(Aksarâyî: vr. 267a) "O gece melekler ve rûh Rablerinin izniyle her türlü iş için iner dururlar." ayetinde geçen ve genelde Cebrâil (a.s.) anlamı verilen ruh kelimesi hakkında ileri sürülen çeşitli görüşleri aktarırken bu kelimenin bir görüşe göre vahiy anlamına geldiğini de "Sana ruhun ne olduğunu soruyorlar."101 âyetiyle destekler. (Aksarâyî: vr. 268b) Aksarâyî burada ise ruh kelimesine verilen anlamları diğer ayetin ışığında açıklama gayesi gütmüştür.

1.3.3.Risâlede Kur'an'ın Hadis ile Tefsiri

Kur'an-ı Kerim'in tefsir yollarından ikincisi olan bu yöntem de hemen her müfessirin başvurduğu önemli bir tefsir metodudur. Nitekim Kur'an-ı Kerim'in ilk başta kendisine inzal buyurulduğu Hz. Peygamber (a.s.), onu kendisi ezberleyip kavramak, onu tebliğ etmek ve gerektiğinde onu açıklamak (tebyîn) vazifesiyle de yükümlü idi. Bu risâlenin yazarı da bundan müstağni kalamamış; gerekli yerlerde yararlanmasını bilmiştir.

Yazar, bazı yerlerde "Nebî (a.s.) buyurdular ki" (قَالَ النَّبِيُّ) ifadesiyle; bazı yerlerde ise "Nebîden (a.s.) rivayet edildi ki" (رَوَى عَنِ النَّبِيِّ) ifadesiyle doğrudan rivayeti nakletmiştir. Bazı yerlerde de Âişe, Ebû Hureyre, Ali, İkrime ve Urve şeklinde râvî ismi vererek nakilde bulunmuş: ayeti açıklamada hadisten yararlanmıştır. Tefsirin tümünde altı adet hadis bulunmakta olup beşi merfû iken birisi kudsî hadistir. Örnek vermek gerekirse Hz. Âişe, kadir gecesinde yapılacak olan dua ile ilgili meşhur hadiste Resûlullah'a (s.a.s.) "Eğer bu geceye denk gelirse nasıl dua edeyim?" diye sorunca o da cevaben "Allahım! Sen affedicisin, affetmeyi seversin. Beni de affet." demesini salık vermiştir. (Hanbel, 2001: 43/326; Tirmizî, 1998: Deavât 85) Burada hadisin kullanım amacı, bu kutlu gecenin bilinebilmesi ve bilinir olduğunda da hangi şekilde ihya edilmesinin güzel olacağını beyan etmektir.

Kudsî hadis olarak belirttiği rivayeti Tüsterî, Kuşeyrî ve Bursevî gibi işârî müfessirlerin de kullanmış olduğu Aksarâyî, yeryüzüne inen meleklerin işittikleri sesleri ve şahit oldukları olayları betimlemek maksadıyla metni verilen şu hadisi kullanmıştır: "Melekler, o gece yeryüzüne inerler ve göklerde duymadıkları bazı sesler duyarlar. Yüce Allah buyurur ki: 'İsyan-kâr kullarımın iniltisi, itaatkâr102 kullarımın tesbihatından daha sevimlidir'. Bu duruma şaşan melekler de 'bizim tesbihimizden daha sevimli olan şey nasıl olur da itaatkâr kulların kemale ulaşan hallerindeki tesbihat sesi olmaz da Rablerinin bağışlamasına muhtaç günahkârların iniltisi olabilir ki?' diye hayret ederler." (Aksarâyî: vr. 269b) Bu hadiste aslında "Eğer siz günah işlemezseniz Yüce Allah sizi ortadan kaldırır da başka bir topluluk getirir ve onlar günah işleyip istiğfar ederler ve Allâh Teâlâ da onları bağışlar." (Ma'mer b. Râşid, 1403:

¹⁰⁰ el-Kadr 97/4: "... مِنْ كُلِّ أَمْرٍ."

¹⁰¹ el-İsrâ 17/85: "... وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ..."

¹⁰² Bazı hadis kaynaklarında "âbid kullarının nidalarına", "sıddık kullarının yakarışlarına" gibi ifadeler geçmektedir. Örnek için bakınız: Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali Beyhaki, *Şuabü'l-İman* (Bombay: Dârü's-Selefiyye, 2003), 9/396.

11/181; Müslim, 1954: Tövbe 2) hadisine bir telmih vardır. Müfessirin yukarıda kullanmış olduğu hadisin ayette geçen “her türlü iş için inerler.” ifadesine açıklama mahiyetinde olduğu aşikârdır.

1.3.4.Risâlede Kıraat Açıklamaları

Müfessirler, ayetin tümünün ya da bir kelimesinin muhtemel anlamlarını ortaya koymak adına kıraatlerden yardım alırlar. Aksarâyî de “her türlü iş”¹⁰³ ifadesindeki “emr” kelimesinin okunuşu hakkındadır. Müfessirimiz, bu kelimenin insan anlamına gelen imriin (امرئ) şeklinde hemzesinin esreli olarak okunabildiğini belirtir. Buna göre anlam, “melekler ve ruh o gece her mümin ve mümine insanın işi için inerler” şeklinde olur. Diğer okunuşa göre emr kelimesi okunduğu gibi emr (أمر) şeklinde kıraat olunur. Anlamı ise, “Kadir gecesinde ne şeytan vesvesesi ne cinlerin bir zararı ne de sihirbazların sihrinin zarar veremez. Allâh Teâlâ bu gece hürmetine tüm müminlerin korur ve ayrıca melekler de bu gecede azap indirmezler.” şeklinde olur. (Aksarâyî: vr. 269a) Bu örnekte de görüldüğü üzere yazarımız, eserin hacminin yetersizliğinden ötürü sahih, şazz ya da mütevatir veya ahad diye bir tasnife gitmemiştir. Bununla birlikte sadece kelimelerdeki okunuş farklılığını değil bu farklı okuyuşların anlama etkisini de tek tek beyan etmiştir.

1.3.5.Risâlede Arap Dili ve Belâgatına Yönelik Açıklamalar

Tefsir ilminde müfessirin bilmesi gereken ilimlerden sayılan sarf, nahiv, belâgat gibi ilimlerin (el-İsfahani, 1412: 54) örnekleri bu risâlede de bulunmaktadır. Sarf ilmi açısından baktığımızda müfessir, sûrenin son âyetinde geçen matla‘ (مطلع) kelimesinin okunuşu konusundaki farklılıklara değinir. İlgili kelimenin okunuşu konusunda iki farklı görüş olduğunu belirten Aksarâyî, ilk olarak âyette geçtiği üzere lâm harfinin fethasıyla matla‘ (مطلع) şeklinde ism-i zaman ve mekân kalıbında okunduğunu söylerken; ikinci görüşe göre de aynı kelimenin merci‘ (مَرَجْعٌ) kelimesi gibi matli‘ (مطلع) şeklinde kıyâsa aykırı şekilde masdar ya da ism-i zaman kalıbında lâm harfinin esresiyle okunduğunu söyler.(Aksarâyî: vr. 269b)

Nahiv ilmi açısından risâlede iki farklı örnek vardır. İkinci örnek aynı zamanda belâgat konusuna da girdiğinden ilk örnekle yetineceğiz. Müfessir, “Şüphesiz Biz, onu Kadir gecesinde indirdik.” (إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ) âyetinde geçen “..onu..” zamirinin mercii konusunda görüşleri nakletmiştir. Mübhem bir kelime olan söz konusu zamirin Kur’ân-ı Kerîm, Besmele, Cibrâil, Kadir gecesindeki esenlik, rahmet gibi anlamlara ait olabileceğini söyledikten sonra Aksarâyî mercii tüm Kur’ân-ı Kerîm değil de onun bir parçası olan sûre için kullanılmasının en uygun seçenek olacağı görüşünü ileri sürer. (Aksarâyî: vr. 267a) Buradan da anlaşılan, müfessir salt nakilci biri değildir. Aynı zamanda onun gereken yerlerde tercihte de bulunduğu açıktır.

“O gece, tan yeri ağarana dek bir esenliktir.”¹⁰⁴ ayetinde hem nahiv hem de belâgat örneği karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Aksarâyî ayette geçen selâmün hiye (سَلَامٌ هِيَ) ifadesinde hiye zamirinin mübteda; selâm kelimesinin de haber olduğunu belirtmiştir. Buraya kadar nahiv konusu iken, haberin öne geçirilip mübtedanın sona alınmasıyla bir takdim meydana geldiği için aynı zamanda belâgat unsurlarından kasr konusuna da örneklik teşkil etmektedir. Nitekim kasr aynı zamanda vurgu anlamı da içerdiği için manayı daraltmaktadır. (Sekkaki, 1983: 292; Sibeveyhi, 1988: 2/128) Müfessir, normalde olması gerekenin “مَا هِيَ إِلَّا سَلَامٌ”

¹⁰³ el-Kadr 97/4: “... مِنْ كُلِّ أَمْرٍ.”

¹⁰⁴ el-Kadr 97/5: “سَلَامٌ هِيَ حَتَّى مَطَّلَعِ الْفَجْرِ.”

şeklinde olacağını belirterek “Başkası değil, Temimliyim ben” (تميمي أنا) örneğinde olduğu üzere o gecede esenlik ve afiyetten başka bir şeyin olmayacağını vurgulandığını üzerine basarak beyan eder. (Aksarâyî: vr. 269a-269b)

1.3.6.Risâlede Tefsir Nükteleri

Yazar, risalesinde incelik ve espri anlamına gelen nüktelere de yer verir. Burada verdiği nüktelerde ayette geçen tenezzül/iniş kavramının nedenliğini bizlere beyan eder. “Melekler ve Ruh o gece Rablerinin izniyle her türlü iş için iner.”¹⁰⁵ ayetini işlerken üç farklı nüktenin bulunduğunu söylemektedir. Bunlardan ilki, “meleklerin inişi” anlamındaki (تَنْزَلُ الْمَلَائِكَةُ) ifadesinin Kur’ân-ı Kerîm’de iki yerde geçmesidir. Birisi bu surede iken diğeri de müminlerin ölüp de ruhlarının kabzedilecekleri zamanı anlatan “Şüphesiz “Rabbimiz Allah’tır” deyip sonra da dosdoğru olanlar var ya, onların üzerine akın akın melekler iner ve derler ki: “Korkmayın, üzülmeyin, size (dünyada iken) va’dedilmekte olan cennetle sevinin!”¹⁰⁶ ayetindedir. Meleklerin iniş sebebi, müminlere verilen nimetlerin ne derece çok olduğunu görmek amacıyla. Burada yazar, tenezzül kelimesinin geçtiği yerleri kendi içinde bütünlük sağlayarak tefsir etmiştir.

İkinci nükte ise, hükümdar ve emirlerin huzuruna düzgün, süslü kıyafet giymeden kimse- nin girmesine izin verilmediği gibi Kadir gecesinde de Allâh Teâlâ’nın kulları kendilerini her türlü ibadet ve taatla; mescidleri, camileri kandil ve mahyalarla süslerler. Sonrasında Yüce Allâh meleklerle der ki: “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım”¹⁰⁷ demiştim de siz bana sitemkâr bir ifadeyle “Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksınız?” demiştiniz. Ben de “Ben sizin bilmediğinizi bilirim” demiştim. Hadi gidin de görün bakalım! Kullarım, bu mübarek, kutlu gecede nasıl ibadet edip tesbihatta bulunuyor, günahlarına tevbe ediyorlar. İşte bunu bilesiniz diye “Onları tüm varlıklara üstün kıldım.”¹⁰⁸ Meleklerin iniş nedenlerinden birisi de budur. Bu nüktede Aksarâyî, insanın yaratılışına ve onun diğer varlıklardan üstün kılındığına ve bunun neden yapıldığına telmihte bulunarak ilgili ayetleri zikretmiş ve meleklerin bunu somut olarak anlamaları için tenezzül kavramının kullanıldığına dikkat çekmiştir.

Aksarâyî, üçüncü nükte olarak da şunu zikreder: “Hz. Peygamber’in (a.s.) kalbine, “acaba benden sonra Rabbim benim ümmetime nice muamele eder?” diye bir his doğar. Bunun üzerine Yüce Allah “Ey Muhammed! Habibim, ne zamana kadar ümmetin için böyle dertleneceksin? Artık üzülme! Senin ümmetini peygamberler derecesine yükseltmeden bu dünyadan çıkarmayacağım.” buyurur. Peygamber derecesi de meleklerin vahiy ya da selam ile onlara inmesi/tenezzülüdür. İşte melekler de Kadir gecesinde senin ümmetine benim katımdan selam, rahmet ve müjdeyle inerler. Böylece peygamberlere verilen değer onlara bu dünyada iken verilir.” (Aksarâyî: vr. 268b) Burada dikkat çekilen husus, meleklerin vahiy yoluyla peygamberlere gelirken aynı şekilde bu gecede inerek müminlerin, bu ümmetin Allâh Teâlâ tarafından meleklerin tenezzülü/inişi vesilesiyle peygamber konumuna yüceltilmiş olmasıdır.

¹⁰⁵ el-Kadr 97/4: “تَنْزَلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ مِنْ كُلِّ أَمْرٍ”

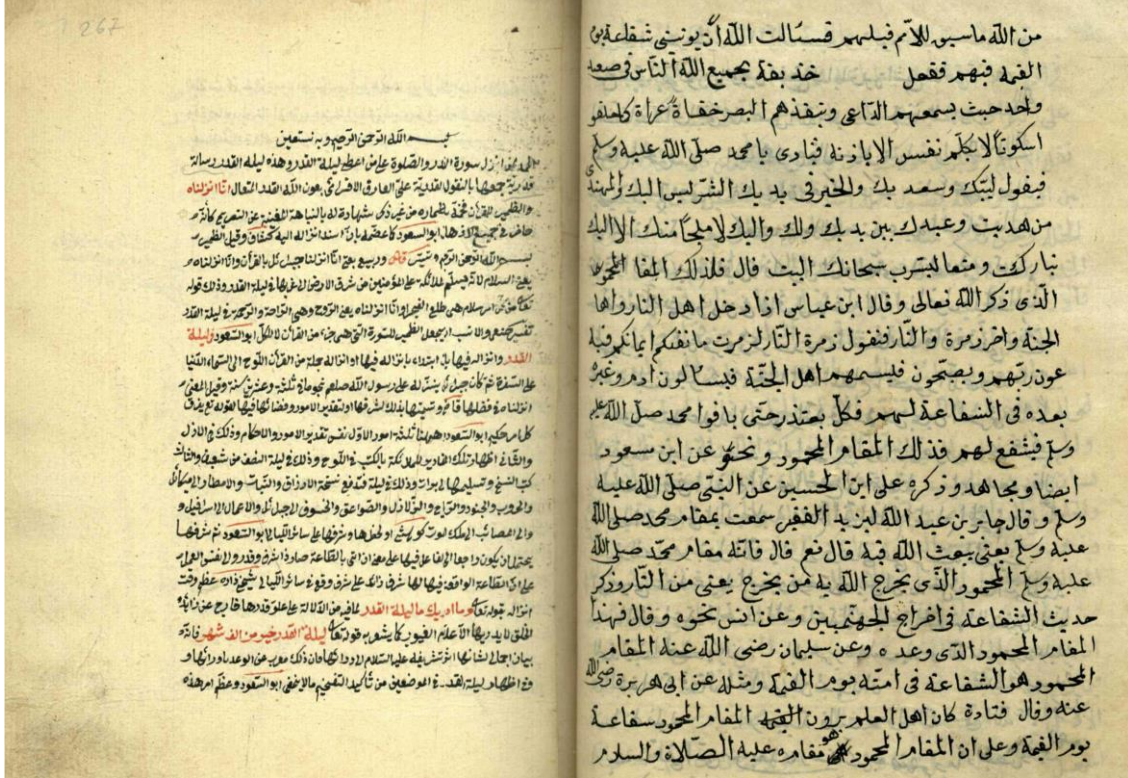
¹⁰⁶ Fussilet 41/30: “إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنتُمْ تُوعَدُونَ”

¹⁰⁷ el-Bakara 2/30: “وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ”

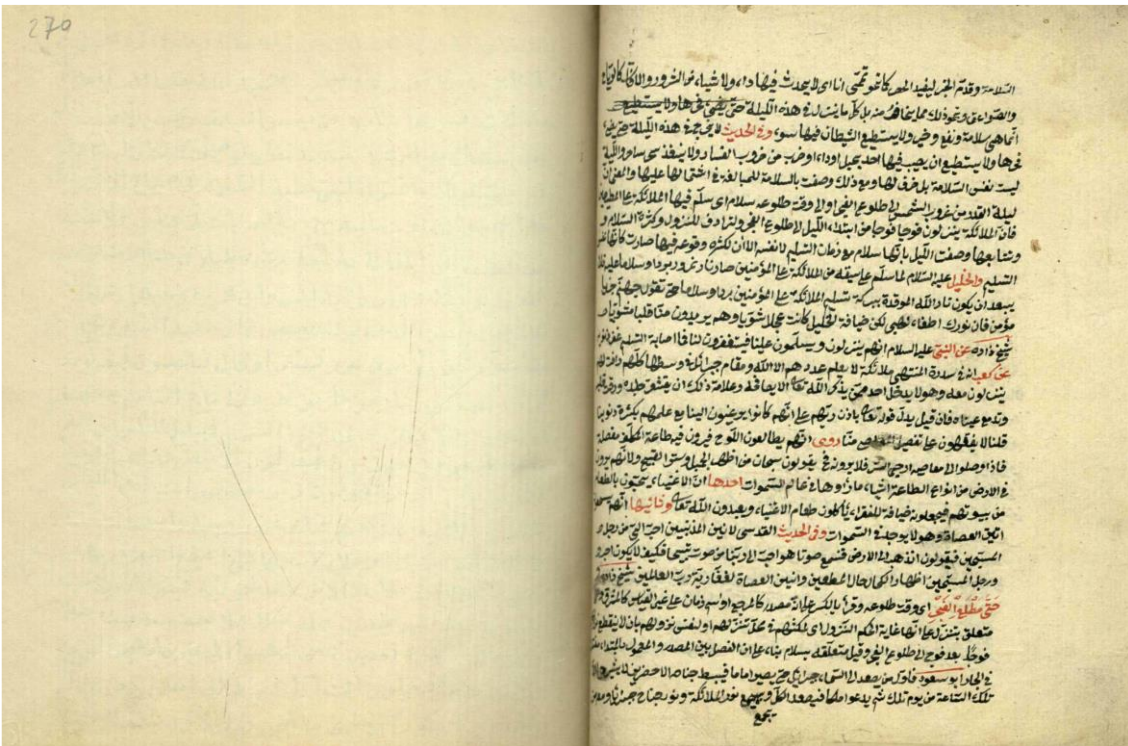
¹⁰⁸ ed-Duhân 44/32: “وَلَقَدْ اخْتَرْنَاَهُمْ عَلَىٰ عِلْمٍ عَلَىٰ الْعَالَمِينَ”

1.3.7.Eserden Görüntüler

267a Varağı

269b Varağı

Sonuç

Kadir gecesi inmeye başlayan Kur'ân-ı Kerîm o günden bu zamana kadar pek çok çalışmaya konu olmuştur. Onu anlama çabasıyla hem Arapça hem de diğer dillerde tefsirler yazılmıştır. Bu tefsirlerden kimisi baştan sona tam Kur'ân tefsiri iken kimisi de müstakil bir sûre ya da âyeti konu alan teliflerdir. Sûre ve âyet tefsirleri de Fatiha, Yasîn, Kadir gibi sûre ya da Ayetülkürsî gibi halkın rağbet ettiği, günlük hayatlarında ve ibadetlerinde önemli yer tutan kısımlara yönelik olmuştur.

Sadece Aksaraylı olduğunu bildiğimiz Ali Ârif Aksarâyî tarafından da Kadir Suresi tefsirine yönelik dört varaktan oluşan Risâle Kadriyye isimli eser telif edilmiştir. Ankara Milli Kütüphane Yazmalar bölümünde bulunan bu tek nüsha eser, tarafımızdan tahkik edilmiştir.

Metin tahkikinden sonra risâle, kaynakları açısından değerlendirilmiş ve tefsir ve hadis kaynakları açısından zengin bir yapıda olduğu tespit edilmiştir. Nitekim Zemahşerî-Beydâvî-Ebussuud çizgisini izleyen müfessirin Osmanlı dönemi medreselerinde okutulan eserlere atıfta bulunması onun medrese kökenli biri olduğunu bize ihsas ettirmektedir. Ayrıca eserde tasavvufî çizgide yorumların veya anlatının bulunmaması da onun bu konulara yabancı olduğunu ya da en azından bu eserinde kullanmadığını gösterir.

Aksarâyî, eserinde tefsirin ana metotları olan rivayet ve dirayet yöntemlerinden yararlanmıştır. Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsiri, hadislerle tefsiri, kıraat açıklamaları ile sarf, nahiv ve belagat açıklamaları ile bu konu başlıkları örneklendirilmiştir. Risalede fikhî ya da kelimî bir unsur göze çarpmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Aksarayî, Ali Ârif. (t.y.). Risâle Kadriyye. Ankara: Milli Kütüphane Yazma Eser Kütüphanesi.
- Bağdatlı, İsmail Paşa. (1951). Hediyyetü'l-ârifin, esmâ'ü'l-mü'ellifin ve âşârü'l-muşannifin. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail el-Cu'fi. (1422). Sahîh-i Buhârî. Daru Tavkî'n-Necât.
- Baltacı, Burhan. (2016). Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesindeki Ayet Tefsirlerinin Özellikleri ve Tefsir İlmi Açısından Değeri. In Kastamonu Üniversitesi III. Uluslararası Şeyh Şaban-ı Veli Sempozyumu (ss. 431-449). Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi.
- Dikici, Recep. (2016). Aksaraylı Alimler ve Bazı Evliyalar. I. Uluslararası Aksaray Sempozyumu (ss. 749-768). Aksaray: Somuncu Baba Tarih ve Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi.
- el-Beydâvî, Nâsiruddin Abdullah b. Ömer. (1418). Envâru't-Tenzîl. (thk. M.A. Mar'aşlı). Beyrut: Daru İhya-i't-Türasi'l-'Arabi.
- el-Beyhakî, Ahmed b. Huseyn. (2003). Şuabü'l-iman. Dârü's-Selefiyye.
- el-Edirnevî, Abdullah b. Muhammed. (1997). Tabakâtü'l-müfessirîn. (thk. Süleyman el-Hızzî). Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem.
- El-İsfahani, Mufaddal b. Râğib. (1412). el-Müfredat fî garibi'l-Kur'ân.
- İbn Hanbel, Ebu Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. (2001). Müsned. Müessesetü'r-Risale.
- Kâtib Çelebi, Abdullâh Hâcî Hâlif. (2010). Sullemu'l-Vuşûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl (1-6 Cilt). İstanbul: IRCICA.
- Ma'mer b. Râşid, Ebu 'Urve el-Ezdî. (1403). el-Câmi'. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî.
- Mukâtil, Ebu'l-Hasen b. Süleyman. (1423). Tefsiru Mukatil b. Süleyman. Daru İhyai't-Turas.
- Müslim, İbn Haccâc el-Kuşeyrî. (1954). el-Câmi'u's-sahîh. Dârü İhyai't-Türasi'l-Arabî.
- Özel, Mustafa. (2019). Mustafa Rüşdi'nin Nahl Sûresi 90. Âyetin Tefsirinin Tahkiki. Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi, 2(2), 115-132.
- Özervarlı, M. Sait. (2001). Kadr Suresi. TDV İslâm Ansiklopedisi (24/139-140).
- es-Sekkaki, Ebu Yakub Siracuddin Yusuf b. (1983). Miftahü'l-ulum. Beyrut : Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Sibeveyhi, Ebû Bişr. Amr b. Osman b. Kanber el-Harisi. (1988). Kitâbu Sibeveyhi. (thk A.M. Harun). Mektebetü'l-Hanci.
- et-Tirmizî, Ebu İsâ Muhammed b. 'İsâ. (1998). es-Sunen. Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî.
- Ziya Demir. (2006). Osmanlı Müfessirleri. İstanbul: Ensar Neşriyat.

AKSARAY (KARAMANOĞLU MEHMET BEY) ULU CAMİİ SÜSLEME PROGRAMI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Uzman Süheyla BİLGİNER

Uzman Sanat Tarihçi

suheyla.bilginer06@gmail.com, suheyladikili@gmail.com

Özet

1243 yılındaki Köseadağ Savaşı'nda Anadolu Selçuklu Devleti, Moğollar İlhanlı ordusuna yenilince Anadolu'daki Selçuklu egemenliğinin bozulmasıyla Anadolu, İlhanlılar tarafından atanan valiler tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Dolayısıyla Moğollar Anadolu'da kendi idare sistemlerini kurup uygulamışlardır. Anadolu, İlhanlı egemenliğine geçtiğinde ise sınır boylarındaki beyler bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Şehir, daha sonra Karaman Bey (1256) tarafından kurulan Karamanoğulları Beyliği'nin hâkimiyetine girmiştir. 1397-98 yılında Yıldırım Bayezid, Karamanoğlu Alaaddin Beyi yenerek Konya ve civarını alınca Aksaray ve diğer şehirler kendiliğinden Osmanlılara teslim olmuştur. 1402 yılındaki Ankara Savaşı'ndan sonra Aksaray tekrar Karamanoğulları egemenliğine geçmiştir.

Araştırmamızda; günümüze kadar birçok araştırmacının, yazarın ve uzmanın da üzerinde durduğu, araştırdığı, günümüz adıyla "Ulu Camii" olarak adlandırılan yapının süsleme programı üzerinde durulacaktır.

Karamanoğlu Mehmet Bey Camii, yapının inşa kitabesi ve vakfiyesi olmadığı için tam tarihlenememiştir. O nedenle günümüze dek yapım tarihi tartışması devam etmektedir. Amacımız; belirtilen farklı tarih ve dönemlerin netlik kazanmasına yardımcı olmanın yanı sıra yapının geçirdiği onarımlar ile plan ve süslemelerinin ne gibi aşamalardan geçtiğini gün yüzüne çıkarmaktır.

Yapının en önemli süslemelerini içeren Selçuklu dönemi ahşap işçiliğinin özelliklerini taşıyan minber, caminin en gözde unsurları arasında yer alıyor. Minber abanoz ağacından imal edilmiş olup, süsleme ağaç işçiliği ve sedef kakmacılığı alanlarında eşsiz bir görsel şölen sunmaktadır. Ayrıca yapıda Selçuklular ve Osmanlı döneminde kullanılmış olan halıların motifleri incelenip yapının süsleme programıyla benzerliği değerlendirmemizin amaçları arasında olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Aksaray, Ulu Camii, Süsleme

AKSARAY (KARAMANOĞLU MEHMET BEY) AN ASSESSMENT ON THE DECORATIONS PROGRAM OF THE GREAT

Abstract

In the Battle of Köseadağ in 1243, when the Anatolian Seljuk State was defeated by the Mongols İlhanlı army, Anatolia began to be governed by the governors appointed by the İlhanlıs, with the deterioration of the Seljuk sovereignty in Anatolia. Therefore, the Mongols established and implemented their own administrative systems in Anatolia. When Anatolia passed under the rule of Ilkhanids, the lords along the border declared their independence. The city later came under the rule of the Karamanoğulları Principality, which was founded by Karaman Bey (1256). When Yıldırım Bayezid defeated Karamanoğlu Alaüddin Bey in 1397-98 and captured Konya and its surroundings, Aksaray and other cities spontaneously surrendered to the Ottomans. After the Ankara War in 1402, Aksaray was again under the rule of Karamanoğulları.

In our research; In this study, the decoration program of the building, which is today called the Great Mosque, which many researchers, writers and experts have focused on and researched until today, will be emphasized.

Karamanoğlu Mehmet Bey Mosque could not be dated precisely because the building does not have a construction epitaph and foundation charter. Therefore, the debate on the date of construction continues until today. Our aim; In addition to helping to clarify the different dates and periods mentioned, it is also to reveal what kind of stages the building went through with the repairs, plans and decorations.

The pulpit, which includes the most important decorations of the building, is one of the most popular elements of the mosque, which has the characteristics of woodworking in the Seljuk period. The pulpit is made of ebony wood and offers a unique visual feast in the fields of ornamental woodworking and mother-of-pearl inlay. In addition, the motifs of the carpets used in the Seljuk and Ottoman periods in the building will be examined and the similarity of the building with the decoration program will be among the purposes of our evaluation.

Keywords: *Aksaray, Grand Mosque, Decoration.*

Giriş

Aksaray, Anadolu Selçuklu Devleti'nin dağılmaya başlaması üzerine Karamanoğulları'nın hâkimiyetine girmiştir. Bu dönemde de önemli bir merkez ve vakıf şehri olan Aksaray, Anadolu Selçukluları dönemindeki kadar olmasa da hayır faaliyetlerini sürdürmüştür. Doğal afetlerde yıkılan veya büyük ölçüde hasar gören kale, cami, mescit vb. yapılar Karamanoğulları döneminde yeniden inşa edilmiştir. (Koltuk, 2011:19)

Aksaray'daki tarihi yapıların önemli bir kısmı Anadolu Selçukluları ve beylikler döneminden kalma olup Osmanlılar döneminde ise önceki dönemlerden kalan yapıların bakımı yapılarak birçoğunun günümüze kadar ulaşması sağlanmıştır. (Koltuk, 2011:20)

Yapı, Sultan I. Mesud zamanında (1116-1155) inşa edildiği¹⁰⁹ ve II. Kılıçarslan döneminde (1155-1192) onarıldığı kabul edilmektedir. (Konyalı, 2015: 441, Alp, 2018:36). Osmanlı belgelerinde Karamanoğlu Mehmet Bey Camii adıyla geçen yapı, sonradan ulu cami olarak adlandırılmıştır. Yapım tarihi ve bânisi hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Günümüzde Aksaray Müzesi'nde bulunan kitabeğe göre yapı, mimar Fîruz tarafından Karamanoğlu II. Mehmet Bey zamanında 1408 yılında yenilenmiştir. (Konyalı, 2015: 440). Caminin minberi ilk yapıdan kalmıştır; üzerinde minberin ve yapının mimarı Hoca Nüştegin el-Cemâlî'nin ismi yazılıdır.¹¹⁰

Yapıda, taç kapının iki yanında yer alan mihrabiyelerin ilk dönemden kaldığı ve süslemelerin de bu dönemde yapıldığı düşünülmektedir. (Konyalı, 2015: 441). Eski kapının üst kısımlarının yok olduğunu ve Aksaray Valisi Ziya Bey döneminde 1925'te mühendis Galip Bey'in hazırladığı plana göre kapının onarımının yapıldığı belirtilmektedir. (Konyalı, 2015: 441). Bahsedilen yerlerin dışındaki tüm süslemelerin, stalaktitlerin de bu dönemde yapıldığı, Selçuklu ve Karamanoğulları dönemi süslemeleleriyle alakası olmadığı iddia edilmiştir. (Konyalı, 2015: 442). Önceki onarım kitabesi de bu onarım sırasında kaldırılmıştır. (Konyalı, 2015: 442).

Aksaray Ulu Cami (John Henry Haynes Archive 1884-1887)

Dış Cephe

¹⁰⁹<https://www.akmb.gov.tr/userfiles/files/%C4%B0LLER%20VE%20ULU%20CAM%C4%B0LER%C4%B0/AKSARAY/AKSARAY%20ULU%20CAM%C4%B0/AKSARAY%20ULU%20CAM%C4%B0.pdf>

¹¹⁰<https://www.akmb.gov.tr/userfiles/files/%C4%B0LLER%20VE%20ULU%20CAM%C4%B0LER%C4%B0/AKSARAY/AKSARAY%20ULU%20CAM%C4%B0/AKSARAY%20ULU%20CAM%C4%B0.pdf>

Yapının tamamı düzgün kesme taştan oluşmaktadır. Avluda görkemli ve oldukça dışa taşkın olan batı cephedeki taçkapı bizi karşılamaktadır. Dikdörtgen olan taçkapının, giriş kapısı son onarımlarla değiştirilmiştir. (Konyalı, 2015: 442).

Zeminden başlayıp tüm kapı döneminden farklı bir süsleme sunmaktadır. En altta zencerek motiflerinin yer aldığı geniş yatay bir bordürü kapının iki tarafında çokgenlerden oluşan süslemeler karşılamaktadır. Stalaktitli (sarkıt şeklinde) olan kapı sivri kemerlidir. Kapının iki yanında ve panoları sıralandıran kaideleri gayet sade olup, başlıkların ise bitkisel süslemeli olan ikişer sütunce göze çarpmaktadır. Kapının iki yanında yer alan nişler de mukarnaslıdır, bunların ilk dönemden kaldığı düşünülmektedir. (Konyalı, 2015: 442). Sivri kemerli olan girişin her iki yüzeyi geometrik motiflerle süslenmiştir.

Sivri kemerin köşelikleri de daha yoğun geometrik süslemelerle kaplıdır. Geçirdiği onarımlar sonucunda kitabeyi görmek mümkün değildir. (Konyalı, 2015: 442). John Henry Haynes Archive'indeki resimde kapının taç kısmında iki gülbezek arasında mermer bir kitabe görmekteyiz. Ayrıca kavsarayı kademeli olarak sınırlandıran silmeler yer alır. Sivri kemerin hemen üstünde on bir kademeden oluşan stalaktitli kavsara yer almaktadır.

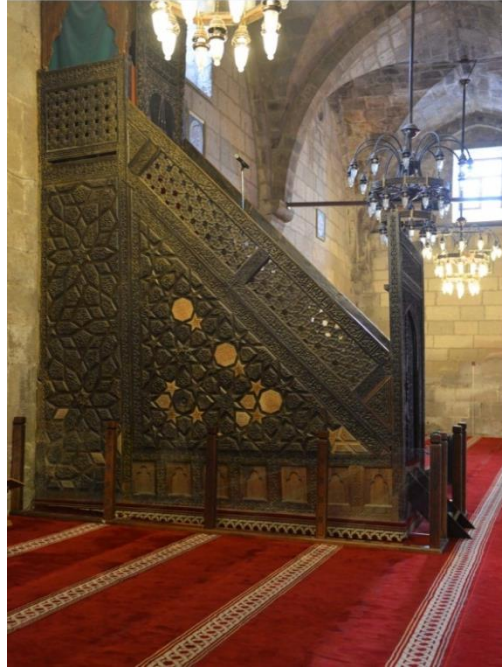
Sivri kemerin iki yanında ise iki bölüme ayrılmış ve uzun tutulan kısımlarda üç kademeli mihrabi-yeler bulunmaktadır. Hemen onu takip eden yatay dikdörtgen içerisinde yer alan altıgen kartuşların içleri boştur. Uzunlamasına dikdörtgen kartuşların yüzeyleri boştur, iki kenarında ise gülbezeler yer almaktadır. Yine John Henry Haynes Archive'indeki resimde gördüğümüz üzere, kavsara ekseninde ortada gülbezelerin yer aldığı yuvarlak kemerler bulunmaktadır.

Sivri kemerin ikinci bölümde dikdörtgen ve kalın bir silme ile çerçevelenmiş olan dışa taşkın panoda ortada bir gülbezek, etrafını saran daha önce karşımıza çıkmayan, yoğun bitkisel süslemeler yer almaktadır. Yapının üçgen alınlıklı saçağı kademeli silmelerin tepe kısmında kilittaşıyla sonlanmıştır. Yenilenen saçak, bir sıra friz ve ince silmelerle onu takip eden yatay sarmalların oluşturduğu bordürü üçgen alınlıklı ve ortada oldukça büyük bir stilize palmet ve rumiler ile sarmal dallardan oluşan

kompozisyon yapının silüetini tamamen değiştirmiştir. Saçakta üçgen alınlığın iki yanı kulelerle sonlanmış olup C kıvrımlarıyla süslüdür.

Yapının süsleme açısından en önemli kısmı ahşap minberidir. (Konyalı, 2015: 441).

Yenilenen minber

1998’de minberin orijinal kapısı çalınmıştır. Yurtdışında uzun yıllar korunan kapı müzayede satın alınarak Ankara Etnografya Müzesi’ne getirilmiştir. (Alp, 2018:45).

Minberden ayrıntı

Yapının en önemli süslemelerini barındıran ünik diyebileceğimiz gerçek künde-kari yöntemiyle yapılan minber abanoz ağacından imal edilmiştir. İnce ağaç işçiliğinin güzel bir örneği olan minberde ayrıca kufi yazı, sedef kakma, kabartma gibi örneğine az rastlanır eser ortaya konmuştur. Son onarımda minber kapılarına benzer kapı yapıp monte edilmiştir. Korkuluklar ise içiçe geçmiş çokgenlerle işlidir. İnce bordürler halinde sülüs ve küfi yazılar da yer almaktadır.

Girişte fatiha ve ihlas sureleri yer almakta, solda bakara suresi ve ayet-el kürsi, sağda ise fetih suresinin ilk 6 ayeti ve dönemin hükümdarlarına övgülerin yer aldığını görüyoruz. (Konyalı, 2015: 452). Sağ alt köşede ise minberi yapan ustanın adı nakşedilmiştir. (Konyalı, 2015: 452).

Yapının kubbeleri on iki sütuna oturmaktadır. Sütunlardan biri eğildiği için önlem amaçlı kelepçeler takılıp korumaya alınmıştır. F. Sarre 19. yüzyılın sonunda caminin şeklini tasvir ederken caminin kare planda, on altı sütun üzerine inşa edildiğini, iki adet basık kubbesinin olduğunu ve taç kapının tamir görmüş olduğunu belirtmektedir (Sarre, 1895: 114).

Çalınan orijinal minber kapısı¹¹¹

Minberden ayrıntı

¹¹¹ <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,96100/aksaray-ulu-camii-minber-kapisi-kanatlari.html> 04.07.2017

Sonradan eklenen parçalar

Harim

Mihrabın önündeki kubbe (en büyük) ile müezzin mahfelini örten kubbe diğerlerine göre daha derin ve başka yapılarda karşımıza çıkmayan, eşine ender rastlanan stalaktitle kaplıdır. Diğer kubbeler çapraz tonoz şeklinde, oldukça sade ve taştandır (Konyalı, 2015: 442).

Mukarnas ile örtülü kubbe - kemerden ayrımı¹¹².

Pencere kemerlerinde de palmet kabartma ve her iki yanında gülbezekleri görmekteyiz. Son dönem onarımlarda yenilenen bir diğer birim mihraptır, sade ahşaptandır.

¹¹²<https://www.akmb.gov.tr/userfiles/files/%C4%BOLLER%20VE%20ULU%20CAM%C4%B0LER%C4%B0/AKSARAY/AKSARAY%20ULU%20CAM%C4%B0%20ULU%20CAM%C4%B0%20ULU%20CAM%C4%B0.pdf>

Resimler bu adresten temin edilmiştir.

Ulu Camii'nin günümüzdeki mihrabı (Mehmet Fatih Gül arşivi)

Mihrabın iki yanında yer alan bakırdan şamdanlar devrin sülüs yazısıyla süslüdür. (Konyalı, 2015: 443). Şuan korumaya alınan şamdanların imitasyonları sergilenmektedir.

Bakır şamdanlar ve seccadeler

Dönemin değerli halı ve seccadeleri, bir kısmı çalınmış olup (Konyalı, 2015: 449) yıpranan bir kısım ise Aksaray Etnoğrafya Müzesi'ndedir.

Ulu Camii'nin eski ve yeni ana giriş kapısı (Mehmet Fatih Gül arşivi)

Sonuç

Yapılan inceleme sonucunda Aksaray'da Anadolu Selçukluları, Karamanoğulları ve Osmanlılar dönemlerinde inşa edilmiş birçok mescit, medrese ve kervansaray gibi yapı günümüze kadar korunarak gelmiştir. Karamanoğlu II. Mehmet Bey'in caminin tamiratını gerçekleştirmesi nedeniyle cami onun ismiyle anılsa da bu caminin banisi Anadolu Selçuklu sultanlarından I. Kılıçarslan'ın oğlu I. Mesut'tur. Cami, 19. yüzyılda bazı tamirler görmüş olup varlığını günümüze kadar devam ettirebilmiştir. Yaptığımız bu çalışma da göstermiştir ki Karamanoğlu Mehmet Bey Camii günümüzde de Aksaray'ın en önemli camisidir.

Yapının genelinde kesme taş kullanılmıştır. Birçok yapıda olduğu gibi defalarca onarım geçiren yapı, gerekli koruma önlemleri tam olarak alınmadığı için birtakım hırsızlık olayları engellenememiştir. Günümüzde hala kullanımda olan yapı, en azından bundan sonrası için daha etkin güvenlik önlemlerinin alınması gerekmektedir. Tüm bunların yanı sıra; kaçırılan, çalınan birimlerin onarılıp tekrar yerine takılması gerekmektedir.

Onarımların dönemin süsleme örnekleri dikkate alınarak yapılması, dönemini yansıtmaması, gelecek nesillere örnek ve miras bakımından önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Alp, S. (2018). Aksaray'da Vakıf Kültürüne Bir Örnek: Karamanoğlu Mehmet Bey Camii Vakfı (19. Yüzyıl). (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Aksaray Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray.
- Erdal, Z., Gül M. F.,Özdil, O. (2017). Aksaray Ulu Camii. Konya: Aksaray Belediyesi Yayınları.
- Gül, M. F. (2013). Bir zamanlar Aksaray'da Ticaret, Ankara: Aksaray Üniversitesi Somuncu Baba Tarih ve Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları.
- Koltuk M. T. (2011). Osmanlı Belgelerinde Aksaray Vilayeti. Aksaray: Aksaray Valiliği Kültür Yayınları.
- Konyalı İ. H. (2015). Mütefekkir, 2(4): 437-465. Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi.
- Konyalı İ. H. (1974). Abideleri ve Kitabeleri ile Aksaray Tarihi. C. 1-2-3, İstanbul:Fatih Yayınevi,
- Sarre, F. (1998). Küçük Asya Seyahati (1895), Çev. Dara Çolakoğlu, İstanbul.
- <https://www.akmb.gov.tr/userfiles/files/les/%C4%B0LLER%20VE%20ULU%20CAM%C4%B0LER%C4%B0/AKSARAY/AKSARAY%20ULU%20CAM%C4%B0%20AKSARAY%20ULU%20CAM%C4%B0%20AKSARAY%20ULU%20CAM%C4%B0%20AKSARAY.pdf>
- <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,96100/aksaray-ulu-camii-minber-kapisi-kanatlari.html>
04.07.2017

